
ERNEST MANDEL
iktidar ve para
bürokrasinin marksist bir analizi
YAZIN YAYINCILIK

ISBN 975-7178-07-1

•

Ernest Mandel
İktidar ve Para

•

Özgün Adı
Power and Money

•

© E. Mandel, 1992

•

İlk Baskı
Verso London- New York

•

Türkçe'de İlk Baskı Tarihi Mart,1992

•

Türkçesi
Bülent Tanatar

•

Kapak
İnci Batuk

•

Baskı
Söğüt Matbaası

•

Kapak Baskı
Ayhan Matbaası

•

Yazın Yayıncılık
Asmalı Mescit Sok: 13/9
Tünel İstanbul

•

Yazışma
PK 224
Beyoğlu İstanbul

Ernest MANDEL

İKTİDAR ve PARA

Bürokrasinin Marksist Bir Kuramı

Türkçesi:
Bülent Tanatar

YAZIN YAYINCILIK

İ Ç İ N D E K İ L E R

Giriş 9

1 Bürokrasi ve Meta Üretimi 26

1. Toplumsal İşbölümü, Devlet ve Kıtlık 22
2. Kıtlık ve Meta Üretimi 30
3. Piyasa Ekonomisi ve Bürokratik Despotizmin Melez Bileşimi.... 43
4. Bürokratik Politikanın Toplumsal Gerçeklik Üzerindeki Etkisi .. 54
5. Bürokrasinin Fabrika Örgütlenmesindeki Çelişkiler 63
6. Devlet-Mal Fetişizmi: Bürokratik İdeolojinin Kalbi 69

2 Örgüt ve İktidarın Gasbı

1. İşçi Bürokrasisinin Doğuşu 81
2. Örgüt Fetişizmi 90
3. Bürokratik Ayrıcalıklar 98
4. İktidardaki İUşçi Bürokrasisi 100
5. Bürokratik Emek Kuramı 109
6. Bürokrasinin İktidarı ve Emek Üzerindeki Denetim 113
7. Bürokrasinin Yapısı 117
8. Bürokrasinin Şizofrenik Öz-Bilinci 123
9. Kitlesel İşçi partilerinin Bürokratlaşması kaçılmaz Mı? 131

3 İkamecilik ve Realpolitik: İşçi Bürokrasilerinin Siyaset Bilimi

1. İkameciliğin kökenleri 139
2. İkameciliğin İdeolojisi ve Pratiğinin Marksist Çürütülmesi 148
3. Lenin İkameciliğin Kaynağı Mı? 153
4. 1920-1921: Lenin ve Troçki'nin Kara Yılları 159
5. Diğer Marksist Akımlarda İkamecilik 171
6. Realpolitik ve İkamecilik 174
7. İkameciliğin Psikolojik Boyutu 177
8. İkamecilik ve Politika Tercihleri:
   Buharin ve Eski Bolşeviklerin Trajedisi 181
9. İkamecilik ve Politika Tercihleri:
   Mao Zedong ve Deng Xiaping'in Kişisel Akibetleri 195

4 İdare ve Kâr Realizasyonu:
Burjuva Bürokrasilerinin Büyümesi

1. Kapitalizmde Devlet Aygıtı 201
2. Para-Devlet Bürokrasilerinin Yükselişi 208
3. Avusturya-Marksistlerinin Devlet Bürokrasisini
Trajik Yanlış Değerlendirmeleri 216
4. Üçüncü Dünya Bürokrasileri 224
5. Büyük Kapitalist Firmaların Bürokrasileri 227
6. "Dünyanın Bürokratlaşması" Mı? 232
7. Doğrudan Kaynak Tahsisi ile
Kâr Azamileştirmesinin karşıt Mantıkları 234
8. Max Weber'in Alternatif Bürokrasi Kuramı 239
9. Schumpeter'in Bürokratlaşma Trendi Üzerine Görüşleri 247
10 İktidar ve Sovyet 249

5 Özyönetim, Bolluk ve Bürokrasinin Sönümlenmesi

1. Siyasi Devrimin Güncelliği 253
2. Devletin Sönümlenmesinin Siyasi Ön Koşulları 257
3. Özyönetimde Radikal Bir Artışın Toplumsal Koşulları 263
4. İdari Özyönetimin İktisadi koşulları 269
5. Bolluğun Kurumsal koşulları 276
6. "Serbest Teşebbüs" Bürokratik Despotizmin
Etkin Bir Panzehiri Mi? 282
7. Kapitalizm, Planlama ve İktisadi Hesaplama 290
8. İktisadi Rasyonalite ve Toplumsal Rasyonalite 296
9. Kendi Kendini İdare ve Özyönetime Giden Yoldaki Engeller 301
10. En İyiyi Arama İyiye Uyaşmada Bir Engel Midir? 308
11. Bobbin ve Marksçi Devletin Sönümlenmesi Kavramı 316
12. Kendi Kendini İdare İçin Yeni Saik 320

Esini, aşkı ve ihtimamı

Herşeyi çok daha güneşli kılan

Sevgili Anne'ime.

GİRİŞ

I

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının yanı sıra Doğu Avrupa'daki bürokratik rejimlerin ölümcül can çekişmesi bunların toplumsal niteliği ve tarihteki yerleri sorununu –bu toplumlardaki bürokrasilerin özgül doğasıyla büyük ölçüde özdeş bir sorun– mümkün olan en keskin biçimde ortaya serdi.

Gelişen olaylar bu meseleye cevap olarak sunulan kuramlar için oldukça acımasız oldu. Örneğin, sağ kanat ideologlar –ve Cornelius Castoriadis gibi sözde sol kanat ideologlar– sürekli olarak Stalinist ve Stalinizm sonrası rejimlerin içerden sarsılamayacakları anlamında "totaliter" olduklarını ve kendilerini sonsuz bir zaman dilimi için yeniden üretebileceklerini iddia ediyorlardı. 1989 ve 1991'deki olaylar bu tezi çürüttü. Diğer taraftan, Paul Sweezy gibi bir dizi Marksist de yetmiş yıl süren bir rejimi "geçiş" sürecinde şeklinde adlandırmanın imkansız olduğunu ileri sürüyordu. Fakat yetmiş iki yıl sonra temellerine dek sarsılan bir rejim geçişsellik dışında nasıl kavranır?

Bugün Doğu Avrupa ve eski Sovyet topraklarında söz konusu olan kapitalizmin restorasyonu meselesidir ve hem ulusal hem de uluslararası düzlemdeki tüm toplumsal ve siyasi güçler tarafından da mesele tam da böyle kavranmaktadır. SSCB'yi devlet kapitalizmiyle özdeşleştirenler böylece büyük bir şaşkınlığa düştüler: devlet zaten kapitalistse, kapitalizm nasıl restore oluyordu? Devlet kapitalizminin özel kapitalizmden farklı olduğunu öne sürmek de beyhude. Zira eğer fark nitelikselse, her ikisini de kapitalizm olarak adlandırmanın alemi ne? Ve fark sadece nicelikselse eğer, böylesi ufak tefek değişikliklerin nasıl olup da kimi Doğu Avrupa ülkelerinde derin, sistem-

sel bir altüst oluşa yol açtığını açıklamak imkansız hale gelir. Bir ekonominin değer yasasının yönetiminde olup olmaması hiç de ufak tefek bir değişiklik sayılamaz. Bugün eski DAC, Polonya veya Macaristan örneklerinde bir sistemden bir diğerine geçişte özellikle söz konusu olan budur.

Bürokrasiyi yeni bir yönetici sınıf olarak niteleyenlerin hepsi Doğu Avrupa'daki olayların ışığında çok daha yollarını şaşırmış durumdalar. Devrimci bir kitle hareketinin tazyiki bile olmadan Polonya ve Macaristan'da kendini tasfiyeye dek yönelen, iktidarının bir kısmından şimşek hızıyla vazgeçen ne menem bir yeni yönetici sınıftır bu? Üç çeyrek yüzyıl varolduktan sonra hükümdarlığını yeniden üretmekten bile aciz kalan bir yönetici sınıf mıdır? Toplumsal artı ürünün kendine has bir temellüğü olmaksızın yöneten bir yeni yönetici sınıf mı?

SSCB'nin 1923 yılından sonraki tarihini, onu bürokrasi, işçi sınıfı ve küçük burjuva ve burjuvazi yanlısı güçler arasındaki üç köşeli bir mücadele olarak kavramaksızın anlayamayız. Ne 1928-33 ne de 1941-42 krizinde Stalin kapitalizmi restore etti; 1947-48'de Doğu Avrupa'da da kapitalizmi muhafaza etmedi.

Troçki'nin kelimeleriyle ifade edecek olursak, bürokrasinin kendi araçları ve barbarca yöntemleriyle ne sınıfsız bir sosyalist toplum kurmaya ne de kapitalizmi restore etmeye çalıştığını, sadece kendi iktidar ve ayrıcalıklarını savunmaya ve genişletmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Bir yönetici sınıfın toplumsal veya tarihsel köklerine ya da iktisadi işlevine sahip olmamasına rağmen, devrimci bir kitle yükselişi tarafından doğrudan doğruya tehdit edilmediği müddetçe kendini savunmayı sağlayacak *göreli* bir *özerkliği* vardı. İktidarının gerçek tarihsel temeli bağımsız kitle eyleminin önce düşüşü sonra da yokoluşuydu. Bu koşul geçerli olduğu müddetçe göreli özerklik ayakta kalabildi.

Uzun vadeli tarihsel gelişme açısından, gerçekten Sovyet bürokrasisi Sovyetler Birliği üzerindeki kapitalist tazyikin bir aktarım kayışı olarak görülebilir. Fakat bu onun bir geçiş dönemi boyunca her büyük kriz sırasında uluslararası burjuvazinin doğrudan çıkarları uyarınca hareket ettiği anlamına gelmez. Bu Marksist yorumda hiç-

bir özürcü yan yoktur. Tam tersine: bürokrasinin tarihteki çeşitli anlarda burjuva veya burjuvazi yanlısı güçlere vurduğu darbeler onun SSCB'yi ve Sovyet proletaryasını zayıflattığı dönemlerden sonra geldi ve işçi ve köylülere indirilen daha ağır darbelere eşlik etti. Korkunç, gereksiz kayıplar ve fedakarlıklar kitleleri ve ülkeyi uzun vadede zayıflatarak sınıfsız bir toplum yönünde herhangi bir yeni ilerlemeyi imkansız hale getirdi. Genel bir açıdan bakıldığında, söz konusu burjuvazinin genel olarak karşı devrimci doğası inkar edilemez.

Son birkaç yılın önemli altüst oluşlarından sadece SSCB'nin ve Sovyet bürokrasisinin devrimci Marksist yorumu yara beresiz çıktı. Sovyetler Birliği, bir yandan en ileri sınai ülkelerden uluslararası tecrit olmuşluğun ve diğer yandan bürokratik diktatörlüğün toplumsal hayatın her alanındaki olumsuz etkilerinin neticesinde kapitalizm ile sosyalizm arasındaki bir geçiş aşamasında donmuş kapitalizm sonrası bir toplumdu. Kapitalizme doğru geri gidebilirdi. Bürokrasinin iktidarı siyasi bir devrimle alaşağı edilse, sosyalizme doğru önemli ilerlemeler kaydedebilirdi. Bu toplum ve diktatörlükle ilgili başkaca hiçbir tutarlı alternatif açıklama getirilmemiştir.

Doğu'daki çöküşün nasıl mümkün olduğu sorusuna açık seçik bir cevap veriyoruz: iktidar, siyasi tabanı dağılan bir bürokrasi tarafından gaspedilmişti. Mesele iktidardaki insanların kötü olması veya yanlış fikirlerden esinlenmesi değil, iktisadi, siyasi, kültürel, ideolojik ve psikolojik bazı güçlerin bu kitabın tahlil etmeye çalıştığı tarzda etkileşimiydi.

Bu *toplumsal bakımdan farklı* bir bürokrasi görüşü SSCB'deki yönetici tabakayı bir dizi ardışık zamanda -söz gelişi 1930, 1937, 1945, 1956, 1970, 1986 ve 1990'da- nitelemek için bu terimi kullanmamızı haklı çıkarıyor. Kuşkusuz, siyasi koşullar Stalin'in kanlı temizlikleri öncesi ve sonrasında, İkinci Dünya Savaşı'ndaki zaferin öncesi ve sonrasında, Hruşçov'un başlarda uyguladığı Stalincisizleştirme öncesi ve sonrasında, Gorbaçov'un yönetiminin başlangıcında ve Ağustos 1991'de oldukça değişikti. Bu yönetimlerin dışa vurdukları sadece aynı toplumsal zümrenin çeşitli yönetim biçimleriydi. Benzer şekilde, Alman emperyalist burjuvazisi 1880'de Bismarck, 1900'de Kayzer, 1920'de Weimar Cumhuriyeti, 1935'de Naziler ve

1948'den sonra da Federal Cumhuriyet idaresinde yönetmişti, ama birbirinden çok farklı siyasi sistemlerle.

Üstelik, bürokrasinin içsel tutunumu 1950-70 döneminde 1930-39'dakinden ya da 70'lerin sonundan itibaren ortaya çıkandan çok daha fazlaydı. Bu tutunumun derecesi toplumun bir bütün olarak göreli istikrarını veya istikrarsızlığını yalnız yansıtmakla kalmıyor, aynı zamanda onunla güçlü bir şekilde etkileşim içinde de bulunuyordu. Böylelikle bizzat bürokrasinin artan ve ihtilaflı çözülüşü Sovyet toplumunun ve bir devlet olarak Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinin hızını arttırdı.

II

Sovyet bürokrasisinin devrimci Marksist yorumunun olayların asit testine karşşı dayanıklı çıkan yegane kuram olduğunu söylerken, onun bütün sorulara cevap verdiğini söylemek istemiyoruz. Haşa. Sovyet toplumunun geçiş karakteri ve Sovyet bürokrasisinin özgül doğasına dair yaklaşımımızda, odağımız hep bu toplumsal tabakanın *yükselişi* ve iktidarı ile ayrıcalıklarının göreli istikrarı üzerine çevriliydi. Fakat bugün ortaya çıkan sorun bu toplumsal tabakanın *düşüşü* ve çözülüşüdür. Düşüşün diyalektiği yükselişin diyalektiğiyle özdeş değildir. Bu açıdan iki nokta vurgulanmalıdır.

Dünya burjuvazisi ile Sovyet bürokrasisinin göreli konumları 1930'larda (dünya iktisadi buhranı!) bugünkünden çok farklıydı. Stalinizmin yükselişi sırasında, özellikle 1928'den sonra, bürokrasi başarıdan gözü dönmüş sonradan görmeler şeklinde davrandı. Hruşçov Stalin'in yerine geçtiği zaman dahi ABD burjuvazisine "sizi gömeceğiz" diyebiliyordu. Oysa bugün Sovyet bürokrasisi, tıpkı Çin bürokrasisi gibi, emperyalist ülkelerle iktisadi güçler dengesinin fiilen kötüleştiği bir dünya bağlamında iş görmekte. Bu karşılaştırmalı gerilemenin tümüyle farkında ve hatta bunun derinliği ve süresini abartıyor. Onda artık sonradan görmenin arsızlığından eser yok: daha çok bunakça bir ümitsizliğin etkisinde. Bu nedenle, hem nesnel hem de öznel sebeplerle, emperyalist tazyik karşısında çok daha narin bir durumda ve safları içindeki önemli boyuttaki güçler uluslara-

rası burjuvaziyle birleşmeye hazırlar.

Tüm bunların ötesinde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ABD'nin nesnel olarak güçlenmesinin, devrimlerin yaygınlaşmasının ve Sovyet bürokrasisinin işlediği bir çok cürümün etkileri neticesinde, emperyalizm 1929-45 döneminde tanık olduğu derin kopuşlarla tezat teşkil eden bir uluslararası ittifak kurmayı başardı. Emperyalistler arası rekabetler işlemeye devam etseler de, bunlar söz konusu ittifak çerçevesinde kaldılar. Otuzların ve kırkların parçalanmış dünya pazarı gerici "tek ülkede sosyalizm" ütopyasına bir soluklanma alanı bırakmıştı. Son birkaç onyılın bütünleşmiş dünya pazarı bu ütopyaya ağır darbeler indirdi.

Diğer yandan, bürokratik diktatörlüğün *başarılı* bir siyasi devrimle alaşağı edilmesi bugün ancak kapitalist restorasyonun gerçekleştirilmesiyle engellenebilecek bir olasılık olarak ortaya çıkıyor. Proletarya, bürokrasi ve restorasyon yanlısı güçler arasındaki nesnel güç dengesi işçi sınıfına en azından Rusya ve Çekoslovakya'da ve hatta Romanya ve Polonya'da büyük bir ağırlık kazandırıyor. Bu ülkelerin bazılarında işçi sınıfının eylem ve seferberlik düzeyi yükseliyor. Bununla birlikte, başarılı bir sonuç aynı zamanda açık seçik bir işçi iktidarı içeriği ve dinamiğiyle beraber, işçi sınıfının yüksek düzeyli bir sınıf bilincini, öz örgütlenmesini ve siyasi önderliğini gerektiriyor. Bu koşullar bütün Doğu Avrupa ülkelerinde ve daha az bir ölçüde de Rusya'nın kendisinde henüz ortada yok.

İşte bu nedenle Doğu Almanya'da bazı bakımlardan Marx'ın 1848'deki Fransa tahlilini hatırlatan bir sürece tanık olduk: yani siyasi bir devrimin hızla bir toplumsal karşı devrime dönüşmesine. Restorasyoncu güçlerin bazı Doğu Avrupa ülkelerinde öne geçmelerinin ve şimdi de SSCB'de geniş bir ölçekte gelişmelerinin altında yatan sebep budur. Kuşkusuz, DAC'nin Federal Cumhuriyet tarafından basitçe yutulmasının ortaya çıkardığı sorunları bir kenara atarsak, kapitalizmin restorasyonu hiçbir yerde olmuş bitmiş bir sonuç değildir. Bu süreç klasik bir üç aşamalı kalıp izler. Genel demokratik coşkudan oluşan birinci evreyi derin bir siyasi karmaşa ve işçi sınıfının yönelim bozukluğu koşullarında gerici bir karşı saldırı evresi izler. Fakat ardından, üçüncü bir evrede, siyasi bir açık fikirlilikten veya

hedeflerden yoksun olmalarına rağmen işçiler sadece açıkça restorasyoncu güçlere karşı değil, kendilerinin de seçilmelerine yardım ettikleri "demokratik" hükümetlere karşı da kendi doğrudan maddi çıkarlarını savunmaya başlarlar. Bu evre Polonya'da başladı bile. Başka yerlerde de gelişecek.

Kapitalizmin restorasyonu ancak bu direnç altedilirse veya en azından pratikte işlevsiz kalacak ölçüde parçalanırsa mümkündür. Bununla birlikte, böyle bir sonuç hiçbir şekilde kesin değildir. Dünyadaki en güçlü işçi sınıfına, üstelik en nitelikli ve en eğitimlilerinden birine sahip olan eski SSCB'de bu sonuç kaçınılmaz değildir. Kendi bağımsız müdahalesinin ilk hamleleriyle birlikte bu güçlü toplumsal gücün uyanması, Doğu Avrupa'daki negatif trendleri büyük ölçüde nötralize edebilecek ve hatta tersine çevirebilecek, son birkaç yılda ortaya çıkan dünyasal gelişmelerin en pozitif veçhelerinden biridir. Fakat bütün bunların ötesinde, Doğu Avrupa ve Sovyet işçi sınıfının düşük düzeydeki sınıf bilincinin restorasyoncu güçlerin istismar edebileceği bir durum yarattığını da eklemek gerekiyor.

Devrimci Marksistlerin Stalinizmin ve bürokratik diktatörlüğün ortalama bilinç düzeyi üzerindeki uzun vadeli yıkıcı etkilerini ciddi biçimde eksik değerlendirdiğini kabul etmemiz gerekiyor. Bu ülkelerdeki emekçilerin büyük çoğunluğunun kendi deneyimlerinden çıkardıkları bilanço bürokratik diktatörlüğün onların arzuladıkları tüketim ve özgürlük düzeyini sağlamakta tamamen başarısız kaldığı şeklindedir. Stalinist beyin yıkamayla –burjuva ideolojik saldırısıyla desteklenen– onyıllar onlara bu bürokratik rejimlerin sosyalist olduklarını söylediğinden dolayı, Stalinizmin iflası onların gözünde komünizmin, Marksizmin ve hatta kısaca sosyalizmin iflası olarak göründü. Bu durum onların bağrında devasa bir ideolojik-ahlaki boşluk yarattı. Ve toplum da, tıpkı doğa gibi, boşluktan nefret ettiğinden, sosyalizmden farklı ve sosyalizme karşı ideolojik akımlar – kapitalizm yanlısı sosyal demokrasiden ve burjuva liberalizminden köktendinciliğe, ırkçı şovenizme ve düpedüz faşizme dek– bu toplumlara sızma imkanı buldular ve önemli mesafeler kaydettiler.

Devlet gücünü ele geçirme ve doğrudan doğruya kullanma –yani başarılı bir siyasi devrime önderlik etme– görevine uygun bir bilinç

ve önderlik düzeyini yeniden kazanabilmek için Sovyet ve Doğu Avrupa işçi sınıflarının kitle mücadelesinde tüm bir dizi pratik tecrübeden geçmesi gerekiyor. Her ne kadar gerekli olsa da hiçbir propaganda veya eğitim bunun, kolektif kitle bilincinin yegane gerçek kaynağının yerini tutamaz. Bu uzun ve zahmetli süreçte kestirmeye sapmaya yönelik her türlü girişim –örneğin, ikamecilikte yeni tecrübeler– sadece yeni bozgunlara götürür.

III

Tüm dünya yüzeyinde, hemen hemen tüm Sol akım ve eğilimler bugün aynı tip sorular ortaya atıyorlar. Felaket nasıl meydana geldi? Bunun derinde yatan tarihsel sebepleri nelerdir? Tekrarından nasıl kaçınılabilir? Sosyalist projenin hâlâ herhangi bir geleceği var mı? Stalinizm ve Stalinizm sonrasının enkazından geriye bir sosyalizm kalacak mı? Sistematik bir işçi bürokrasisi –işçi sınıfı örgütlerinden ve işçi devletlerinden türeyerek ortaya çıkan bürokrasiler– kuramı sunmaksızın bu sorulara ikna edici bir cevap vermek mümkün değil. Elinizdeki kitabın emeli budur.

Bürokrasi çok yüzlü bir canavardır ve bu şekilde kavranılmalıdır. Kökleri iktisadi ve kurumsaldır. Gelişme süreci siyasi-stratejik seçimleri gerektirir. İdeolojik kendini haklı gösterme ve yozlaşma süreçlerinde yansımasını bulur. İktidara yükselişi negatif kadro seçimi mekanizmalarıyla sağlanmıştır. Tüm bu bürokratikleşme veçheleri, sürükleyici bağı, bürokrasinin daha önce kitlelerin kendilerince uygulanan idari işlevleri temellük eden *yeni bir toplumsal tabaka* olarak tanımlandığı ilk üç bölümde tahlil edilmiştir. Bu durum, bir işçi devletindeki yönetici parti de dahil, işçi hareketine toplumsal işbölümünün girmesinin sonucudur. İşçiler bu andan itibaren kendi safları arasından yükselen insanların yönetimine ve "patronluğuna" girerler. Kendi memurları tarafından tahakküme ve sömürüye tabi tutulurlar.

Sovyet Rusya'daki bu tahakkümün iktisadi sebep ve sonuçları 1920'lerden beri Marksistler tarafından büyük ölçüde anlaşılmış durumdadır. Kurumsal sebep ve sonuçları 1918'de Rosa Luxemburg, 1920'lerde Sol Muhalefet ve Rakovski'nin parlak tahlili ve

1930'larda da Troçki'nin muhteşem sentezi tarafından aydınlığa kavuşturulmuştur. Bugünkü glasnost çerçevesinde SSCB'de Sovyet Thermidor'uyla ilgili birçok sansasyonel ifşaatlar yayınlanmıştır, ama bunlar temel tahlile gerçekten yeni hiçbir şey katmamıştır.

SSCB ve benzeri ülkelerde, işçi bürokrasisinin ikibaşlı ve melez karakteri en açık seçik olarak idari güçle parasal servet arasındaki ilişkide görülüyordu. Bu bürokrasinin kapitalist olmayan niteliği, onun aslen para aracılığıyla değil, siyasi iktidar tekeli yoluyla *hüküm sürmesinde* ifade buluyordu. Diğer taraftan sosyalist olmayan niteliği de, onun paranın ve parasal servetin *etkisinden* kendini kurtaramamasında ifade buluyordu. Onun yeni bir yönetici sınıf olmaması olgusu kendini iktidar tekeli ile parasal gücün tümüyle melez bir bileşiminden kurtaramamasında ve kendini tamamen yeni yönetim mekanizmalarına dayandıramamasında ifade buluyordu.

Dördüncü bölümde ele alınan, kapitalist ülkelerdeki devletin, para-devletin ve özel bürokrasilerin inkar edilemez büyümesi de şimdi sınıf iktidarının gerçek çerçevesine katılmalı. Hiçbir yerde burjuva bürokrasisinin hiçbir kesimi parasal servetin belirleyici iktidarını kırmayı başaramadı. Tam tersine: kapitalizm sonrası ülkelerde parasal servet son tahlilde siyasi iktidara tabi iken, kapitalist ülkelerde siyasi iktidar son tahlilde parasal servetin bir türevidir. Alışılmadık derecede bir özerklik kazandığında, bürokrasi ya özel parasal servetin ilkel birikimi için bir vesile ya da burjuva sınıfının üst tabakalarına sızmanın bir aracı olur.

Böylece, "dünyanın bürokratlaşması" fikri kapitalist gerçekliğin yanlış bir algılanması üzerine bina edilmiştir. Maddi servetin üretilmesi ve bölüşülmesinin ana mekanizmaları ve dolayısıyla bir bütün olarak toplum üzerinde Büyük İş Dünyası'nın denetiminin kırılmasını öngerektirir. Oysa gerçekte hiçbir gelişmiş kapitalist ülkede böyle bir süreç başlamamıştır bile.

İşçi sınıfı kitle örgütlerinin, işçi devletlerinin, burjuva devletlerin ve özel Büyük İş Dünyası'nın paralel –özdeş değil– bürokratlaşma süreçlerinin iki ortak toplumsal kaynağının olduğu doğrudur: sırasıyla, "serbest rekabetçi" kapitalizmin gerileyişinden beri toplumsal ve iktisadi hayatın artan karmaşıklığı; ve dünya proletaryasının git-

tikçe büyüyen nesnel gücü ve varolan iktidar yapılarını istikrarsızlaştırma ve altetmedeki yüksek potansiyeli gözönüne alındığında, tüm yönetici sınıf ve toplumsal tabakaların işçileri ve tüm "patronlarca yönetilen" insanları eskisinden daha sıkı bir denetim altına alma ihtiyaçlarındaki artış. Başka bakımlardan farklı nitelikteki bürokrasiler bu ikili görüngüye tekabül ederler.

Paradoksal olarak, zaferler kısmi olarak kaldıkça ve sadece *kısmi yenilgilere* yolaçtıkça, bürokrasilerin yükselişine yolaçan şey göreli güç ve *kısmi zaferler* gibi işçi sınıfının temel zayıflıkları değildir. Böylelikle, nihai olarak, bürokratlaşma görüngüleri 1917'den beri dünya bağlamını karakterize eden sınıf güçlerinin istikrarsız dengesini ifade eder. Dünya proletaryası Ekim Devrimi'ni önde gelen sanayi ülkelerine yaymayı ve toplumu üretici ve tüketicilerin bilinçli denetimine sokmayı başaramadı. Emperyalizm hükümranlığını tüm dünya üzerinde restore etmeyi ve kapitalist ülkelerdeki işçi hareketini kesin biçimde dağıtmayı başaramadı. Bu istikrarsız denge sonsuza dek devam edemez. Bürokrasilerin akıbeti dünya çapındaki sınıf mücadelesinin nihai sonucu tarafından karara bağlanacaktır.

IV

Sosyalizme doğru yeni bir atılım olasılığı, hem kapitalist ülkelerde hem de Stalinist veya eski Stalinist ülkelerde, bürokrasilerin kitle hareketi içindeki ağırlığının radikal bir marjinalleşmesine bağlıdır. Son bölümde incelenen bürokrasilerin sönümlenmesi imkanları da açıkça tüm bu görüngünün derinlemesine bir kuramsal kavranışına muhtaçtır. Bu anlamda, yazarın amacı Stalinizmin korkunçluklarının her türlü geri gelişini veya yeniden üretilmesini engelleme tarihsel görevine mütevazı bir katkı yapmaktır.

Bununla beraber, sonuçta, Marksistler Marx'ın sosyalizmin geleceğinin bugünkü işçi sınıfının mücadelelerine –yani kendisinin algıladığı biçimiyle doğrudan çıkarlarına– çözülmezcesine bağlı olduğu şeklindeki inancını paylaşmaktan başka bir şey yapamazlar. Aynı zamanda, Marx'ın sosyalizm imkanının kapitalizmin çelişkilerinden ileri geldiği, yeni toplumun kurucu unsurlarının bizzat en ileri kapi-

talist ülkelerin rahminde geliştiği şeklindeki kanaatini paylaşmaktan başka bir şey yapamazlar. Sosyalist devrim aslen bu kurucu unsurların serbest bırakılması anlamına gelir.

Bu bakımdan, tıpkı bürokratlaşma sürecinin işçi sınıfının kendi örgütleri ve işçi devleti üzerindeki denetiminin gerilemesine bağlı olması gibi, bürokrasinin sönümlenmesi de emekçilerin -mavi yakalı ve beyaz yakalılar birlikte- öz eylemi ve öz örgütlenmesinde ve toplumun yeni baştan örgütlenmesi işini göreli olarak elverişli maddi zenginlik koşullarında kendi ellerine alma kapasitelerinde radikal bir artışa bağlıdır. Bu spekülatif bir mesele değildir. Ampirik gerçeklik temelinde, ortaya çıkan tarihsel trendler ışığında cevaplanması gereken bir sorundur. Bu gerçeklik şu şekilde özetlenebilir: şimdiye dek emekçilerin kendi kitle örgütlerinin bürokratlaşmasını kalıcı bir şekilde engellemeyi başaramadıkları doğruysa da, bir dizi ülkede zaman zaman kitlesel hareketlenmeler ve niteliksel bakımdan artan bir öz eylemlilikle ona önemli ölçüde meydan okumayı da başardılar. Son iki yıldır Sovyetler Birliği'nde de benzer bir süreç oluşmaya başladı.

Yine benzer bir şekilde, ücret ve aylıkla geçinen kitlelerin hiçbir yerde henüz kalıcı biçimde toplumun doğrudan yöneticileri olamadıkları doğruysa da, dönemsel olarak kitle mücadelesinin güçlü patlamalarıyla bu doğrultuda dev adımlar attıkları da doğrudur. Bu trend durmuş değil. Önümüzdeki yıllarda gerilemeyip, aksine yükseleceğine dair birçok işaret var.

Önemli göstergelerden biri, bir dizi önem arzeden siyasi konuda parlamento dışı kitlesel hareketlenmelerin büyümesi; savaşa ve militarizme karşı mücadele; nükleer enerji karşıtı kampanyalar; çevrenin korunması; feminizmin yükselişinin ortaya çıkardığı sorunlar; doğrudan demokrasi için yeni tasarılar; işçi haklarının genişletilmesi; ve genel olarak "hayat kalitesi"ne ilişkin mevzular. Tüm bu hareketler bu aşamada birbirleriyle bağlantısız, "tek bir mesele" temelinde parçalanmış, bütünsel siyasi bir perspektiften, alternatif bir toplum modelinin tutarlı bir vizyonundan yoksun durumdalar. Bu nedenle, en azından kısmen geleneksel düzen siyasetinin içine katılarak eritilebilirler. Fakat yine de emekçilerin bir başka tür politika yapmaya yö-

nelik içgüdüsel eğilimlerini yansıtırlar. Gitgide daha çok, düpedüz diktatörlük değilse bile, otoriter baskıcı çizgilerle birleşen *münhasıran* dolaylı, temsili demokrasiye karşı daha fazla doğrudan demokrasi: önümüzdeki yıllarda siyasi bir alternatif olarak ortaya çıkacak şeyin başlangıcıdır bu.

Bu aynı zamanda sosyo-ekonomik bir yönelimle de yakından ilişkilidir: ne devlet despotizmi ne piyasa despotizmi; ne üreteceklerine, nasıl üreteceklerine ve ürünü nasıl bölüşeceklerine üreticiler kendileri karar versinler. Çin gibi hâlâ Stalinist bir sistemin boyunduruğu altındaki ülkelerin yanı sıra geçerli bir alternatif bulmaksızın Stalinizmi reddetmiş ükelerde de bu vizyon serpilecektir. Bu gelişmeler, hiyerarşik biçimde yukarıdan aşağıya örgütlenen emek süreçlerinin sönümlenmesini gerektiren üçüncü teknolojik devrimin mantığıyla da birleşiyor. Sosyalizmin ve insan özgürlüğünün geleceği, bizzat insanlığın geleceği –hatta fiziksel hayatta kalışı– bu trendlerin bilinçli ve örgütlü bir kaynaşmasına bağlı olacaktır.

Bu kitap, Doğu Avrupa'daki birçok Komünist hükümetin devrildiği, eski bürokratik düzenin heryerde belli bir tür krize girdiği bir sırada, ama Ağustos 1991'de Moskova'daki başarısız darbeden ve onu izleyen Komünist yönetimin iktidardan indirilmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağıtılmasından önce kaleme alındı. Bu son olaylar, bu kitapta incelenen temel süreçlerin, özellikle de kapitalizm yanlısı güçler, bürokrasi ve bağımsızlığını yeni kazanan işçi hareketi arasındaki üç köşeli mücadelenin gelişmesinin bir parçasıdır.

1989 ve 1990'daki madencilerin eylemleri gibisinden işçi mücadelelerinin yükselişi, SBKP yönetiminin meşruiyetine karşı meydan okumaya büyük bir katkı yapmakla beraber, yeterince genelleşemedi, merkezileşemedi ve nomenklaturaya ve çoğu eski bürokratik düzenin içinde yer alan kapitalizm yanlısı güçlere karşı bağımsız bir siyasi alternatif oluşturacak şekilde programlar üretemedi. Bu yüzden siyasi insiyatifi bu güçler ele geçirdi. Yeltsin'in elde ettiği zafer ve özelleştirmenin sözde erdemleri ve serbest piyasaya dair beyanatları, bürokratlaşmış ekonominin ya sosyalizme ya da kapitalizme doğru ilerlemek zorundaki, derinlemesine çelişik ve istikrarsız bir toplumsal kuruluş olduğu argümanını kendilerince teyit ediyorlar. Fakat

bugün için, Rus hükümetinin kapitalizmi kurma yönündeki kuşku duyulamayacak tercihi kendi başına eski üç köşeli mücadeleyi ortadan kaldırmıyor. Stalinist bürokrasinin kayda değer kalıntıları hayatta. Ve işçi örgütleri yeni otoritelerin politikalarıyla -bilinçli olarak kitlesel işsizlik yaratma, tırmanan enflasyon, toplumsal hizmetlerin kaldırılması, özelleştirme ve benzeri- yüzyüze geldikleri ölçüde kendi bağımsız dinamiklerini geliştirmeye devam ediyorlar.

Eski Sovyet topraklarındaki sınıf mücadelesi böylelikle yeni bir aşamaya giriyor. Hükümet kapitalizmi kurmayı arzulasa da, biz onun arzularını gerçeklik diye alamayız. Bu kitabın sayfaları içinde tartışılan toplumsal güçler ve siyasi tercihler, Doğu Avrupa'da olduğu gibi eski Sovyet cumhuriyetlerinde, ve gerekli değişikliklerle, kendilerine hâlâ Komünist diyen ülkelerde de geçerliliklerini sürdürüyorlar.

I
Bürokrasi ve Meta Üretimi

SSCB'nin ve benzeri toplumların başlıca özelliği devletin aşırı büyüklüğü idi. Bizzat Sovyetler Birliği'nde, iktisadi sistem hemen hemen evrensel biçimde bir "komuta ekonomisi" olarak tanımlanır hale geldi. Devletin toplumsal hayatın tüm kesimleri üzerindeki denetiminin neredeyse altmış yıllık bir bürokratik diktatörlüğe damgasını vurduğu tarihsel bir vakıadır. Buradan çıkan ilk soru şudur: devlet hangi maddi temellere dayanıyor? İnsan toplumları içindeki yeri nedir?

Kıtlık, toplumsal işbölümü, belli toplumsal işlevlerin ayrı bir insan grubuna (bürokrasi) tevcihi ve devletin kökenleri ile süregiden varlığı arasındaki genel ilişki Marx ve Engels tarafından şöyle kurulmuştu:

> Açıktır ki, insan emeği zorunlu geçim araçlarının ancak çok az üzerinde bir fazla verecek denli düşük üretkenlikte kaldığı müddetçe, üretici güçlerdeki herhangi bir artış, ticaretin genişlemesi, devletin ve hukukun gelişmesi veya sanat ve bilimin oluşması ancak daha büyük bir işbölümü aracılığıyla mümkündü. Ve de bunun zorunlu temeli basit el emeğini üstlenen kitleler ile emeği yöneten, ticareti ve kamu işlerini yürüten ve daha sonraki bir aşamada bizzat sanat ve bilimle uğraşan az sayıdaki ayrıcalıklı kişi arasındaki büyük bir işbölümüydü.[1]

> [Devletin] ikinci ayırdedici özelliği artık doğrudan doğruya kendini bir silahlı güç olarak örgütleyen halkla örtüşmeyen bir *kamu iktidarının* ku-

---

1Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Moskova, 1954, s. 251-52. Aşağıda 5. Bölüm'de genel kıtlık tanımı sorununu ele alacağız.

rulmasıdır. Bu özel kamu iktidarı zorunludur, zira sınıflara ayrışmadan bu yana halkın kendi başına işgören silahlı örgütü imkansız hale gelmiştir... Bu kamu iktidarı her devlette mevcuttur; sadece silahlı adamlardan değil, aynı zamanda klan toplumunun hiç tanımadığı maddi yardımcılardan, hapishanelerden ve her türlü cebir kurumundan meydana gelir."[2]

1. Toplumsal İşbölümü, Devlet ve Kıtlık

Devletin ve toplumsal sınıfların sönümlenmesi –Marx ve Engels'in paralel süreçler olarak gördükleri–, kıtlılığın üstesinden gelinebileceği ve bireylerin kendi tam gelişmelerini gerçekleştirebilecekleri bir üretim güçleri düzeyini öngerektirir. Bu koşullar altında, artık bireylerin *toplumsal* işbölümünün tiranlığına tabi olmaları kaçınılmaz değildir. Öyle ki, Engels'in kelimeleriyle söyleyecek olursak, "toplumun ortak işleri" bundan böyle *özel bir aygıt* tarafından değil, *tüm kadın ve erkekler* tarafından yürütülebilir.

> Yalnızca modern sanayinin ulaştığı üretim güçlerindeki muazzam artış, emeğin toplumun istisnasız bütün üyeleri arasında dağıtılmasını ve buradan da her bireysel üyenin emek zamanının herbirinin toplumun genel –hem teorik hem pratik– işlerinde yer alacak kadar boş zamana sahip olacağı ölçüde düşürülmesini mümkün kılmıştır.3

Engels gayet açık olarak "toplumun ortak işleri"nin bir sınıflı toplumda devlet tarafından icra edilen tüm işlevleri kapsadığını öne sürüyor. Devletin sönümlenmesi böylece bu işlevlerin icrasının özel bir aygıta veya bürokrasiye ihtiyaç kalmaksızın toplumun kendisine geri dönüşüdür.

Daha *Alman İdeolojisi*'nde (1845-46), Marx ve Engels komünizmin önkoşulunun "üretici güçlerin büyük bir artışı" ve "evrensel gelişmesi" olduğunu, zira "bu olmaksızın yalnızca ihtiyaçların genelleşeceğini ve mahrumiyetle birlikte, zorunlu ihtiyaçlar için mücadelenin ve tüm pis işlerin zorunlu olarak yeniden üreyeceğini ... " ortaya

2Engels, "The Origin of the Family, Private Property and the State", Marx ve Engels, *Selected Works*, Londra, 1968, s. 577 içinde.
3Anti-Dühring, s. 252.

koymuşlardı.[4] Tarihsel materyalizmin bu temel tezinden Sovyetler Birliği'nde ve diğer benzeri ülkelerdeki sosyalizm (yani komünizmin birinci, alt aşaması) yokluğunun üç maddi sebebe yüklenebileceği sonucu çıkıyor: (1) üretici güçlerin yetersiz gelişme düzeyi; (2) bu toplumların hegemonik sanayi ülkelerinden tecrit olmuşluğu; ve (3) "tüm pis işlerin" geri dönüşü şeklindeki kaçınılmaz sonucuyla birlikte, maddi ihtiyaçların tatmini için yeni bir mücadelenin başlaması.

Troçki bu durumu *İhanete Uğrayan Devrim*'de çok açık biçimde ifade etmişti:

> Eğer devlet göçüp gitmez, gitgide daha despotik bir hal alırsa, işçi sınıfının tam yetkilileri bürokratlaşır ve bürokrasi yeni toplumun üzerinde yükselirse, bu geçmişin psikolojik kalıntıları, vb. gibi ikincil sebeplerden dolayı değil, gerçek bir eşitliği sağlamak mümkün olmadığı müddetçe, ayrıcalıklı bir azınlığı yaratmak ve desteklemek şeklindeki sarsılmaz zorunluluğun sonucudur... Bürokratik yönetimin temeli, herkesin herkese karşı mücadelesine yol açan sonucuyla birlikte, toplumun tüketim maddelerindeki fakirliğidir. Dükkanlarda yeterince mal olduğu zaman, alıcılar istedikleri zaman gelebilirler. Çok az mal olduğunda ise, alıcılar kuyruğa girmek zorunda kalırlar. Kuyruklar çok uzun olduğu zaman, düzeni sağlamak için bir polis görevlendirmek zorunlu hale gelir. Sovyet bürokrasisinin iktidarının başlangıç noktası budur. O kimin ne alacağını ve kimin bekleyeceğini 'bilir'.[5]

"Toplumun ortak işlerini" (yani toplumsal artı ürünün bir kısmının biriktirilmesi, askeri işler, vatandaşların birlikte yaşamalarını düzenleyen kuralların koyulması, altyapının kurulması ve bakımı, vb.) gözeten ve yürüten organ olarak, doğrudan iktisadi üretim ve bölüşüm faaliyetinden farklı olarak, devlet Engels'in *Anti-Dühring*'de gösterdiği gibi, toplum içinde kendi özerkliğini kuran, toplumun hizmetçisi olmak yerine efendisi haline gelen özel aygıtlarda cisimleşir.

Bu anlamda, devlet her zaman ikili bir işlev icra etmiştir: yönetici sınıfın sömürülen sınıflar üzerindeki hükümranlığını sağlamak ve yönetici sınıfın kendi üyelerinin özel çıkarlarına karşı genel çıkarla-

4Marx ve Engels, *The German Ideology*, Londra, 1965, s. 46-47.
5Leon Trotsky, *The Revolution Betrayed*, Londra, 1967, s. 55, 112.

rını sağlamak. Bu tüm istikrarlı sınıflı toplumlar için, ama hepsinden önce özel iktisadi çıkarların çok daha baskın olduğu kapitalizm için doğrudur. Özel kapitalistler, örneğin, kendi özel çıkarlarından kopamadıklarından, bir merkez bankası rolünü fiilen üzerlerine alamazlar. Özel köle sahiplerinin, feodal lordların veya kapitalist girişimcilerin bürokrasilerinden farklı olarak devlet bürokrasileri hiyerarşik biçimde örgütlenmiş katı bir formel kurallar sistemi aracılığıyla işgörürler ve bu kuralların kendilerine bağlı personel üzerindeki muhtemel doğrudan etkilerini dikkate almazlar. Kurallar ancak yönetici sınıfın kolektif kararıyla değiştirilebilir. Kuralların uygulanmasından kaçınmak "oyunun" kuralları içinde yer almaz: sadece bireysel memurların yolsuzlukları veya basiretsizlikleri söz konusu olabilir. Demir "kuralları" ve komuta zinciriyle ve körükörüne itaat üzerindeki ısrarıyla ordu devlet bürokrasisinin genel kabul gören karikatür bir modelidir. Ordunun özel parasal avantajlar peşinde koşmaktan tümüyle arınmış olduğu varsayılır ve her ne kadar tüm sınıflı toplumlarda orduların zirveye çıkışlarına yağma ve yolsuzluk eşlik etmişse de, yönetici sınıflar bu "aşırılıkları" normalde denetim altına almayı başarmışlardır.

Marksizme şaşırtıcı ölçüde yakın bir uzgörüyle Hegel, bürokrasinin maddi temelinin *sabit gelir* ve *istihdam* güvencesinde yattığını kavramıştı. Bunları dalgalanan gelir ve "sivil toplumun" (yani burjuva toplumunun temel sınıfları) güvencesizliğiyle karşı karşıya koyuyordu.[6] Hegel'in yaptığı gibi, bürokrasinin *hiyerarşik* niteliğini (terfi yoluyla artan gelir umudu) de buna eklersek, burjuvazi veya proletaryanınkilerden ayrı olarak, bürokrasinin üç farklı toplumsal sacayağını da keşfetmiş oluruz.[7]

Fakat bürokrasinin toplumsal konumu yalnızca onun kendisini çevreleyen toplumsal sınıflardan farklılığıyla tanımlanmaz. Konumu

6Bkz. Hegel, *The Philosophy of Right*, Londra, 1967, paragraf 294, s. 191-92.

7İş güvencesi ve özellikle ilerlemenin koşulları itaat ve bireysel yargılardan vazgeçmektir. Tüm bürokrasilerin özgül ideolojilerinin materyalist açıklaması budur. Vazedilmiş dogmanın sorgulanması üzerindeki yasaklarıyla kîliseler belki de bu bürokratik hiyararşiler ile kurumlaşmış itaat arasındaki birliğin en iyi örneğidir. Üdeoloji kuşkusuz itaatin içselleştirilmesinde ve böylelikle de bürokrasinin nesnel tutunumunda önemli bir rol oynar. Tanım gereği bir papalık (yani merkezi olarak idare edilen ve hiyararşik biçimde ya-

aynı zamanda onun eşanlı olarak "sivil topluma" bulaşmışlığıyla da belirlenir. Hegel, devlet memurunun "kayıtsız" karakterini (gelir garantisi ve istihdam güvencesine dayalı!) abartır ve yüceltirken, zenginlik tarafından yönetilen bir toplumda paranın ve buradan da yolsuzluğun çekim gücünün oldukça büyük olduğunu unutmuş görünüyor. Özellikle üst kademelerde, devlet memurları "egoist", kâra susamış burjuva sınıfının parçası olmak için birçok yol bulma eğilimindedirler.[8] Sovyet bürokrasisinin özgüllüğünün özellikle, parasal zenginliğin ve genel olarak özel servetin, namevcut olmamakla beraber, niteliksel bakımdan burjuva, feodal veya olgun köleci toplum ya da "Asya tipi üretim tarzı"nın klasik toplumlarındakilerden daha küçük bir rol oynadıkları bir toplumdan türemesinde olduğunu söyleyebilirz.

Her ne olursa olsun, Sovyetler Birliği'nde devletin sönümlenmeye hiç başlamadığı açıktır. Tam tersine, bir bütün olarak toplumun üzerinde yerleşmiş güçlü bir bağımsız güç olarak genişlemeye devam etti ve SBKP önderliği –Parti'nin 1986 gibi geç bir tarihteki programından da görebileceğimiz üzere– oldukça açık seçik bir biçimde devletin daha da güçlenmesinin savunuculuğunu yaptı. Sovyet bürokratlaşma deneyimi yalnızca tarihsel geriliği değil, sınıfsız bir toplumun hayli ötesindeki derin toplumsal gerilimleri de yansıtıyordu. Bu çelişkilere hakim olmak devlet organlarının, yani bürokrasinin varlığını ve aşırı büyümesini gerektiriyordu. Engels'in söylediği gibi :

> Dolayısıyla devlet hiçbir şekilde topluma dışarıdan zorla yüklenen bir iktidar değildir. ... Daha çok, toplumun belli bir gelişme aşamasındaki ürünüdür; bu toplumun kendisiyle çözülmez bir çelişkiye düştüğünün, yok etmeyi başaramadığı uyuşmaz karşıtlıklar şeklinde parçalandığının kabulüdür.[9]

---

pılanmış) örgütünün demokratik olamayacağını beyan eden yakın zamanlardaki şu Vatikan belgesini göz önüne alın. Gerçekten de olamaz. Bkz. Romap'ın *Instruction of the Congrégation pour la Doctrine de la Foi* yönergesi, 25 Mayıs 1990.

8İktidar ve refahının doruklarındaki Mançu Çin'i gibi kapitalizm öncesi bir toplumda bile zeki bir Fransız Cizviti Mandarinlerin davranışlarındaki bu ikiliğin hemen farkına varmıştır. Kuşkusuz bürokrasilerin bu temelde çelişik niteliklerini anlamak için uygun bir geçmişe sahipti. Bkz. Louis Lecomte, *Un Jésuite a Pékin*, Paris, 1990.

Devrimci Marksistler Stalinist hizbi ve onun iktidardaki ardıllarını "ihanetleri" veya "siyasi hatalarıyla" devletin ve bürokrasinin muazzam büyümesine "sebep" olmaktan dolayı suçlamazlar. Gerçekte, durum tersidir. Devrimci Marksistler Stalinist hizbin ve ardıllarının zaferini, siyasi çizgisini ve ideolojisini yukarıda çerçevesi çizilen maddi ve toplumsal koşullara atıfla açıklarlar. Kınamaların bilimsel sosyalizm bağlamında herhangi bir amaca hizmet etmesi ölçüsünde, onlara karşı yöneltilebilecek kınamalar şöyle sıralanabilir:

1. Bürokrasinin haklı gösterilmesi için özel bir ideoloji yaratarak toplumsal gerçekliği gizlemeleri ve "yanlış bilince" sebebiyet vermeleri. Marksizmden ve toplumun tarihsel materyalist yorumundan uzaklaşmak yoluyla kendi ülkelerindeki ve genel olarak dünya işçi sınıfını hayal kırıklığına uğratmaları ve uluslararası burjuvaziye ve onların ideologlarına büyük bir yardımda bulunmaları.[10]
2. "Komünizm" ve "Marksizm" adına, hepsi de sosyalizme ve proletaryaya karşı birer cürüm oluşturacak şekilde, işçilerin, gençlerin, köylülerin, kadınların ve ulusal azınlıkların geniş çaplı bir sömürü ve eziyet sürecine sokulmaları.
3. Uyguladıkları politikaların pratikte mal kıtlıklarını ve bürokratik aşırılıkları asgaride sınırlamak bir yana, bunların gelişmesini teşvik eden koşullara yol açması. Dolayısıyla bunların sosyalizmin ve bir sınıf olarak proletaryanın çıkarları lehinde işlememesi ve işlemediği, aksine bu çıkarları ayrıcalıklı bürokrasinin özel çıkarlarına tabi kılması.

Sovyetler Birliği'ndeki devletin aşırı büyümesi ve bürokrasinin bu Marksist tahlili kilit bir tarihsel soru sorar. Rusya'nın sosyalizm için olgun olmadığı ve kapitalist gelişmenin "üzerinden atlamaya" yöne-

9"The Origin of the Family, the Private Property and the State", s. 576.
10Yapılan en büyük ideolojik yardım Sovyet ve benzeri toplumların "gerçekte varolan sosyalizm" olarak tasviriydi. Bunun neticesi bugün çok açıktır: Stalinizmi ve onun kötülüklerini reddeden herkes şimdi sosyalizmi de reddetmekteler.

lik her türlü teşebbüsün "volontarist" ve "Blanquist" olduğu gerekçesiyle Lenin ve Troçki'ye muhalefetle Ekim Devrimi'ne karşı çıktıklarında Menşevikler haklı değiller miydi? 1945 sonrasındaki üretici güçlerin gelişmesinin gösterdiği gibi, kapitalizm henüz dünya ölçeğindeki tüm potansiyelini gerçekleştirmediyse eğer, Rus Devrimi tarihsel bir hata mıydı?[11]

Bu sorunun cevabı *dünya sosyalist devrimi sürecinin* tek bir ülkede sosyalist bir toplum inşaasının tamamlanması yanılsamasından ayırdedilmesi gerektiğidir. Hiç kuşku yok ki, Rusya böyle bir toplumun kurulması için "olgunlaşmış" değildi ve 1924'e dek bu görüş sadece Lenin, Troçki, Luxemburg, Buharin, Zinovyev, Lukács, Gramsci, Thalheimer, Korsch veya Radek tarafından değil, bizzat Stalin de dahil tüm devrimci Marksistler tarafından paylaşılıyordu. Bununla birlikte *dünya* sosyalizm için olgunlaşmıştı. Bu ayrım ve bu kesinlik daha önce Engels tarafından *Anti-Dühring*'de izah edilmişti ve 1878'de doğru olan 1917'de haydi haydi doğruydu.

Bu durumda, üretim araçlarının işçi devleti tarafından temellük edilmesi sadece zaten hakim durumdaki maddi koşullarla değil, varolan siyasi ve öznel koşullarla da bağlantılı *siyasi* bir eylemdir. Kendini eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının keşfi üzerine yaslıyan Troçki daha 1905-06 gibi erken bir tarihte, *emperyalist dünya çerçevesinde* Rusya gibi az gelişmiş bir ülke proletaryasının daha gelişmiş sanayi ülkelerinde benzer bir gelişme ortaya çıkmazdan evvel sermayenin

---

11Menşevik tezler için diğer kaynaklar arasında bkz. Julius Martow, *Sein Werk und seine Bedeutung für den Sozialismus*, Berlin, 1924; ve Karl Kautsky, *The Dictatorship of the Proletariat* (1918), University of Michigan Press, 1964; *Terrorism and Communism* (1919), New York, 1920; "Die Lehren des Oktoberexperiments", *Die Gesellschaft*, No. 4, 1925 ve "Das Proletariat in Russland", *Der Kampf*, No. 10, 1925. Aynı zamanda bkz. Massimo Salvadori'nin, Kautsky'nin bu mesele hakkındaki görüşlerinin geniş bir tartışmasını içeren, *Karl Kautsky and the Socialist Revolution*, Londra, 1979 adlı kitabı. Genel olarak Martov sol Menşevik ve Kautsky sağ Menşevik konumu temsil ediyordu.
Bugün SSCB'de bir dizi "liberal"in Ekim Devrimi'nin tarihsel ve siyasi meşruiyetiyle ilgili olarak neo-sosyal demokratik bir tutum benimsediklerini kaydetmek çok ilginç. Diğerleri arasında bkz. Mihail Lobanov, *Moscow News*, 17 Aralık 1989 içinde; A. Tsıpko, *Soviet Weekly*, 8 Mart 1990 içinde; ve en şaşırtıcısı tuğgeneral Volkogonov, *Nouvelles de Moscou*, 4 Mart 1990 içinde. Öte yandan Sovyetler Birliği'nde sosyal demokrasinin siyasi bir güç olarak yeniden doğduğuna ilişkin işaretler de var. Bkz. *Nouvelles de Moscou*, 4 Mart 1990.

devlet iktidarını devirmek üzere sosyo-ekonomik gerilik ile siyasi olgunluğun eşsiz bir bileşiminden yararlanabileceği öngörüsünde bulunabildi.

Fakat bu sırada, emperyalizm hem geri ülkelerde sosyalizm için nesnel koşulların (yani kapitalizmin tam gelişmesi) hem de yüksek derecede sanayilemiş ülkelerde sosyalizm için öznel koşulların (yani proleter sınıf bilincinin tam gelişmesi) tam olarak gelişmesine engel teşkil eder. İşte dünya sosyalist devriminin somut biçimini belirleyen de bu iki sürecin bileşimidir. Devrim Rusya gibi ülkelerde *başlayabilir*, ama sosyalist bir toplumun tam gelişmesine ancak sanayi bakımından en ileri ülkelere yayılırsa eğer yol açabilir. Yirminci yüzyılın tüm trajedisi bu teşhiste saklıdır.

Ekim Devrimi'nin basitçe "tek bir ülkede sosyalizmin gelişmesi" için bir araç olmaktan çok, dünya sosyalist devriminin sürükleyici gücü olması daha baştan itibaren Lenin, Troçki, Luxemburg ve yoldaşları tarafından kendisine yüklenilen tarihsel doğrulanmaydı. Bir an için sözü Luxemburg'a bırakalım:

> Bırakalım Alman hükümet sosyalistleri Bolşeviklerin Rusya'daki yönetiminin proletarya diktatörlüğünün çarpık bir ifadesi olduğunu haykırsın. Eğer bu doğruysa, bunun nedeni onun kendisi de sosyalist sınıf mücadelesinin çarpık bir ifadesi olan Alman proletaryasının tutumunun neticesinde ortaya çıkmasıdır. Hepimiz tarih yasalarına tabiyiz ve sosyalist toplum düzeni ancak uluslararası bağlamda gerçekleşebilir. Bolşevikler tarihsel imkanların sınırları dahilinde gerçek bir devrimci partinin yapabileceği herşeye kadir olduklarını gösterdiler. Amaçları mucizeler yaratmak değildi. Zira dünya savaşından bitap düşmüş, emperyalizm tarafından boğulmuş, uluslararası proletarya tarafından ihanete uğramış, tecrit edilmiş bir toprakta hatasız ve örnek bir proleter devrimi mucize olurdu. Bütün mesele Bolşeviklerin politikalarında asliyi asli olmayandan, özü arızi gelişmelerden ayırdetmekte yatıyor. İçinde bulunduğumuz dönemde, tüm dünyada belirleyici nihai mücadelelerle yüz yüze olduğumuz şu sırada, sosyalizmin en önemli sorunu zamanımızın en yakıcı meselesidir. Bu şu veya bu ikincil taktik meselesi değil, proletaryanın eylem kapasitesi, eyleme geçme gücü, sosyalist iktidar iradesidir. Bu konuda dünya proletaryasına örnek olmakta ilk başa geçenler Lenin, Troçki ve arkadaşları oldular: ve onlar şimdiye dek Hütten ile birlikte "cüret ettim" diye haykıran yegane örneklerdir.[12]

Emperyalizmin ve kapitalist üretim tarzının içsel çelişkilerini şiddetlendiren Birinci Dünya Savaşı hemen hemen kesintisiz bir dizi devrime yol açtı. Her ne kadar bunlar Rusya Ekimi'nden ve kurulmakta olan Sovyet devletinden kayda değer bir dürtü alsalar da, Almanya, Avusturya, İtalya ve Finlandiya gibi sanayi bakımından ileri ülkelerde devrimci bir zafer olasılığını kendisiyle birlikte taşıyan *gerçek bir dünya süreci* oluşturuyorlardı. Bu dönem boyunca, sosyalizmi Rusya'da gerçekleştirmenin imkansızlığına rağmen, sosyalizmi dünya çapında gerçekleştirme imkanı artıyordu. Böylece tarihsel anlamda konuşacak olursak, Ekim Devrimi tümüyle doğrulanmıştı.

Rus Devrimi, ılımlı ya da "makul" liberal uzlaştırıcılar tarafından denetim altına alınamayan, kendilerini doğal bir biçimde dışa vuran kitlesel toplumsal güçlerin bir çatışmasıydı. Bu uç noktalardaki kutuplaşma içinde gerçek alternatifler ya liberal demokrasi ya "Bolşevik diktatörlük" değil, ya proletarya diktatörlüğü ya yarı faşist nitelikli caniyane bir sağ kanat diktatörlüğüydü.[13] Öyle ki, iç savaş sırasında etkin olan siyasi önderlerin hiç de en sağcısı olmayan Ukraynalı karşı devrimci Petlyura 1919 yılındaki pogromlar sırasında yüz bin Yahudiyi –Hitler'in imha kamplarına dek sağ kanat terörün kurbanı olan en yüksek sayı– öldürmüştü. Daha Ekim Devrimi patlak vermeden evvel, karşı devrimciler Alman ordusunu Petrograd'ı işgale çağırmaya hazırlanırken, General Kornilov'un darbe girişimi olmuştu. Bu gelişmeler Petrograd proletaryasının katline yol açabilirdi. Bu konuda bir fikir vermesi açısından Alman militarizmi ve Mannerheim güçlerinin Fin iç savaşında işledikleri kanlı cinayetler akla getirilebilir.[14]

12Rosa Luxemburg, "The Russian Revolution", Mary-Alice Waters (der.), *Rosa Luxemburg Speaks*, New York, 1970, içinde s. 395.

13Türündeki birçok örnek arasında, artan suçluluk duygusuyla bir parça dengelenmekle beraber, Rusya köylüsü ve işçisine duyduğu yoğun sınıfsal nefretle yoğrulmuş olan Prenses Katherin Sayn-Wittgenstein'ın hatıraları tipiktir. Hatıralar ateşli bir Alman karşıtı Rus şovenizmi duygusunun izlerini taşısa da, sonunda devrimci kitleler karşısındaki kurtarıcı olarak Alman ordusu selamlanır. Bkz. *Als unsere Welt unterging*, Frankfurt, 1988.

14Fin iç savaşındaki korkunçluklar üzerine bkz. Anthony Upton, *The Finnish Revolution, 1917-1918*, University of Minnesota Press, 1980.

Eğer Ekim Devrimi yapılmasaydı ödenecek olan fiyat üzerine spekülasyon yapmak istemiyoruz. Devrimin maliyetlerini özenle çıkartan tarihçiler hemen hiçbir zaman bu tür "karşı olguları" dikkate almıyorlar. Bununla beraber kendimizi trajik Almanya örneğine dayandırabiliriz. 1918'de Alman devrimi patlak verdiğinde, sosyal demokrasi onu *Reichswehr* ve *Freikorps*'un -gelecekteki *SA* ve *SS*'in çekirdeği- yardımıyla ezmeye çalıştı ve böylelikle de sonunda Hitler'in 1933'de iktidarı ele alması ve on milyonlarca insanın hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan kademeli bir karşı devrim sürecini başlattı. 1918'deki başarılı bir sosyalist devrimin fiyatının bu gelişmeye kıyasla daha düşük olacağını ve devasa maliyetiyle Rusya'daki Stalinist yozlaşmanın da bu şekilde önüne geçilebileceğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla tarihsel bilanço Almanya'nın alternatif bir yola girmesinin ışığında Ekim Devrimi'nin meşruluğunu belagatli bir biçimde teyit etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki iktisadi gelişmenin yeni "uzun dalga"sında ifadesini bulan uluslararası kapitalizmin intibak yeteneğine gelince, bunun için muazzam bir paha ödendi: birinci savaşın sonucunda 20 milyon ölü; ikinci savaşın sonucunda 80 milyon ölü; ve 1945 yılından beri 140 adet "yerel savaş"a, Üçüncü Dünya'daki sefalete ve çeşitli teknolojik felaketlere bağlı çok daha fazla sayıdaki ölümler. Tüm bunlar 1914 öncesi dönemden farklı olarak kapitalizmin negatif sonuçlarının bugün artık pozitif etkilerini çoktan solladığı şeklindeki Marksist tezin doğruluğunu kanıtlamıyor mu? Bir kez daha tekrar edelim: insanlığın dünya devrimini gerçekleştirmemek karşılığında ödediği fiyat, bu devrimin gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkacak maliyetlerden ölçülemez derecede daha yüksek değil midir?

2. Kıtlık ve Meta Üretimi

Bürokrasinin iktisadi köklerini kıtlıkta bulmuştuk. Şimdi de meta üretimi meselesini ele alacağız. Meta üretimi ile özgürce birleşmiş üreticilerden meydana gelen bir toplum (yani komünizmin alt evresi olarak sosyalist bir toplum) arasındaki çelişki tarihsel materyaliz-

min temel akidelerinden biridir.

Marx ve Engels için meta üretiminin menzilinin hiçbir şekilde kapitalist tarzla sınırlı olmadığı doğrudur: "Siyasal iktisat *metalar* ile, ürünlerin ister bireyler isterse ilkel topluluklar tarafından mübadele edildiği an ile başlar."[15] Fakat *Kapital*'in birinci cildindeki Birinci Bölüm'de, Marx ürünlerin ancak *birbirlerinden bağımsız olarak işleyen* farklı *özel emeklerin* sonucu oldukları zaman meta haline geldiklerini belirtir. Emeğin hemen ve doğrudan doğruya toplumsal hale gelerek, özel karakterini kaybettiği andan itibaren, çeşitli faaliyet dalları arasında dağıtılması bireylerin, üretim birimlerinin veya firmaların kendiliğinden kararları tarafından değil, bir bütün olarak toplumun *a priori* kararları tarafından belirlenir. Böylece meta üretimi şu durumlarda ortadan kalkar:

> Üretim araçlarının ortak mülkiyeti üzerine dayalı işbirliği toplumunda üreticiler ürünlerini mübadele etmezler; benzer bir şekilde, ürünler için harcanan emek artık bu ürünlerin değeri olarak ortaya çıkmaz ... zira şimdi kapitalist toplumdakinin aksine, bireysel emek parçaları artık sadece dolaylı olarak değil, doğrudan biçimde de toplam emeğin bütünleştirici bir parçasıdırlar... Biz burada kendi temelleri üzerinde gelişen değil, tersine, kapitalist toplumdan doğduğu şekildeki bir komünist toplumla ilgileniyoruz. Her açıdan, iktisadi, ahlaki veya entelektüel, bu komünizm hâlâ rahminden çıktığı eski toplumun doğum izlerinin damgasını taşır. Bu nedenle de, bireysel üretici toplumdan tam da ona verdiği kadarını –gerekli düşümler yapıldıktan sonra– alır.[16]

Böylece, Marksist bir bakış açısından, Sovyetler Birliği ve benzeri toplumsal kuruluşlardaki meta üretiminin kısmi varoluşu, bürokratik devlet aygıtının aşırı büyümesi ile birlikte, buralarda henüz bir *sosyalist* ekonominin veya toplumun ve üretim araçlarının, üretim süreçleri veya emek süreçlerinin tam bir toplumsallaşmasının varolmadığının kesin kanıtıdır. Kuşkusuz Marx ve Engels toplumsal emeğin "belirli oranlarda" dağıtımını tüm toplumlar için geçerli, "bir doğa

15 Engels, "Karl Marx's 'Contribution to the Critique of Political Economy' ", K. Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Londra, 1971, içinde. s 226.

16 Marx, "Critique of the Gotha Programme", *The First International and After*, Harmondsworth, 1974, s. 345-46 içinde.

yasası" gücünde bir kural olarak ele alıyorlardı. Fakat Marx bu sorunla ilgilenirken hemen şu eklemede bulunmuştu:

> Tarihsel bakımdan farklı koşullarda değişebilecek tek şey, bu yasaların kendilerini ortaya koyuş biçimleridir. Ve toplumsal emeğin karşılıklı ilişkisinin kendini emeğin bireysel ürünlerinin özel mübadelesi yoluyla gösterdiği bir toplumsal sistemde, emeğin bu oransal olarak dağıtımının kendini ortaya koyuş biçimi özellikle bu ürünlerin mübadele değeridir... Burjuva toplumunun özü tam da burada, a priori olarak bilinçli bir toplumsal üretim düzenlemesinin bulunmamasında yatar. Rasyonel ve doğal bakımdan zorunlu olan şey kendini körükörüne işleyen bir ortalama olarak ortaya koyar.[17]

Grundrisse'de bu konuda çok daha açıktır: "Böylece, zamandan tasarruf, emek zamanın çeşitli üretim dalları arasındaki planlı dağıtımının yanı sıra, komünal üretimin temelinin birinci iktisadi yasasıdır. Burada çok daha yüksek bir derecede yasa haline gelir. *Bununla beraber, emek zamanla ölçülen mübadele değerlerinden (emek veya ürünler) aslen farklıdır.*"[18]

Böylece, sosyalizmde emek miktarlarının *bilinçli* oransal tahsisinin büyük ölçüde planlamayı belirleyeceği önermesi hiçbir şekilde meta üretiminin ve değerin hâlâ hakim olduğu anlamına gelmez. Tam tersine. Zira meta ve değer, emek miktarlarının tahsisinin "üreticilerin gıyabında", kör ve anarşik tarzda yapıldığı *özgül* biçimlerdir. Tanım gereği, bu üreticileri kendi tercihlerini belirlemekten, kendi çalışma ve hayat koşullarını denetlemekten alıkoyar.

Sovyet bürokrasisinin Marksist kuramın bu temel yanlarını revize etme girişimleri 1943'de *Pod Znamenem Marksizma* (Marksizmin Bayrağı Altında) adlı dergide çıkan editörlerce imzalı, fakat muhtemelen akademisyen Leontiyev tarafından yazılmış meşhur bir makaleyle başladı. Burada şöyle iddia ediliyordu: "Sosyalist toplumda, emeğin ürünü bir metadır; kullanım değerine ve değere sahiptir... Sosyalist bir toplumda bir metanın değeri yalnızca onun üretiminde

17Marx'tan Kugelman'a, 11 Temmuz 1868, Marx-Engels *Selected Correspondence*, Moskova, 1975, s. 196-97.

18Marx, *Grundisse*, Harmondsworth, 1973, s. 173. Vurgular tarafımızdan eklenmiştir.

fiilen harcanan emek birimleriyle değil, üretimi ve yeniden üretimi için toplumsal bakımdan gerekli emek miktarıyla da belirlenir."[19] Eğer bu doğru olsaydı, sosyalizm ile kapitalizm arasında temel bir fark kalmazdı. Çünkü meta üretiminin asli rasyonalitesi, bir kez daha tekrar edelim, emeğin özel karakteridir.

Stalin'in kendisi de Marksizmin bu revizyonunu 1952'de "SSCB'de Sosyalizmin İktisadi Sorunları" makalesinde yasalaştırdı. Burada kategorik biçimde Sovyetler Birliği'nde "değer yasasının varolduğunu ve işlediğini" ileri sürüyordu.[20] Neo-Stalinist kuramcıların en sofistikelerinden biri olan Doğu Alman iktisatçı Fritz Behrens bu tarihten itibaren sürekli biçimde üretici güçlerin yetersiz mutlak gelişme düzeyi, emek gücünün özel sahipliği ve üretim birimleri arasındaki ilişkilerin artan karmaşıklığıyla bağlantılı olarak gördüğü "sosyalist meta üretimi"nin daha incelikli bir doğrulanmasını geliştirmeye çalıştı. Bazı formülasyonların ("meta/değer ilişkileri kalıcılıklarını sürdürür, zira daha etkin planlama için bunlardan faydalanmak zorunlu ve gereklidir") pragmatik ve bilim dışı niteliklerini bir kenara bırakırsak eğer, Behrens'in tezi emeğin henüz hemen toplumsal emek olmadığının kabulüne yolaçar. Öyle ki o hâlâ kısmen özel emektir.[21] Fakat bu basit olgu bizim henüz sosyalist bir toplumla karşı karşıya olmadığımızı teyit etmiyor mu?

Bazıları tüm bu tartışmanın düpedüz skolastik değilse bile, aslen dogmatik olduğunu düşünebilir. Marx ve Engels'in yazdıklarına veya onların yazılarının bir yorumuna bu denli önem atfetmek niye? SSCB'de ve Çin'de gerçekte olup biten üzerinde odaklaşmak daha tercihe şayan değil mi? Bununla beraber böyle bir itiraz tartışmanın kilit noktasını elinden kaçırır. Mesele, her ne kadar bu çok asli de olsa, basitçe Sovyetler Birliği ve benzeri toplumlardaki iktisadi görüngülerin bir portresini çizmek değildir. Asıl nokta bunları anlamak ve açıklamaktır. Bu da analitik-teorik aletler olmaksızın imkansızdır. İşte Marx ve Marksizm burada devreye girer.[22]

19Makale *American Economic Review*, Eylül 1944 sayısında yeniden yayınlandı.
20J.V. Stalin, *Economic Problems of Socialism in the USSR*, Pekin, 1982, s. 18.
21Fritz Behrens, *Ware, Wert, Wertgesetz*, Doğu Berlin, 1961.
22Ampirik delillere gelince, bunları *Marxist Economic Teory*, Londra, 1968 ve *Beyond Perestroika*, Londra, 1989 adlı kitaplarımın ilgili bölümlerinde sunmaya çalıştım.

Batı'daki burjuva ve küçük burjuva ideologların hayırsever onaylamalarının desteğindeki Stalinist bürokrasinin özürcüleri bu tip akıl yürütmeleri iki yoldan çürütmeye çalışırlar. İlk olarak, Marx ve Engels'in, pratikte ne "güçlü bir devlet" ile ne de meta üretimi ile uyumsuz olmadığı gösterilmiş olan sosyalizmin "gerçek hareketi" konusunda yanıldıklarını iddia ederler. Dahası, iki ustanın hiçbir zaman komünizmin ulaşılacak bir emel değil, "varolan gidişatı", yani özel mülkiyeti ortadan kaldıran gerçek bir hareket olduğunu tekrarlamaktan vazgeçmedikleri iddia edilir. Ustaların konumundaki bu indirim *Alman İdeolojisi*'ndeki bir pasajın arsızca yanlış bir yorumuna dayandırılır:

> Özel mülkiyetin temelinin ortadan kaldırılmasıyla, üretimin komünist düzenlenmesiyle (ve buna içkin olarak, insanlarla ürettikleri arasındaki yabancılaşmış ilişkinin yokedilmesiyle) birlikte, arz ve talep ilişkisinin gücü tuzla buz edilir ve insanlar mübadele, üretim ve karşılıklı ilişkilerinin biçimini yeniden kendi denetimlerine alırlar. Bize göre komünizm kurulacak bir *gidişat* değil, gerçekliğin kendini uyarlayacağı bir *idealdir*. Bugünkü gidişatı ortadan kaldıran *gerçek* harekete komünizm diyoruz. Bu hareketin koşulları bugün varolan öncüllerden ileri gelir.[23]

Şöyle ki, Marx ve Engels açıkça "bugünkü gidişatın" ortadan kaldırılmasının münhasıran üretim araçlarının özel mülkiyetiyle sınırlan-

---

23 *The German Ideology*, s. 47-48. Krş. Engels: "Bu çözüm yalnızca modern üretim güçlerinin toplumsal niteliğinin pratikteki kabulünden ve dolayısıyla da üretim tarzlarının, temellüğün ve mübadelenin üretim araçlarının toplumsallaşmış karakteriyle uyumlaşmasından müteşekkildir. Bu da ancak bir bütün olarak toplumun denetimi haricindeki tüm denetimlerden kaçan üretici güçleri açıkça ve doğrudan doğruya ele geçiren bir toplumda ortaya çıkabilir. Üretim araçlarının ve ürünlerin toplumsal karakteri bugün üreticilere karşı işliyor, dönemsel olarak tüm üretim ve mübadeleyi sekteye uğratıyor... Fakat toplum tarafından üretici güçlerin ele geçirilmesiyle beraber, üretim araçlarının ve ürünlerin toplumsal karakteri üreticiler tarafından nitelikleri tam olarak kavranarak kullanılacaktır... Bugünün üretici güçlerinin gerçek niteliğinin sonunda kabul edilmesiyle birlikte, üretimdeki toplumsal anarşi yerini *topluluğun ve her bireyin ihtiyaçlarına göre*, belli bir plana dayalı olarak üretimin toplumsal düzenlenmesine bırakır. Ardından, ürünün önce üreteni sonra da sahibini köleleştirdiği kapitalist temellük tarzının yerine ürünlerin modern üretim araçlarının niteliğine dayalı temellük tarzı geçer; bir yanda, üretimin muhafazası ve genişletilmesinin aracı olarak doğrudan toplumsal temellük, diğer yanda da geçim ve haz almanın aracı olarak doğrudan bireysel temellük vardır." *Anti-Dühring*, s. 386-88.

maması gerektiğini belirtirler. Bu en azından şunları da içerir: (1) meta üretiminin ortadan kaldırılması ve paranın kademeli olarak yokoluşu ("arz ve talep ilişkisinin gücü tuzla buz edilir"); (2) en azından komün içinde tüketim mallarının ticaretinin ortadan kaldırılması; (3) özgürce birleşmiş üreticiler tarafından emeklerinin ürünü ve tüketim mallarına ulaşma da dahil, çalışma koşulları üzerindeki denetim; (4) toplumdan ayrı baskıcı bir aygıtı yerinden eden halkın "karşılıklı ilişkilerinin tarzını" denetlemesi. Sovyetler Birliği ve başka yerlerdeki deneyimden *henüz "varolan gidişatı" ortadan kaldıran gerçek bir hareketin ortada olmadığı* sonucu çıkıyor. Hiçbir yerde sosyalist bir toplum var değildir.

Bürokrasinin özürcüleri tarafından devrimci Marksistlere ve diğer "sol eleştirmenlere" yöneltilen bir başka suçlama da, onların sosyalizm taleplerini bilinçli olarak Sovyetler Birliği ve diğer yerlerdeki gerçekliğin idealle örtüşmediğini gösterecek şekilde tanımladıklarıdır.[24] İddiaya göre, bu tarihsel materyalizmin kategorileri yerine "tarihsel idealizmin", "normatif ütopyanın" veya "ahlakçılığın" ikame edilmesinin bir belirtisidir.

Bizim buna cevabımız, tarihsel materyalizmin temel akidelerinden birinin bilimsel kategorilerin (ve de "ideallerin") "yanlış akıl yürütmeler" veya şeytani bir "anti-komünizmin" değil, *gerçek toplumsal ilişkilerin* ürünü olduklarıdır. Sovyetler Birliği ve benzeri toplumlarda meta, değer ve para gibi "kategorilerin" hayatta kalışının *maddi temeli* üretimin yetersiz toplumsallaşmasında yatar. Emek henüz tamamen ve hemen toplumsal bir karaktere bürünmez. Henüz özgürce biraraya gelemeyen üreticiler üretim araçlarına ve tüketim mallarına doğrudan doğruya ulaşamazlar. Aynı şekilde, özel emek ve özel mülkiyet de henüz tamamen ortadan kalkmamıştır.

Bir başka deyişle, "kötü" veya gayri-sosyalist olmaları SSCB'deki toplumsal koşulların Marksist "idealler" ile uyuşmamalarından dolayı değildir. Böylesi bir akıl yürütme gerçekten idealist ve "normatif" olurdu. Hayır, bu koşullar sosyalist değildir, çünkü hâlâ sömürücü,

24Örneğin bkz. P.N. Fedoseyev ve diğ., *The Marxist-Leninist Teaching of Socialism and the World Today*, Moskova, 1978, s. 102-103.

son derece baskıcı ve yabancılaştırıcıdırlar, çünkü gerçek sosyalizm ölçütlerine karşılık gelmemektedirler. Marx ve diğerleri tarafından tanımlanmış olan bu ölçütler idealist izdüşümler veya ütopik kavramlar değil, sömürücü ve baskıcı olmayan bir sınıfsız toplumun ortaya çıkması için zorunlu *nesnel koşullardır*. "Gerçekte varolan sosyalizm" Sovyetler Birliği veya başka bir yerde gerçekten varolmamıştır.

Bürokrasi ve ideologları bunun tersini ileri sürdüler, zira bunu yapmak, SSCB'deki eşitsizliği, maddi ayrıcalıkları ve iktidar tekelini gizlemek veya onlara göz yummak çıkarlarına uygun düşüyordu. Kendi payına uluslararası burjuvazi de Batı'da ve diğer yerlerdeki işçilerin gözünde "sosyalizmin" gerçekte kötü bir toplum biçimi olduğunu kanıtlamak amacıyla Sovyetler Birliği'ni sosyalist olarak takdim etme oyununda rol almaktan mutluydu.

Az bilgili çevrelerde zaman zaman duyulan bir başka iddia da Sovyet toplumunun "oportünist sol" eleştirmenlerince sosyalizmin komünizmle birbirine karıştırıldığı ve bir sosyalist toplumdan beklenen şeyin ancak daha yüksek, komünist bir toplumda mümkün olduğudur. Bununla birlikte, bu özürcüler Lenin'in harcıalem bir şekilde sosyalizm olarak adlandırılan şeyle ilgili şu eşsiz tanımını unutuyorlar:

> İşte kapitalizmin rahminden daha yeni gün ışığına çıkan ve her açıdan eski toplumun doğum lekelerini taşıyan bu komünist topluma Marx komünist toplumun "ilk" veya alt evresi adını veriyordu. Üretim araçları artık bireylerin özel mülkiyeti değildir. Üretim araçları tüm topluma aittir. Toplumsal bakımdan gerekli emeğin belli bir kısmını icra eden toplumun her bir üyesi harcamış olduğu şu veya bu kadar emek uyarınca toplumdan bir şehadetname alır.[25]

Özürcüler aynı zamanda bu sosyalizm tanımının daha önce Marx ve Engels'den yaptığımız alıntılarda da bulunduğunu ve 1875'den 1928'e kadar Bebel'den başlayarak tüm Marksist geleneğin buna dayandığını unutuyorlar. Haziran 1928'e dek bizzat Stalin tarafından

25V.I. Lenin, *The State and Revolution*, Pekin, 1965, s. 110.

bile tekrarlanan tanım buydu.[26]

Fakat bu basitçe bir tanım meselesi midir? Kuşkusuz değil. Meta üretimimin ve değer yasasının sosyalist bir toplumda da hüküm sürmesi ancak Marx'ın *Kapital*'inin tüm Birinci Cilt'ini, onun meta, değer, mübadele değeri (değerin biçimi) ve değer yasası tahlilini reddetmemiz halinde mümkündür. Bu yalnızca Marx'ın sosyalizm tanımını değil, aynı zamanda onun kapitalizm ve sınıflar ve devletin kökenleri tahlilini de bir kenara atmaktır. Bu Marksizm ve tarihsel materyalizm zeminini toptan terketmemiz demektir.

Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'ndeki "burjuva hukukunun" sosyalizmde (komünizmin birinci, alt evresi) de hakimiyetini sürdürmeye devam edeceği iddiası hiçbir koşulda meta üretimi ve değer yasasının hayatta kalışı için bir kanıt olarak alınamaz. Bu kitaptan daha önce yaptığımız diğer alıntılar açıkça bunun tersini gösteriyor. *Meta üretiminin ve değerin sosyalizmde ortadan kalkmalarına rağmen*, "burjuva hukuku"e gemen kalmaya devam eder, zira hâlâ *sadece biçimsel eşitlik* mevcuttur. Hemen toplumsal emek olarak kabul edilen özdeş bireysel emek miktarları tüketim fonundan özdeş paylar almaya izin verir. Fakat değişik bireylerin belli emek miktarları üretmek için değişik ihtiyaçları ve değişik kapasiteleri olduğundan dolayı, bazıları ihtiyaçlarını gidermeyi başarabilirlerken diğerleri bunu yapamaz.[27]

Sovyetler Birliği'nde varolan, Marx'ın "burjuva hukuku" terimini kullanırken başvurduğu bu tüketim mallarının dağıtımındaki *biçimsel eşitlik* değil, muazzam ve gittikçe büyüyen bir *biçimsel eşitsizlikti*. Sekiz saatlik emeği karşılığında niteliksiz bir kol işçisi *x* miktarda tüketim malı alırken, aynı sekiz saat için aylığının yanı sıra lüks mallara ve ayni hizmetlere özel bir tarzda erişme hakkından yararlanan yüksek mevkideki bir bürokrat *10x* veya *20x* kadar tüketim

---

26"Sık sık cumhuriyetimizin sosyalist olduğunu söylüyoruz. Bunun anlamı daha şimdiden sosyalizme ulaştığımız, sınıflardan kurtulduğumuz ve devleti yok ettiğimiz midir (zira sosyalizmin gerçekleşmesi devletin sönümlenmesini gerektirir)? Ya da bunun anlamı sınıfların, devletin, vb sosyalizmde de varolacakları mıdır? Kuşkusuz hayır.", J.V. Stalin, "Letter to Kushtysev", 28 Aralık 1928, *Collected Works*, cilt 11, s. 325-26 içinde.
27Bkz. "Critique of the Gotha Programme", s. 346-47.

malına sahip oluyordu. *Bu* burjuva hukuku Marx'ın komünizmin birinci, sosyalist evresi tanımını hayli aşar. Stalinist özürcüler için bu, sosyalizmi "herkese ihtiyaçlarına göre" şeklindeki komünist normdan ayırdettiği varsayılan "herkese emeğinin nicelik ve *niteliğine* göre" şeklindeki "bölüşüm normu" gibi gözükür. Fakat bir kez daha bu, "emek miktarı" veya benzer bir kavrama hiç bir atıfın bulunmadığı Marx'ın *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'ndeki kendi formülleriyle ve Engels'in aynı sorunu *Anti-Dühring* polemiğinde işleyişiyle açıkça çelişir.[28] "Küçük burjuva çileciliğinin" bir biçimi olarak nitelenen "eşitlikçiliğe" yapılan Stalinist saldırıya gelince, bu da tüm bir sosyalist gelenekten ve Lenin'in aldığı açık tavırlardan bir kopuşu temsil ediyordu.[29]

Meta üretimi ve değerin kalıcılığı gibi, SSCB'deki bu bölüşüm reji-

---

28"Bir kişinin emek zamanının kendi başına bir başkasınınkinden daha değerli olduğu yolundaki iddiayı Marx'a yoran Herr Dühring'in yüzünün kızarıp kızarmadığına bırakalım okur karar versin... Sosyalist bir tarzda örgütlenen bir toplumda bu [nitelik kazanma] masrafları toplum tarafından yüklenilir ve bileşik emeğin ürettiği daha yüksek değerlerin nemalarından yararlanmak da ona aittir. *İşçinin kendisinin ekstra ücret talep etme hakkı yoktur.*" Bkz. *Anti-Dühring*, s. 277, 279, vurgu tarafımızdan. Bunu Stalin'in SSCB'de Sosyalizmin İktisadi Sorunları'ndaki karşıt formülasyonları ve *Marksizmin Bayrağı Altında*'ki daha önce aktarılan makaledeki özgün iddiayla karşılaştırın: "Zorluk sosyalist bir düzenin vatandaşlarının emeğinin niteliksel olarak tekdüze olmamasında... Bir kategorinin emeği bir başkasınınkine göre daha fazla eğitim gerektirir... Bir başka deyişle, nitelikli ve niteliksiz emek ve çeşitli nitelik dereceleri arasında farklar vardır...Tüm bunlar bir işçinin emek saatinin (gününün) bir başkasının saatine (veya gününe) eşit olmadığı anlamına gelir. Bunun sonucunda, sosyalist bir toplumda emeğin ölçüsü ve tüketimin ölçüsü ancak değer yasası temelinde ölçülebilir."

29Lenin'e göre yalnızca komünizmin üst evresi değil, sosyalizm de "üretim araçlarının mülkiyetine ilişkin olarak toplumun tüm üyeleri için eşitliğin, yani *emeğin ve ücretin eşitliğinin*" gerçekleşmesini gerektiriyordu. Bkz. *The State and Revolution*, s. 118, vurgu tarafımızdan eklenmiştir. 1918 yılında Buharin ile bir tartışma sırasında Lenin şunu vurgulamıştı: "Ve ... Buharin [burjuva uzmanların yüksek ücret almaları] ilkenin ihlali değildir derken, ben burada Paris Komünü'nün ilkelerinin bir ihlali olduğunu söylüyorum." Bkz. *Collected Works*, cilt 27., s. 311. Son olarak, 1919 yılındaki resmi Parti Programı nihai hedef olarak "tüm emek için eşit ücretin sağlanmasını" koyuyordu: "Programme of the Communist Party of Russia", Bukharin ve Preobrazhensky, *The ABC of Communism*, Harmondsworth, 1969, s. 449 içinde.

Stalin'e gelince, "küçük burjuva eşitlikçiliğine" karşı ettiği küfürler bir broşürü dolduracak çaptaydı. Bu sövmeler Zinovyev'in *Çağın Felsefesi* (1925) adlı kitabına bir saldırıyla başladı ve 1931'de Alman yazar Emil Ludwig'e verdiği ve "eşitlikçiliğin Marksist sosyalizmle ortak hiç bir yanı yoktur" beyanatında bulunduğu bir mülakatta yetkin ifadesine kavuştu. Bkz. *Collected Works*, cilt 13, s. 121.

minden çıkan sonuç da "varoluş mücadelesinin", kişisel zenginleşme için yapılan genel kavganın, "kişisel avantaj" elde etmek için soğukkanlı hesaplar yapmanın, bencilliğin, kariyerizmin ve yolsuzluğun kapitalist toplumdan daha küçük çapta olmakla birlikte Sovyet toplumunda egemen kalmaya devam ettiğidir. Bu toplumsal dinamik öncelikle "kapitalist ideolojinin kalıntılarından" veya "Batı'nın etkisinden" türemiyor, özellikle *SSCB'nin hakim sosyo-ekonomik yapısından* kaynaklanıyordu.

Burada bir kez daha kıtlık görüngüsüyle, daha önce devletin ve bürokrasinin hayatta kalışı ve aşırı büyüklüğünü izahta kullanılan üretici güçlerin gelişmesindeki aynı yetersizlikle karşılaşıyoruz. Bölüşüm, hukuk, yasa veya güç ilişkilerinin üretici güçlerin gelişmesinin mümkün kıldığından niteliksel bakımdan daha yüksek bir düzeyde işgörebilmesi mümkün değildir. Bölüşümün örgütlenmesi, bu düzenlemenin biçimi ve çalışması nihai olarak eldeki miktara –yani ne kadar üretildiğine– bağlıdır.[30] Uzun vadede bu tahditi hiçbir iyi niyet, volontarist gayretkeşlik veya idealist dilek aşamaz. Sovyetler Birliği toplumu Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'daki en ileri sanayi sektörlerinin potansiyeliyle birleşemediği müddetçe sosyalizm mümkün olamazdı. Sosyalizmin kaderi her zaman uluslararası kapitalizmin kaderine, dünya proletaryasının zaferine veya yenilgisine bağlı olmuştur. Bir başka deyişle, dünya devriminin geleceğine.

30"Fakat ilginçtir herşey bir yana bölüşüm yönteminin aslen elde bölüşülecek ne kadar şeyin bulunduğuna bağlı olduğu ve de bunun kesinlikle üretimin ve toplumsal örgütlenmenin ilerlemesiyle değiştiği, dolayısıyla bu durumda bölüşüm yönteminin de değişikliğe uğradığı kimsenin dikkatini çekmemiştir." Bkz. Engels, "Letter to Conrad Schmidt", 5 Ağustos 1890, Marx-Engels *Selected Corrspondence*, içinde s. 393. *Anti-Dühring*'de (s. 206) Engels kapitalizmin düşüşünden sonra yeni üretim tarzının "kendisine uygun bölüşümü ancak uzun mücadeleler içinde sağlama alabileceğini" belirtmiştir. Dolayısıyla Marcel van der Linden Troçki'nin Sovyet toplumu kuramının Marx'ın üretim tarzları ile bölüşüm tarzları arasında tam bir tutarlılığın bulunmasını varsayan anlayışını reddettiği konusunda kınarken haksızdır. Bu tür bir tutarlılık yalnızca tarihsel bakımdan istikrar kazanmış üretim tarzlarına uygulanır, yoksa iki tarz arasındaki geçiş dönemlerine değil. Van der Linden'in kitabı (*Het westers marxisme en de Sovjetunie*, Amsterdam, 1989) Sovyetler Birliği'nin doğası üzerine uluslararası Marksist tartışmanın en kapsamlı anlatılarından birini sunuyor; daha önce çıkan Gerd Mayer'in *Sozialistische Systeme* (Opladen, 1979) adlı kitabıysa bu tip değerlendirmelerin en dört başı mamur olanıydı.

Bu da bizim bir başka yanlış anlamayı gidermemizi sağlıyor. Devrimci Marksistler Sovyetler Birliği'nde ve başka yerlerde piyasa ilişkilerinin hayatta kalışının sosyalist bir toplumun henüz varolmadığını kanıtladığını ileri sürerlerken, "partinin" veya işçi sınıfının hemen meta üretimini ve parayı veya bu gibi "solcu" saçmalıkları kaldırıp atmalarını "talep etmiyorlardı". Tıpkı devlet gibi, meta üretimi ve değer de keyfi olarak "ortadan kaldırılamaz"; ancak *kademe kademe sönümlenirler*. Çin'de bunların sönümlenmek yerine serpilmeye ve yaygınlaşmaya devam etmeleri Çin ve benzeri toplumların bilimsel, Marksist, nesnel bir tahlili için elzemdir. Fakat sorumsuz ve irrasyonel önermelerde bulunmanın da alemi yok. Veri iç ve dış koşullarda, meta üretiminin ve para tedavülünün bir gecede "ilgası" gerçekte varolan üretim ilişkilerinin sosyalizme doğru değil, sonunda kapitalizmin restorasyonu lehinde daha da keskin bir dağılmasına yolaçar.

Ne 1922 ve 1933 arasında Muhalefet'in Sovyet ekonomisi ve toplumunun reformu için önerilerinde ne de SSCB'de devrimci Marksistlerin daha sonra tasarladıkları siyasi devrim programında meta üretiminin hemen son bulmasına değgin tek bir laf bulunmaz. Daha çok hem üretici güçlerin hem de *özgün sosyalist üretim ilişkilerinin* eşanlı optimum *uzun vadeli* gelişmesi amacıyla onun toplumsallaşmış bir üretim ve planlama sistemi içine katılması ve hatta genişletilmesi için çağrı yapıyorlardı. Bunlardan biri diğerinden keyfi olarak ayrılamazdı.[31]

Üretici güçlerin insana ve doğaya saygılı bir başka teknolojiye dayalı genişlemesi olmaksızın sosyalizm olamaz. Fakat aynı şekilde sosyalizmi gerçek sosyalist üretim ilişkilerinin yokluğunda da kurmak imkansızdır. Amaç, üreticilerin aniden (hangi mucizeyle?) çalışma ve yaşama koşulları üzerinde efendi oluşlarını ertesi güne bırakarak "ilk ağızda" şu veya bu kadar çelik, çimento veya araba, ev üretmek olamaz. Sürekli bir etkileşim süreci içinde aynı anda hem üretim ve emek üretkenliği cephesinde hem de ekonomi ve devlet

31 Kısaltılmış bir versiyonu *Rouge* dergisinin Ekim 1960'daki özel sayısında "Trotsky vivant" adlı makalemizde yeralan "Trotsky's Alternative Economic Platform, 1923-1934" adlı denememizde bu sorunu daha ayrıntılı biçimde ele aldık. Tam metin *Alternatif Olarak Troçki*'de yayınlandı. Dietz-Verlag, Berlin 1992.

idaresinde toplumsal eşitliğin, işçi özyönetiminin ve sosyalist demokrasinin artışında bir ilerleme kaydedilmelidir. Aksi halde üretici güçlerin daha da gelişmesinin kaynakları kademeli olarak birbiri ardı sıra kurur.

Yine aynı şekilde, Lukács'ın yaptığı gibi, devrimci Marksistler için tek seçeneğin "ya devrimci savaş yoluyla sosyalizm ya da 7 Kasımdan önce egemen olan koşullara geri dönüş arasındaki, bir başka deyişle maceracılık ile kapitalizm arasındaki ikilem" olduğunu önermek oldukça uygunsuzdur. Lukács şu sonuca varıyordu: "Bu ikilem bakımından, Troçki'nin itibarının iadesi tarihsel bakımdan doğrulanmamıştır. Zamanın stratejik meseleleri bakımından Stalin tamamen haklıydı."[32]

Tarihin bu çarpıtılması 1923 ile 1933 arasında SBKP ve Komintern içindeki tartışmalara ilişkin tüm belgelerce doğrudan doğruya çürütülen bürokrasinin efsanelerini olduğu gibi kabul ediyor. Lukács'ın tarif ettiği ikilemin tutsakları olmak bir yana, Troçki ve Sol Muhalefet komünistlerin iki temel görevi olduğunu ve bunların birlikte yerine getirilmesi gerektiğini savunmuşlardı –önce Stalin ve Zinovyev'e karşı, ardından Stalin ve Buharin'e karşı ve son olarak da SBKP tamamen monolitik hale geldiğinde Stalin hizbine karşı. Bir taraftan, iktisadi planlamayı devreye sokarak, tarımın teknik koşullarını iyileştirerek ve onu kooperatif temelinde yeniden örgütleyerek – *her ne kadar yalnızca özgür rızasını veren köylülüğü de olsa*– Sovyetler Birliği'nin kademeli olarak sanayileşmesini hızlandırmalıydılar. Fakat aynı zamanda da, *her ülkedeki sınıf mücadelesinin iç yasaları ve gerekleriyle uyum içinde* (belli bir andaki Sovyetler Birliği'nin iktisadi veya diplomatik ihtiyaçlarıyla uyum içinde değil) devrimi uluslararası cepheye yaymalıydılar. Bizzat Troçki tarafından "Komünist Enternasyonal Program Taslağının Eletirisi"nde belirtildiği gibi, bu çizgi hem teslimiyetin hem de maceracılığın reddinden oluşuyordu:

32"Letter to Alberto Carocci", *Forum*, Viyana, 1963 içinde. Buradaki alıntı Lukács, *Schriften zur Ideologie und Politik*, Batı Berlin, 1967, s. 661'den. Dominique Desanti (s. 179-80) Lukács'ın nasıl Jdanovizmin en kötü yıllarında bile birçok ilerici eğilimli aydını Stalinist olma veya Stalinist kalma konusunda ikna ettiğini göstermiştir.

[Komintern'in] Üçüncü Kongre'si sırasında, sabırsız Solculara karşı onlarca kez şunu ilan etmiştik: 'Bizi kurtarmak için çok aceleci olmayın. Bu şekilde ancak kendinizi paralarsınız ve böylelikle bizim de mahvımıza yol açarsınız. İktidar için mücadele edebilmek için sistematik biçimde kitleler için mücadele etme yolunu izleyin. Sizin zaferinize ihtiyacımız var, yoksa elverişsiz koşullardaki mücadelenize değil. Sovyet cumhuriyeti içinde NEP'in yardımıyla kendimizi ayakta tutacağız ve yolumuza devam edeceğiz. Eğer gücünüzü toplar ve elverişli durumlardan yararlanırsanız doğru zamanda bizim yardımımıza gelmek için hayli zamanınız olacak'.[33]

Son olarak, sürekli devrim ve eşitsiz ve bileşik gelişme kuramları çerçevesinde, az sanayileşmiş ülkelerin halklarının, sosyalizmin başarıyla inşasının temellerini yaratmak üzere sanayi bakımından ileri ulusların proletaryasının zaferini beklerken, kendi kurtuluşları yönünde adımlar atamayacağı açıkça söz konusu değildi. Tam tersine, Troçki geri ülkelerde bir sosyalist devrimin onları üzerlerine ağır biçimde çöken geçmişin barbarca mirasından kurtaracak tek yol olduğu sonucuna varmıştı.

Emperyalizm çağında, burjuvazi Batı'da büyük ölçüde yaptığı gibi Augias'ın ahırlarını temizlemekten acizdir. Sadece bu bile Üçüncü Dünya'daki sosyalist devrimler için tam ve yeterli bir doğrulanmadır, zira sadece onlar ulusal demokratik devrimin tamamlanmamış görevlerini çözebilir ve sosyalist gelişmeyi *başlatabilirler*. Bununla birlikte, bu süreç söz konusu ülkelerin zayıf iktisadi ve toplumsal temelleri üzerinde *tamamlanamaz*; sınıf mücadelesinin cari durumu el verdiği ölçüde önde gelen sanayileşmiş ülkelere doğru genişletilmelidir.

33L. Trotsky, *The Third International after Lenin*, New York, 1970, s. 89.

3. Piyasa Ekonomisi ile Bürokratik Despotizmin Melez Bileşimi

Önceki bölümlerdeki tahlilimizden bürokrasinin bir "devlet kapitalisti sınıfı" ya da "yeni bir yönetici sınıf" olduğu sonucunun çıkıp çıkmadığı sorulabilir. Bu sorunun cevabı şudur: hiç de değil. Fakat bu mekanik kavramları çürütmek için, bir yandan meta üretimi ve değer yasasının işleyişi ve diğer yandan da bürokrasinin despotik iktidarının çelişik bileşimini daha yakından irdelememiz gerekir. Bu mesele, Marx'ın ünlü bir ifadesini kullanacak olursak "ilerici" tarihsel üretim tarzları arasındaki geçiş sürecinde bulunan toplumların çok daha genel sorunsalı içine yerleştirilmelidir.

Daha önce de ileri sürdüğümüz gibi, meta üretiminin işşleyişini kapitalizm çağıyla sınırlamak tarihsel materyalizmin temel tezlerinden birini tekzip etmek anlamına gelir. Mübadele, mübadele değeri ve meta üretimi ve buradan da değer yasasının işleyişi kapitalist üretim tarzının ortaya çıkışından yüzyıllar önce de mevcuttu. Kapitalizmi çeşitli küçük meta üretimi biçimlerinden ayırdeden meta üretimi ve değerin *genelleşmesidir*; sadece bu üretim tarzında üretim araçları ve emek gücü genel bir biçimde meta haline gelir. Her ne kadar sermaye, kapitalizm ve çelişkileri küçük meta üretiminde de rüşeym halinde mevcut olsa da, bunlar burada sadece rüşeym halindedirler. Tam bir varlık haline dönüşebilmeleri için, bir dizi *daha ileri* iktisadi ve toplumsal koşulun yaratılması gerekir. Batı'da ve Doğu'nun büyük uygarlıklarında bu süreç binlerce yıl sürmüştür. Azgelişmiş ülkelerde bugün dahi tamamlanmamıştır.

Bu yol üzerinde muazzam engeller vardır. Burada sadece köylü üreticileri temel üretim ve geçim araçları olan toprağa doğrudan erişebilme imkanından koparma ve onları ücretliler haline çevirme ihtiyacını anacağız. Çok açıktır ki bu, köylerdeki mülkiyet ilişkilerinin devasa bir dönüşümünü –köle emeği üzerine kurulu plantasyonların ve devletin mülkiyetindeki toprağın yanı sıra köylülerin *de facto* toprak tasarruf ettikleri özgün köy topluluklarının (ister "Asya tipi üretim tarzı" ister "saf feodalizm" çerçevesinde olsun) da bertaraf edilmesini– gerektirir.[34]

Aynı zamanda hem kentte hem de köydeki üretim ve ticarette ek iktisadi, toplumsal ve siyasi değişimler gereklidir. Bu gelişmenin ağır adımlarla ilerlemesi Batı Avrupa'nın ileri bölgelerinde bile küçük meta üretiminin, ağırlıkla kapitalist olmayan üretim ilişkilerinin ve kademe kademe ortaya çıkan kapitalist ilişkilerin uzun dönemler boyunca birarada yaşamasına yolaçmıştır.[35] Feodalizmden kapitalizme doğru bu geçiş evresi meta üretimi ve basit kullanım değeri üretiminin melez bir bileşimini yarattı. Değer yasası bu geçiş toplumuna özgü bir biçimde meta dünyasında işgörüyordu. Fakat köy düzeyinde ya nadiren işgörüyordu ya da hiç. Üretim ilkin ve öncelikle kendi geçimliğini hedeflediği müddetçe, erken Orta Çağlardaki bir Avrupalı köylü, onsekizinci yüzyılda bir Hintli veya Çinli köylü, ondokuzuncu yüzyılda bir Meksikalı veya Afrikalı köylü, üretiminin hacmini veya niteliğini piyasa fiyatlarının dalgalanmaları uyarınca değiştirmiyordu. Toprak rantı, vergiler, savaşlar veya açlıklar bazı durumlarda köylünün kendi tüketimine kalan toplam kullanım değerleri oranını oldukça keskin biçimde düşürüyordu. Ama bu olgu onu piyasaya, yani değer yasasına bağımlı bir meta üreticisine dönüştürmüyordu. Bunun gerçekleşmesi için köydeki *mülkiyet ilişkilerinde* –mülkiyet ilişkileri özellikle hukuki değil, iktisadi anlamda anlaşılmalıdır– bir değişim gerekiyordu. Köylünün toprağı serbestçe tasarruf etmekten *de facto* koparılması gerekiyordu.

Bu tür bir melez toplumun mantığı, değer yasası işliyordu, ama

---

34Kapitalist üretim ilişkilerine ve hatta köydeki mübadele değeri üretimine bir engel olarak komünal mülkiyetin rolü üzerine bkz. Marx, "Forms which precede capitalist production", *Grundrisse*, s. 471-514 içinde. "[Büyük çaplı sanayinin] birinci koşulu toprağın bütünüyle kullanım değeri değil, mübadele değeri üretimine hasredilmesidir." (s. 511) Bununla beraber, bu konudaki en kayda değer pasaj *Kapital*'in Birinci Cilt'inde bulunur. Bkz. *Capital*, Londra, s. 477-79.

35Tarih boyunca geçiş dönemleri sorunuyla sistematik biçimde ilk uğraşan Amerikalı Marksist George Novack olmuştur. Perry Anderson'ın klasik eseri *Lineages of the Absolutist State* (Londra, 1974) ve Miroslav Hrock ve Josef Petran'ın mükemmel eserleri *Das 17. Jahrhundert. Krisen der feudalen Geselleschaft* onyedinci yüzyılın toplumsal sisteminin (veya toplumsal krizinin) geçiş karakterini açık seçik ortaya koyuyorlar. Bu karakter kendini en çarpıcı biçimde ya kapitalist ilişkilerin bir yaygınlaşmasıyla birlikte feodal üretim ilişkilerinin bir pekişmesine ya da büyüyen kapitalizmin küçük meta üretimiyle -o sırada hâlâ yaygın olan- bir bileşimi yoluyla feodal iktisadi sistemin bir gerilemesine yolaçabilecek olan mutlakiyetçiliğin bir geç feodal devlet olarak çelişik karakterinde ifade eder.

egemen değildi şeklinde ifade edilebilir. Toplumsal bakımdan kullanılabilir üretim kaynaklarının farklı sektörler arasındaki dağıtımı herşeyden önce gelenek ve görenekler, köylülerin ihtiyaçları ve alışkanlıkları, ellerindeki üretim teknikleri, topluluklarının örgütlenme şekli, devletin despotik müdahaleleri ve benzeri tarafından belirleniyordu. Marx'ın bu işleyişle ilgili tahlili iyi bilinir.

Böylesi melez üretim ilişkileri zorunlu olarak üretici güçlerin ve toplumun duraklamasına yolaçmaz. Geçiş ekonomisi ile meta üretimi arasındaki çelişki kademe kademe çözülür. Buradaki temel unsurlardan biri de tefeciliğin ve ticaret (daha sonra sanayi) sermayesinin genişlemesidir. Uzun vadede, sonuçta değer yasasının ve kapitalist üretim tarzının hakimiyet kurmasına götüren bir iktisadi ve toplumsal dinamik yaratabilir. Bununla birlikte, karşımızda somut biçimde incelenmesi ve gerçekliği ampirik olarak gösterilmesi gereken *kademeli bir tarihsel süreç* var. Meta üretiminin ortaya çıkışı=değer yasasının otomatik biçimde hakimiyet kurması=kapitalizm=bir kapitalist sınıfın, burjuvazinin egemenliği tipindeki soyut akıl yürütme yoluyla bir tümdengelim yapılamaz.

Sovyetler Birliği ve aynı çizgiler üzerinde örgütlenmiş benzeri toplumların iktisadi ve toplumsal yapıları arasındaki benzerlik çarpıcıdır. Kapitalizm öncesi toplumlarda olduğu gibi, meta üretimi kapitalizm ile sosyalizm arasındaki geçiş döneminde de yaşamaya devam eder. Fakat her iki durumda da genelleşmeyen, meta üretiminin sadece kısmi bir biçimiyle karşı karşıyayızdır. Dış ticarete kanalize edilen ürünler gibi, tarımsal kooperatifler ve devlet işletmeleri arasında mübadele edilen tüketim malları ve üretim araçları da metadırlar. Fakat ne büyük çaplı üretim araçlarının çoğu ne de emek gücünün büyük kısmı metadır: kelimenin asıl anlamında hunların piyasası yoktur.[36] Bu nedenle, kapitalist üretim tarzının temel hareket yasaları geçerli olmadığından bu ekonomiler anlamlı bir şekilde "kapitalist"

36Burada Sovyet "ücretli emeğinin" ayrıntılı bir tahliline giremeyiz."Ücret" kavramı kapitalizmde birbirleriyle birleşen, ama kapitalizm öncesi ve kapitalizm sonrası toplumlarda birleşmeyen ya da en azından aynı dinamik uyarınca birleşmeyen iki gerçekliği veya süreci barındırır. Bir yandan, parasal gelirin karşılığı olarak ve onun tarafından sınırlanarak tüketim mallarına doğrudan ulaşma imkanı anlamına gelir. Bu anlamda, Rus işçisi

olarak adlandırılamazlar.

Makinalar ve emek gücü düşük "kâr oranı"na sahip sektörlerden yüksek olanlara doğru kaymaz. Fiyatlar ve "kârlar" (fiyatlar idari olarak saptandığı ölçüde her durumda temelde muhasebe amaçlarına hizmet eden) yatırımı şekillendiren veya yeniden yönlendiren sinyaller değildir. Nihayette toplumsal hasılanın ne kadarının yatırılacağı ve ne kadarının tüketileceğininin yanı sıra bir bütün olarak ekonominin izleyeceği dinamiğin kararlaştırılmasını da belirleyen değer yasası değil, devlettir (yani bürokrasidir). Dolayısıyla sovyet tipi ekonomi genelleşmiş bir piyasa ekonomisi değildir. *Bir merkezi kaynak tahsisi ekonomisi*, bir merkezi planlama ekonomisidir.

Bununla beraber "saf" bir merkezi tahsis ekonomisi değil, değer yasasının işgördüğü, ama hüküm sürmediği tahsis ile meta üretiminin *melez bir bileşiminden* oluşan bir ekonomidir. Ve değer yasasının bu etkisi, *sonunda bürokratik despotizme üstesinden gelinemez sınırlar çizer.* Burnham ve Shachtman'dan Castoriadis'e "bürokratik kollektivizm" kuramcılarının görmeyi başaramadıkları şey budur.

Bürokrasinin keyfi eylem menzili, hepsinden önce, nesnel iç tahditler, ekonominin tahsis etme konumunda olduğu sınırlı maddi kaynaklarla kısıtlanmıştır. Bürokrasinin bazı sanayi sektörlerinin diyelim yüksek teknoloji alanındaki kıt kaynaklar üzerinde özel haklara sahip olmasını buyurabileceği doğrudur. Böylece birbiri peşi sıra ağır sanayiye, silahlanmaya, uzaya, Avrupa'ya gaz borularına, vs. öncelik tanıyabilir. Fakat yapamayacağı şey, kendini yeniden üretim yasalarından kurtarmaktır.[37] Bir sektör lehine her orantısız kaynak tahsisi, sonunda bizzat öncelikli sektör içindeki emek verim-

---

kuşkusuz hâlâ bir ücretli işçidir. Fakat diğer yandan, ücretli emek aynı zamanda üreticilerin kendi metaları olan emek güçlerini nesnel bir toplumsal değerin etrafında dalgalanan arz ve talebin oyunuyla belirlenen bir fiyattan satmak zorunda kaldıkları bir emek pazarının varlığını da gerektirir. Bunun meydana gelmesi için, ücretli işçinin hem üretim araçlarına hem de geçim araçlarına ulaşma imkanından mahrum edilmesi gerekir. Fakat "çalışma hakkı" sadece Anayasa tarafından değil, fiili uygulama tarafından da garanti edildiği müddetçe Sovyetler Birliği'nde bu söz konusu değildir. Böylece emek gücü (önemli istisnalarla birlikte) bir meta değildir ve ücretli işçi kapitalist anlamda bir ücretli değildir. Pierre Naville'in başka bakımlardan etkileyici "sosyalist ücret" incelemesi, kavramın bu iki yanını birbirinden ayrımayı başaramadığından dolayı sakattır. Bkz. *Le salaire socialiste*, 2 cilt, Paris, 1970.

liliğini zedeleyerek, bir bütün olarak ekonomide daha büyük orantısızlıklara yolaçar. Bunun anlamı, söz gelişi, Sovyet iktisadi kaynaklarının bir kısmının, bu durumda makina veya modern teknolojiden çok yiyecek maddesi ithaline kaydırılmasıdır.[38] Dahası, piyasa harici sektörler sayısız biçimlerde meta-para ilişkileri içine girmişlerdi – bürokrasinin tüm terörü, baskısı ve despotizmi bir tarafa. İkinci olarak, bürokratik tutumun keyfiliği, nihayette tek bir fiyat yapısının bulunduğu ve değer yasasının nihai hükmü verdiği dünya kapitalist pazarının tazyiki tarafından kısıtlanır. Tüm Sovyet blokunun dış ticareti (Comecon içindekiler de dahil) son tahlilde dünya pazarı fiyatları temelinde yürütülüyordu.

Geçiş halindeki Sovyet tipi toplumun melez doğası, bir kümesi değer yasası tarafından belirlenen, diğeri plan yetkilileri tarafından keyfi olarak saptanan *iç fiyatların ikili yapısında* açıkça yansır. Egemen olan da hâlâ bu ikinci grup "fiyatlar"dır –işte bu nedenle dış ticarette devlet tekeliyle korunan bir merkezi tahsis ekonomisidir. Bununla beraber, gayrisafi milli hasılanın dış ticaretle bağlantılı kısmı büyüdükçe, değer yasasının "planlanmış" fiyatlar ve devlet sektörü içindeki kaynak dağılımı üzerindeki etkisi de o denli büyür. Planlı ekonominin manevra alanı –yani kilit maddi kaynakların merkezi tahsisi– böylece açık bir şekilde sınırlanır. Ve bürokrasinin "siyasi" ve "teknokratik" kanadı arasındaki, merkezi plan yetkilileri ile işletme yöneticileri arasındaki ihtilaflar sonuçta bu nesnel çelişkilerin bir yansımasıdır.

Aynı sebepten ötürü, yönetimdeki her "ulusal" bürokrasi bir yandan Sovyet prototipinin karakteristiklerini paylaşırken, bunları bir dizi ulusal özgüllüklerle birleştirir. Bu özgüllükler onun iktidara gelme anını ve biçimini, ülkesinin ve işçi hareketinin tarihini, daha önce varolan sosyo-ekonomik ve siyasi yapıyı, yönetici ve orta sınıfların siyasi geleneklerini ve –hepsinden önemlisi– ülkenin dünya pa-

37Silahlanma sanayinin SSCB'de tam bir özerklik kazandığını iddia ettiklerinde Castoriadis ve diğerlerinin yaptıkları temel hatadır bu. Bkz. Cornelius Castoriadis, *Devant la guerre*, Paris, 1981.

38Bu konuda bkz. Moshe Lewin, *Political Undercurrents in Soviet Economic Debates*, Londra, 1975, s. 104-106, 116-118.

zarına özgül dahil oluşunu yanısıtır. 1989-90'daki olaylar bu noktaları debdebeli bir şekilde teyit etmiştir.

Her ne kadar meta üretiminin kalıcılığı da, bürokrasinin despotik egemenliği de sosyalist devrimin dünyanın sanayi bakımından nispeten geri bir kısmından tecrit olmuşluğuna yorulabilirse de, bu despotizm üretim araçlarının kolektif mülkiyetine, planlı ekonomiye ve dış ticarette devlet tekeline bağlı kalmaya devam ediyor. Meta üretimi ve değer yasasının işleyişi uzun vadede bürokrasinin despotizmi yıkılmadan genelleşemez.

Burada bürokrasinin neden bir yönetici sınıf olamadığının belirleyici sebebini buluyoruz. Yeni bir yönetici sınıf olma yolunda evrilerek değil, klasik bir kapitalist sınıfa dönüşerek ancak bir yönetici sınıf haline gelebilirdi. *Kapitalist olmayan "yeni", "bürokratik" bir üretim tarzının ortaya çıkması için, Sovyet bürokrasisinin kendini bir kerede tümden değer yasasının etkisinden kurtarması gerekiyordu.* Ancak bu yalnızca bizzat Sovyetler Birliği'nin içindeki mübadeleye dayalı bölüşüm ilişkilerinin yokoluşunu değil, SSCB'nin dünya pazarından tamamen özgürleşmesini, yani kapitalizmin dünya ölçeğinde veya en azından en önemli sanayileşmiş ülkelerde bertaraf edilmesini de gerektiriyordu.[39] Bu da kendi payına sermaye ile emek arasında dünya ölçeğindeki mücadelenin nihai sonucuna bağlıdır ve dünya sosyalist devriminin bir zaferi Stalinist bürokrasinin yeni bir yönetici sınıfa dönüşmesini sonuçta elverişsiz kılacaktır.

Yeni bir yönetici sınıf kendi iç mantığına, kendi hareket yasalarına sahip yeni bir üretim tarzını gerektirir. Şimdiye dek, hiçkimse "yeni bir bürokratik üretim tarzı"nın hareket yasalarını oluşturamadı –böyle bir tarzın mevcut olmaması basit gerçeği sebebiyle. Diğer yandan, Stalinist ekonomilere özgü hareket yasalarını tanımlamak mümkündü. Son otuz yılın ampirik verileri bu yasaların işleyişini bol bol teyit ediyor.[40]

39SSCB'nin kendini "tamamen iktisadi" yollarla değer yasasından kurtaracak bir konuma gelecek şekilde emek verimliliği bakımından çok kesin biçimde uluslararası kapitalizmi devirdiği imkansız "özel durumu" kâle almıyoruz. Fakat durumda, SSCB bir bolluk ülkesi –bir başka deyişle, içinde nesnel olarak yeni bir yönetici sınıfa yer olmayan bir komünist toplum– olurdu.

Devrimci Marksistler açısından, Sovyet devletinin kısmen pozitif yanları, özellikle onun her ne kadar son derece bürokratlaşmış da olsa, hâlâ bir işçi devleti olması olgusundan ileri geliyordu. Proleter olmayan yanlarına gelince, bir toplumsal zümre olarak bürokrasinin özel çıkarları ve özgül doğasına ilişkin herşey –işçi sınıfına düşmanlığı, artı ürünün bir kısmını temellük edişi, uluslararası arenadaki tutucu rolü– derinlemesine ve büsbütün gericiydi.[41]

Tarihsel bakımdan, yönetici sınıflar uzun vadede egemenliklerini sadece mülkiyet temelinde koruyabilmişlerdir. Asya tipi üretim tarzındaki devlet görevlilerinin kaderi bu bakımdan son derece öğreticidir.

Çin'de her hanedanın ilk evrelerinde bürokrasinin nesnel işlevi genişletilmiş yeniden üretimi sağlayabilmek için (sulama işleri, artı ürünün merkezileştirilmesi, köylerde yeterli emek verimliliğinin güvence altına alınması, ve benzeri) devleti ve köylüleri toprak soylularının taleplerinden korumaktı. Bu da kendi payına bürokrasinin devlet tarafından merkezi artı üründen bir payla ödüllendirilmesini – genellikle son derece cömertçe– sağlıyordu. Ancak bürokrat sarayın ve imparatorun suretindeki *devletin kaprislerine* bağımlı olarak kalıyordu. Konumu hiçbir zaman emin değildi.[42] Oğlunun bürokrasi

40Bkz. diğerleri arasında, E. Mandel, "The Laws of Motion of the Soviet Bureaucracy", *Critique*, No. 12, 1980. Aynı temel bakış açısını daha önce, 1960'da yazılmış ve ilkin 1962'de yayınlanmış olan *Marxist Economic Theory* adlı kitabımızın Sovyet ekonomisiyle ilgili bölümünde ifade etmiştik.

41 Bkz Paul Sweezy ile *Monthly Review*'deki ve Rudolf Bahro ile *The Alternative* adlı kitabıyla ilgili sorunlar üzerine polemiğimiz. "Bürokratik devlet" ifadesi anlamsızdır: devlet tanım gereği "bürokratik"tir. Toplumdan ayrışmış aygıtlardan meydana gelir. Herşey devletin, buradan da bürokrasinin sınıf niteliğine bağlıdır. Birçok bürokrasi vardır: despotik bürokrasiler (Asya tipi üretim tarzına bağlı), köleciliğe dayalı bürokrasiler, feodal ve yarı-feodal bürokrasiler (bu sonuncusu mutlakiyetçi monarşilerde), burjuva bürokrasileri, işçi bürokrasileri, ve benzeri. Sovyet bürokrasisi, bizim görüşümüze göre, hâlâ bir işçi bürokrasisidir, ama bu durum onun asalakça özelliklerini, muazzam kaynak israfçılığını veya işlediği suçları hiçbir şekilde "affettirmez" veya hafifletmez.

42Bir yanda klasik Çin'deki karmaşık, hiyerarşik ve aşırı formalize olmuş resmi yönetim sistemi ile diğer yanda Sovyet bürokrasisi içindeki nomenklatura arasında ilk bakışta çarpıcı ve sosyolojik bakımdan son derece anlamlı bir paralellik vardır. Şurası da kaydedilmeli ki, her ikisi de sınav yoluyla bir seçme sürecini içeriyordu. Sovyet örneğinde sınavlar Stalinist, dogmatik ve yolsuzluğa batmış bir "Marksizm-Leninizm" üzerinden yapılıyordu.

içinde kendi işgal ettiği aynı iyi mevkii elde etmesi için hiçbir garantiye sahip değildi.

Bu nedenle, her hanedan çevriminin ikinci devresinde toprak soylularının (veya *gentry*'nin) bürokrasiyle kaynaşmasına doğru bir genel eğilim söz konusu oluyordu. Bürokratlar kademe kademe önce para ve taşınabilir mülk, sonra da toprak sahibi haline –bu Sovyetler Birliği'ndeki bürokratlar tarafından hammadde stoklarının ve nihai malların ele geçirilmesiyle karşılaştırılabilir "yasadışı" bir süreçtir– gelirler.

Devlet bürokratları *gentry* ile kaynaştığı ölçüde artı ürünün merkezileşmesi sekteye uğruyor, devletin gücü zayıflıyor, köylüler üzerindeki baskı yoğunlaşıyor ve köylülerin gelirleri azalıyordu. Tarımsal emeğin verimliliği geriliyordu. Kırdan göçler, köylü isyanları, haydutluk ve ayaklanma genel görüngüler haline geliyordu. Hanedan "Cennet'in vekaleti"ni –yani meşruiyetini– kaybediyor ve sonunda çöküyordu. O zaman genellikle köylü kökenlerinden filizlenen yeni bir hanedan devletin ve bürokrasinin toprak sahibi soyluluk karşısındaki göreli bağımsızlığını yeni baştan kuruyordu.

Etienne Balazs'ın *Göksel Bürokrasi* adlı kitabı geleneksel Çin toplumu üzerine en iyi kitaplardan biridir. Balazs'ın zaman zaman mandarinleri sınıf olarak adlandırdığı doğrudur, lakin bu genel tanım ne onun birbiri peşi sıra ortaya koyduğu somut karakteristiklere ne de mandarinlerin toplumsal tutumları ve temel istikrarsızlıklarına yönelik somut tahliliyle uyuşmaz.

> [Zhou hanedanının hakimiyeti sırasında] en kayda değer sonucu soyluluk ile sıradan halk arasında yeni bir ara toplumsal tabakanın doğuşu olan uzun ve zahmetli bir süreç yaşandı..
> Kendi rolünün ve gelecekteki özerkliğinin tümüyle bilincindeki bu yeni, son derecede eğitimli, dehşet saçan ve ihtiraslı tabaka tüm toplumu ve öncelikle de kendini hüküm süren genel güvensiz ortamdan kurtarmayı arzuluyordu...
> "Birinci İmparator" Qin Shihuangdi (MÖ 221-210) tarafından kurulan ve Han hanedanı tarafından sürdürülen birleşik İmparatorluk'un idaresinden sorumlu olan son derece eğitimli yetkililer, genel olarak söylemek gerekirse, aynı zamanda mülk sahibiydiler. Fakat –ve bu imparar-

torluk Çin'ini anlamak için çok önemlidir– iktidarlarının kaynağı mülkleri değil, aktif biçimde kullanıldığı takdirde ayrıcalıklarını belirleyen konumlarıydı. Bu olgu Çin'in tarımsal tarihinin iki çelişik yanının sürekli karakterini açıklar. Bir yandan, imanlarının ifadesi olarak pederşahi Konfüçyüsçü öğretiyi benimsemiş olan eğitimli yetkililer/mülk sahiplerinin oluşturduğu ayrıcalıklı sınıf, soylulukların aşırılıkları ve feodal baronların tutumu İmparatorluk'un birliğini ve hatta varlığını tehlikeye düşürdüğünden ötürü, latifundium'ların kurulmasına ve büyük toprak sahiplerinin iktidarına şiddetle karşı çıkıyordu. Aynı zamanda, bu yetkililer doğal biçimde servetlerini toprağa, ticarete ve sanayiye yatırmaya eğilimliydiler, he ne kadar bu uğraşılar kuramsal olarak bir centilmenin namıyla uyumsuz olsa da. Tarımsal politikadaki sürekli yalpalamalar buradan kaynaklanıyordu.[43]

Burada büyük toprak sahipleri, mandarinler ve köylüler arasında üç köşeli –eğer doğuş halindeki kent burjuvazisini de dahil edersek dört köşeli– bir mücadeleyi görebiliriz. Burada,üç köşenin işçiler, bürokratlar ve kent ve köylerde doğmakta olan burjuvazi ve dördüncünün de ekin eken köylülük tarafından temsil edildiği SSCB ile yine çarpıcı bir benzerlik vardır. Bir benzerlik kuşkusuz bir özdeşlik değildir. Özel mülkiyet ve kişisel zenginleşme eski Çin'in mandarinlerinde Stalinist ve Stalinizm sonrası nomenklaturada olduğundan daha büyük bir rol oynadı. Fakat her iki durumda da, toplumsal artı ürüne parasal ve para dışı yollardan ulaşma imkanlarını birleştiren melez bir toplumsal tabakayla karşı karşıyayız. Bu toplumsal tabakanın melez –ve dolayısıyla temel olarak istikrarsız– doğası toplumsal üretim ilişkilerinin kendilerinin melez karakterini –yani bütünselliği içindeki toplumsal yapıyı– yansıtır.

Sovyetler Birliği'nde tüketim mallarındaki mutlak kıtlık sürdüğü müddetçe –genel olarak söylemek gerekirse 1928'den 1950'lerin başlarına dek– kendi doğrudan ihtiyaçlarını tatmin etme gereği bürokrasiyi işçileri iki veya üç kat daha sıkı çalışmaya zorlamaya itiyordu. Fakat bir kez bu doğrudan ihtiyaçlar giderildikten sonra, Sovyet toplumu tüm kapitalizm öncesi toplumların bir özelliği olan bir sorunla

43*La bureaucrasie céleste*, Paris, 1968, s. 142, 144-45.

karşı karşıya kaldı. *Egemen sınıf veya tabakaların (kastların, vb.) ayrıcalıkları büyük ölçüde özel tüketim alanıyla sınırlı olarak kaldıkça, bunların verimlilikte sürekli bir artış sağlamak için uzun vadede nesnel bir çıkarları yoktur.* Bu nedenle lüks malların üretimi ve tüketimindeki artış israf, anlamsız şatafat ve kişisel inhitatla (alkolizm, sefahat, uyuşturucu iptilası) elele gider. Bu açıdan, Roma İmparartorluğu'ndaki soyluluğun, onsekizinci yüzyıldaki Fransız sarayındaki soyluların, ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmpararorluğu'nun ve Devrim'in arifesinde Çarlık İmparartorluğu'nun tutumu her bakımdan özdeşti.

Sovyet bürokrasisinin üst tabakalarının bazı kesimleriyle tekelci kapitalizmdeki asalak mülk sahibi tabakalar arasındaki paralellik açıktır. Sadece kapitalist müteşebbisler sınıfı *rekabetin tazyikiyle* (yani özel mülkiyetin ve meta üretiminin genelleşmesiyle) aslen farklı bir tarzda davranmaya *zorlanır*. Rekabet yokolursa kapitalizm duraklama eğilimine girer, diye belirtir Marx. Fakat rekabet özel mülkiyetin bir sonucudur ve özel mülkiyetin yokluğunda tüm anlamını yitirir.

Ellilerde bizim tezimizin –SSCB'nin hâlâ bir geçiş toplumu olduğuna ilişkin– eleştirmenleri gürültülü bir şekilde burada "üretim için üretim"in hakimiyeti bulunduğunu ve bunun sürekli biçimde göreli yüksek büyüme düzeylerine yolaçacağını ileri sürüyorlardı. Bizim kendi tahlilimizse bunun tersinin meydana geleceğini öngörmemizi sağladı. Şimdi tarih kesin hükmünü vermiş bulunuyor. Sovyet iktisadi büyümesi yavaşladıkça, bürokrasinin bir kesimi de, "nesnel" bakımdan gerekli olanın yöneticiler için daha geniş haklar ve *özel* tüketim ve *özel* kâr için yasal kaynak temellüğü olduğu gerekçesiyle, üretim araçları ve toplumsal artı ürün üzerindeki denetimin ademi merkezileştirilmesi için o denli bastırdı. Bu "liberalizasyon" merkezi planlamayı kademe kedeme eritiyor. Değer yasasının daha güçlü bir rol oynamasına ve sonuçta da kapitalizmi restore etme eğilimine doğru sürüklüyor.

Buna paralel giden bir diğer süreçte de bürokrasi iç bölünmelere uğruyor ve herşeyden önce de işçi sınıfının artan muhalefetiyle karşı karşıya. Zira işçiler uygulamada özel mülkiyetin *ancak tam istihda-*

mın ve daha büyük bir eşitsizliğin hilafına kesin biçimde pekişeceğini kavrıyorlar. 1988-90'daki kitlesel grevler onların bu gelişmelerle kararlı bir şekilde mücadele etmeye hazır olduklarını teyit ediyor. Bazıları buna "tutuculuk" diyor. Buna uygun olarak kapitalist ülkelerde ücret indirimlerine ve işten çıkarmalara karşı direnen işçilerin zihniyetini de "tutucu" olarak tasvir edebiliriz![44]

Bu sebeplerden dolayı, özyönetimin sözde bir "sosyalist piyasa ekonomisi" ile birleştiği Yugoslav tipinde bir işçi özyönetimi çelişkiyi çözmektense gizler. Değer yasası bir fabrikayı kapattırıyorsa eğer, işçi kolektiflerinin gerçek bir *karar verme güçleri* (dolayısıyla gerçek özyönetim) yoktur. İşçi kolektifleri istihdamdaki dalgalanmaları etkin biçimde *önleyebiliyorsa* eğer, gerçek bir "piyasa ekonomisi" yoktur.

Bugün Sovyetler Birliği'nde ve diğer benzeri toplumlarda bürokrasinin bazı kesimlerinin kapitalist bir sınıfa rüşeym halinde bir dönüşümünü gözlemlemek mümkündür. Böylesi bir süreç meta üretiminin genelleşmesini -yani üretim araçları ve *emek gücünün* metaya dönüşümünü- gerektirir. Bu sürecin tamamlanması için üretim araçlarının kolektif mülkiyetinin, tam istihdamın kurumsal garantilerinin, merkezi planlamanın egemenliğinin ve dış ticarette devlet tekeli-

---

44Sovyet günlük hayatının çeşitli gözlemcileri -en başta da filozof ve satirist Aleksandr Zinovyev, ama maalesef aynı zamanda da sosyalist devrimci Hillel Ticktin- Sovyetler Birliği'nin istikrarının bürokrasi ile işçiler arasındaki zımni uzlaşma üzerine kurulu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bkz Zinoviev, *Homo Sovieticus*, Londra, 1982; Ticktin, Critique, no. 12, içinde s. 129, 132-35. Bu yazarların niyetleri ne olursa olsun, bu tür bir iddia sonuçta varolan koşullar için tam da Batı'daki kapitalistler ile "sessiz çoğunluk" arasındaki bir mutabakat mevhumuyla karşılaştırılabilir bir özür sunar. Sovyet işçilerinin işyeri güvencelerindeki her türlü istikrar bozucu değişikliğe karşı yılmaz muhalefetlerinin rasyonel bir gerekçesi olmalıdır.

"Yeraltında" çalışan "özel" sektörlerde ücretlerin devlet sektöründe olduğundan altı ya da yedi kez daha yüksek olduğu ve dolayısıyla da "karaborsa" müteşebbisleri ile informel sektörde çalışan işçiler arasında ortak bir çıkar bulunduğu doğrudur. Fakat bu, yalnızca bu tür sektörlerin bir bütün olarak ekonominin ölçeğinde kayda değer bir ağırlıkları olmadığından dolayı mümkün olmaktadır. SSCB'de ortalama ücretin bugünkünden altı ya da yedi kat daha yüksek olması için maddi bir temel yoktur. Kapitalizmde köleci üretimin rolüyle ilgili olarak Marx şöyle diyordu: ""Kölecilik burjuva üretim sistemi içindeki bazı bireysel noktalarda mümkündür... zira diğer noktalarda kölecilik yoktur; ve burjuva sisteminin kendisine karşı bir anomali olarak ortaya çıkar." Bkz. *Grundrisse*, s. 464.

nin kaldırılması zorunluydu. Aynı zamanda Sovyet işçi sınıfının toplumsal ve iktisadi düzeylerde tarihsel bir yenilgiye uğratılması zorunluydu. Böyle bir yenilgi henüz gerçekleşmemiştir.[45]

Ekim Devrimi ve onun tecrit olmuşluğundan kaynaklanan bürokrasinin egemenliği yalnızca bir yandan Rusya'nın "içsel gelişmesi"nin sınırları (göreli olarak güçlü, daha yoğun ve daha bilinçli bir işçi sınıfıyla birlikte, emperyalizmin güçlü dış etkisine tabi yarı-feodal bir devlet çerçevesindeki "barbarca" bir kapitalizm) ve diğer yandan dünya kapitalizmi ve dünya proletaryasının emperyalist çağdaki mucizevi gelişmesinin *bir bileşimiyle* açıklanabilir. Bu aynı sebepten ötürü, Rus bürokrasisi, kapitalizmin kaderi uluslararası bağlamda şu veya bu şekilde karara bağlanmadığı sürece, bir "yeni yönetici sınıfa" dönüşemez. Devrimin zaferinden sonra SSCB'de yeniden ortaya çıkan bu "eski pis hikaye" yeni bir sınıflı toplum biçimini alamaz, sadece kapitalizm ile sosyalizm arasındaki geçiş devresindeki toplumunun bürokratlaşmasında ifadesini bulur.

4. Bürokratik Politikanın Toplumsal Gerçeklik Üzerindeki Etkisi

Sovyetler Birliği'nin devrimci Marksist tahlili ne "nesnelci" ne de hatta "ekonomist" bir tarih görüşüne dayanıyordu. Hiçbir yerde öznel faktörün –işçilerin sınıf bilinci ile devlet ve parti önderliğinin izlediği siyasi çizgi– etkisinin marjinal olduğunu öne sürmedik. Nesnel koşullar –hepsinden önce, üretici güçlerin gelişme derecesi– devlet ve parti için mümkün politika varyantlarına belirgin sınırlar getirir. Sovyetler Birliği'nde 1990'daki en becerikli devrimciler bile (1920,

45Charles Bettelheim (*Class Struggles in the USSR: Second Period*, 1923-1930) yirmili yıllardaki işçi mücadelelerini ayrıntıyla tahlil ediyor, ama hiçbir yerde bunların bir emek pazarının dirilmesiyle –yani proletaryanın iktisadi bir yenilgisiyle ve "özgür ücretli emekçiler" haline dönüşmesiyle– sonuçlandığını kanıtlamıyor. Onun tüm gösterdiği Sovyet işçi sınıfının ağır bir siyasi yenilgiye –Bettelheim tarafından önemsenmeyen Sol Muhalefet'in ve sonra da Troçkist hareketin altmış yıldan fazla bir zamandır üstünde durduğu bir sonuç– uğratılmasıdır. Bu Sovyet Thermidor'u, tıpkı Fransız Devrimi'ndeki adaşı gibi, devrim sırasında yaratılmış olan toplumun iktisadi temelini yıkmadı, ama korudu.

1927, 1933 veya 1953'tekiler bir yana) meta üretimini, paranın rolünü, devleti ve bürokrasiyi tümüyle ortadan kaldıramazlardı. Bununla birlikte, bu nesnel tahditler altında bile genellikle sanıldığından daha geniş bir mümkün politikalar yelpazesi vardı. Yirmi sekiz yıl önce, *Marxist Economic Theory* adlı kitabımızın 16. Bölüm'ünde bu seçeneklerin sonuçlarını aydınlatmaya çalışmıştık. Bu güne dek hiçkimse argümanımıza bir çürütme getiremedi.

Her toplumda az veya çok sürekli bir genişletilmiş yeniden üretim vardır. Toplumsal hasıla iki değil, üç temel sektöre bölünür: (A) üretim sırasında tüketilen emek gücünün ve üretim araçlarının yeniden kurulmasını sağlayan üretici tüketim fonu; (B) *kullanım değeri olarak*[46] *ifade edilen* genişletilmiş yeniden üretim tarafından kullanılabilir hale getirilen *ek üreticiler* için gerekli üretim araçları ve tüketim araçları toplamından oluşan birikim fonu; ve (C) yine kullanım değeri olarak ifade edilen gelecekteki genişletilmiş yeniden üretime hiçbir katkı yapmayan üretici olmayan tüketim fonu –silah üretimi de dahil.

Sayısız Batılı ideolog ve çeşitli sözde veya yarı Marksist tarafından desteklenen bürokrasinin iktisadi ideolojisi üretici tüketim fonunun iktisadi büyüme için ve *uzun vadede* de tüketimin "optimum büyümesi" için yüksek düzeyde bir birikim sağlamak amacıyla baskı altında tutulması gerektiği konusunda ısrar ediyor. Bunun Sovyet ekonomisindeki yüksek birikim oranını –ortalama olarak yıllık milli gelirin yüzde 25'i– açıkladığı varsayılıyor. Bununla beraber, hem teori hem de pratikte bu tez şu iki sebepten ötürü yanlıştır.

İlk olarak, doğrudan üreticilerın tüketim fonunun bir *dolaylı üretim araçları* fonu olduğunu hesaba katmama yanlışı yapar. Doğrudan üreticilerin temel tüketim beklentilerindeki her düşüş emek verimliliğinde göreli ya da hatta mutlak bir gerilemeyle sonuçlanır. Üreticilerin tüketimindeki göreli veya mutlak düşüşün mümkün hale getirdiği ek yatırım bu durumda *nihai çıktının artış hızının azalmasına* yolaçar. Yüzde 25'lik bir birikim oranı önceleri yüzde 7'lik bir yıllık bü-

46Bu bağlamda mübadele değerleri veya fiyatlara atıfta bulunmuyoruz, zira sadece kapitalist üretim tarzından bahsetmiyoruz.

yüme yaratırken, daha sonra yüzde 5, yüzde 4 ve sonunda da ancak yüzde 3'lük bir büyüme yaratır. Batılı iktisatçılar bu açıdan SSCB'de bir "artan sermaye katsayısı"ndan bahsediyorlar. Resmi Sovyet iktisatçıları aynı olguya "sabit fonların rotasyonunda yavaşlama" deyimiyle atıfta bulunuyorlar.[47]

İkinci olarak, bu ideoloji umut ettiklerinden daha az veya daha pespaye mallar tüketen ve çalışma ve yaşama koşullarından (yurttaşlık hakları ve siyasi hakların yokluğu da dahil) hoşnut olmayan üreticilerin aynı zamanda işlerine de kayıtsız kaldıklarını ve nitekim işlerinin akışını bilerek yavaşlatabileceklerini dikkate almaz. Üretimdeki tüm sorumluluğu reddettiklerinden *çalışmaya zorlanmaları* gerekir.

Bugün kapitalist bir ekonomide bu zorlama aslen emek pazarı yoluyla, ücret dalgalanmaları, iş güvencesizliği, dönemsel kitlesel işsizlik ve benzeri aracılığıyla işgörür. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nde bu tahditler ya marjinal olarak işledi ya da hiç işlemedi: *bu nedenle kapitalist bir toplum değildi.* Zorlayıcı faktörler piyasanın yasaları yerine, idari denetim, tazyik ve baskıdır –bir başka deyişle, bürokrasinin despotizmi. *Resmi görevliler sınıfı ile baskıcı aygıtların ve yukarıda tanımladığımız üretici olmayan tüketim fonunun (C kategorisi) aşırı büyümesini açıklayan koşullar özellikle bunlardır. Böylece, B kategorisi A kategorisinin makul bir oranda artması durumunda düşebileceğinden daha fazla düşer. Üretici olmayan harcamaların genişlemesi üreticilerin tüketimini düşük tutmayı başarabilmek için gerçekleştirilmesinin mümkün olduğu düşünülen bu ekstra avantajları azaltır veya iptal eder.* Çizelge 1 bu üç kategori arasında bölüşüldüğü şekliyle milli gelirin yaklaşık evrimini resmediyor.[48]

47 Krş. A. Bagdarasov, S. Pervushin, "Labour Productivity, Reserves for Growth", *Kommunist*, 2, 1983. "İktisadi büyümenin zayıf nicel ve nitel istatistiklerinin başlıca sebebi, eşdeğer bir temelde gerçek bir emek tasarrufundan çok, yaşayan emek ile ölü emek, nesneleşmiş emek arasında, ölü emek üzerine daha büyük bir harcamaya dayalı daha yüksek bir emek verimliliğine yönelik her yeni adımın canlı emeğe yapılan harcamalardaki tasarruflarla dengelenmeyen bir değiş tokuş olmasından kaynaklanır."

Çizelge 1 Sovyetler Birliği'nde toplumsal hasılanın bölüşümü (%)

	A	*B*	*C*
Başlangıç durumu	55	15	30
Bürokratik sanayileşmenin başlangıcı	35	30	35
Uzun vadedeki sonuç	35	20	45

Dolayısıyla bu, bürokrasinin siyasi ve iktisadi tarihinin, ilk baştaki başarılarının ve bundan daha da sarih başarısızlıklarının gizli özüdür. "Üretim için üretim" ve "sermaye birikimini genişletmek için sistematik yönelim" yerine, C kategorisinin muazzam bir büyümesiyle ve B kategorisinin optimizasyonu bir yana, genişlemesine karşı artan bir kayıtsızlıkla karşılaşıyoruz. Yönetim ve planlamasındaki iç çelişkilerden dolayı, bürokrasi artan ölçüde üretici güçlerin genişlemesi üzerinde bir engel –eğer ilerleme kaydedilecekse savılması gereken bir engel– haline gelir. Glasnostun ifşaatlarından sonra bu genel yargıyı inkar etmek çok zor.

Sovyetler Birliği'nde bürokrasinin cüssesi ve kapasitesi gibi, meta üretiminin dinamiği de nesnel bakımdan kaçınılmaz olandan çok daha büyüktü. Gerçekte, *Sovyet gerçekliğinin dinamiğini nesnel kaçınılmazlık ile bürokrasinin fiili politikası* (yani özgül bürokratik çıkarların ürünü) *arasındaki etkileşim belirliyordu.* Bu etkileşimin sonuçları şu tek formülde özetlenebilir: muazzam israf. Bürokrasinin eski bir başkanı olan Yuri Andropov *yıllık çalışma saatlerinin üçte birinin* israf edildiğini tahmin ediyordu. Daha sonra Gorbaçov da bu değerlendirmeyi doğruladı. Bürokrasinin Sovyet ekonomisini yönetimiyle ilgili bundan daha lanetli bir suçlama olamazdı.

Bürokrasinin iktidar kaynağını "merkezi planlama"da görmek,

48Sovyet kaynaklarının kendileri bürokrasinin maliyetini (yani C kategorisi) milli gelirin yüzde 30'u civarında tahmin ediyor. Bkz. Alexander Zaichenko, *Moscow News*, 11 Haziran 1989 içinde. Kanaatimizce bu hâlâ düşük bir tahmindir. Öte yandan, Sovyet kaynakları sanayinin safi hasılasındaki ücretlerin payının (idari personelin ücretleri de dahil) 1928'de yüzde 58'den 1950'de yüzde 33.4'e düştüğünü, daha sonra da 1987'de yüzde 37.7'e ulaşacak şekilde ılımlı ölçüde arttığını hesap ediyorlar.

hangi toplumsal güçler planlama yapıyor ve kimin lehine sorusunu sormayan tipik bir şeyleşmiş, fetişist düşünce örneğidir.[49] Dahası, özellikle merkezi tahsis ile meta üretiminin kısmi hayatta kalışının melez *bileşiminden* oluşan Sovyet ekonomisinin temel yanını bir kenara atar. Daha birinci beş yıllık plandan bu yana, yalnızca kısmi, dolayısıyla büyük ölçüde bozunuma uğramış bir planlamaya, kaynakların devasa tamamlanmamış inşaat nispetsizlikleriyle yan yana "batık" projelerde yoğunlaşmasına tanık olduk.

Bu nispetsizliklerin en çarpıcı olanı, sanayileşmiş, hatta yarı-sanayileşmiş kapitalist ülkelerdeki yüzde 40-50 gibi bir orana kıyasla ulusal harcamalarda sadece yüzde 15-20'lik bir yer tutan, kelimenin en geniş anlamıyla hizmet sektörünün (ticaret, ulaştırma, depolama, bankacılık, vs.) son derece azgelişmişliğinde görülebilir. (Bununla beraber, kuşkusuz finans ve ticaret alanındaki son derece israfkar kapitalist üretim, dağıtım ve birikimin *faux frais*'lerini hesaba katacak olursak, bu birinci oranı kayda değer ölçüde düşürmek gerekir.) Kadın ve erkeklerin –özellikle kadınların– onca zamanını yutan Sovyet şehirlerindeki meşhur kuyruklar, hasıladaki yetersizlikler kadar, en azından hizmet sektöründeki bu uzun vadeli eksik yatırımın da sonucudur. Söz gelişi, her ne kadar SSCB dünyadaki en büyük patates üreticisi olsa da, hasılanın yüzde 75'i nihai tüketiciye erişecek şekilde sunulamıyor.

Böylesi oransızlıklar Sovyetler Birliği'ndeki yaşama koşulları ve

---

49Gérard Roland yakınlarda yaratıcı ve kışkırtıcı bir çalışma yayınladı: *L'Economie politique du système soviétique*, Paris, 1989. Maalesef, birçok derinlikli tahlili, Sovyet ekonomisinin "gösterge değerleri", yani işletmeler için saptanan gayrisafi hasıla hedefleri tarafından yönetildiği şeklindeki şeyleştirici nitelemeyle sakatlanıyor. Planlama, diye ileri sürüyor, ve dolayısıyla gayrisafi hasıla göstergeleri aracılığıyla planlama, ancak hasılayı azamileştirdiği ölçüde anlamlıdır. Fakat niye böyle? Roland mantıksal incelemeye dayanamayan bu önermeyi desteklemek üzere sadece bazı sirküler ve totolojik iddialar sunuyor. Zira planlama yalnızca planlama sürecini denetleyenlerin (ya da tercihe göre, toplumsal artı ürünü denetleyenlerin) saptadığı hedeflerin iktisadi birimlerce ifa edilmesini içerir. Fakat bu süreci gerçekte kimin denetlediği ve hangi hedeflerin saptandığı *a priori* varsayımlarla değil, sadece somut tahlille cevaplandırılacak sorulardır. Ampirik olarak hasılanın azamileştirilmesinin hiçbir zaman bürokratik planlamanın hedefi veya sonucu olmadığını kanıtlamak için çok fazla çabaya gerek yoktur.
Benzer eleştiriler Walter Süss'ün başka bakımlardan harikulade olan *Die Arbeiterklasse als Maschine*, Wiesbaden, 1985 kitabındaki "Stalinst üretim tarzı" kavramı içinde yapılabilir.

emek verimliliği üzerinde ağır bir yük teşkil etmekle beraber, hiçbir şekilde merkezi planlamaya içkin ya da merkezi planlamanın kaçınılmaz sonucu olarak tasvir edilemezler. Tam tersine: yolaçtıkları devasa işleyiş bozuklukları ve israf, herşey bir yana, ekonominin orantılı gelişmesi yolunda bir girişim olan planlamanın temel mantığına ters düşer. Yalnızca bürokrasinin üreticiler/tüketiciler kitlesi üzerine despotça dayattığı tercihleri yansıtırlar.

Merkezi planlamanın "bizatihi" bürokrasiyi doğurduğu ve dolayısıyla "Marksçı sosyalizm"in bürokrasinin genel ve despotça iktidarına eşit olduğu tezine –ilkin Max Weber tarafından formüle edilen ve sonra von Mises tarafından devralınan– gelince, daha bunu destekleyecek hiçbir mantıksal kanıt sunulmamıştır. Gerçekte bu tez temelde bir totolojidir, *zira* tek mümkün planlama biçiminin devasa bir genişlikteki devlet içinde yukarıdan aşağıya planlama olduğu varsayımı yapılır. Oysa bu üreticiler/vatandaşlar kitlesinin bilinçli olarak tercihlerini aşağıdan yukarıya doğru eşgüdümlemekten (yani plan yapmaktan) aciz olduklarını varsayan güçlü bir elitist önyargı payı içerir.

Eğer tarihsel gerçekliğe bakacak olursak, nedensellik zincirini tersine çevirmemiz gerekir. Sovyet bürokrasisinin aşırı büyüklüğünü üreten planlamanın içkin doğası değil, SSCB ve benzeri toplumlarda planlamanın özgül biçimlerini üreten bürokrasinin iktidarıydı.

Bugün SSCB'de büyük çapta tedavülde olan bir başka anlayış da bürokratik despotizmin daha önce Savaş Komünizmi döneminde devreye sokulan "baraka komünizmi"nin sonucu olduğunu öne sürer. Bunun Yeni Ekonomik Politika (NEP) devrinde bir parça gerilediği, fakat ileride 1928'den sonra Stalin'in Rusya'yı her ne pahasına ve acımasız baskı yoluyla modernleştirme yönündeki "solcu-volontarist" yönelimiyle genelleştiği söyleniyor. Oysa işin doğrusu, Savaş Komünizmi döneminde herhangi bir bürokrasi mevcut değildi. 1922'den sonra Rusya Komünist Partisi'ndeki tam gün çalışan memurların sayısının da gösterdiği üzere, bürokrasi iktidara ancak NEP sırasında yükseldi. 1928'den sonra planlamanın genelleşmesi canavarca bürokratik bir biçim aldıysa, bu özellikle kendi iktidar ve ayrıcalıklarını genişletmek için bürokrasi tarafından dayatılması

yüzündendir.[50]

Kısmi karakterine rağmen, Sovyet planlaması gerçek planlamanın sert çekirdeğini de içeriyordu. Sovyet ekonomisini yalnızca bir "israf ekonomisi" olarak resmetmek –bazı yazarların yaptığı gibi– özde tarımsal bir ülkenin nasıl iki nesilden az bir zaman içinde dünyadaki ikinci sanayi güç haline gelebildiğini açıklamıyor. Bir dizi Alman ve Japon fabrikası bugün Sovyet patentleri altında çalışıyor. Bu "israfın" bir sonucu olabilir mi?[51]

Kitlelerin özgür ve demokratik karar almasına dayalı, demokratik biçimde merkezileşmiş bir özyönetimin bulunduğu bir sistemde planlamanın bürokratik bozunuma uğratılma menzili keskin biçimde daralır. Fakat farklı bakış açılarından bir dizi yazar piyasanın hakimiyeti olmaksızın özyönetimin imkansız olduğunu, tek mümkün "gerçek" sosyalizmin piyasa sosyalizmi olduğunu ileri sürerler. 1971 radikal piyasa reformları işçi özyönetiminin güçlenmesine değil, kademeli olarak kendilerini tasfiye etmelerine yolaçtığından dolayı Yugoslavya tarihsel örneği bu iddiayı daha önce yalanlamıştı. Eğer piyasa işçilere kitlesel işten çıkarmaları ya da hatta fabrika kapatmalarını dayatıyorsa, kendi kendilerini kapı dışarı etme özgürlüğüne sahip olma haricinde, nasıl anlamlı bir şekilde özgür veya kendi kendilerini yönetiyor addedilebilirler?

Dolayısıyla Marx'ın egemen durumdaki bir piyasa ekonomisinin kaçınılmaz sonuçlarıyla ilgili tahlili, son sıralardaki çeşitli imkansızı deneme girişimlerine rağmen, tümüyle doğrulanmıştır. Söz gelişi Peter Ruben "piyasa sosyalizmi"nin –müteşebbis kârlarını ve istihdamda muazzam, zorunlu dalgalanmaları da içeren– savunulmasını Marx'ın işçilerin özgürleşmelerini sınıflı toplumun özgür bireylerin

---

50 Alec Nove gayet doğru bir şekilde, "baraka komünizmi"nin babası olduğu yolundaki efsanenin aksine, Troçki'nin gerçekte Lenin'den bir yıl evvel NEP'in devreye sokulmasını önerdiğine, fakat Politbüro'daki oylamada yenilgiye uğradığına işaret etmiştir. Bkz. A. Nove, "Trotsky, Collectivization and the Five-Year Plan", Francesca Gori (der.), *Pensiero e azione politica dl Lev Trockij*, Floransa, 1982 içinde.

51 Merkezi planlamanın potansiyelini değerlendirirken, Sovyet ağır sanayisinin 1941'de Ukrayna'dan Urallar'a harika bir şekilde aktarıldığını da hatırlamalıyız. Alman (ve İngiliz-Amerikan) askeri ve siyasi liderlerince tümüyle gözden kaçırılan bu hamle SSCB'nin Hitler'in saldırısından kurtulmasına yardım eden kilit faktörlerden biriydi.

bir birleşmesiyle yer değiştirmesinde gören anlayışıyla kaynaştırmaya çalışıyor. Fakat bu girişim, değer yasası tarafından tabiyet altına alınıp yabancılaştırılmış, iktisadi kaderleri gıyablarında, bilinçli tercihlerinden bağımsız olarak üzerlerine *dayatılmış* "özgürce birleşmiş üreticiler" olamayacağı gerçeğini tümüyle gözden kaçırıyor.[52]

Mihail Gorbaçov bu çelişkiyi daha da açık bir şekilde ifade ediyor. Bir yandan çok doğru olarak Marx'a göre sosyalizmin tüm bireylerin özgür gelişmesi anlamına geldiğini hatırlatıyor: insanlar maddi üretimleri üzerindeki denetimi ele geçirmelidirler; sosyalizmin gerçek özü özgürlükte yatar. Fakat bunun ardından *salto mortale* gelir. Gorbaçov'un düşüncesinde, özgürlük ve denetim üreticilerin üretim araçlarını temellüğüyle ("tekelci" yerine, çeşitlenmiş mülkiyet ilişkileri) sınırlanmıştır. Toplumsal adalet sözde iktisadi etkinlikle –yani, ekonominin uzun vadeli dinamiğinin rekabet ve yaygın piyasa mekanizmalarıyla belirlenmesiyle– ilişkilendirilmiştir. Fakat eğer maddi üretimleri ve çalışma koşulları piyasa yasaları ve rekabet tarafından onların özgür iradelerine karşı dayatılıyorsa üreticiler bunları nasıl denetleyebilirler?[53]

Bu açıdan, SBKP önderliğinin politikası ülkenin ve dünyanın evrimini ne nesnel olarak önceden belirliyordu ne de ona etki etmemezlik ediyordu: eşanlı olarak hem meta üretiminin yaygınlaşmasını hem de bürokrasinin genişlemesini besliyordu. Sonunda her iki süreci de önemli ölçüde hızlandırdı ve böylelikle de toplumsal çelişkileri daha da keskinleştirdi. Lenin'in ümit ettiği ve arzuladığı gibi, bürokrasiye karşı proleter kitlelerin bir silahı olmak bir yana, Parti'nin kendisi bürokratik diktatörlüğün bir aracı oldu. Proletaryayı proletarya diktatörlüğü döneminde doğrudan yönetici sınıf konumuna yükseltmek yerine Parti artan ölçüde işçi sınıfından uzak ayrı bir bürokratik aygıta dönüştü. Parti'nin bürokratlaşması bir kez daha pro-

52Peter Ruben, "Was ist Sozialismus?", DAC dergisi *Initial*, No.2, 1990 içinde.
53M. Gorbachev, "Die sozialistische Idee und die revolutionäre Umgestaltung", *Der Spiegel-Dokument*, Ocak 1990. İşçi özyönetimi için tek mümkün çerçeve olarak piyasa sosyalizmi tezinin klasik bir savunulması için bkz. Selucki, "Marxism and Self-Management", J. Vanek (der.), *Self-Management: Economic Liberation of Man*, Harmondsworth, 1975 içinde. Yugoslav deneyimi üzerine bkz. Catherine Samary'nin mükemmel kitabı *Le Marché contre l'auto-gestion*, Paris, 1988.

letaryayı ezmek üzere devletin bürokratlaşmasıyla birleşti.

Tüm bu sorunsalın Troçki'nin en ünlü tahlillerinden birinin konusunu oluşturan Thermidor sorunuyla yakından bağlantılı olduğu açıktır. Çok az bilinen şey, daha 1921 gibi erken bir tarihte, Onuncu Parti Konferansı için hazırladığı notlarda bizzat Lenin'in bir Thermidor ihtimalini ortaya attığıdır: "Thermidor mu? Akıl kesin bir biçimde bu ihtimali kabul etmemizi dikte ediyor. İşlerin buraya varıp varmayacağını yalnızca zaman gösterecek."[54]

Bir kez daha vurgulayalım ki, bu sonuç "nesnel koşullar" veya "güç dengeleri" tarafından otomatik olarak gerçekleştirilmemiş, ilkin SBKP önderliğinin çoğunluğu, ardından Sovyet devletinin başındaki Stalin ve hizbi ve sonra da bir üçüncü evrede Stalin'in ölümünün peşinden bürokratik diktatörlüğün zirvesi tarafından alınan bir dizi kararca güçlü bir biçimde ortaklaşa belirlenmiştir. Aşağıdaki az çok kronolojik sıradaki seçenekler sonuçlar üzerinde özellikle etkili olmuştur:

- 1923 yılındaki parti içi demokrasi üzerine kararın uygulamaya sokulmasının reddi, tartışma ve eleştirinin boğulması ve 1921'den sonra korkunç biçimde genişleyen seçilmeyen ve aslen görevden alınamaz bir aygıt yönetimine dayalı bir parti rejiminin pekişmesi;
- işçilerin kendilerini ifade etme haklarının ve Sovyet demokrasisinin kalıntılarının yokedilmesi;
- 1923 ile 1927 arasında kademeli olarak hızlanacak bir sanayileşmede ve özellikle de tarımda gönüllü üretici kooperatiflerinin büyümesinin temeli olarak bir traktör fabrikasının kurulmasındaki gecikme;
- Çin Komünist Partisi'nin Çan Kay-şek'in darbesinin sonrasına dek burjuva Kuomintang'ına tabi kılınması -Çin Devrimi'nin Nisan

54V.I. Lenin, *Soçineniya* (Rusça toplu eserleri), Cilt 43, s. 403, 5. baskı. SBKP'nin 19. konferansında kabul edilen karar 1924'den itibaren iktidarın bürokrasi tarafından gaspedildiğini ve sovyetlerin tüm gerçek iktidardan mahrum bırakıldığını açıkça belirtir. Bu, Sovyet Thermidor'unun Troçki'nin, bürokrasi tarafından Sovyet proletaryasının siyasi mülksüzleştirilmesi formülüyle hemen hemen özdeş mükemmel bir tanımıdır.

1927'deki yenilgisine yolaçan bir politika;
- tarımın cebri kolektifleştirilmesi ve sözüm ona kulakların 1928'den sonra kitlesel olarak sürülmesi;
- 1928'den sonra gerçek ücretlerde keskin bir düşüşün ve vahşi bir işçi sınıfı karşıtı mevzuat ve tahakkümün eşliğindeki maliyet muhasebesini hesaba katmayan yıldırım sanayileşme;
- Hitler'in 1933-34'de iktidarı alıp pekiştirmesine yardımcı olan "sosyal faşizm" teori ve pratiği;
- 1936-37 İspanyol Devrimi'nin boğazlanması;
- 1934 ile 1938 arasında SBKP ve Kızıl Ordu'nun kitlesel temizliğe uğratılması ve terörün kurumlaşması;
- yıkıcı siyasi ve askeri sonuçlarıyla birlikte 1939-41'deki Hitler Stalin Paktı;
- 1942 ve 1946 arasında Hindistan ve Endonezya'daki ulusal kurtuluş için kitlesel ayaklanmayı ve 1943-48'de kapitalist Avrupa'daki işçi sınıfının kitlesel ayaklanmasını dizginleme girişimleri;
- Doğu Avrupa "tampon bölgesi"nin bu ülkelerin emekçi kitlelerinin çoğunluğunca reddedilen yöntemlerle Stalinist Rusya'ya yapısal olarak eklemlenmesi;
- devlet düzeyinde Tito ve Mao ile bozuşma;
- 1956'da Macaristan'daki siyasi devrime ve 1968'de Prag Baharı'na karşı askeri müdahale.

Tüm bu kararlar kaçınılabilir kararlardı. Eğer bunların yerine başkaları alınsaydı, dünya devriminin zaferi güvence altına alınmasa bile, kuşkusuz 1924'den sonra gelişenden oldukça farklı bir dünya yaratılırdı.

5. Bürokrasinin Fabrika Örgütlenmesindeki Çelişkiler

Sovyetler Birliği'ndeki, despotik merkezi planlama ile değer yasasının kısmi işleyişinin melez bileşimi aynı zamanda fabrika örgütlenmesi düzeyinde açıkça görülüyordu.

Ekim Devrimi'nin sonrası işçi sınıfının fabrikalardaki özörgütlenmesinin büyük bir itkisi altındaydı.[55] Ancak, iktisadi sistemdeki eşgüdüm eksikliğinin bu yolla kendiliğinden bir şekilde üstesinden gelinemedi ve Bolşevik hükümeti aşağıdan yukarıya işçi inisyatiflerini yukarıdan aşağıya merkezileşmeyle birleştirmeye çalıştı.[56] İç savaş ve "savaş komünizmi"nin tazyikleri de aynı doğrultuda işledi. 1921'de NEP'in devreye sokulmasıyla birlikte, bu yeni denge iktidarı müdür, sendika sekreteri ve Parti sekreteri arasında bölüştüren "troyka" sistemiyle sonunda istikrara getirildi.[57] Sendikalar hiçbir şekilde işletme yönetiminin çıkarlarına sistematik biçimde feda edilmeyen işçi çıkarlarının temel koruyucuları ve aktarma kayışları olarak işlediler. Gerçekten, NEP döneminde işsizlikle birlikte eşitsizlik artmasına rağmen, işçilerin yaşama standartı kayda değer biçimde yükseldi.[58]

Thermidor'un, bürokratik diktatörlüğün sağlamlanması bu dengeyi vahşi biçimde yıktı. Sendikaların hakları sıfıra indirildi. Tek adam yönetimi fabrikalarda bir demir kanun haline geldi. Özde iktisadi ve toplumsal maliyetlerine bakılmaksızın gayrısafi fiziksel hasılanın arttırılmasını öngören ilkel "üretimcilik" hem sendikaların hem de fabrikalardaki Parti örgütlerinin canla başla kendilerini hasredecekleri bir emel haline geldi. Grevler ve diğer işçi sınıfı direniş biçimleri "sabotaj" suçlamasıyla yasaklandı.

55Diğer birçok kaynak arasında konuyla ilgili standart bir çalışma olarak bkz. David Mandel, *The Petrograd Workers and the Soviet Seizure of Power*, Londra, 1984; A. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, New York, 1976 ve Londra 1979; A.M. Pankratova, *Fabrikräte in Russland*, Batı Berlin, 1976; O. Anweiler, *The Soviets: The Russian Workers, Peasants and Soldiers Counsils, 1905-1921*, New York, 1974; V. Brugmann, *Die russischen Gewerkschaften in Revolution und Bürgerkrieg, 1917-1919*, Frankfurt 1972.

56(55) nolu dipnotta anılan eserlere ek olarak bkz. Victor Serge, *Year One of the Russian Revolution*, Londra, 1972; E.H. Carr, *The Bolshevik Revolution*, cilt 1, Harmondsworth, 1966; ve L.N. Kritzmann, *Die heroische Periode der grossen russischen Revolution*, Frankfurt, 1971.

57Bkz. Walter Süss, s. 79-89.

58Süss'e göre (s. 62-65), Nisan 1928'de Moskova'daki bir işçinin ortalama reel ücreti Viyana veya Prag'dakinin hafifçe üzerindeydi ve Berlin'dekinin sadece yüzde 30 altındaydı. 1929 itibariyla, Rus işçi sınıfının okuryazar olmama oranı 1918'deki yüzde 36'dan yüzde 13.9'a gerilemişti.

Birleşik Muhalefet bu trendlere baştan itibaren büyük bir gayretle karşı çıktı. 21 Eylül 1926'da Troçki "savaş komünizmi tedbirlerinin ve yoğun baskının" ancak sınırlı bir süre etkin olabileceğini ve "sosyalizmin uzun vadeli kuruluşu koşullarında işçi disiplininin gitgide daha çok işçilerin öz-eylemliliğine ve çalışmalarının neticesi olan çıkarlarına dayanması gerektiğini" belirtti.[59]

Bürokratik işletme yönetimi sistemi tümüyle kaba bir Taylorizm ve emek gücünün bir kısmının niteliksizleştirilmesi üzerine dayanıyordu.[60] İşin hızlandırılması ve parça başı çalışma, işçi sınıfının teknik işbölümü uyarınca Stahanov'cu tipte radikal bir bölümlenmesiyle birlikte, hızla norm haline geldi. Eğitim Halk Komiseri Lunaçarski'nin başlardaki direnişine rağmen, tüm meslek eğitimi sistemi, daha da ileri bir uzmanlaşma ve dar istihdam ufkuyla birlikte, genel politeknik ve kültürel eğitimin temel çizgilerinin yerine geçmek üzere yeniden örgütlendi.[61]

İlk bakışta yeni yönelimin kapitalist fabrika örgütlenmesinin tam bir taklidiymiş –bu, "devlet kapitalizmi" (veya "devlet sosyalizmi") kuramcıları tarafından ileri sürülen temel noktalardan biridir– gibi görülebilirdi. Burada bir gerçek payı da vardır: Amerikan ve Sovyet Taylorizmleri arasındaki simetri inkar edilemez. Fakat aynı zamanda SSCB'deki üretim ilişkilerinin özgüllüğünü teyit eden bir asimetri de mevcuttur.

Kapitalist müteşebbis yalnızca artı emeğin mikro-ekonomik azamileştirilmesiyle alakalı değildir. Rekabetin kamçısı altında, *kârın para şeklinde realizasyonunun azamileştirilmesi* sermaye birikimi

59 *Trotsky Archives*, T 895, aktaran E.H. Carr ve R.W. Davies, *Foundations of a Planned Economy*, 1926-1929, cilt 1, böl. II, Londra, 1969, s. 494.

60 Süss, s. 214-33, 162-72, 141-48.

61 Süss (s. 153) Lunaçarski'nin şu sözlerini naklediyor: "İktisadi ihtiyaçlarımız emredercesine belli bir uzmanlık eğitimine sahip insanlar talep ediyor. Bu bakımdan, Yüksek Meslek-Teknik Yetiştirme Komitesi'nin bazı pedagogların çocukların yalnız uzman bilgisine değil, hertürlü bilgiyi öğrenmeye hakları olduğu yolundaki savunmalarını –uyumlu bir şekilde gelişmiş insanlar ve vatandaşlar yaratma adına– sinirli bir el hareketiyle kaldırıp atmalarını anlayışla karşılamak gerekir. Düzeni bozulmuş Rus ekonomisinin uzmanlara ihtiyaç duymasını anlıyoruz. Ama ... kapitalizm altındaki fabrikaya karşı işçilerin haklarını savunmuş sosyalistler olarak, bu zor yıllarda yeni Sovyet komünist fabrikasının aynı insan yutma eğilimini göstermesine de seyirci kalamayız."

için mutlak bir önkoşuldur. Eğer kârın azalmasına yolaçacaksa artı emeği arttırmanın bir gereği yoktur. Bugün, kârın azamileştirilmesinin kilit mekanizmalarından biri mutlak artı değerin genişletilmiş üretiminin göreli artı değer üretimiyle ikamesidir. Gelişen teknoloji ve "rasyonelleştirilen" iş örgütlenmesi yoluyla emek verimliliğindeki eğilimsel yükseliş ve dönemsel devrimler işgününün gitgide daha kısa bir bölümünde işçi ücretlerinin eşdeğerini (artan reel ücretler de dahil) üretmeyi mümkün kılıyor. Kapitalizm altında iktisadi büyümenin temel veçhelerinden biridir bu.

Bürokratik diktatörlük altında, fabrika müdürleri aynı tahdit altında işgörmezler. Rekabetin kamçısı yoktur; mikro-ekonomik fabrika düzeyinde üretim maliyetlerini azaltmak için kaçınılmaz bir yönelim mevcut değildir; "kârları" azamileştirme yükümlülüğü yoktur. Tek temel zorlama siyasi zorlamadır. Stalin zamanında, düşük performansın bedeli özgürlüğün ya da hatta bizzat hayatın kaybı olabilirdi.[62] Stalin'in ölümünden itibaren, bu tür ekonomi-dışı yaptırımlar düzenli bir şekilde geriledi ve müdürler bugün genel olarak geniş bir iş güvencesinden yararlanıyorlar. Eğer nomenklaturanın bir üyesi bir işten çıkarılmışsa, hemen hemen otomatik olarak bir başka yere "sokulur".

Dolayısıyla, fabrika performansına karşı genel bir sorumsuzluk ve kayıtsızlık sistemin karakteristik bir özelliğidir ve SSCB'yi durgunluk ve gerilemeyle tehdit etmektedir.[63] Gerçekte, iktisadi rasyonalitenin yegane asli ölçütü fiziksel hedeflerin yerine getirilmesi olduğundan, müdürler aşırı stok biriktirerek, ürünlerin kalitesini düşürerek, enerji ve hammadde israf ederek, "gri piyasa" işlemlerine girişerek, vb. fiiliyatta etkinliğin altını oyma eğilimindedirler.

Bürokratik planlama sisteminin, kapitalist rekabete kıyasla mikro-ekonomik etkinlikte büyük ölçüde daha aşağı olsa da, makro-

62Bu önerme tabiatıyla bağlamına yerleştirilmeye muhtaç. Çok sayıda ve çelişik "plan hedefleri" gerçekleştirileceğinden, işletme yönetiminin performansını gayrısafi fiziksel hasılayla değerlendirme pratiği her zaman diğer hedeflerin gerçekleşemeyeceği anlamına geldi. Dolayısıyla "planın ihlal edilmesi"ne karşı eldeki kamçı yalnızca özel koşullarda şaklardı.

63Bürokrasinin Gorbaçov yönetimindeki "modernleşmeci" teknokratik kanadının tüm ağırlığını perestroykanın arkasına koymasının temel sebeplerinden biri de budur.

ekonomik sonuçlar açısından yine de ondan daha yüksek olduğu şeklinde bir itiraz getirilebilir. Sovyet ekonomisinin ortalama büyüme oranının onyıllarca Batı'nınkini solladığı kuşkusuz inkar edilemez. Ama "ne pahasına?" ve "niye sürekli olmadı?" sorularını bir tarafa atsak dahi, bu tür bir muhakeme Sovyet fabrika sisteminin insan emeği ve makinalar (teknoloji) bakımından özgül farklılığı (*differentia specifica*) kilit sorununu gözden kaçırır.

Özellikle Sovyet işçisinden artı emeğin çekip alınması mikroekonomik kâr azamileştirilmesine bağlanmadığından, ilk ağızda kapitalizmde olduğundan daha kötü ve daha az baskıcıdır. Kuzey Amerika veya Batı Avrupa'daki hemcinsleriyle karşılaştırıldığında Sovyet işçileri çok daha az bir ücret için fabrikada daha uzun saatler harcarlar, ama gerçekte kayda değer ölçüde daha az zaman çalışırlar.

İktisadi kaynakların genel israfı muhtemelen kapitalizmde SSCB'dekinden daha fazladır: yüzde 50 civarlarına karşı yüzde 40-45 civarları. Bu israf aslen satılmamış mallar, kullanılmamış üretim araçları ve faydasız ya da zararlı ürünlerin satılması olarak ortaya çıkar. Sovyetler Birliği'ndeyse, büyük ölçüde fiilen çalışılmamış emek zamanlar biçimini –kapitalizmde sıklıkla görülmeyen bir durum– alır.

Kapitalist müteşebbisler üzerindeki sürekli tazyikin[64] bir eşdeğerinin bulunmadığı teknoloji alanında temel araştırma ve prototiplerdeki büyük atılımlar bunların fabrikalarda devreye sokulmalarına yolaçmadı. Gerçekte, buluşun gerçekleşmesinden önce saptanmış olan bir planın yerine getirilmesi hedefine aykırı bulunduğundan bürokratların direnişiyle karşılaştı.[65]

Sovyet işletme müdürü tipik bir bürokrat davranışı ile sözde bir müteşebbisin davranışını birleştirmeye çalışır.[66] Bir yandan, "kendi"

64Tekelci kapitalizm altında, az sayıdaki büyük tröstlerin denetimindeki sektörlerde bu tazyikin azaldığı doğrudur. Fakat tekelci kapitalizmin geç kapitalist evresinde Büyük İş Çevrelerinin temel örgütsel biçimi olarak ulusaşırı şirketin doğuşuyla birlikte bu tazyik yeniden artmıştır.

65Bkz. Moshe Lewin, *Political Undercurrents in Soviet Economic Debates*, s. 116-17.

66Kuşkusuz, uygulamada müdürler öz bilinç bakımından –yani piyasa ve rekabetin meydan okumasını karşılamak üzere fabrikayı "etkin biçimde" işletme kapasitelerini nasıl gördükleri bakımından– büyük ölçüde çeşitlilik gösterirler.

fabrikasındaki (tırnak içinde, çünkü bu onun fabrikası değildir) ve bir bütün olarak ekonomi üzerindeki iktisadi sonuçları ne olursa olsun, kurallara harfiyen uyar. Diğer yandan, işçilerin hilafına, onların refahına çok az dikkat ederek ya da hiç etmeyerek ve kuralları ihlal ederek "planı yerine getirmeye" çalışır.

Kendi paylarına, işçiler her ikisi arasındaki görünürdeki çelişkiler ne olursa olsun, hem tüketici olarak haklarını (reel ücretler, reel tüketim, reel toplumsal hizmetler) hem de üretici olarak konumlarını savunurlar. Bürokratik işletme müdürü için rekabet tehditi bulunmadığından, işçi için de muhtemel işsizlik kamçısı yoktur.[67] Bundan çıkan sonuç kapitalizminkinden önemli ölçüde farklılaşan bir fabrika rejimidir -yani bırakın bir bütün olarak ekonomiyi, "üretim alanında" dahi geçerli olan reel üretim ilişkileri. Emeğin denetlenmesindeki onca hiyerarşiye rağmen, "herşey sakin bir yaşam için" anlayışıyla birlikte, atölye düzeyindeki değişen güç ilişkileri, Sovyet işletme yöneticilerinin büyük ölçüde işçi taleplerine hızla teslim olmaları anlamına gelir.[68]

Bürokrasinin ayırdedici özelliği formel kurallar temelinde çalışmasıdır. Fakat kapitalizmdeki kamu sektöründe "kurallara bağlı olarak çalışmak" "kâr için çalışmak"tan oldukça farklı olarak, kelimenin tam anlamıyla ekonominin düzenini bozmak, özel bir grev biçimi uygulamak anlamına gelir. Bunu kavrayamayan kapitalizmin özgüllüğünü anlayamaz.

Tabiatıyla, bu tahlil bürokratik kötü yönetim ya da kapitalist sömürü için bir özür gibi yorumlanmamalıdır. İşçi sınıfı açısından bunların ikisi de tahakkümcüdür. Her ikisi de maddi kaynakların tahsisi, emeğin ve doğanın bütünselliklerinin korunması bakımından israfkardır. Mesele farklı oluşlarıdır.

Kapitalist işletmecilik ile Sovyet bürokratik işletmeciliği arasındaki en temel paralellik, farklı farklı yollarla, her ikisinin de teknolojik yeniliği üretim noktasındaki emek üzerindeki denetimi koruma veya

---

67İnşaat alanında çalışan bir Sovyet ustabaşısının şu etkileyici değerlendirmesine bkz.: "İşçileri fazla mesai yapmaya zorlayabilmemizin mümkünatı yok."

68SSCB'de işyeri düzeyindeki durum üzerine bkz. David Seppo, "Consience ouvrière et alternative socialiste en URSS", Quatrième Internationale, no. 36., Nisan-Temmuz 1990.

arttırma yöntemlerini birleştirme eğiliminde olmalarıdır.[69] Walter Süss, SSCB'de Taylorizmin mekanik ve eleştirisiz bir şekilde devreye sokulmasının, özellikle birinci beş yıllık planın başlatılmasından sonra, hangi ölçüde emeğin kısmi niteliksizleştirilmesini sağlamaya, çalışma zamanı üzerinde daha büyük bir denetim getirmeye ve işi hızlandırmaya karşı direnişi zayıflatmaya yönelik olduğunu inandırıcı bir biçimde göstermiştir.[70] Sovyet Taylorizminin Gastev gibi aşırı savunucularının ideolojisinde bu, içinde proletaryanın sadece bir sınıf olarak hayatta kalmayıp aynı zamanda da "toplumsal otomatlar" haline geleceği (daha doğrusu bu şekilde yozlaşacağı) bir sosyalizm görüşünde ifadesini bulmuştur. Diğer taraftan, kendini Marx ve Engels'in geleneğine yerleştiren Troçki bu tür anlayışlara güçlü biçimde karşı çıkmıştır. Ona göre, sosyalizmin anlamı proletaryanın süregidişi değil bir sınıf olarak yokoluşuydu.[71]

6. Devlet-Mal Fetişizmi: Bürokratik İdeolojinin Kalbi

Stalinist ve post-Stalinist ideolojinin evrimi SSCB'nin melez ve çelişik toplumsal gerçekliğini çarpıcı biçimde yansıtır. Bürokrasinin kendisinin bir ideolojisi yoktur. İkame olarak, çekirdeği Kremlin'i bedbaht ideologlarına sayısız doğrultu değişikliği dayatmaya götüren kinik realpolitik'ten itibaren kademe kademe billurlaşan sistematik biçimde tahrif edilmiş bir Marksizm versiyonuna dayanmaya devam eder.

Bunun birinci ögesi en uç sınırına dek götürülmüş bir *devlet fetişleştirilmesidir.* Hegel'in *Devlet Doktrininin Eleştirisi* adlı eserinde

69Ölümünden sonra yayınlanan *Die illegale Partei* adlı çalışmasında Otto Bauer şunu kaydeder: "Her dışişleri bakanı büyükelçi ve elçilerine diğer devletlerin diplomatlarıyla yaptıkları konuşmalarda gündemdeki olayları nasıl değerlendireceklerine ve yabancı devlet adamlarıyla görüşmelerde hangi argümanları kullanacaklarına dair talimatlar verir. Profesyonel diplomasi jargonunda bakanın büyükelçi ve elçilerin konuşmalarını düzenlediği söylenir." Bkz. Werkausgabe, cilt 4, Viyana, 1976, s. 488.

70Süss, s. 203 ve dev. Kapitalist Taylorizmin bu işlevinin klasik tahlili için bkz. Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital*, New York, 1974.

71Örneğin bkz. Trotsky, *Literature and Revolution*, University of Michigan Press, 1960, s. 185.

Marx bu fetişleştirilmeyi her bürokrasinin temel bir ideolojik özelliği olarak sundu. Onun parlak ve nüfuz edici tasviri Sovyet bürokrasisinin ideolojisine de harfiyen uyar:

> Bürokratik zihniyet tümüyle bir Cizvit, teolojik zihniyetidir. Bürokratlar devletin Cizvitleri ve ilahiyatçılarıdır. Bürokrasi dini cumhuriyettir... Bürokrasi kendisine devletin nihai amacı gibi görünür. Bürokrasi devletin "biçimsel" amaçlarını içeriğe dönüştürdüğünden, her noktada "gerçek" amaçlarla çatışmaya girer. Bu nedenle içerik olarak biçim ve biçim olarak içerik olmaya zorlanır. Devletin amaçları makamların amaçlarına dönüşür ve tersi. Bürokrasi hiçkimsenin kaçamayacağı bir sihirli çemberdir. Hiyerarşisi bir bilgi hiyerarşisidir. Zirve aşağı katlardaki tikel bireylere vukuf emanet ederken, aşağı katlar evrensele yönelik vukufla zirveye itimat ederler ve böylece herbiri bir diğerini aldatır...
>
> Bürokrasi devleti, toplumun manevi özünü, köle olarak, kendi *özel mülkiyeti* olarak görür. Bürokrasinin evrensel güdüsü *gizliliktir*, hiyerarşik yapı yoluyla kendi içinde saklanan ve dış dünyaya kendine havi bir lonca gibi görünen gizemdir. Açıkça ikrar edilen kamu ruhu, hatta yurtsever duygu bürokrasiye gizemine bir *ihanet* gibi görünür. Dolayısıyla bilgisinin ilkesi *otoritedir* ve *yurtseverliği* otorite dalkavukluğudur. Bununla beraber kendi içinde *maneviyatçılık kaba saba bir maddiyatçılığa*, pasif itaat maddiyatçılığına, otoriteye ibadete, sabit, biçimsel eylem, katı ilkeler, görüşler ve gelenekler *mekanizmasına* doğru yozlaşır. Bireysel bürokrata gelince, devletin amacı onun özel amacı, *yükselme ve kariyerizm için bir av sahası* haline gelir...
>
> Bir açıdan bürokrasi kaba saba bir maddiyatçılıkken, bir başka açıdan kaba saba maneviyatçılığı *herşeyi yapma* arzusunda dışa vurulur. Yani *iradeyi* başlıca davası haline getirir, zira aktif varoluştan başka birşey değildir ve içeriğini kendi dışından alır ve dolayısıyla da kendi varoluşunu ancak bu içeriği küflendirerek ve sınırlayarak kanıtlayabilir. Bürokrata göre dünya üzerinde hareket ettiği bir nesneden başka birşey değildir.[72]

Şimdi de bunun Sovyet bürokrasisinin ideologlarının yazılarında nasıl işlendiğine bir göz atalım. Burada öncelikle devletin asalak doğasını ve tarihsel bakımdan sınırlı, geçiş karakterini inkar eden bir öğ-

72"Critique of Hegel's Doctrine of the State", *Early Writings*, Harmondsworth, 1974, içindes. 107-109.

retiyle karşılaşıyoruz. L.S. Mamut örneğin şöyle yazıyor:

> Devlet gerçekliğine geriye yönelik bir bakış yönelttiğimizde, dünya tarihi ölçeğinde devletin toplum ve özneleri için daha yüksek düzeyde bir özgürlük getirdiği gözleniyor... Marx'a göre, özgürlük ancak (devlet) kurumlarının yardımıyla yaratılabilir; bu amaçla söz konusu kurumlar temel bir dönüşüme uğrarlar ve daha da önemlisi yeni toplumun işçilerinin fiili denetime altına sokulmalıdırlar... Devrimci proletaryanın burjuvazi üzerindeki zaferinden sonra, toplumun özgürlüğü *herbir* işçinin özgürlüğünü içerir. Bir önkoşul olarak birleşmiş bireylerin *herbirinin* özgürlüğüne sahip olmayan bir kolektif özgürlük, Marx ve Engels'e göre, basitçe saçmadır. Toplum *herbir* bireyi özgürleştirmeden özgür olamaz.[73]

- Marx ve Engels tarafından yazılan son iki cümle hariç, bu pasaj hem kuramsal hem de ampirik olarak abestir. "Devrimci proletaryanın burjuvazi üzerindeki zaferi" Sovyetler Birliği'nde yetmiş üç yıl evvel gerçekleşti. *Herbir* Sovyet işçisi Stalin, Hruşçov, Brejnev ve Andropov iktidarlarında bir sendika, siyasi örgüt veya bir devlet organından ön izin almaksızın bir aylık yayın kurma özgürlüğü elde etti mi? Bugün bile bu özgürlükten yararlanmakta mıdır? İşçi sınıfı fiilen KGB'yi denetliyor mudur? Nerede? Nasıl? Ne zaman? Nasıl oluyor da bu akıllı kinikler böyle saçmalıkları kağıda dökmekten utanmıyorlar? Devletin merkezi organları üzerindeki, "toplum ve özneleri için daha büyük bir siyasi özgürlük düzeyini" garanti ettiği varsayılan "Sovyet işçilerinin denetimi" nerede?

İşçiler devlet kurumları üzerinde fiili bir denetime sahip olsalar bile, bu devleti "daha büyük bir özgürlük" sağlama aracına dönüştürmez. Böylesi anlayışların Marx ve Engels'in bakış açılarından ne denli uzak olduğu, onların bürokrasi kuramlarının özlü bir özetini veren Engels'ten aktarılan aşağıdaki alıntıdan kolayca görülebilir:

> Kamu gücüne ve vergi koyma hakkına sahip resmi görevliler bugün toplumun organları olarak toplumun üzerinde duruyorlar. Gentile [klan]

73L.S. Mamut, "Sotsial'no-politiçeskie aspekti Marksistogo doktrini gosudartsva", *Voprosi filosofii*, no. 2, 1982.

kuruluşunun organlarına gösterilen özgür, gönüllü riayet, her ne kadar bundan yararlansalar da, onları tatmin etmez; topluma yabancılaşan bir iktidarın taşıyıcıları olarak, onlara gösterilen riayet, uyarınca özel kudsiyet ve dokunulmazlıktan yararlanacakları istisnai yasalarla birlikte uygulanmak zorundadır. Uygar devletteki en külüstür polis görevlisinin bile bütün gentile toplumunun organlarından daha fazla "otoritesi" vardır; ama uygarlığın en güçlü prensi ve en büyük devlet adamı veya general bile, kendisine gösterilen zora dayanmayan ve tartışmasız riayetten dolayı en mütevazı gentile reisine pekala imrenebilir.[74]

Dahası, Engels gerçekte Bebel'e mektubunda Mamut'un özgürlüğün garantörü olarak devlet üzerine zırvaladıklarının *tam tersini* yazmıştır: "Proletarya hâlâ devleti kullandığı sürece, onu özgürlüğün lehine değil, hasımlarını denetleyebilmek üzere kullanır ve özgürlükten bahsetmek mümkün olur olmaz, devlet olduğu gibi yokolur."[75]

Burjuva devlet (ya da tüm daha önceki yönetici sınıfların devleti) ile proleter devlet (proletarya diktatörlüğü) arasındaki farkla ilgili Marksist anlayışa gelince Lenin bu konuda çok daha radikaldi. Paris Komünü deneyimini özetledikten sonra, *Devlet ve Devrim*'de söyle yazıyordu:

Burjuvaziyi ortadan kaldırmak ve direnişini yoketmek hâlâ gereklidir... Fakat yokedici organ şimdi halkın çoğunluğudur, yoksa kölecilik, serflik ve ücretli kölelikte her zaman olduğu gibi bir azınlığın değildir. Ve bizzat halkın çoğunluğu kendisini ezenleri ortadan kaldırdığından dolayı, bu yoketme için artık "özel bir güç" gerekli değildir! Bu açıdan, devlet sönümlenmeye başlar. Ayrıcalıklı bir azınlığın özel kurumları (ayrıcalıklı memurlar, düzenli ordunun şefleri) yerine, tüm bu işlevleri doğrudan çoğunluğun kendisi yerine getirebilir ve devlet iktidarının işlevleri ne denli çok bir bütün olarak halka intikal ederse, bu iktidarın varoluşu için ihtiyaç da o denli azalır... Bu da herşeyden çok, burjuva demokrasisinden proleter demokrasisine, ezenlerin demokrasisinden ezilen sınıfların demokrasisine, belli bir sınıfın yokedilmesi için "özel bir güç" olarak devletten halkın çoğunluğunun genel gücü ile ezenlerin yokedilmesine geçişi gösterir.[76]

74"The Origin of the Family, Private Property and the State", s. 577.
7518-28 Mart 1875 tarihli Bebel'e mektup, Marx-Engels *Selected Correspondence*, s. 275-76 içinde.

Lenin daha sonra Sovyet devletini de benzer şekilde nitelendirdi: "Sovyet iktidarı bürokrasisiz, polissiz, düzenli ordusuz yeni tip bir devlettir."[77] 1928 ile 1986 arasında Sovyetler Birliği'nde herhangi bir kimsenin Lenin'den bu alıntıyı basması ve yayması durumunda "anti-Sovyet ajitasyon" veya "Sovyet otoritelerine iftira etmek" suçundan *gulag*'da beş ila on yıl zorunlu çalışma cezasına çarptırılacağını düşünmek hayli ironik. Daha da kötüsü on yıl bir psikiyatri hastanesine kapatılabilir ve bir beyin yıkama muamelesine tabi tutulabilirdi. Zira gerçekten bürokratsız, polissiz ve düzenli ordusuz bir Sovyet devleti tahayyül etmek için deli olmak –Lenin kadar deli– lazımdı!

Stalin bürokrasinin gerekliliği ve işlevlerini oldukça açık biçimde savunmakta tereddüt göstermemiştir. Nisan 1923'deki Onikinci Parti Kongresi'ne sunduğu bir örgütlenme raporunda şu samimi açıklaması yeralıyordu:

> Bir kez doğru siyasi çizgi belirlendikten sonra, başlıca görev mevkilerin talimatları nasıl yerine getireceğini, talimatlardan ne anlam çıkaracağını, bu talimatları nasıl kendilerinin gibi mütalaa edeceğini ve onları hayata geçireceğini kavrayan insanlarca doldurulmasını sağlayacak şekilde memur seçimi yapmaktır... İşi en önemli memurlarımızı [yani gelecekteki nomenklatura listesi!] kaydetmek ve işe yerleştirmek olan Merkez Komitesi organı sicil ve atama bölümünün kazandığı muazzam önemin nedeni budur.[78]

Devlet fetişizmi zaman zaman grotesk bir hal alır. Son tahlilde polisin ideologları olmaları gerektiğini gösteren bürokrasinin ideologları huzur içinde KGB'nin "tam gelişmiş" devletsiz bir komünist toplumda

---

76 *The State and Revolution*, s. 50-51.

77 *Sämtliche Werke*, birinci baskı, cilt 22, s. 390.

78 Süss, s. 102-103'de aktarılan RKP'nin Onikinci Kongre tutanaklarından. Stalin'in sosyalizmde devletin hayatta kalışına dair "klasik" haklı göstermesi –dış tehdite (kapitalizmin hayatta kalışı) ve ülke içindeki çok sayıdaki casus, katil, sabotajcı, ajan ve provokatöre atıfla– Mart 1939'daki SBKP'nin Onsekizinci Kongresi'nde yaptığı konuşmada bulunabilir. Troçki'nin buna daha az "klasik" olmayan cevabı için bkz. *Writings of Leon Trotsky 1938-1939*, New York, 1969.

bile varolmaya devam edeceğini tasavvur ederler. "Devlet sönüp gider, ama organları baki kalır!" Ayrı ve ayrıcalıklı bir toplumsal grup olarak kendimizi inkar etmeksizin kendi yokoluşumuzu gerçekten nasıl hayal edebiliriz ki?

Bununla beraber bu hikayenin sadece bir kısmıdır. Bürokrasinin ideolojisinde, devletin fetişleştirilmesi *klasik bir meta fetişleşmesiyle* –kısmi veya genel, kayda değer bir meta üretimi derecesine sahip her toplumun bir özelliği– birleşir. Değer yasasının SSCB'de bir "nesnel gereklilik" uyarınca hüküm sürdüğü söylenmişti. Bazen, bu bağlamda Engels'in şu formülüne atıfta bulunulmuştu: "özgürlük ancak zorunluluğun bilincine varılması olabilir". Fakat belirtilmeyen, Engels'in burada açıkça *doğa yasalarından* bahsettiğidir. Stalinist ve post-Stalinist ideologlar için "değer yasası" "doğa yasası" gücüne bürünürken, Marx ve Engels için özellikle ne doğal ne de ebedi bir yasaydı. Doğrudan doğruya, üreticilerin özel mülkiyet hesabına birbirlerinden ayrı ayrı çalıştığı ve aslen özel emeklerinin ürünlerinin mübadelesi aracılığıyla birbirleriyle karşılıklı ilişkiye girdikleri toplumlarda hüküm süren belli, zaman bakımından sınırlı toplumsal koşullarla ilgiliydi.

Gayet mantıklı bir şekilde, devlet ve meta fetişizmlerinin melez bileşimi bizzat bürokrasinin kendisinin rolü ve işlevi için özgül bir haklı gösterilme biçimi halini alır. Bürokrasinin ekonomiyi yönetmek için "nesnel yasalar"dan yararlandığı (genç Marx onun bu yasaları "taşlaştırdığını" söylemiştir) varsayılır. Despotik devlet "değer yasası"nı manipüle eder, bir başka deyişle onu her aşamada ihlal eder. Fakat aynı zamanda, bürokratik planlamanın üreticilerin (gerçekte bürokratların) "maddi açgözlüğü" önünde eğilmesi gerekir ve "kullanım değerleri" şeklinde demokratik olarak tanımlanmış işçi ihtiyaçlarına kendini *dayandıramaz*, zira "değer yasası bunu menedeer". Ve bu yüzden devlet despotizmine rağmen bu yasa "hüküm sürer".

Stalin bu noktaları birleştirmiş ve bu çelişkileri kendi taklidi imkansız üslubuyla ifade etmiştir:

> Nerede meta ve meta üretimi varsa, orada değer yasası da olmak zorun-

dadır. Bizim ülkemizde, değer yasasının işleyiş alanı öncelikle meta tedavülüne, alım ve satım yoluyla meta mübadelesine, başta da kişisel tüketim maddelerinin mübadelesine uzanır. Burada, bu alanda, değer yasası, kuşkusuz belli sınırlar dahilinde, bir düzenleyicinin işlevini muhafaza eder.

Fakat değer yasasının işleyişi yalnızca meta tedavülü alanıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda üretime de uzanır. Doğru, değer yasası sosyalist üretimimizde düzenleyici bir işleve sahip değildir. Fakat yine de üretimi etkiler ve üretimi yönlendirirken bu olgu gözden ırak tutulmamalıdır.[79]

Bayağı sarih değil mi? Değer yasası "sosyalizmde" üretimi "etkiliyor" ama "onu düzenlemiyor". Hayır, hiç de sarih değil. Zira Stalin aynı zamanda şöyle belirtiyor:

Ülkemizde sosyalizm altında işgören, değer yasası da dahil, bazı iktisadi yasaların planlı ekonomi temelinde "dönüştüğü" ya da hatta "radikal biçimde dönüştüğü" söylenmiştir. Bu büyük ölçüde doğru değildir. Yasalar "dönüşemez", hele hele "radikal biçimde dönüşemez". Eğer dönüşebilirlerse, o zaman başka yasalarca yıkılabilir ve yer değitirebilirler de. Yasaların "dönüşebilecekleri" tezi, yasaların "yıkılabileceği" veya "kurulabileceği" yanlış formülünün bir kalıntısıdır.[80]

Doğrusu bu mümkün değildir. Zira değer yasası hem sosyalizmde hem de kapitalizmde bir "doğa yasası" gibidir. Ve "doğa yasaları" yıkılamazlar: "insanın iradesinden bağımsız olarak" uygulanırlar. Burada en saf biçimiyle meta fetişizmiyle karşılaşıyoruz.

Değer yasası dönüştürülemeyecek bir "doğa" yasasıdır. Bu yüzden SSCB'de hüküm sürmüştür. Fakat aynı zamanda, değer yasası SSCB'de üretimi düzenlememiştir de. Bu nedenle kapitalizmde üretimi ne kadar düzenliyorsa, o kadar dönüşüme uğramıştır. Sonuç mu? Meta fetişizmi+devlet fetişizmi=uygulama düzeyinde yoğun bir iktisadi işlev bozukluğunu ifade eden fikirler düzeyinde tam bir tutarsızlık.

Büyük liderin Profesör Malıç gibi tıfıl çömezleri, biraz daha açık

79 *Economic Problems of Socialism in the USSR*, s. 18-19.
80 *A.g.e.*, s. 7-8.

seçik olmakla birlikte, onbeş yıl sonra kendilerini aynı şekilde ifade ediyorlardı:

> Tam ters bir tuzağa düşmeyelim: eğer meta üretimi hüküm sürüyorsa, bu yasanın düzenleyici rolü göz önüne alındığında, o zaman piyasa anarşisi, kendiliğinden işleyen değer yasası, anonim ve serbest bir pazara yönelik üretim de kaçınılmaz olur. Bu kendiliğindenlik sosyalist devlet tarafından engellenir, zira devlet meta-para ilişkilerinin olumsuz yanlarını [!] durduracak ve onların araçlarını ... bilinçli olarak planlanmış hedeflere tabi kılacak bir konuma gelmiştir. Marksist-Leninist kuram ve sosyalizm ve komünizmi kurma pratiği sayesinde, iktisadi mekanizmanın tabi ve örgütleyici gücü olarak sosyalist devletin büyük iktisadi potansiyeli keşfedilmiş [!] ve kanıtlanmıştır. Bununla beraber, sosyalizmde emek ve tüketim miktarının [ölçüsünün?] belirlenmesinin münhasıran [!] devlete dayandığını sanmak hatadır. Önemli bir ölçüde, bu işlev değer yasası tarafından yerine getirilir.[81]

Marx'a göre, değer yasası bir piyasa ekonomisinde insanların iradesinden oldukça bağımsız, nesnel bir biçimde işgörür. Orta vadede –günübirlik değil– malların fiyatlarını ve böylece de bir meta olduğu ölçüde emek gücü malının fiyatını belirler. Fakat sosyalist bir toplumda bu nasıldır? Üreticilerin tüketim fonu burada bilinçli olarak, diyelim üretimin yüzde 65'ini değil de, yüzde 35'ini tüketim mallarına hasretme kararı tarafından belirlenir. Hayır diye cevap verir profesörümüz. Sosyalist devlet (kuşkusuz özgürce birleşmiş üreticiler değil) bu fonun çapını kendi başına belirlemekte özgür değildir: "önemli bir ölçüde" bu işlev değer yasası tarafından yerine getirilir.

Bunun anlamı emek gücünün hâlâ bir meta olduğudur! Zira bu böyle olmasaydı, nasıl değer yasasınca belirlenen bir fiyatı olurdu? Fakat emek gücü, üretim araçları gibi bir metaysa, "sosyalist devlet" nasıl olup da değer yasasını tüm metaların fiyatlarını ve buradan da yatırımları ve iktisadi büyüme unsurlarını belirlemekten alıkoyuyor? Hayır diyor Malıç: sosyalist devlet bu yasanın işleyişini "durdurabilir".

81 A.I. Malych, "Fragen der ökonomischen Theorie in Friedrich Engels' Anti-Dühring", *Marx-Engels Jahrbuch 2*, Berlin, DAC, 1979, s. 103-104 içinde.

Tüm bu akıl yürütmenin herhangi bir anlamı varsa, o da bürokrasi "kuramı"ndaki bozukluğun bürokrasinin fiili iktisadi yönetimindeki bozuklukla boy ölçüşebilir olduğunu göstermesidir. Buradaki zirve noktasına devletin yalnızca sosyalizmde değil, tam tekmil komünizmde –sınıflı toplumun tam yokoluşu– de hayatta kalışı mevhumuyla erişilir. Bu garip devlet hangi amaca hizmet eder? "Devletin sönümlenmesi öncelikle ve herşeyden önce kapitalizmin kalıntılarının insanların zihinlerinden sökülüp atılmasındaki başarıya bağlı olacaktır."[82] Bir başka deyişle, yalnızca ideolojik disiplini (monolitizm) yürürlükte tutmak için, bir tahakküm aygıtına, "silahlı insan birlikleri"ne ihtiyaç vardır. Polis kendini zihinlere polislik etmekle sınırlar, zira yapacak başka şeyi yoktur. Fakat bu hayati işlevi icra etmek üzere hâlâ hayatta kalmalıdır.

Burada açıkça bürokrasinin maddi varoluşunu yansıtan bir kendini haklı çıkarma ideolojisiyle karşı karşıya değil miyiz? Her ne pahasına hayatta kalması gereken şey, daha önce toplum tarafından özel bir aygıta ihtiyaç duyulmaksızın yerine getirilen işlevleri –toplumun yarın da aynı şekilde icra edebileceği, ama buna "yetkili kılınmadığı" işlevler– üstlenen bir aygıttır.

Meta-para ilişkilerinin bu fetişleşmesi aynı zamanda bürokrasinin en zeki kuramcılarının tahlillerini de sakatlar. Söz gelişi, SSCB Bilimler Akademisi'ne bağlı bir eski Enstitü müdürü, daha sonra da Başbakan yardımcısı ve Gorbaçov'un baş danışmanlarından biri olan Leonid Abalkin şöyle yazıyordu: "Tecrübe gösteriyor ki üretim ilişkilerinin sosyalist niteliği kendi başına toplumu negatif görüngülere karşı sigortalayamıyor."[83] Ardından SBKP'nin 27. Kongresi'nde "cari olarak hüküm süren üretim ilişkileri' biçimleri ekonominin yaygın kalkınması bağlamında inşa edilmişlerdi ve artık yoğun kalkınma gereklerine uymuyorlar" diyen Gorbaçov'un sözlerini aktarıyordu. Abalkin bu bağlamda cari mali özerklik ve iktisadi uyarıcılar sistemi-

82 *Grundlagen der marxistischen Philosophie* (bir Sovyet eserinin Almanca tercümesi), Berlin, DAC, 1959, s. 584.

83 L. Abalkin, "Essor de l'économie politique du socialisme", *Revue Internationale*, no. 12, 1986.

nin, fiyat, finans ve kredi mekanizmalarının "bilimsel ve teknolojik ilerlemenin ışığında, hızlı bir tempoyu garantileyecek uygun koşullar sağlamadığını" vurguluyor. "Rutin ve sık sık da demode mallar üreten işletmeler yenilik yapan işletmelerden daha iyi bir durumdalar."[84]

Bununla beraber, eğer işletmelerin mali özerkliği –cari reformların güçlendirmeye niyetlendikleri– onları üretimin çapı ve kapsamı üzerinde kısmen karar sahibi kılabiliyorsa, bu özellikle onların üretim araçları üzerinde kısmi bir denetimleri olduğunu, dolayısıyla bunların tamamen toplumsallaşmadığını gösterir. İşletmeler içinde ve bir bütün olarak toplum düzeyinde kararları alan ve uygulayanın özgürce birleşmiş üreticiler değil de, bürokrasi (devlet) olması, olsa olsa SSCB'de hüküm süren üretim ilişkilerinin henüz sosyalist nitelikte olmadıklarını teyit etmeye yarar.

Anti-bürokratik siyasi devrimin tarihsel rolü ve nesnel gerekliliğini ancak, eşanlı olarak SSCB'de bürokrasinin nesnel rolü ile sosyalist demokrasinin nesnel işlevini anlarsak kavrayabiliriz. Bu "idealist ölçütler" uygulamak değildir. Söz konusu olan, Sovyet toplumunun içkin çelişkilerinden türeyen *sosyo-ekonomik zorunluklardır.*

Ne zaman ki devlet tüm geniş ölçekli üretim araçlarını denetimi altına alır, toplumsal artı ürünü temellük eder ve onu merkezi bir konumdan kalkarak tahsis eder, o zaman bu sürecin çeşitli aşamalarının yönetimi sorunu, kaynakların üç temel bölüm arasındaki kilit dağılımı da dahil, toplumun dinamiği için belirleyici hale gelir. Geniş üretici ve tüketici yığınlarının açıkça bilinen ve demokratik olarak ifade edilmiş ihtiyaç ve tercihleriyle fiili bir eklemleşme mevcut değilse, sosyal despotizm (yani tahakküm) ve iktisadi işleyiş bozukluğu kaçınılmazdır. *Bu nedenle*, Sovyetler Birliği'ndeki merkezi tahsis ekonomisinin keyfi despotik niteliği hiçbir kolektif mülkiyet "özü" ya da iktisadi planlama "özü" yansıtmaz. Bürokrasi bu keyfiliği düzeltmek için reformlar uygulayabilir. Ek piyasa ekonomisi dozlarına başvurabilir. Ama bürokratik merkeziyetçilik despotik ve israfkar kalmaya mahkumdur.

---

84 *A.g.e.*

Bürokratik keyfiliğe karşı sadece bir tek kapitalist olmayan alternatif vardır: işçi kitlelerinin *bizzat kaynakları merkezi olarak tahsis ettikleri ve öncelikleri demokratik olarak belirledikleri* bir yönetim ve planlama sistemi. Bu türden bir sistem kitlelerin üreticiler, tüketiciler ve yurttaşlar olarak kendi ihtiyaçlarını dile getirebilmelerini –bir başka deyişle, yaşama ve çalışma koşullarını denetimleri altına almalarını ve kendilerini hem bürokrasinin hem de piyasanın despotizminden (kesenin tiranlığı) kurtarmalarını– gerektirir.

Bununla beraber, böylesi bir özgürleşme ancak kademeli olabilir. Tüm geçiş dönemi süresince, hem bilinçli, demokratik planlama hem de piyasa mekanizmalarının kullanımı yan yana giderler. Troçki bu konuda şüpheye yer bırakmayacak şekilde ifade etmiştir kendini:

> İster devlet ve özel, ister kolektif ve bireysel olsun, ekonomideki sayısız canlı parça yalnızca plan komisyonunun istatistiksel belirlemeleri aracılığıyla değil, arz ve talebin doğrudan tazyikiyle de ihtiyaçlarını ve göreli güçlerini ortaya koymalıdırlar. Plan piyasa aracılığıyla denetlenir ve önemli bir dereceye kadar realize edilir... Departmanlar tarafından üretilen projeler iktisadi etkinliklerini ticari tedavül aracılığıyla göstermelidirler.[85]

Bürokrasinin sorumsuzluğu ve beceriksizliği uygulamada ancak böyle aşılabilir. Üretim ile ihtiyaçlar arasındaki dengenin tatminkar bir çözümü *demokratik* merkezileşmeyi -yani bizzat işçiler tarafından planlanmış ve ifa edilmiş olan ekonominin öz merkezli idaresi- öngerektirir. Bu da ancak meta üretiminin düzenleyici rolü olmazsa ve uzun vadede kademeli olarak sönümlenirse mümkündür.

85"The Soviet Economy in Danger", *The Writings of Leon Trotsky 1932*, New York, 1973, s. 274.

2
Örgüt ve İktidarın Gaspı

1. İşçi Bürokrasisinin Doğuşu

İşçi sınıfı içinde bürokrasi sorunu, tam zamanlı çalışanların ve küçük burjuva aydınların sürekli bir aygıtın orta ve üst kademe görevleriyle iştigal etmesi olgusundan doğar. İşçi sınıfı örgütleri küçük gruplarla sınırlı olduğu sürece, aygıt ve tam zamanlı çalışanlar yoktur, dolayısıyla söz konusu görüngü kendini göstermez. Olsa olsa, rüşeym halindeki hareketin kuruluşuna yardıma gelen küçük burjuva aydınlarla bir ilişki sorunu vardır.

Bununla beraber, kitlesel siyasi ve sendikal örgütlerin gelişmesi bir tam zamanlı çalışanlar ve memurlar aygıtı olmaksızın düşünülemez. En temel düzeyde tümüyle gönüllü bir çalışmayla bir milyon üyenin aidatlarını toplamak, merkezileştirmek ve idare etmek imkansızdır. Parvus yüzyıl dönümünden önce bu eğilimi parlak bir şekilde izah etmişti:

> Açıkçası bütün ülkeye yayılmış yaklaşık iki milyon üyeli bir siyasi partinin sadece Reichstag'da neredeyse elli kadar milletvekili vardır, düzinelerce gazeteye sahiptir ve her yıl binlerce toplantı düzenler –böyle bir parti çok daha fazla ajitasyon kuvvetine, örgütlenme ve propaganda için çok daha fazla sayıda ve karmaşık mekanizmaya ihtiyaç gösterir. Böylesine bir hareketi basitçe, en iyi durumda bile partinin emrine boş zamanlarından fazlasını veremeyecek olan bireysel ajitatörlerin fedakarca kendilerini adamalarıyla oluşturmaya çalışmak budalaca bir suçtur. Böylece sayıları birkaç yüze varan bir siyasi orta tabaka ajitatörleri bir gerçeklik halini alır ve parti onlar olmadan hiçbir şekilde şimdi boyutunda kalamaz.[1]

Bir aygıtın gelişmesi işçi örgütlerine sınıflı toplumun kilit karakteristiklerinden birini aktarır: toplumsal işbölümü. Kapitalizmde bu, cari üretimde çalışma işini işçi sınıfına verirken, kültürün üretimi ve özümlenmesi -ve de birikim görevleri- hemen hemen tümüyle diğer toplumsal sınıf ve tabakaların tekelindedir. Emeğinin niteliği -fiziksel ve şevksel bakımdan usandırıcı ve herşeyden önce zaman yiyici- proletaryanın çoğunluğunun en ileri biçimiyle bilimsel bilgiyi edinmesine ve özümlemesine ya da hatta üretim alanının ve haklı olarak cari maddi tüketim diye adlandırılan alanın dışında sürekli bir siyasi ve sosyal faaliyete katılmasına izin vermez. Sermayenin hükümranlığı altında proletaryanın statüsü böylece normal olarak bir kültürel azgelişmişliktir. Geleneksel olarak, bu toplumsal işbölümü kol ve kafa (zihin) emeği arasında bir ayrışma şeklinde kavramlaştırılmıştır.

Modern proletaryanın kültürel azgelişmişliğinin yolaçtığı açıkları kapatmak için uzmanlaşmış bilgisi gerekli olan bir profesyonel memur aygıtının yaratılmasıyla birlikte işçi sınıfı örgütlerinin kendilerinin de farklı işlevler icra eden tabakalar arasında bölünmesi riski doğar. Uzmanlaşma bilgi tekelinin artmasıyla, malumatın merkezileşmesiyle sonuçlanabilir. Bilgi iktidardır ve bilgi tekeli halk üzerindeki iktidara yolaçar. Böylece, bürokratlaşma eğilimi, eğer denetim altına alınmazsa, yeni patronlar ile yönetilen yığınlar arasında gerçek bir bölünme anlamına gelebilir.

Parvus bu tehlikeyi farketmişti, fakat maddi temelini göremediğinden, onu bir rutinizm meselesine indirgemişti:

> Bu proleter bir memur sınıfıdır, bir kısmı özellikle milletvekili aylıklarıyla bu şekilde anılırlar, ama dünyadaki diğer memur sınıflarına göre çok zayıf özdüllendirilen ve insani bakımdan mümkün olanın sınırlarına varan ve gerçekte onu kat kat aşan çok çeşitli ve çok biçimli türdeki işlerle aşırı yüklü bir memur sınıfıdır...
> Fakat tam da bu siyasi orta tabaka çok bağımlı olduğundan dolayı, en kusursuz biçimde genel siyasi durumu yansıtır. Yukarıdan veya aşağı-

1Parvus, *Die Gewerkschaften und die Sozialdemokratie*, Dresden, 1896, s. 65-66.

dan kendine bir tazyik uygulandığında hemen tepki verir. Fakat bunların ikisi de meydana gelmediğinde, kısa sürede bir *rutin* oluşur.[2]

Burada Parvus'un gözden kaçırdığı temel eğilim proleter memurlar tabakasının –yani oluşum halindeki bürokratlar– özerkleşme eğilimidir. Oysa bunlar potansiyel tehlikedirler; hiçbir kaçınılmazlıkları yoktur. Güçlü karşı eğilimler işleyebilir ve de işlerler.

İşçi sınıfının kolektif örgütleri aynı zamanda bireylerin kendilerini kısmi özgürleştirmelerinin aracıdırlar.[3] Ta başından itibaren, işçiler bu örgütleri yalnızca kendilerini burjuva toplumunun acımasız baskısına karşı korumak ve yaşama ve çalışma koşullarını iyileştirmek için değil, aynı zamanda kendilerini eğitmek ve genel kültür düzeylerini yükseltmek için kurmuşlardır. Bu belli bir insani paye kazanma mücadelesi genç emek hareketinin tüm tarafsız gözlemcilerin dikkatini çeken bir özelliğiydi.[4] Küçük öz savunma gruplarının kitle örgütlerine dönüşmesiyle hiç de yokolmadı. Tam tersine.

Binlerce, sonra da on hatta yüz binlerce kişiyi barındıran işçi sınıfı kültür örgütleri kitle sendikaları ve partileriyle yan yana gelişirlerken, gazeteler, broşürler ve –daha sınırlı bir biçimde– kitaplar da

---

2A.g.e., s. 66.

3İdeolojik önyargılar sebebiyle, bu durum kolektif örgütü bireysel özgürleşmeye karşıtmış gibi gösterme eğilimindeki liberal ve muhafazakarlar tarafından pek az anlaşılmıştır (Stalinistler de benzer bir konumu savunurlar). "Kitle"nin birey olarak kendilerini savunan ve hakları için çaba gösteren bireylerden müteşekkil olduğunu kavrayamıyorlar. Yönetici sınıf üyeleriyle tek fark, burjuva toplumunca kurumlaştırılan iktisadi zayıflıkları yüzünden bunların safkan bireysel gayretlerle değil, ancak kolektif örgütlenme ve eylemle asgari bir karşı iktidar ve itibar kazanabilmeleridir. Emelleri, kişiliklerinin özgür ya da daha özgürce gelişmesidir. Fakat onlara kendileri için yüksek sesle talep ettikleri kendini gösterme hakkını inkar etme eğilimindeki liberaller ve yeni-muhafazakar burjuvazi burada sadece "yüzsüz bir kalabalık" görür. Oysa buradaki bileşenlerden birini "yüzsüz" kılan gözlemcinin kendisidir.

4Bkz. Marx'ın "Uluslararası İşçi Derneği Açılış Hitabı"ndaki ünlü saptamaları, Marx, *The First International and After*, Harmondsworth, 1974 içinde.

gittikçe daha çok sayıda işçi tarafından okunuyordu. Hem burjuvaziden sınıfsal bağımsızlığın bir taşıyıcısı hem de bireysel kültürel özgürleşmenin bir aracı olarak tüm bir karşı kültür şekillendi.[5] Henriette Roland-Holst siyasi kitle grevi üzerine buroşüründe özörgütlenmenin bu yanını harika biçimde özetlemişti:

> Proletarya örgütü yalnızca aynı ilgi ve emellere sahip aynı konumdaki insanları biraraya getirir. Bunlar birbirlerine ihtiyaçları olduğunun bilincinde olarak gönüllülük temelinde örgütte toplanırlar. Örgütün gücü fedakarlık ve şevk ruhunda, yığınların sevgisinde yatar; kendilerini üzerine dayayabilecekleri başka şeyleri yoktur. Tam da bu nedenle, sarsılmazdırlar. Biçimleri yıkılabilir, ama ortak kader, amaç birliği bilinci kitlelerden uzaklaştırılamaz...
>
> Modern proletaryanın tüm gücü ve kendine güveni örgüt üzerinde temellenir. Örgüt proletaryaya silahların feodal soyluluğa, paranın burjuvaziye verdiği şeyi verir, direnme kapasitesini, gururu ve şanı. Örgütsüz bir işçi yeryüzündeki en zayıf yaratıktır; her tehdit karşısında titrer; bağımlılık duygusu çoğu zaman moral temelini yıkar, onu korkak ve kölecil kılar.
>
> Örgüt proletaryayı yalnızca sınıf mücadelesi için değil, sosyal hayatın bütünü için de eğitir. Örgüt içinde *kendini nasıl yöneteceğini* öğrenir.[6]

Marx'ın ücretin "moral-tarihsel" bileşeni kavramını genişleten Rosa Luxemburg hayat standartının "kültürel-sosyal minimumu" formülünü ortaya atmıştır:

> Sendikaların başlıca işlevi, ilk kez işçilerin ihtiyaçları ve moral gelişme-

5Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Fransız sosyalistleri tarafından yayınlanan *Sosyalizm Ansiklopedisi* bununla ilgili etkileyici rakamlar vermektedir. Birçok Avrupa kentinde, on ya da yüz binlerce insan işçi tiyatrosu ve müzik gruplarına, spor ve jimnastik klüplerine, vb. devam ediyordu. Küba'da puro işçileri sendikası patronları eğitici ve siyasi değeri olan kitaplar seçmek ve çalışma saatlerinde yüksek sesle okumak üzere adam tutmaya zorlamıştı. Finlandiya'da, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, sol kanat sosyal demokrat parti Parlamento'yu devlet hesabına *Kapital*'in birinci cildini basmaya zorlamıştı.

6Henriette Roland-Holst, *Algemeene Werkstaking en Socialdemocratie*, Rotterdam, 1906, s. 112-12. Vurgu tarafımızdan eklenmiştir.

lerinin genişlemesi yoluyla, fiziksel geçim minimumu yerine kültürel-sosyal geçim minimumunu talep etmeleridir, yani ücretlerin bir birleşme mücadelesi, bir direniş hareketi doğurmaksızın altına düşemeyeceği işçilerin hayat standartında belli bir kültürel-sosyal düzey ileri sürmeleridir. İşte sosyal demokrasinin büyük ekonomik önemi de burada yatar: geniş işçi kitlelerinin entelektüel ve siyasi uyanışı yoluyla onların kültürel düzeylerini, bu yolla da iktisadi ihtiyaçlarını yükseltir.[7]

Bu kültürel ilerlemeden daha da önemlisi sınıfın bazı bölümleri ve onu oluşturan bireylerin kendilerine güvenlerini kazanmalarıdır. Başarılı sınıf mücadeleleri demoralize olmuş, itaatkar ve ayaklar altına alınmış insanları meydan okuyan, militan, özgüvenli, kendilerini aşağılamaya ve ezmeye çalışanlara karşı durabilen insanlara çevirir. Bu dönüşüm bizzat işçi sınıfı örgütleri içinde kendini güçlü biçimde hissettirir. Öyle ki, *Reichstag*'da Alman sosyal demokrasisi içindeki sözde otoriterlik konusunda sorgulandığında Bebel tüm içtenliğiyle şöyle cevap vermişti:

> [Sahip olduğumuz] en büyük avantaj otorite tanımamamızdır. Eğer saflarımızda belli bir otorite varsa, bu bireylerin ... eylemleriyle, kapasiteleriyle, fedakarlıklarıyla, kendilerini davaya adamalarıyla kazanmış oldukları otoritedir. Saflarımızda bundan başka bir otorite yoktur; hiçbir yapay ya da dayatılmış otorite tanımayız. Kendi çıkarlarını en tam olarak temsil edenleri öne çıkardıklarına inanan parti üyeleri doğal olarak onlara gerekli itimat mevkilerini verirler ve dolayısıyla bu insanlar bazı otorite konumlarına gelirler. Fakat bu otorite konumlarının önemi, her parti kongremizde de görebileceğiniz gibi, pek büyük değildir. Eğer bazılarının hoşuna gitmeyen şeyler yaptıysak, Liebknecht ve ben kongrede, eğer şu terimi kullanmam doğru olursa, en aşağıdaki yoldaşımız tarafından dahi sorgulanmayı ve hücuma uğramayı -bu tür olaylar diğer hiçbir partide cereyan etmez- hoşgörürüz... Herhangi bir yoldaşımıza karşı nasıl tiranca davranabiliriz ki? Bizim bu konuda açık seçik programatik ilkelerimiz var ve tüm üyelere uygulayacağımız örgüt normları [tüzüğü] açıkça ifade edilmiştir. Herkim bu normlarla çelişen hareketlerde bulunursa ve üstüne vazife olmayan şeyler yapmaya çalışırsa başına dert alır. Tiranca eğilimlerin, özü ve içsel niteliği tam bir demokratik

7Rosa Luxemburg, "Einführung in die Nationalökonomie", *Gesammelte Werke*, cilt 5, Berlin/DAC, 1975, içinde s. 763.

parti olan ve eğer hedeflerine ulaşmak istiyorsa böyle de olmak zorundaki sosyal demokrat partide olduğu denli enerjik biçimde kovuşturulduğu bir başka parti daha yoktur.[8]

Aynı tartışmanın sonunda, Wilhelm Liebknecht aynı içtenlikle, sosyal demokrat partinin gücünün "liderlerinin her durumda *geniş yığınlarla birlikte yürüyüşe geçmesi gereken* basit askerler olmasında" yattığını ileri sürmüştü.[9]

Bir başka deyişle, profesyonel bir örgütün gelişmesinden doğan rüşeym halindeki bürokratlaşma eğilimleri, iç demokrasiye saygı gösterilmesi ve örgütün yapısının sosyalist hedefe uygun olarak kalmasının yanı sıra, üyelerin kültür düzeyinin, özgüveninin ve kendilerini ifade etme yeteneklerinin yükselmesiyle durdurulabilirdi. Önemli bir koşul daha vardır: sosyalist liderlerin bilinçli gayretlerinin uygun örgütsel ve siyasi korunma önlemlerini başarıyla uygulayarak ve bunlar için mücadele ederek doğmakta olan bürokratlaşmayla savaşmaya yönelmesi.

Bizzat Marx ve Engels'den başlayarak, daha bir siyasi eğilim olarak ilk kez ortaya çıktıklarından beri, Marksistler işçi sınıfı örgütlerinin, kapitalizmin devrilmesinden sonra bile, bir bürokratlaşma sürecine girebilecekleri tehlikesinden tamamen haberdardılar. *Fransa'da İç Savaş*'ta, Marx "komün devleti"nin burjuva devletinden temelde farklı olmasını garanti eden önlemleri özetlemişti: özellikle tüm işlemlerin mümkün olan en geniş ölçekte saydamlığı, tüm görevlilerin sıradan üyelerce serbest, demokratik seçimi, tüm delegelerin anında geri çağrılabilirliği ve bunların gelirlerinin ortalama nitelikteki bir işçininkiyle sınırlanması. Ve şöyle eklemişti: "Komün, en büyük iki harcama kaynağını yokederek –düzenli ordu ve devlet memurluğu– burjuva devrimlerinin ucuz devlet parolasını bir gerçeklik haline

---

8August Bebel, *Der sozialdemokratische "Zukunfsstaat", Verhandlungen des Deutschen Reichstags am 31. Januar, 3., 4., 6. und 7. Februar 1893*, Berlin, 1893, s. 11. Vurgular tarafımızca eklenmiştir. Bu 127 sayfalık broşür yüzbinden fazla nüsha satmıştır.

9*A.g.e.*, s. 125. Vurgu tarafımızca eklenmiştir.

getirmiştir."[10]

Marx'ın bu kitapçığına yazdığı önsözde Engels oldukça açık biçimde şöyle belirtiyordu:

> Daha başından itibaren Komün, işçi sınıfının bir kere iktidara geldikten sonra eski devlet makinasıyla idare etmeye devam edemeyeceğini kabul etmek zorunda kaldı; daha yeni fethettiği üstünlüğü yine kaybetmemek amacıyla, işçi sınıfı bir yandan daha önce kendisine karşı kullanılan tüm eski baskı makinasını kaldırıp atmak ve diğer yandan da hepsini istisnasız, her an geri çağrılabilmeye tabi kılarak, kendisini kendi milletvekilleri ve görevlilerine karşı korumak zorundaydı.[11]

Bu noktayla ilgili olarak Lenin şu sonucu çıkarıyordu:

> Sosyalist toplumda işçi vekillerinden oluşan "sözde parlamento" kuşkusuz 'çalışma düzenlemelerinin taslağını çıkaracak ve aygıtın yönetimini denetleyecektir", fakat bu aygıt "bürokratik" olmayacaktır. Siyasi iktidarı fetheden işçiler eski bürokratik aygıtı parçalayacaklar, temellerini yıkacaklar, köklerini koparacaklardır; onun yerine, bürokratlara dönüşmelerine karşı hemen Marx ve Engels'in ayrıntıyla belirledikleri önlemlerin alınacağı işçi ve ofis müstahdemlerinden oluşan yeni bir aygıt geçireceklerdir.[12]

Ekim Devrimi'nden sonra, Lenin bürokratlaşmaya karşı başarılı bir mücadele için bugün dahi merkezi bir önemde olduğu konusunda ısrar edeceğimiz bir başka önlem daha eklemiştir: işgününün radikal biçimde kısaltılması. Lenin'in formülü şöyleydi: *herkesin* her ikisine de katılacağı ve sovyetler de dahil, işçi örgütlerinde hiçbir toplumsal işbölümünün ortaya çıkmayacağı şekilde 6 saat iş+4 saat idari faaliyetler. Bunun bugünkü eşdeğeri şudur: 4 saat iş+4 saat (öz)yönetim.

Yüzyılın başlarında, Karl Kautsky harika bir çalışma yayınlamıştı: *Hıristiyanlığın Kökenleri*. Önsözünde işçi sınıfı hareketi ve işçi

---

10"The Civil War in France", *The First International and After*, s. 212.

11*The Civil War in France*, Pekin, 1966, s. 15. Vurgular bizim.

12*The State and Revolution*, Pekin, 1965, s. 131. Vurgular bizim.

devletinin Katolik Kilisesi'nin MS 4. yüzyılda Büyük Konstantinus döneminde yönetici düzenin bir fırkasına dönüşmesinden sonra geçirdiğine benzer bir bürokratlaşma sürecine girme olasılığını öne sürüyordu.[13] Kuşkusuz, benzetmenin fazla abartılmaması gerektiğini anlıyordu, ama bunun sosyalist hareketin yüz yüze olduğu gerçek bir sorunu ortaya atmanın imalı bir yolu olduğunu da görüyordu.

Kautsky'nin kendi cevapları da kuşkusuz çok ilginç olup, Marx'ın münhasıran kurumsal tedbirler üzerindeki odaklaşmasının ötesine geçer ve daha sonraları Troçki tarafından öne sürülen şeylere işaret eder. Kautsky, işçi sınıfının iktidara geldiği tarihsel koşullar Kilise'yi zafere götüren koşullara –üretici güçlerin durgunluk ve gerilemenin etkisi altında olduğu bir dönem– benziyorsa, aralarında bir paralelliğin kurulabileceğini ileri sürüyordu. Fakat gerçekte, işçileri iktidara taşıyacak koşullar bugün bunların tam tersiydi. Zira sosyalizm işbölümünün sönümlenmesinin ve yığınların kültürel düzeyinde devrimci bir yükselişin temelini atan üretici güçlerin muazzam bir gelişmesi anlamına geliyordu. Dolayısıyla bürokrasinin zaferi tarihsel olarak tasavvur dışıydı.

Bununla birlikte, daha sonrakli deneyimlerin ışığında, iki itiraz akla geliyor. Ya işçi sınıfı Rusya'da olduğu gibi üretici güçlerin keskin bir gerileme içine düştüğü koşullarda iktidarı almak zorunda kalırsa?[14] Ya devrimin yayılamamasının bir sonucu olarak kültürel bakımdan geri bir ülkede tecrit edilmiş bir durumda kalırsa?[15] Ve ya iktidarın fethini engelleyen veya son derece elverişsiz öznel koşullarda gerçekleşmesine yolaçan derin bir bürokratlaşma süreci işçi sınıfının

13Karl Kautsky, *The Origins of Christianity*, Londra, 1917. Her ne kadar bu, bir Marksist tarafından bürokratlaşma sorununun ilk kez bu kadar açık biçimde ortaya atılması ise de, tarihsel karşılaştırma yöntemi yalnızca Kautsky'nin kendi kuramsal emeğinin eseri değildi. Engels, Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* kitabına önsözünde (Moskova, 1960, s. 25-26) işçi sınıfı hareketinin uğradığı zulmü onaltı yüzyıl önceki bir başka ezilenlerin hareketiyle karşılaştırmıştı. Yönetici sınıfların elinde uğradıkları feci tahakküme rağmen, Hıristiyanlık tüm toplumsal sınıflara erişinceye dek güçlenmiş ve sonunda zafere ulaşmıştı.

kitle örgütlerini zaten etkisi altına almışsa?[16]

Lenin dikkatini uluslararası sosyal demokrasinin içindeki sağ kanat eğilimlerin siyasi oportünizmine yöneltirken,[17] Troçki daha 1905-6'da bu trendin altında yatan *sosyal* muhafazakarlığın üzerinde duruyordu.[18] Rosa Luxemburg çok daha açık biçimde bu muhafazakarlığı özellikle sendikaların olmak üzere, bürokratlaşma görüngüsüne bağlıyordu:

> Sendika önderliği gibi profesyonel faaliyetlerdeki uzmanlaşmanın yanı sıra barışçı dönemlerdeki siyasetten kopuk iktisadi mücadelelerle bağlantılı doğal olarak sınırlı ufuk, olsa olsa sendika görevlileri arasında bürokratlaşmaya ve belli bir dar görüşlülüğe yolaçar...
> Tam tekmil dalkavukluk ve sınırsız iyimserlik "her sendika hareketi dostu"nun görevi olarak görülür...
> Bu kuramsal eğilimlerle yakından bağlantılı olarak liderlerle sıra neferleri arasında bir devrim meydana gelir. Saf bir idealizmle hareket eden yöre komiteleri aracılığıyla ücretsiz iş arkadaşlarının kolektif yönetimi yerine, karar verme inisyatifi ve gücü sendika uzmanlarına, üye yığınları üzerindeki disiplinin pasif erdemine geçer. Memur sınıfının bu karanlık yüzü aynı zamanda mutlak olarak parti bakımından önemli tehlikeler barındırır ve yerel parti sekreterliklerinin kurulması gibi son bir buluşla birlikte, eğer sosyal demokrat kitleleler dikkatli olmazlarsa, bu sekreterlikler yerel parti yaşamının inisyatif ve yönetiminin atanmış taşıyıcıları

14Buharin Rus Devrimi'nin bu istisnai koşullarından yola çıkarak *Geçiş Döneminin İktisadı* (*The Politics and Economics of the Transition Period*, Londra, 1979 adlı İngilizce tercümenin ikinci bölümü) adlı kitabında yanlış biçimde genellemelere gitti. Çağdaş tarihte, işçi sınıfının iktidar zaptının her zaman ve her yerde üretici güçlerin keskin bir düşüşüne eşlik edeceği diye bir yasa yoktur.

151917'den sonra Lenin Rus işçi sınıfının göreli kültürel geriliğinden çok endişe duyuyordu. Ancak, daha elverişsiz koşullarda Küba Devrimi bir nesil içinde yığınların kültürel düzeyini muazzam ölçüde yükseltmeyi başarmıştı.

16Hepsi de güçlü biçimde bürokratlaşmış partilerce yönlendirilen Yugoslav, Çin ve Vietnam devrimlerinde büyük ölçüde durum buydu.

17Bkz. özellikle, One Step Forward, Two Steps Back (1904).

18Bkz. L.D. Trotsky, *Results and Prospects*, Londra, 1962.

olarak görülmek yerine, kolayca salt karar veren organlar olarak kalabilirler.[19]

Böylece, Bebel'in kitle örgütlerinin bürokratlaşmasına karşı üç önleminden biri –yani örgüt içi demokrasi, üyelerin tam bağımsızlığı ve eleştiri özgürlüğü– ciddi biçimde sakatlanıyordu.

1919 yılındaki İtalyan sınıf mücadelesinin daha ileri deneyiminin temelinde, Troçki'nin daha sonra Sovyet bürokrasisine uygulayacağı "kast" terimini kullanan Gramsci sendika bürokrasisini ayrı bir toplumsal tabaka olarak tanımlayarak daha da ileri gitti.

> Sendika liderlerinin seçimi hiçbir zaman zanaat ustalığı temelinde yapılmaz, daha çok hukuki, bürokratik ve demagojik ustalık temelinde yapılır. Örgütler ne kadar genişler, sınıf mücadelesine ne kadar sık müdahalede bulunurlar ve faaliyetleri ne kadar kitleselleşir ve geniş ölçekli olursa, karargahlarını da o denli tam bir idare ve muhasebe merkezine indirgemeyi zorunlu görürler; teknik ve zanaat bilgisi gereksiz ve bürokratik hale gelir, ticari yetenekler öne çıkar. Böylece, işçilerinkiyle mutlak biçimde çatışan kendine özgü bir grup psikolojisiyle birlikte gerçek bir sendika görevlisi ve gazetecisi kastı doğar. Söz konusu kast sonunda çalışan kitleler karşısında, yönetici bürokrasinin parlamenter devlet karşısındaki konumuyla aynı konumu işgal eder: hüküm süren ve yöneten bürokrasidir.[20]

2. Örgüt Fetişizmi

Aygıt ile üyeler arasında yeni bir işbölümünün gelişmesi hemen hemen kaçınılmaz olarak zihniyet düzeyinde (ideoloji) örgüt fetişizmi görüngüsünü doğurur. Genel olarak burjuva toplumunda hüküm süren aşırı işbölümü göz önüne alınırsa, halkın küçücük bir faaliyet

19"The Mass Strike, the Political Party and the Trade Unions", Mary-Alice Waters (der.) *Rosa Luxemburg Speaks*, New York, 1970, içinde s. 214-16. Çeviride düzeltmeler yaptık.

20Antonio Gramsci, "Trade Unions and the Dicatatorship", *Ordine Nuovo*, 25 Ekim 1919. Quintin Hoare'un derlediği Gramsci, *Selections from Political Writings 1910-1920*, Londra, 1977, s. 105-106'da yeniden basılmıştır.

alanına hapsedilmesi olgusu bu faaliyetin kendi başına bir amaç olarak görülmesinde ifade bulma eğilimindedir. Bu, kendilerini bir aygıtla özdeşleştiren, her zaman onun içinde yaşayan ve hayatlarını bundan kazananlar için özellikle doğrudur: bir başka deyişle, tam zamanlı görevliler, potansiyel bürokratlar.

Bu süreç kitle örgütleri içinde bir başka sosyal muhafazakarlığı besler: kısmi kazanımların diyalektiği. Proletaryanın zincirinden başka kaybedeceği birşeyinin olmadığını kaydeden *Komünist Manifesto*'daki meşhur cümle tam anlamıyla ancak ondokuzuncu yüzyıl ortasının yoksul, örgütsüz işçileri için doğrudur. Bu tarihsel bakımdan geçerliliğini korusa da, günümüzün örgütlü proletaryasının *konjonktürel olarak* kaybedeceği birşeyi vardır: uzun süreli mücadelesinin yönetici sınıftan kopardığı iktisadi, toplumsal ve siyasi kazanımlar. Proletarya kendi deneyiminden burjuvazinin kasıtlı eylemlerinin sonucunda bu kazanımlarını kaybedebileceğini öğrenir. Her mücadelenin getirecekleri ve götürecekleri şimdi kitle örgütleri ve bir bütün olarak işçi sınıfı içinde, hatta örgütlü işçilerden de fazla örgütsüz işçiler arasında dikkatlice dengelenir. Zira, yeni bir şey elde etmek bir yana, bu mücadelenin daha önce kazanılmış olanın kaybedilmesiyle sonuçlanması da her zaman mümkündür.

Kısmi kazanımların diyalektiğinin basitçe, doğru bir akıl yürütmeyle çözüme kavuşturulabilecek bir mantık çelişkisini değil, gerçek sorunları yansıttığı vurgulanmalıdır. Söz konusu olan hiç de "önderliğin ihaneti" sorunu –ki bu bizi doğrudan doğruya tarihin komplolarla kuramlaştırılmasına götürür– değildir.

Yine de, burada daha önce Birinci Dünya Savaşı öncesinde sosyal demokrat hareket içinde ve hatta Stalin dönemi öncesinde Sovyetler Birliği'nde de rastlanan bürokratik muhafazakarlığın temel köklerini görmemiz mümkündür. "Muhafazakarlık" terimini kullanmamızın –ve onu proletaryanın ve dolayısıyla da sosyalizmin çıkarlarına zararlı görmemizin– nedeni bu anlayışın a priori olarak, ister ulusal ister uluslararası düzeyde, her devrimci ileriye sıçrayışın işçi sınıfının kazanımlarını tehlikeye atacağını varsayarak, daha ileri mücadeleler yürütmeyi reddetmesidir.

Genelleşmiş bir meta üretimi ve aşırı işbölümü toplumunun özel-

liği olan fetişleşme görüngüsüyle bağlantılı kısmi kazanımların diyalektiği, içinde bulunduğumuz kapitalizmin tarihsel gerilemesi ve sosyalist bir topluma geçiş evresinde işçi sınıfı hareketinin gelişmesine içkindir. Bununla birlikte, işleyişi Bebel'in bürokratlaşmaya karşı önlemlerinin ikincisini sakatlama eğilimindedir: kitle örgütlerinin sosyalist emele bağlılığı. Örgüt fetişizminin gerçek anlamı parti ya da sendikanın gitgide kendi başına bir amaç haline gelmesi, işçi sınıfının özgürleşmesinin, kendisi de artan ölçüde aygıtla tanımlanan "örgüt"ün savunulması ve pekiştirilmesiyle özdeşleştirilmesidir. Bernstein'ın yüzyıl dönümündeki Revizyonizm tartışması sırasında ortaya attığı ünlü "hareket herşeydir, amaçsa hiçbir şey" formülü bu anlayışın en açık seçik önermesi olarak kalmıştır.[21]

Bu sürecin ideolojik ifadesi çok boyutlu bir görüngü, bir hilebazlıktan da daha çok, işçilerin bilinçli olarak aldatılması veya hüsrana uğratılması uygulamasıdır. Gerçekten, "yanlış bilincin" ortaya çıkması güçlü bir *hüsrana uğrama* ögesini içerir. Bürokratlaşmış kitle örgütleri liderlerinin en azından birinci nesli, aygıtın savunulmasını bu yüce amaçlar için mücadeleyle özdeşleştirdikleri sırada, sosyalizm için çalıştıklarına ya da devrimi savunduklarına gerçekten inanıyorlardı. Bilinçli desise ve aldatma daha sonra tırmanışa geçti –ve hatta bu sırada dahi hayal kırıklığıyla içiçeydi.

SPD lideri Gustav Noske 1914'de Alman işgal ordusunun gelişinden bir süre sonra Brüksel'i ziyaretinde bu örgüt fetişizminin en açık tazahürlerinden birini göstermişti. Belçika Sosyalist Partisi lideri Anseele'ye "Alman işgaline niye bu kadar karşısınız?" diye sormuştu. "Bizim Almanya'daki örgütümüz Belçika'dakinden daha güçlü. Genel oy hakkından yararlanıyor. Eğer Belçika Almanya'ya katılırsa, örgüt daha da güçlenir. Genel oy hakkı tanınır. İşçiler daha da güçlü olur."[22] Böylece ilhakın tüm siyasi, iktisadi, toplumsal, kültürel ve ulusal yanları bilinmezden geliniyor ve kilit "örgüt" sorununa tabi kılınıyordu. Ulusal kendi kaderini tayin, ya da belki de oy hakkı gibi

21Bkz. E. Bernstein, *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, Berlin, 1899. Kısaltılmış İngilizce çevirisi: *Evolutionary Socialism*, New York, 1961.

temel demokratik haklarından yoksun bırakılmış bir işçi sınıfının eskisine göre daha güçlü değil, daha zayıf olacağı olgusu kavranamıyordu; Noske'nin bu canavarca beyanatının onu Alman emperyalizminin bir sözcüsü yaptığı anlaşılamıyordu. Hayır: o gerçekten "örgütün güçlenmesinin" sosyalist hikmetin abecesi olduğuna inanıyordu.

Bundan daha da kötüleri gelecekti. Hitler hükümet başkanı olduktan sonra, sendika liderleri Naziler'e iğrenç ideolojik ve siyasi tavizler vermek yoluyla bilinçli bir şekilde "örgütü" kurtarmaya çalıştılar. Hatta "ulusal yeniden uyanışı" selamladıklarını ve ona katılmayı arzuladıklarını ilan ederek, işçilerin mücadele gününü, hepsi de Nazi sloganları etrafında "birleşen" işverenler, işçiler ve Nazi kasaplarıyla birlikte ortaklaşa olarak "Alman emeğinin kutlanmasına" dönüştüren Nazi önderliğindeki 1 Mayıs 1933 gösterisine katıldılar.[23] Bu teslimiyet karşılığında, Naziler hemen ertesi günü sendikaları dağıttılar, bürolarını işgal ettiler ve varlıklarına el koydular. İşçiler sosyal demokrat (ve Stalinist) bürokratlarca öyle yönsüz bırakılmış ve demoralize edilmişti ki, yarım yüzyılı aşan bu zahmetli çabanın yıkılmasına karşı hiçbir ciddi direniş gösterilemedi. Örgüt fetişizmi örgütün tuzla buz edilmesine yolaçmıştı.

Stalin 1927'deki meşhur konuşmasında "kadrolar herşeye karar verir" derken, bürokrasinin varoluşu ve öz bilincinin anahtarını veriyordu. Bir yönetici bürokrasi plan ve piyasa mekanizmaların her çeşit bileşimiyle (genelleşmiş piyasa ekonomisi, yani kapitalizmle olmasa da) pekala birarada varolabilir. Fakat kadroların –yani aygıtın– hükümranlığı temelde sorgulanıyor ve alaşağı ediliyorsa kendini muhafaza edemez.

22Aktaran Gilles/Qoms/Delandsheere, *Cinquante mois d'occupation allemande*, cilt 3, Brüksel, 1919, s. 395-96.

23Bkz. Erich Mathias, *Das Ende der Parteien 1933*, Düsseldorf, 1979, s. 177-80; Wolfgang Abendroth, *Die deutschen Gewerkschaften*, Heidelberg, 1954, s. 34. Hatta, patetik "yasallık" ve "her ne pahasına örgütü muhafaza etme" fikrinin mahkumu sosyal demokrat liderler son kez katılmalarına izin verilen 17 Haziran 1933'deki *Reichstag* oturumunda Hitler'in dış politikası lehinde oy verdiler.

Örgüt fetişizmi yalnızca amacın araçlarla özdeşleşmesini değil, amacın araçlara tabi kılınmasını da gerektirir. Bu durum, SSCB dışındaki devrim mücadelesinin, Sovyet işçi sınıfının haklarının ve iktidarının güçlenmesinin SBKP'nin bürokratik aygıtının ve Sovyet devletinin savunulmasına tabi kılındığı Stalinist Komünist harekette yeterince belirgindir. Ancak, benzer bir mantık, zaman zaman oldukça aşırı biçimlerde olmak üzere, her türlü işçi sınıfı kitle örgütünde de işleyebilir. Söz gelimi şu örneği ele alalım.

Sendikalar üyelerinin daha yüksek ücret ve diğer doğrudan maddi çıkarlar için mücadelelerini daha etkili kılmak üzere bir potansiyel grev fonu olarak para biriktirirler. Bu gayet doğal ve meşrudur. Sendika aygıtı daha sonra bu parayı mütevazı bir faiz kazanması için tasarruf kuruluşlarına yatırır ve bu yarı likit bir şekilde kaldığı müddetçe bu işlemde yine hiçbir yanlış yoktur. Uzun bir grevi finanse etmek için elde daha çok para olacaktır. Bununla birlikte, eğer yatırım bu yarı likit olma durumunu yitirirse, herhangi bir greve gitme –ya da en azından herhangi bir zamanda greve gitme– kararı artık yalnızca üyelerin çoğunluğunun irade ve nesnel ihtiyaçlarına ya da işverenlerle güç dengesinin nesnel bir tahliline bağlı olmayacaktır. Grev fonunun yatırıma bağlanması işçilerin temel çıkarlarıyla ya da sendikaların baştaki amaç ve işlevleriyle hiç alakası olmayan bir tarzda sonucu etkileyecektir.

Bugün, kısmi kazanımların uyguladığı tüm baskılar bir yana, sınıf bilincine sahip işçiler sendikalarının bu tür bir sapmasına en azından dönemsel olarak karşı durma eğilimindedirler. Bu nedenle oluşmakta olan bürokrasi kademeli olarak, sınıfın özgürleşmesi için yaratılan kitle örgütleri içindeki işçi iktidarı ve işçi demokrasisini safdışı bırakmaya yönelir. Bunları, hedefi gitgide daha çok geri plana atan örgütlere dönüştürmek ancak bu yolla mümkündür. Fakat aynı zamanda, karar verme iktidarının gaspedilmesi doğuş halindeki bürokrasiyi tam semirmiş bir bürokrasiye dönüştürür. Sonuçta yeni bir toplumsal tabaka şekillenir: *işçi sınıfı bürokrasisi.*

Bürokratlaşma eğiliminin nasıl durdurulacağı konusunda Kautsky'nin, Bebel'in, Luxemburg'un, Troçki'nin ya da Gramsci'nin argümanlarını birleştirmek gerekmektedir, her ne kadar onların döne-

minden bu yana yaşananlar bunun pek de kolay olmadığını göstermiş olsa da. Daha 1906'da Rosa Luxemburg Alman sendika hareketinde bu sürecin oluştuğunu görebilmişti:

> Hareketin tüm ilmeklerinin sendika memurlarının (çoğunlukla oraya kent dışından gönderilen) elinde yoğunlaşması sendika konularındaki karar yetkisini profesyonel uzmanlara aktarır. Üye kitlesi, başlıca görevi "disiplin", "pasif itaat", vb. olan, karar yetisinden yoksun bir yığın düzeyine indirilir... Sendikaların içinde yönetici organın aşağı düzeydeki kitlelerle arasındaki mesafe çok daha açılır.
> Bu anlayışın bir sonucu da, sendika pratiğinin öngörü ve olasılıklarının her kuramsal eleştirisinin tabu olduğu ve kitlelerin dindarca sendika sevgisine tehlike oluşturduğu argümanıdır. Bu bakış açısından, çalışan kitlelerin sendikal mücadeleye ancak kör, çocukça bir inançla kazandırılabileceği ve örgütte tutulacağı anlayışı, ... kitlelerin eleştiri ve karar alma konusunda yeteneksiz oldukları tepetakla kuramı gelişmiştir. "Halkın inancı muhafaza edilmeli", işte sendikacılığın nesnel yetersizliğine yönelik her eleştiriyi hareketin hayatına kasdetme girişimi olarak damgalayan çoğu sendika görevlisinin üzerine dayandığı temel ilke budur.[24]

Burada güçlü biçimde sendika bürokrasisi ile Sovyet bürokrasisinin rasyonelleştirmeleri arasındaki paralelliği görüyoruz: Rosa Luxemburg'un formülleştirmelerinin çoğu tek kelime bile değiştirilmeden her ikisine de uygulanabilir.

Bununla birlikte, iktidarın gaspedilmesi işçilerin bir kısmının direnişine yolaçar ve bu nedenle de baskıdan, misillemeden, tehditten ya da fiili ihraçtan, işçi hareketinde ayrışmalardan ve derin bölünmelerden ayrılamaz. Çok keskin kriz zamanlarında, bu burjuva yetkililerine ihbara, işten uzaklaştırmalara, polis baskısına kol kanat ger-

---

24"Massenstreik, Partei und Gewerkschaften", birinci baskı, *Gesammelte Werke*, cilt 2, Berlin/DAC, 1972, içinde s. 165. İngilizce tercüme Dick Howard'ın derlediği *Selected Political Writings*, New York, 1971, s. 264 ve Rosa Luxemburg Speaks, s. 216'dan değiştirilerek aktarılmıştır. Metin şu güçlü paragrafla devam eder: "Etkisini kitlelerin kendi sınıf mücadelelerinin tüm faktörleri ve aşamalarına eleştirel yaklaşımı üzerine ... dayandıran sosyal demokrasiden farklı olarak, sendikaların etkisi ve gücü kitlelerin eleştiri ve karar alma konusundaki yeteneksizliği kuramına dayalıdır."

meye ya da hatta yoldaşların katledilmesine bile varabilir.[25] Alman sosyal demokrasisinin sicili bu bakımdan trajiktir, her ne kadar Stalinizmin tarihi karşısında hafif kalsa da.

Öyleyse ayrıcalıklı bürokrasiler tarafından iktidarın gaspedilmesi işçi sınıfı tarafından kurulan kitle örgütleri ve devletlerde niçin bu denli uzun süre dayanıklı kalmıştır? Niçin en azından dünyanın en büyük ülkelerinde bugün hâlâ hakim durumdadır? Bunun sebebi nesnel gelişmeler ile "öznel faktör"ün diyalektik etkileşiminde aranmalıdır. Bürokratik aygıtlar işçi sınıfı kurumları üzerindeki hakimiyetlerini güçlendirmek için işçi eylemliliğindeki geçici bir gerilemeden yararlanırlarken, işçi sınıfı içinde daha ileri bir yönelimsizlik, düzensizlik, şüphecilik ve moralsizliğe yolaçarak işçi hareketinin yenilgiye uğramasına yardım ederler. Yeni umutların, yeni bir kendine güvenin doğması, daha yüksek eylemlilik biçimlerine ilham verecek yeni perspektifler işçi sınıfının küçük bir azınlığı dışındaki herkes için daha da güçleşir.[26] Ve bu da bürokratlaşma sürecinin kendisini daha da güçlendirir.[27]

İşçiler aptal değildir. Ne olup bittiğini anlarlar. Yarattıkları ve bü-

---

25 4 Ağustos 1914'den hemen sonra SPD liderliği tarafından birçok ihbar yapıldı. Tiksinç hatıralarında Noske Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in katledilmelerini mazur göstermeye çalışır.

26Bu çelişkinin üzücü, hatta trajik bir yanı da Avrupa'da son kırk yıl zarfında onbinlerce eleştirel işçi kadrolarının, aktif grev önderinin, vb.'nin siyasi veya sendikal faaliyetlerden geniş çapta el etek çekmelerinde görülebilir. Bürokratların suç ortaklığıyla işten atıldıkları veya sendikalardan uzaklaştırıldıkları ya da hatta her iki durumun aynı anda gerçekleşmesi sırasında dahi bunlar bir süre daha inatla mücadeleye devam ederler. Ama bu mücadeleyi uzun vadede etkili kılacak güçlü bir öncü örgütünün varolmaması durumunda, büyük çoğunluk sonunda bir gün olur ayrılır ve gerçek bir sosyalist kitle öncü örgütünün yeniden inşa edilmesi de o derece daha zorlaşır.

27Bu nedenle *Geçiş Programı*'nda Troçki büyük yenilgiler tatmış bir militanlar kuşağının kendilerini tekrardan kolayca sosyalist harekete sokamayacağını ve bu görevin normal olarak yeni, daha genç bir kuşak tarafından devralınacağını ileri sürer.

yük gayret ve fedakarlıkla savundukları örgütlerin gündelik hayatlarının kritik meselelerinde kendilerine karşı döndüğünü görürler. Kendilerini kandırılmış hissederler. Zihinlerinde şu soru belirir: "Tüm bunlar uğraşmaya değer mi?" Cevapları kestirme bir "hayır" değildir. Kendilerini kısmen bu örgütlerle özdeşleştirmeye devam ederler, özellikle sınıf düşmanının saldırısına maruz kaldıklarında.[28] Zaman zaman bazı işçiler bu kurumlardaki karar alma gücünü yeniden ele geçirmeye yönelik bir tazyik uygularlar.[29] Fakat temel tavırları şüpheci olarak kalır. Bazı olumsuz sonuçlar çıkarmadan, ardarda iki, üç ya da dört kez aldatılamazsınız. Bir beşinci kez aldatılmak istemezsiniz.

Kitle örgütleri içindeki işçilerin göreli pasiflikleri –büyük ölçüde bürokrasinin uygulama ve politikaları sonucunda– bu aygıta kendini haklı çıkarmak için ek bir unsur sağlar. "Görüyorsunuz işte", derler "işçiler pasifler. Geriler. Eğer onların yerine iş görmezsek, sendika veya parti veya 'sosyalist devlet' çöker."[30] Özellikle bir kitle grevi ya da devrim öncesi patlama durumunda işçiler aktif, hatta hiperaktif hale geldikçe buradaki sofizm de hemen görülebilir hale gelir. O zaman, bürokratlar bu eylemlerin serpilmesine yol vermek şöyle dursun, frene basmak için ellerinden geleni yaparlar. Tüm ihtişamı içinde temel muhafazakar ve karşı devrimci niteliklerini açığa vurarak işçi sınıfını bölerler, mücadeleyi durdurmak hatta bastırmak için sınıf düşmanıyla işbirliği yaparlar. Ama yine de bürokratik gaspın ve işçi pasifliğinin tüm diyalektiği ancak böyle bir deneyimden geçilmesiyle, son tahlilde iktisadi ve siyasi yapıların krizinde kökleşen yeni bir toplumsal gerilimler ve sınıf mücadeleleri çevrimiyle aşılabilir.

28Bu durum yalnızca otuzlarda faşizmin yükseldiği sırada değil, 1970 ve 1980'lerde de meydana gelmiştir. Örneğin İsveçli sosyal demokrat önder Olaf Palme'nin öldürülmesinden sonraki etkileyici ölçekteki kitlesel matem ve dayanışma sırasında.

29Bu soruna Bölüm 5'de yeniden döneceğiz.

30Bu argümanın Bauer-Hilferding versiyonunu daha ileride ele alacağız.

3. Bürokratik Ayrıcalıklar

Tarihin materyalist yorumuna bağlı herkes için yeni bir toplumsal tabakanın –işçi kitle örgütleri bürokrasileri– ortaya çıkışının onun özgül maddi çıkarlarından ayrı tutulamayacağı aşikardır. Bürokratik liderlerin zihniyeti varolan toplumsal düzene yönelik artan bir muhafazakarlık içerir. Fakat aynı zamanda, statülerinin üzerine dayandığı tüm avantajları, gücü ve otoritesiyle beraber, ayrıcalıklı bir toplumsal konumu korumaya yönelik derin bir arzuyu da içerir. İşçi sınıfının ilk örgütlerinde, sendikalar ve sosyal-demokrat kitle partilerinde iki farklı süreç işliyordu.

İlkin, üretim yerini terketmek ve tam zamanlı bir görevli olmak –özellikle oniki saatlik işgünü koşullarında, hiç sosyal güvenliğin olmadığı koşullarda– kuşkusuz bir işçi için belli düzeyde bir bireysel sosyal terfiyi temsil ediyordu. Bunu *burjuvalaşma* ya da ayrıcalıklı bir toplumsal tabaka yaratılmasıyla eşitlemek yanlış olur. Bu tür örgütlerin ilk sekreterleri mütevazı maddi koşullarda yaşıyorlar ve genelde hayatlarının önemli bir kısmını hapiste geçiriyorlardı. Fakat yine de sosyal açıdan zamanın işçilerinden daha iyi yaşıyorlardı.

İkinci olarak, psikolojik düzeyde, sosyalist veya komünist miltanlar için bir fabrikada mekanik çalışmaya bağlanıp kalmaktansa tüm zamanlarını fikirleri için mücadele etmekle geçirmek sonsuz ölçüde daha tatmin ediciydi –özellikle emeklerinin nemalarının yalnızca sınıf düşmanlarını zengin etmeye yaradığını bildiklerinde.

Bugün, bireysel sosyal terfi görüngüsü hiç kuşku yok ki içinde bürokratlaşmanın potansiyel tohumlarını barındırıyor. Tam zamanlı mevkileri işgal edenler basitçe bu görevlerini hep sürdürmek istiyorlar. Örgütün her üyesinin belli zamanlarda bu mevkilere geleceği bir rotasyon sistemi kurmak isteyen herkese karşı statülerini savunacaklardır. Toplumsal ayrıcalıklar ilk başta fazla elle tutulur değildir, ama bir kez örgüt kapitalist toplum içinde güçlü bir konum kazanınca önemli hale gelirler.

Dahası, şimdi patronlarla doğrudan doğruya müzakere yapabilecek yetenekte –ve böylece de onlarla birarada yaşayabilecek– beledi-

ye encümenleri, parlamento vekilleri ve sendika sekreterleri seçmek zorunlu hale gelir. Gazete yönetmenlerinin yanı sıra işçi hareketinin aracılıklarıyla topluma müdahale ettiği her türden başka faaliyetlerin yöneticileri de atanmak zorundadır.

Bu da yine yalnızca basit olmayan, gerçek anlamda diyalektik bir çelişkiye yolaçar. Söz gelişi, işçi hareketi bir gazete kurduğunda Marx'ın tam zamanlı görevlinin aylığının nitelikli bir işçininkini geçmemesi kuralını uygulayıp uygulamama gibi gerçek bir ikilemle karşı karşıya kalır. Siyasi bakımdan en bilinçli militanlar bu tavrın mantığını kabul edeceklerdir, ama başka yerde çok daha fazlasını kazanabilecek olan birçok yetenekli gazeteci sürekli olarak daha paralı tercihi seçme yönünde hareket edebilecektir. Yeterince liyakatli olmadıkları sürece, burjuva ortamına özümlenme tehlikesi baş gösterecek ve böylece de işçi hareketi için kaybedilmiş olacaklardır.

Benzer şekilde, işçi hareketince idare edilen kentlerde Marx'ın kuralının tam uygulanması çoğu durumda siyasi bilinçleri yeterince gelişmemiş, ama mesleki açıdan daha kalifiye durumdaki kamu mimarları, mühendisleri, doktorları, vs.'nin safdışı edilmesine yolaçacaktır. Bir kez daha bunun kolay bir cevabı yoktur. Kamu istihdamında maddi avantaj olmaksızın vasatlığın norm haline gelmesi de konformizm ve itaat için verimli bir alan yaratabilir.

Kapitalist norm ve değerlerin egemen olduğu bir toplumda mükemmel bir sosyalist insan ilişkileri sistemi kurmak imkansızdır – işçi hareketinin içinde bile. Bu ancak yüksek derecede bilinçli devrimciler arasında geçerli olabilir. Fakat büyük bir işçi hareketi nesnel olarak burjuva toplumuyla daha fazla bütünleşmiştir ve içinde komünist ilkelerin uygulanması çok daha zordur. Sonuç olarak, bürokratlaşmaya karşı konulan özgül engellerin gitgide zayıf düşeceği bir tehlike her zaman vardır.

Kapitalist gerilemeyle karakterize olan tarihsel evrede, kısmi kazanımların diyalektiği, sınıfsal işbirliği mantığı ve politikasıyla birlikte, burjuva toplumuyla en gelişmiş bilinçli bütünleşme biçimini alır. Reformist ve yeni-reformist kitle örgütleri içinde bürokratlaşmaya karşı getirilen tüm engeller yokolur. Sosyal-demokrat liderler artık parlamenter aylıklarının bir bölümünü örgüte vermezler –

gerçekten, parti ve sendika görevlileri burjuvazinin işçi sınıfı içindeki bir müşteri tabakasını, Amerikalı sosyalist Daniel De Leon'ın formülüyle söyleyecek olursak, sermayenin işçi naiplerini temsil etmeye başlarlar. Bürokratik biçimsizleşme sıçralamalar ve zıplamalarla bürokratik yozlaşmaya doğru ilerler.

4. İktidardaki İşçi Bürokrasisi

Benzer bir üç aşamalı sürecin Sovyet devletinde de işlediğini görmek mümkündür. İlk başta sadece iktidarın kullanımındaki bir tekelden kaynaklanan otorite ayrıcalıkları ve siyasi avantajlar mevcuttur. Daha sonra maddi ve kültürel nitelikli sosyo-ekonomik ayrıcalıklar gelir. Son olarak, tam bir yozlaşma hakim olur. Parti/devlet bürokrasileri maddi-toplumsal konumunu korumak ve genişletmek üzere iktidar tekelini kullanan kemikleşmiş ve yerinden kımıldatılmaz bir toplumsal tabaka (Troçki bunu bir kast olarak adlandırdı) kuracak şekilde ekonominin bürokratik idarecileriyle kaynaşır. İşçi bürokrasisinin şimdi devlet iktidarını kullanıyor olması, kitlesel işçi hareketinin sendikaları ve parti bürokrasilerinde daha şimdiden görülebilir durumdaki tüm işçi sınıfı karşıtı, muhafazakar ve asalak unsurları on kat arttırır.

Yakın zamanlarda, yirmili yılların başından bu yana Sovyetler Birliği'ndeki bürokratik aygıtın büyümesi, ayrıcalıkların boyutu ve hemen hemen mutlak iktidarı hakkında çok daha fazla bilgi gün ışığına çıktı.[31] Komünist Partisi'ndeki tam zamanlı memurlar aygıtı 1919'da sadece 700'den 1922'de 15,300'e ve birkaç yıl sonra 100,000'den fazlaya sıçradı. Başlangıçtaki 700 kişi üyelerce seçilirken, 15,300 kişi merkez tarafından atanıyordu ve sadakat ve iş güvencelerini Parti Sekreterliği'ne ve onun genel sekreteri Y.V. Stalin'e borçlu bir müşteri yapısına dönüştürülmüşlerdi.

"Parti azamisi" ilkesini yasaları çiğneyerek ihlal eden Stalin toplam ücretleri 1923-24'de ortalama işçi ücretinin on katına varan aygıt üyelerine hiyerarşik biçimde farklılaşmış parasal ve parasal olmayan avantajlar dağıtmaya başladı.[32] Otuzlu yıllardan itibaren, bu maddi ayrıcalıklar arttı ve devasa bir çapta kurumlaştırıldı: şişkin

gelirler, özel mağazalar, haftasonu dinlenme evleri (*daçalar*), hastanelerde özel odalar, "harika çocuklar için okullar" şeklinde kamufle edilen özel eğitim, yabancı ülkelere gezi yapma hakkı, vesaire. Çin'de ve başka yerlerde Maocu ve yeni-Maocuların yaydıkları efsaneler ne olursa olsun, ayrıcalıklar toplamı Stalin zamanında Hruşçov zamanındakine göre kuşkusuz daha yüksekti. Geçenlerde yayınlanan otobiyografisinde Boris Yeltsin üst düzey nomenklaturanın hayat tarzına sayfalar ayırmıştır. İşte size birkaç anlamlı pasaj:

Dalkavukluk ve itaat de kendi payına ayrıcalıklarla ödüllendirilir: özel

---

31Troçki'nin de zaman zaman kullandığı "totaliter iktidar" terimi ne Hitler ne de Stalin'in iktidarında varolmayan toplum üzerinde tam, sarsılmaz derecede bir denetim anlamına gelir. Anlamlı bir şekilde, SSCB'de diktatörlüğün doruk anlarında bile halk "blat' " (himaye, kayırma) ya da "bağlantılar"ın "Stalin'den daha kuvvetli" olduğunu biliyordu –bu gerçek bürokrasinin artan ölçüde iç kompartımanlara ayrışmasını yansıtıyordu. Hazin biçimde yanlış karşı-ütopyası *Bin dokuzyüz seksendört*'te George Orwell bir "totaliter" toplumda hemen bütün vatandaşların lanetli kaderlerini seve seve kabulleneceklerini ileri sürecek kadar ileri gitmişti. Özellikle 1984'den sonra, bırakın Doğu Avrupa'yı, SSCB'nin evrimi bu edebi projeksiyonu tantanalı biçimde yalanladı.

"Totalitarizm" kavramındaki yegane gerçek parçası hem faşist hem de Stalinist rejimde temel özgürlüklerin diktatörce denetimi ve yokedilmesinin kendileri de baskıcı olan Bonapartist rejimler de dahil, diğer rejimlerdekine göre niteliksel bakımdan daha yüksek düzeylere ulaşmasıdır. Bu anlamda, SSCB bugün artık açıkça bu tür bir "totaliter" diktatörlük değildir.

32Bkz. SBKP Merkez Komitesi nezdindeki Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nden Aleks Poşekoldin tarafından Mart 1990'da Wuppertal'de toplanan Troçki Sempozyumu'na sunulan bildiri. E.H. Carr'a göre (*The Interregnum 1923-1924*, Londra, 1969, s. 49 ve dev.) Ocak 1923'de sanayi işletmelerinin yöneticilerinin azami aylıkları 1,500 rubleydi, yani asgari ücrete göre otuz ila altmış kat ve ortalama ücrete göre 20-22 kat daha fazlaydı. Lenin tarafından uygulamaya sokulan "parti azamisi" Politbüro ve yüksek hükümet görevlileri dahil, hiçbir Komünist Partisi üyesinin nitelikli bir işçiden daha fazla ücret alamayacağını yasalaştırmıştı. Resmi olarak bu ilke ancak 1930'da kaldırıldı.

hastaneler; özel sanatoryumlar; mükellef Merkez Komitesi yemekhanesi; yine aynı muhteşemlikteki bakkaliye ve diğer malzemelerin eve teslim hizmeti; Kremlin hattından kapalı telefon sistemi; bedava ulaşım. Mesleki merdivende daha yukarılara çıktıkça, sizi daha fazla konfor çevreler ve bunları kaybetmek de o denli zahmetli ve acı olur...Herşey dikkatlice ayarlanmıştır: bir şube şefinin özel arabası yoktur, ama Merkez Komitesi'nin araba havuzundan kendisi ve personeli için bir araba sipariş etme hakkı vardır. Bir bölüm başkan yardımcısının kişisel Volga marka arabası olur, başkanınsa araba telefonlu bir başka Volga arabası. Fakat sistem piramidinin tepesine tırmanabildiyseniz, o zaman "tam komünizm"desinizdir... Politbüro aday üyesi olarak benim mevkiimde bile ev personeli üç aşçı, üç kadın garson, bir hizmetçi ve çıraklarıyla birlikte bir bahçıvandan oluşuyordu... Ve ilginçtir, tüm bu lüks ne konfor ne de rahatlık getirmekten acizdi. Mermerle döşenmiş bir evde nasıl bir sıcaklık olabilirdi ki?...

Daçanın kendi sineması olurdu ve her cuma, cumartesi ve pazar günü projektörcü bir dizi seçme filmle birlikte gelirdi. Tıbbi bakıma gelince, ilaçlar ve alet edevatın hepsi ithaldir ve hepsi de bilimsel araştırma ve teknolojinin son ürünleridir. "Kremlin hastanesi"nin odaları yine lüksle çevrili dev süitlerdir: porselen, kristal, halılar ve avizler...

Normalde bulunamayan ürünlerden müteşekkil özel bir tahsisat olan "Kremlin tayını" en üst basamaktakiler tarafından maliyetinin yarı fiyatına alınır ve en yüksek kalitedeki yiyeceklerden oluşur. Moskova'da yaklaşık 40,000 kişilik bir zümre bu özel tayınlara sahip olma ayrıcalığından yararlanır.[33]

Benzer şekilde, DAC'de, ülke hayati yedek parçaların ithali için yabancı para sıkıntısı çekerken, her yıl sadece yirmi üç Politbüro üyesi için lüks mallar ithaline on milyon mark (resmi döviz kuru üzerinden 5 milyon dolardan daha fazla) ayrılıyordu. Polonya'daki, hele hele Çavuşesku'nun Romanya'sındaki uygulama daha da beterdi.

Tabiatıyla, böylesi ayrıcalıklar kapitalist ülkelerdeki üst düzey tekelciler ve gangsterlerin servetiyle karşılaştırıldığında gerçekten cüzi kalır. Biz burada milyarderlere sahibiz: orada sadece milyonerler ya da bir milyon doların eşdeğerinden daha azına sahip olan insanlar

33B. Yeltsin, *Against the Grain*, Londra, 1990, s. 127-29, 111. Samimi ifşaatlarından dolayı Yeltsin nomenklatura kastı tarafından hain ilan edilmişti.

var. Yine de, psikolojik açıdan, bu yapı ve güç farkları kapitalizm sonrası toplumlardaki emekçi halkın duyduğu öfkeyi ve ihanete uğramışlık duygusunu pek az değiştirir. Angelica Balabanova'nın uzun yıllar önce belirtmiş olduğu gibi, hiçbir zaman toplumsal eşitliği ve adaleti savunduğunu iddia etmeyen bir kapitalistin kitleler mahrumiyet içinde yaşarken kinik biçimde lüksten yararlanması bir şeydir. Sosyalist veya komünist olduğunu iddia eden insanların çok daha büyük bir kıtlık içinde daha az kinik olmayan biçimde ama az ama çok bir konfor sürmesi ise başka şeydir.[34]

Bu da bizi Sovyet bürokrasisi ile kapitalist yönetici sınıflar arasındaki önemli bir tarihsel ayrıma getiriyor. Burjuvazinin iktidara yükselişi döneminde, o zaten iktisadi ve kültürel bakımdan ayrıcalıklı ve kendine güvenen, siyasi olarak hâlâ ezilmekle birlikte toplum üzerindeki ideolojik hegemonyasını saldırgan biçimde duyuran bir sınıftı. Dolayısıyla, muzaffer devrimlerin akabinde nispeten kolayca mutlakiyetçi devlet aygıtını ele geçirebilmiş ve onu kendi çıkarlarına uygun şekilde yeniden biçimleyebilmişti. Paranın ve servetin herşeyi kapsayan gücüyle kendine tabi kıldığı özel bir devlet memurları ordusu yaratabilmişti. Bir başka deyişle, Kautsky'nin formülüyle ifade edecek olursak, doğrudan doğruya yönetmeden hüküm sürebilmişti.

Muzaffer bir sosyalist devrimden sonra, işçi sınıfı kendini tümüyle farklı bir konumda bulur. Nasıl hüküm süreceğine dair hiçbir deneyimi yoktur. Toplum içinde ideolojik hegemonyaya sahip değildir. Uzun bir dönem boyunca etkisine maruz kalmayı sürdüreceği eski yönetici sınıflardan kültürel bakımdan daha az gelişmiştir. Kendini özgürleştirme amaçları için burjuva devlet aygıtından yararlanamaz. Bir veya birkaç ülke çerçevesinde tecrit edilmiş olarak kaldığı sürece –özellikle de bunlar göreli olarak geri ülkelerse– devamlı surette dünya pazarının, öncelikle de dünyanın önder sanayi uluslarının "tüketimci, teknolojik ve kültürel" tazyikinden musdarip olur.

İşçi sınıfının yönetmeksizin hüküm sürebilmesinin hiçbir yolu yoktur. Kelimenin gerçek ve doğrudan anlamında "hüküm sürmek"

34Bu tür düşünceler için bkz. Angelica Balabanova, *My Life as a Rebel*, Londra, 1938.

istiyorsa, eşanlı olarak hem işletme ve sektör, belediye ve bölge, hem de devlet ve ulusal ekonominin derneşik düzeylerinde iktidarı yürütmek zorundadır: kıt kaynakların tahsisinde iktisadi, toplumsal ve kültürel öncelikler hakkında kilit kararları vermek. Böylece, proletaryanın "profesyonel olarak iktidarı yürütenler" ile sınıf kitlesi arasındaki işlevsel işbölümü olduğu gibi sınıfın doğrudan kolektif yönetimini ortadan kaldıran bir toplumsal süreç başlatır.

Rusya'da İç Savaş'ın sonunda ortaya çıkan koşullar altında, bir dizi elverişsiz gelişmenin bu süreci son derece hızlandırdığı iyi bilinir. Bununla beraber, somut mekanizmalar açısından, Sovyet Rusya'da işçi sınıfının olduğu gibi iktidar yürütmekten ayrıldığı koşulları yaratan şey özerk bir aygıtın –istihdam istikrarını koruma arzusundaki ve yukarıdan atanmış, denetlenmiş ve merkezileşmiş– yükselişiydi. Rakovski bu bürokratik gaspı bakın nasıl tasvir ediyor:

> Daha önce bir bütün olarak parti ve bütün sınıf tarafından yürütülen kimi işlevler şimdi iktidar vasıfları –yani partideki ve sınıftaki sadece bir kısım insanın– haline gelmiştir...
> İşlev organizmanın kendisini değiştirmiştir: bu da demektir ki, ekonomi ve devletin idaresinde çeşitli yönetim görevlerini üstlenmiş olanların psikolojisi yalnızca nesnel olarak değil, öznel olarak da, yalnızca maddi olarak değil, manevi olarak da bu aynı işçi sınıfının bir parçası olmaktan çıkmalarını gerektirecek denli değişmiştir. Böylece örneğin, bir komünist olmasına, proleter kökenine, daha birkaç yıl öncesine kadar bir fabrika işçisi olmasına rağmen satrapı oynayan bir fabrika müdürü işçilerin gözünde proletaryanın en iyi niteliklerinin bir örneği olmaktan çıkar.[35]

Bugün herşey olup bittikten sonra da olsa Ekim 1923'deki *46'ların Beyanatı*'nın –o sıralar oluşmakta olan tarihsel gerilemeye dair Sol Muhalefet'in ilk tahlili– açık fikirliliğini ne denli vurgulasak azdır:

> Parti, canlı gerçekliği duyarlı biçimde kavrayan o canlı bağımsız kolektivite olmaktan önemli ölçüde çıkıyor, zira bu gerçekliğe binlerce iplikle bağlı. Bunun yerine, partinin gittikçe artan ve bugün nadiren gizlenen bir sekreterlik hiyerarşisi ile "sessiz halk", yukarıdan atanan profesyonel parti görevlileri ile partinin ortak yaşamına katılmayan genel parti

kitlesi şeklinde bölündüğünü gözlüyoruz.
Bu Parti'nin her üyesince malum olan bir olgudur. Merkez komitesinin ya da hatta bölge komitesinin şu veya bu kararından hoşnut olmayan, kafalarında şu veya bu kuşkuyu taşıyan, kişisel olarak şu veya bu hatayı, düzen ihlalini veya bozukluğunu farkeden parti üyeleri Parti toplantılarında bunu dile getirmekten, hatta muhatabı "ağız sıkılığı" bakımından son derece güvenilir olmadıkça, özel sohbet esnasında dahi bundan bahsetmekten korkmaktadırlar. Parti içinde özgür tartışma pratikte yokolmuştur. Partinin kamuoyu boğulmuştur.
Günümüzde RKP'nin bölge komiteleri ve Merkez Komitesi üyelerini terfi ettiren ve seçen ne Parti ne de onun geniş kitleleridir. Tam tersine: büyük ölçüde hiyerarşinin yürütme meclisleri haline gelen konferans ve kongrelerin üyelerini seçen büyük ölçüde sekreterlik hiyerarşisidir.
Parti içinde kurulmuş olan rejim tümüyle tahammül edilmez bir hal almıştır. Parti'nin bağımsızlığını yıkıyor, partiyi, normal zamanlarda [Parvus'un "rutin"i ile krş.] itiraza uğramadan hareket eden ve şimdi yaklaşmakta olan ciddi olaylar karşısında tümüyle etkisiz kalmakla tehdit eden bir atanmış bürokratik aygıtla yer değiştiriyor.[36]

Tüm bunlar bugün büyük ölçüde Gorbaçov ve izleyicileri tarafından kabul ediliyor, ama altmış-altmışbeş yıl gecikmeyle. Grigoriy Volodazov söz gelişi söyle yazıyor:

Otuzların ortalarında olduğu şekliyle, olgun, gelişmiş Stalinizm bürokratik elitin ideolojisidir... Bürokratik tabakanın nesnel çıkarlarının yanıl-

---

35Christian Rakovsky, "The Professional Dangers of Power" (6 Ağustos 1928), *Selected Writings on Opposition in the USSR 1923-1930*, yay. haz. Gus Fagan, Londra, 1980, içinde s. 126, 160. Rakovski Fransız Thermidor'unun arifesinde Robespierre'in o zamana dek seçimle gelen Paris ilçe yargıç ve vekillerini yukarıdan atanan kişilerle değiştirmeye başladığını hatırlatır. Bizzat kendisi devrimci komitelerin başkanlarını seçiyordu ve Komün'ün tüm liderlerinin yerine memurları ikame etmeye başlamıştı. Bu da iktisadi sefaletin ve Robespierre'in aşırı sol üzerindeki bastırma eylemlerinin sonucu olarak zaten oldukça zayıflamış durumdaki kitle inisyatifini öldürmüştü. Thermidor'un zaferi büyük ölçüde, bu gelişmelerin neticesinde Parisli kitlelerin pasifleşmesi sayesinde kolaylaşmıştı.

36*Documents of the 1923 Opposition*, Londra, 1975, s. 7-8.

maz ifadesidir... Askeri-komünist ve bürokratik komutacı eğilimlerin güçlü bir yükselişini farkeden Lenin yirmili yılların başında endişeyle eğer takla olursak, bu bürokrasinin kabahatı olacak diye yazıyordu. Ciddi biçimde "Thermidor" tehlikesi üzerinde duruyordu.[37]

Bürokrasinin iktidar gaspının ve işçilerin unufak edilişi ve politikadan arındırılışlarının birikimli sonucu komünizmin, Marksizmin ve sosyalizmin kitleler nezdinde içine atıldıkları korkunç itibarsızlıktır. Mesele kitlelerin pasifliklerini sürdürmeleri değildir –gerçekte sonunda uyanmışlar ve çok daha cesurane hareket etmektedirler. Fakat eylemlerindeki siyasi bilinç düzeyi niteliksel bakımdan düşüktür ve ayrıcalıklı bürokrasiyle özdeşleşen partiye karşı derin bir husumet duymaktadırlar. Muhalefet'in uzun yıllar önce öngördüğü üzere, bürokratik rejim "Parti'nin önder rolü"nü güvenceye almak yerine, bir itibar kaybına sebep olmuş ve Parti'nin her türlü liderlik olasılığını ortadan kaldırmıştır.[38]

Zaman zaman, kapitalistlerin mülksüzleştirilmesinden sonra iktidar yürütmenin temelde bir iktisat sorunu olduğu ve bürokrasinin toplumsal artı ürünü denetlediği oranda hüküm süreceği söylenir. Fakat temel olarak burada odaklaşmak işin özünü kaçırmak demektir. Kapitalizmde burjuva sınıfı esas itibariyle iktisadi araçlarla hüküm sürer: bu nedenle genel oy düzeni, parlamenter sosyaldemokrat hükümetleri ya da bir sınırlı özgürlük rejimi altında da, askeri veya faşist diktatörlükler altında da hüküm sürebilir. Buna kar-

---

37G. Volodazov, "Stalinizmin Kökleri ve Özü", *Oktyabr*, No. 6, 1989.

38"Bunun sonuçları Parti üyelerini Parti sınırlarının dışına çeken yasadışı hareketler ve Parti'nin çalışan kitlelerden kopması olmuştur. Volodazov, *a.g.e.*, s. 8. Aynı zamanda Rakovski'nin şu sözlerine bkz.: "Devletçe verilen gülünç sübvansiyonlar sayesinde yoksulluğun, hırsızlığın ve fahişeliğin sınırlarındaki kıtlığa mahkum edilmiş ya da yarı yoksul kitleleri düşünüyorum... Bunlar Sovyet iktidarını ve sanayide çalışan işçi sınıfının bu kesimini düşmanca görmeye başlıyorlar. Özellikle sovyetlerdeki, partideki ve sendikalardaki memurların düşmanı oluyorlar. Zaman zaman işçi sınıfının üst kesimlerinden "yeni soylular" diye bahsettiklerini işitiyoruz.", Rakovsky, *a.g.e.*, s. 130.

şılık kapitalizm öncesi yönetici sınıflar iktidarı esas itibariyle iktisadi zorlamadan çok, ekonomi dışı yollarla yürütüyorlardı ve bu durum Sovyet bürokrasisi için de doğrudur. Fakat bu ekonomi dışı zorlama ancak çalışan kitlelerin unufak edilmesi ve pasifleştirilmesiyle birleşirse işleyebilir. Eğer bunlar siyasi düzeyde bürokrasinin denetimine meydan okurlarsa, bürokrasinin toplumsal artı ürün üzerindeki denetimi güneş ışığının çiyi kurutması gibi kurur. Burjuvazinin yönetimi kitlelerin geniş ölçekli (sınırlı da olsa!) demokratik haklarıyla uyumludur. Bürokrasinin yönetimi ise bu hakların geniş bir ölçeğe yayılmasıyla uyumsuzdur.

Bu nedenle, kapitalizm sonrası bir toplumdaki iktidar sorunu esas itibariyle siyasi niteliktedir. *Kilit sosyalist demokrasi sorununu, çalışan kitlelerin devlet üzerindeki kesin denetimi, aygıt özerkliğinin kesin biçimde kırılacağı karar alma biçimleri sorununu, boyutlarının radikal biçimde daraltılması, bürokratik direnişe karşı aygıta seçim ilkesinin dayatılması sorununu içerir.*

Bizim Sovyet bürokrasisinin yükselişi ve rolüyle ilgili materyalist izahımızın yegane alternatifi "hatalar", "sapmalar", "kötü idare", "kişisel iktidar arzusu", "komünist ahlaktan yoksunluk", "kötü alışkanlıklar", "hizipçilik", "klikçilik", "yanlış önderlik tarzı", ve benzeri şekillerdeki bir idealist-ahlakçı açıklamadır. Bu, örneğin, en azından hayatının son döneminden önceki Lukács için de geçerlidir. Lukács SBKP'nin Yirminci Kongresi'nin tahliline Stalinizmin izahı olarak "kişiye tapma" görüşünün tam bir reddiyle başlar, bunun yerine toplumsal ve materyalist bir bakış açısına doğru birkaç cılız adım atar: "Benim Yirminci Kongre'ye karşı ilk, hemen hemen doğrudan tepkim kişinin ötesinde, örgüte karşı, kişiye tapınmayı yaratan ve sonra sürekli ve genişleyen bir yeniden üretim olarak ona bağlanan bürokratik aygıta karşı yönelmişti."[39]

Bununla beraber, bunun hemen ardından tarihsel idealizme doğru bir sapma çıkagelir. Aygıtın özerkliğini tarihsel materyalizm yöntemini kullanarak bir toplumsal çıkarlar çatışması şeklinde izah et-

39Georg Lukacs, "*Letter to Carocci*", s. 658.

mek yerine, Lukacs Stalin'in muazzam suçlarını onun yanlış fikirlerine atıfla açıklar: "Konuyu henüz tam olarak irdeleyemedim, ama bu rasgele ve bölük pörçük gözlemler, Stalin söz konusu olduğu müddetçe *kuşkusuz meselenin*, birçoklarının uzun süre inanmak istedikleri gibi *izole, raslantısal hatalar sorunu olmadığını* size göstermek için yeterlidir. Bu daha çok belli bir zaman dilimi boyunca gelişen *bir yanlış algılamalar sistemi* sorunudur."[40]

Bir diğer deyişle, bürokrasi kendisini yabancı bir toplumsal güç olarak işçi sınıfıyla karşı karşıya getiren maddi çıkarlar uyarınca "kişiye tapınma"yı –ve onun iktidar tekelini– aktif biçimde kurumlaştırmaya çalışmamıştır. Hayır, bürokrasinin tam ve keyfi otoritesini yaratan Stalin'in "yanlış fikirleri"dir (Sovyetler Birliği'nin otuzlardaki özel durumunda ortaya çıkan).

Stalinizme karşı özürcü evresindeyken Jean Paul Sartre da idealist ve fetişist formüller kullanmıştır: "Kuşatılmış ve yalnız bırakılmış SSCB'nin devasa sanayileşme çabasına giriştiği andan itibaren, Marksizm [?] kendini, pratik gereklilikleri ve hataları hiçbir zaman ayrı tutulamayacak olan bu yeni mücadelelerin şokunu taşıyamayacak bir durumda buldu."[41] Genelde ve soyut olarak SSCB mi? Çatışan

---

40 *A.g.e.*, s. 674

41 Jean-Paul Sartre, *The Problem of Method*, Londra, 1963, s. 22. Sartre (s. 23'de) Sovyetler'in 1956'daki Macaristan'a müdahalelerini "İşçi Konseyleri demokrasisine karşı bir saldırı" eylemi olarak yorumlayan Troçkistleri olguları incelemeye bile tenezzül etmeksizin Stalin'inkine "paralel" bir bilimdışı "apriorizm"le suçlar. Birçok Troçkist yayın "olgular"ın uzun ve ayrıntılı bir raporunu verirken, Sartre'ın bütün bu olayı bir iki cümlede geçiştirdiğine işaret etmeliyiz. Fakat daha da önemlisi, öncelikli sorun işçi konseylerinin ve bunların bağrından çıkan çeşitli eğilimlerin eylemlerinin ayrıntılarını tahlil etmek değil. Daha önce, Macaristan'daki mücadelenin, birbiriyle çatışan toplumsal çıkarlara sahip farklı toplumsal güçler arasında olup olmadığı sorununu çözmek gereklidir. Başka türlü davranmak, Paris Komünü veya Rus Devrimi'nin önemini, bunların altında yatan sınıf mücadelelerine atıfda bulunmaksızın belirlemeye çalışmak anlamına gelir.

çıkarlara sahip toplumsal sınıflar ve katmanlarca yapılandırılmış bir somut toplum değil mi? Bu "pratik gereklilikler" nelerdi? Tarımın cebri kolektifleştirilmesi mi? Ve hangi "Marksizm" bu gerekliliklerin sonuçlarından mustarip oldu? Stalin'in "Marksizmi" mi?

Lukács'ın idealist tezlerinin bir diğer yüzü de Stalin görüngüsünü zamanın tarihsel koşullarına atfeden à la Ellenstein "nesnel" izahtır. Bu da aynı şekilde bürokrasinin özgül toplumsal niteliğini ve Stalinist politikanın söz konusu koşullar üzerindeki etkilerini konu dışında bırakır.[42] Yalnızca devrimci Marksist tahlil Stalinizmi doğuran somut tarihsel süreçteki nesnel ve öznelin diyalektiğini tümüyle işin içine katar.

5. Bürokratik Emek Kuramı

Nasıl ki bürokrasinin iktidarının pekişmesi kendini apayrı bir devlet ve meta üretimi görüşünde ifade eder, ayrı bir toplumsal tabaka olarak varlığı da yansımasını Marksist emek kuramının karakteristik bir tahrifatında bulur.

Birkaç yıl önce DAC'de görünürde emeğin temel niteliği soyut felsefi sorunuyla ilgili ilginç bir tartışma gelişti. Resmi Parti ideologlarına göre, emek "*telos*'a yönelik *praksis*"ti, yani belli bir amaca sahip eylemdi. Marx'ın *Kapital*'in Birinci Cilt'inin ilk bölümünde birçok kez bunu söylediği doğrudur ve emeğin bu boyutunu inkar etmek mekanikçe materyalist bir anlayışa kapılmak olurdu. Fakat daha *Alman İdeolojisi*'nde ve daha sonraki yazılarında Marx ve Engels aynı zamanda emeğin maddi olarak hem insan bekasını (geçimini) hem de insan türünün kendisini ürettiğini de vurgular.[43] Nitekim, Marksist emek kavramını insan eyleminin hem maddi hem de amaçlı bileşeni-

---

42Jean Ellenstein, *The Stalin Phenomenon*, Londra, 1975.

43Bkz. özellikle "Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Oynadığı Rol" (1876) adlı ünlü bölüm, Friedrich Engels, *Dialectics of Nature*, Moskova, 1964, s. 172-186.

nin, hem üretimin hem de haberleşmenin, herbiri bir diğerini belirleyen ve ona bağlı olan diyalektik bir bileşimi, çelişik bir birliği olarak anlamalıyız.

Bir kez bu çözülmez bağlantı aydınlığa kavuştuktan sonra, hemen bir başka sorun ortaya çıkar. Emeğin amaçlarını, üretimin "telos"unu kim saptar? Marx, en kötü mimarın kafasında dahi ne kurmak istediğinin suretinin daha o maddi olarak gerçekleşmezden evvel varolduğunu söylediğinde, örnek kuşkusuz *özel bireysel emeği* varsayar. Hiçkimse bir gökdelenin, hele hele uçağın nihai halinin doğrudan veya dolaylı olarak bunların üretimlerinde yer alan her bireysel işçinin zihninde yaşadığını ciddi biçimde öne süremez. Çoğu zaman bu işçiler emeklerinin gerçekte hangi nihai ürüne katkıda bulunduğunu dahi bilmezler. Çoğu zaman bunlar, nihai ürünü yalnızca dar bir bilim adamları, tasarımcılar, planlamacılar ve teknokratlar grubu tarafından kavranmış karmaşık bir canlı ve ölü emek –işçiler ve makinalar– zincirinde sadece birer halkadır. Emeğin nesnel toplumsallaşmasındaki her ilerlemeye –yani, kitelesel üretim ve büyük ölçekli sanayi– tasarımı bugünkü üretimden ayıran, fabrika içinde ve bir bütün olarak ekonomi içindeki teknik işbölümünde paralel bir ilerleme eşlik eder. Üretimin amaçlarını doğrudan üreticilerden başka toplumsal güçler belirler.

Sosyalizm zorunlu olarak *teknik* işbölümünün topyekûn yokoluşunu gerektirmez (son bölümde göreceğimiz gibi, teknolojideki radikal bir devrim aracılığıyla bunun daraltılması hem insani hem de doğal ekoloji bakımlarından gerekli olsa da). Fakat sosyalizmin asıl gerektirdiği şey, üretimin amaçlarını saptayanlarla onları yerine getirenler, idarecilerle üreticiler, patronlarla işçiler arasındaki *toplumsal* işbölümünün sönümlenmesidir. Yine de, onların mantığını izlememiz gerekirse, yaratıcı faaliyeti maddi faaliyet ya da el emeğinden farklı ve ayrı bir "entelektüel emeğe" indirgemeye devam eden bürokrasinin resmi ideologları tarafından özellikle inkar edilen de budur.[44] Böylesi bir görüş "düşünürler", "planlamacılar", "idareciler" veya "bürokratlar"ın doğrudan üreticilerden ayrı olarak işgördükleri ve varolduklarını varsayar, oysa Harald Böhme'nin dediği gibi "memurların faaliyeti" "emeğin üzerinde"dir.[45] Maddi duyarlılık içeriğinden

farklı ve ayrı, münhasıran amaca yönelik yeni-Hegelci, yeni Lukácsçı emek kavramı toplumsal işbölümünün sosyalizmde de sürekliliğini içerir; bu bürokrasinin tipik bir kendini haklı çıkarmasıdır.

Böhme aynı zamanda çok doğru biçimde bu tek yanlı emek kavramı ile "sosyalizm"de meta üretimine dair bürokratik ideoloji arasındaki bağlantıya işaret eder. Zira, birbirlerinden bağımsız olarak varolan Kesim I ve Kesim II şeklindeki kuramsal ayrım, üretim araçlarının devlet mülkiyeti ya da hatta toplumsal mülkiyetin daha yüksek biçimlerinde, doğrudan üreticilerden ayrı bir toplumsal gücün devleti, topluluğu, "kolektif üreticiyi", bütün toplumu temsil ettiğini ileri sürer. Yoksa iki kesim arasındaki "mübadele" (yani meta üretiminin hayatta kalışı) anlamlı olmazdı. Kendi kendinizle mübadele yapamazsınız.

Öyleyse, bir kez daha tekrar etmek gerekir ki, ayrı bir toplumsal katman olarak bürokrasinin varlığı, ideologları tarafından "nesnel iktisadi yasalara" tekabül eden, zorunlu ve yararlı bir şey olarak haklı gösterilir. Fakat bürokrasi Kesim I ile Kesim II arasındaki toplumsal işbölümünün bir değer biçimine sahip olmaya devam ettiğini ve mübadeleye yolaçtığını ileri sürerken, doğrudan üreticilerin toplumsal işbölümündeki tabi konumlarını kabulleneceklerini varsayar –her ne kadar maddi çıkarları bürokratlarınkine karşıt olsa da. Söylenebilecek en az şey, bu varsayımın uzun vadedeki geçerliliğini kanıtlayan hiçbir ampirik verinin bulunmadığıdır.[46]

---

44 Diğer kaynaklar arasında bkz. G. Redlow, *Materialismus und Dialektik. Zu einem unakzeptablen philosophischen Konzept*, DZfPh, 9, 1981, s. 1032 ve dev.; ve W. Eichorn, *Über Dialektik in der Geschichtsfassung*, DZfPh, 2, 1982. Burada "el emeği kavramını nihai ürün için elzem teknolojilerle çalışanlar da dahil, tüm doğrudan üreticileri kapsayacak şekilde kullanıyoruz.

45 Bkz. Harald Böhme, "Sozialistische Reproduktion und Revisionismus- Zum Fall Peter Ruben", Damerow, Furth ve Lefevre, *Arbeit und Philosophie -Symposium über philosophische Probleme des Arbeitsbegriffs*, Bochum, 1983 içinde.

46 Bir Belçika günlük gazetesi olan *Le Soir*'ın yaptığı bir mülakatta (27 Temmuz 1989), Ukraynalı bir madenci aynı ay SSCB'de yapılan madenciler grevi hakkında şu yorumda bulunmuştu: "Soru: Bu kötü muameleden dolayı bürokratları mı suçluyorsunuz? Cevap: Evet, bu doğru. Ama ne de olsa onlar da bizim yaptığımızın aynını yapıyorlar: kendilerini savunuyorlar. Kendinizi onların yerine koyun. Emeklilik yaşınıza dek korunmuş olduğunuzu sanıyorsunuz ve sonra birileri çıkıyor ve bakanlık veya bölümünüzün kaldırılmasını talep ediyor. Buna arka çıkıp, onlarca yıl sabırla kendileri için kurdukları yapının yıkılmasını seyre dalabilirler mi? Asla! Bu sınıfın ne kadar palazlandığını biliyor

Bürokrasi basitçe sınıfsız bir toplumda doğrudan üreticiler kitlesinin (kuşkusuz üretimin devamlılığı için zorunlu olan emek gücü içinde ayrı birer meslek olarak kaldıkları sürece bilim adamları, mucitler veya teknisyenleri de içeren), emek sürecinin hem amaçlarını hem de örgütlenmesini özgürce ve demokratik olarak belirleyebileceğini tasarlayamaz. Oysa işçilerin planlı (eklemlenmiş) özyönetimi artı sosyalist demokrasinin anlamı budur. Son kertede meta üretiminin, toplumsal işbölümünün ve devletin sönümlenmesi denilen şey budur.

Doğu Avrupa ülkelerindeki bağımsız araştırmalar bile bu konuda zaman zaman kimi ilginç suskunluklar barındırabiliyor. Söz gelişi Macar Ferenc Tökei sofistike bir Marksist tarihçidir. Fakat toplumsal biçimlerin kuramı üzerine olan temel eserinde –aslen Marx'ın kapitalizm öncesi kuruluşlara hasredilen *Grundisse*'si üzerine geniş bir yorum– daha çok skolastik bir biçimde tüm insanlığın tarih öncesi ve tarihini emek, mülkiyet ve birey arasındaki diyalektik karşılıklı ilişkiye indirgemeye çalışıyor.[47] Devletin işlevini tümüyle bir kenara bırakıyor ve Marx'ın *Kapital*'in özgün planında devlete yaptığı özgül atıftan bile söz etmiyor.

Bununla birlikte Glasnostun başlamasıyla birlikte, Butenko'nun öncülüğünü izleyen bir dizi Sovyet yazarı bürokrasinin özgül çıkarlara sahip bir toplumsal katman olma niteliğini kabul etmişlerdir[48] ve herşey bugün bunun SSCB'de çok yaygın bir görüş olduğunu göstermektedir.

---

musunuz? Önce kendilerini düşündüler. Ardından oğulları için, ardından kardeşleri ve yeğenleri için, sonra arkadaşları için, sonra karınızın yeğeninin üniversiteye kaydolmasına yardım eden herif için ... bir yer buldular. Derken bir, iki, üç bakanlık bölümü kuruldu. Bu arada biz de kıçımızı basıp çalışmak zorunda kaldık. Şimdi şöyle diyoruz: artık yeter".

47 Ferenc Tökei, *Zur Theorie der Gesellschaftsformen*, Budapeşte, 1977.

6. Bürokrasinin İktidarı ve Emek Üzerindeki Denetim

Sovyet bürokrasisinin özgül niteliği, onun emekle ilişkisi ve emek üzerindeki denetimi ışığında çok daha açık bir hale gelir. Bir eski Stalinist başbakan olan Macar András Hegedüs bu sorunun harika bir tahlilini yapmıştır:

> Benim görüşüme göre, sosyalizmde egemenlik ve tabiyet ilişkileri doğrudan doğruya işbölümünde işgal edilen konum farklarından ve asli bir ilişki olarak bürokratik ilişkinin sosyalist toplumda (her ne kadar kapitalizmde olduğundan aslen farklı bir rol aynasa da) özellikle hiyerarşik biçimde yapılanmış bir idarenin gittikçe büyümesi ve hayatta kalışının bir toplumsal zorunluluk olması dolayısıyla kalıcılığını sürdürmesinden kaynaklanır.[49]

Bu "toplumsal zorunluluk"un sınırları üzerindeki görüşlerimizi daha önce ifade etmiştik. Hegedüs aynı zamanda bürokrasinin maddi ayrıcalıklarının toplumsal ve siyasi sonuçlarına da yetersiz bir dikkat gösteriyor. Bununla birlikte, daha önce atıfta bulunduğumuz Böhme'nin argümanıyla bağlantılı ilginç bir noktaya da parmak basıyor:

> Her ne kadar işbölümündeki konumu sosyalist toplumdaki en önemli bağımsız değişken olarak tanımlayacaksak da, bunu işgal edilen yerlerle özdeşleştiremeyiz. Toplumsal işbölümünde işgal edilen konum gerçekte hiçbir zaman basitçe bireysel çalışmanın bir karakteristiği olmayan, bu-

---

48 A. Butenko, "Bir Toplumsal Düzen Olarak Sosyalizmin Gelişmesindeki Çelişkiler", *Voprosı Filosofii*, No. 10, 1982. Aynı zamanda bkz. aynı derginin başyazarının makalesi, V.S. Semyonov, "Sosyalizmde Çelişkiler Sorunu", *a.g.e.*, No. 7, 1982. Daha yeni katkılardan sadece şu ikisini zikredeceğiz: L. Batkin, "Sombre Optimisme", J.N. Afanassiev (der.), *La Seule Voie*, Paris, 1989; ve Tatiana Zaslavskaia, *Die Gorbatschow-Strategie*, Viyana, 1989.

49 Hegedüs, *The Structure of Socialist Society, 1: Theoretical Problems*, Londra, 1977, s. 52. Macarca metnin tarihi 1966'dır. Hegedüs bu fikri *Magyar Tudoma*, Nisan 1966, *Kortars*, No. 8, 1966 ve *Kozgazdasagi Szemle* No. 7, No. 8, 1966 dergilerinde çıkan "Sozyalizmde Bürokratik İlişki" adlı seri makalelerinde geliştirmiştir. Bu makaleler bizim için dostlarımızca çevrilmiştir.

na karşılık her zaman diğer kişiler ve toplumla olan asli ilişkileri içeren belli tipte bir üretim ilişkisidir...

Kendimizin ve diğerlerinin çalışması üzerinde hangi oranda bir denetim imkanı sağladığıyla tanımlanan toplumsal işbölümü içinde çeşitli çalışma tipleri vardır.

Kol gücüne dayanmayan işçilerin sayısı hem mutlak hem de göreli olarak artmıştır, özellikle de son on yıl zarfında. Bugünkü rakam her 100 el işçisine ortalama 29.3 kol gücüne dayanmayan işçidir.

Bununla birlikte böylesi bir dağılım sadece olumlu fakat yetersizdir ve bu iki grup homojen bir tabaka olarak adlandırılamayacağından ötürü, sosyalist toplumun toplumsal yapısına yakından bakan hiçkimseyi tatmin etmeyecektir...

Kol gücüne dayanmayan işçiler istatistiksel anlamda, bana göre, sosyolojik açıdan en azından beş grup halinde sıralanabilir:

1. Diğerlerinin çalışması üzerinde yalnızca göreli olarak yüksek derecede bir denetim uygulamakla kalmayıp aynı zamanda onları denetleyen yürütme konumundakiler...

2. Diğerlerinin çalışmasını denetlemeyen, ama çalışmaları büyük ölçüde hiyerarşik ve standartlaşmış sistemler içinde yar alan yürütme konumundakiler...

3. Diğerlerinin çalışmasını denetlemeyen, ama kendi çalışmaları üzerinde denetim imkanına sahip olan öncelikle entelektüel çalışma yapanlar... Bunlar doktorları, öğretmenleri ve hukukçuları içeririr.

4. Ne başkalarının çalışmasını ne de kendilerininkini denetlemeyen öncelikle entelektüel çalışma yapanlar...

5. Yüksek bir derecede entelekuel faaliyet olmayan ama dikkat gerektiren, stok muhasebecileri, büro elemanları veya araştırma yardımcıları gibi, ne kendi çalışmalarını ne de başkalarınınkini denetlemeyen işler yapanlar.[50]

Çizelge 2, kapitalizm ile sosyalizm arasındaki bürokratlaşmış geçiş toplumlarındaki bu toplumsal işbölümünü özetler.

50 *The Structure of Socialist Society*, s. 49-51.

Çizelge 2. Toplumsal İşbölümü

Toplumsal zümre	Kendi emeği üzerindeki denetim	Diğerlerinin emeği üzerindeki denetim
Üst düzey bürokratlar & önde gelen bilim adamları, sanatçılar, vs.	Evet	Evet
Orta düzey bürokratlar & aydınlar	Evet	Hayır
Alt düzey bürokratlar, formenler, vs.	Hayır	Evet
Basit işçiler & köylüler	Hayır	Hayır

Doğu Alman felsefeci Peter Feist'ın işaret ettiği gibi, emek üzerindeki denetim sorununun bir başka boyutu daha vardır. Emek kelimenin en genel anlamıyla, insanların temel bir fiziksel-psikolojik ihtiyacı olan eylemi temsil eder.[51] Diğer taraftan pasiflik ya da eylemsizlik derin bir sıkıntı kaynağıdır: kişisel düzeyde bir işe yaramamazlık duygusu içerir. Üstelik, emek ya da genel olarak eylemin onu ifa edenin gözünde oto-kontrolü ve manası ne denli az olursa, sıkıntı da o kadar artmaktadır. Toplumsallaştırılmış (devletleştirilmiş) ekonominin bürokratik olarak yönetimi düzeninde bu sıkıntı kaçınılmaz olarak toplumun tüm katmanlarını kaplar.[52] İş karşısındaki sıkıntı, kendisi de bürokrasi tarafından özyönetime kıyasla ehvenişer olarak bi-

51 "Zum Bewegungsverlauf dialektischer Widersprüche in der sozialistischen Gesellschaft", yayınlanmamış tez, 1988.

52 M. Vozlesenskiy'in *The Nomenclatura*, Londra, 1984 kitabındaki, bu mesele üzerine klasik bir sosyolojik metin haline gelen "İvan İvanoviç'in Hayatında Bir Gün" adlı eke bakınız.

linçli biçimde teşvik edilen tüketimciliğe kaçışı besler. Fakat kötü yönetilen ekonomi tüketici ihtiyaçlarını tatmin edemediğinden, eninde sonunda öfke patlamalarına sürükleyecek olan bir kısır döngü kurulur.

Harry Braverman çok doğru biçimde kapitalist üretim tarzının işleyişi için asli bir koşul olarak kapitalistlerin emek sürecini denetlemelerinin önemi üzerinde ısrar derken,[53] André Gorz bu denetim zorunluluğunun -daha fazla kâr peşinde koşmaktan çok- yirminci yüzyıl kapitalizmindeki emeğin yoğun parçalanmasının başlıca nedeni olduğunu vurguluyordu.[54] Başka yazarlar "siyasi üretim ilişkileri" formülünü geliştirecek denli ileri gitmişlerdir. Zaman tutanlar, ustabaşılar, kalite kontrolcüleri, fabrika güvenliği ve diğer personelden oluşan bir denetim piramidi emeği sadece makinaya değil, sermayenin beşeri elemanlarına da tabi kılmak için bu sabit çabaları zorlar. Emek ile bilgi arasındaki ayrılık -kapitalizmde doruğa çıkan, sınıflı toplumun karakteristiklerinden biri- emeği mekanik ve mükerrer işlevlerle sınırlayan bir kurumlar ağı içinde ifadesini bulur.

Oysa, *Alman İdeolojisi*'nden *Grundrisse*'ye, oradan *Kapital*'e dek tüm temel yazılarında Marx özellikle sınıfsız bir toplumda üreticiler kitlesinin *kendi emeklerini denetlediklerini* savunmuştur. Tasarımlayan ve yönetenler ile üretimi yönlendirmek için emek uygulayanlar arasında bir ayrılık yoktur. Toplumsal işbölümü ortadan kalkar: "Kendi komünal ilişkileri [*gemeinschaftlich*] gibi, toplumsal ilişkileri de kendi komünal denetimlerine tabi olan evrensel biçimde gelişmiş bireyler..."[55]

Marx tüm mesleki işbölümü biçimlerinin tam yokoluşunu düşünmüyordu: bu son derece robotlaşmış bir toplum haricinde ütopik

53 *Labor and Monopoly Capital*. Braverman'ın temel zaafı işçilerin özgün kaliteleri ve kapitalizmdeki yıkımları üzerine yaptığı aşırı vurgudur. Gerçekte, emeğin niteliksizleşmesi Sanayi Devrimi'nden itibaren karşıt bir yeniden nitelikleşme süreciyle içiçe geçmiştir.

54 André Gorz, "*Technique, techniciens et lutte de classe*", Gorz (der.), Critique de la division du travail, Paris, 1973.

55 Grundrisse, s. 162. Aynı zamanda bkz. s. 708: "Gerçek zenginlik tüm bireylerin gelişmiş üretici gücüdür". Marx kapitalizmdeki bilim ve emek ayrılığını özgürce birleşmiş üreticilerin yönetimindeki birleşmeleriyle karşı karşıya getirir.

olurdu. Fakat mesleki işbölümü ile özgürce birleşmiş üreticilerin hükümdarlığıyla bağdaşmayan *toplumsal* işbölümü arasında açık bir ayrım yapmıştı.[56] Kapitalizm ile sosyalizm arasındaki geçiş dönemindeki bu emek üzerinde denetim meselesini irdelememişti. Ama burada da düşüncesi aynı yönde ilerliyordu. Bir kez kendilerini sermayenin hükümdarlığından kurtardılar mı, üreticiler işyeri de dahil, kendi kendilerinin efendisi olmalılardı ve buna yetenekleri de vardı.[57]

7. Bürokrasinin Yapısı

Önceki bölümde ayrıcalıkların işçi devletlerinde bir bürokrasinin oluşmasındaki genel önemini tartıştık. Şimdi bunun gerektirdiği toplumsal yapıya daha yakından bakmamız gerekiyor.

Tipik demagojik bir biçimde, Sovyet bürokrasisinin daha muhafazakar kanadının sözcüsü Yegor Ligaçev Parti ve devlet memurlarının ortalama gelirinin (ayda 200-250 ruble) ortalama niteliklere sahip bir işçininkinden hafifçe daha düşük olduğunu ileri sürerek tüm ayrıcalık sorununu inkar etti. Biçimsel olarak bakıldığında haklı. Sovyetler Birliği'nde onsekiz milyon memur var ve doğrusu bunların herbiri sıradan bir işçiden on kat daha fazla kazanamaz. ABD'de de tam istihdam edilen nitelikli bir sanayi işçisinden on kat daha fazla kazanan onsekiz milyon aile yoktur. Bununla birlikte, Ligaçev çok iyi bilir ki, bürokratik ayrıcalıkları kınayan sayısız işçi ve aydın kü-

56 Dahası, *Kapital*'de, Marx büyük ölçekli sanayinin "emek farklılığının ve böylece de emekçinin farklı türdeki azami emekle uyumluluğunun kabulünü bir hayat memat meselesi haline getirdiğini" belirtir. "Emekteki bu farklılık olasılığı toplumsal üretimin genel bir yasası haline gelmek zorundadır ve varolan ilişkiler onun pratikteki gerçekleşmesini sağlamaya uyum sağlamalıdır". Cilt Bir, s. 618. Buradaki ve daha önceki dipnottaki alıntılar Ali Rattansi'nin ilginç çalışması *Marx and the Division of Labour*, Londra, 1982'de bulunabilir.

57 *Kapital*, Cilt Bir'deki (s. 449) şu dipnota bkz.: "Dar kafalı bir İngiliz periyodiği *Spectator* ... Rochdale kooperatifindeki deneylerin temel hatasını şurada buluyor: 'İşçi birliklerinin dükkanları, değirmenleri ve hemen hemen tüm sanayi biçimlerini başarıyla yönetebileceklerini gösterdiler ve insanların durumlarını derhal iyileştirdiler, ama ustalara açık seçik bir yer veremediler.' *Quelle horreur*! (Aman ne feci)".

çük memurlara değil nomenklaturaya atıfta bulunurlar. Yararlandıkları parasal ve diğer nimetler kuşkusuz ortalama işçinin gelirini on kat ya da daha fazla aşan yaklaşık 300,000 ila 400,000 kişilik bir elittir bu.

Öyleyse bürokrasi kavramını onun en üst katmanı olan nomenklaturayla mı sınırlayacağız? Hiçbir şekilde. Bu kategoriye Parti'nin orta düzey üyelerinin, devlet ve sendika memurlarının yanı sıra, polis ve ordudaki subayları da katmamak hem analitik hem de işlevsel bakımdan hatalı olurdu. Nomenklatura sadece birkaç yüzbin kişiyle SSCB, Çekoslovakya, Polonya, Yugoslavya veya Macaristan'daki gibi –hatta Çin Halk Cumhuriyeti gibi engin bir geri ülkedeki– modern bir sanayileşmiş ve kentlileşmiş toplumu yönetmeyi başaramazdı. Toplumsal dokuyu birarada tutmak için ara araçlara ihtiyacı vardır ve büyük ölçüde bu işlevi yerine getirenler bürokrasinin iki milyon kişilik orta katmanlarıdır.

Burjuva toplumunda bu rol, tam bir bilimsel açıdan, emek güçlerini satmak için iktisadi mecburiyetten kurtulacak kadar bir mülke sahip olmayan proletaryanın üst katlarını oluşturan sözde "yeni orta sınıflar" da dahil, orta sınıflar tarafından oynanır. Tüm bu katmanlar içinde, özel mülkiyetin temellüğü, savunulması ve ideolojisi cehalet ya da kendini aldatma yoluyla körleşmemiş herkesin kabul etmek zorunda olduğu üzere mutlak biçimde kritik bir önemdedir.

Sovyetler Birliği'nde, işler biraz daha değişiktir. Kuşkusuz, kişisel zenginleşmeye yönelik eğilim yokolmadı: gerçekten, Stalinist diktatörlüğün ihdasından bu yana düzenli biçimde hız kazandı. Fakat bir insanın özel mülkiyet ve parasal zenginlik elde etmek dürtüsüyle küçük bir Parti, devlet veya sendika memuru olmaya yöneldiğini varsaymak yanlış olur. Konumlarıyla bağlantılı mütevazı ayrıcalıklar neredeyse her zaman asıl parasal alanın dışındadır. Bunun en büyük istisnası yerel ve bölgesel mafyalarla bağlantıları olan dağıtım sistemi bürokrasisidir. Genel olarak, en önemli kazançlar bazı mal ve hizmetlere ulaşma imkanını, kariyer güvencesini, sakin bir hayatı, çevredeki diğer insanlara patronluk yapmanın verdiği tatmini, vs. içerir.

Dahası, hiçbir bürokrasi en azından üyelerinin bir kısmının ara-

cılığı olmaksızın kitlesel bir sendikayı yönetemeyeceğinden, Stalinist bürokrasi de işçi sınıfının bir azınlığının aracılığı olmaksızın bürokratlaşmış işçi devletini yönetemez. "Aracılık" derken, her ne kadar bu gerçek olsa da, zorunlu olarak açık ya da bilinçli bir "işbirliği"nden söz etmiyoruz. Tüm bu toplumlar için genel örüntüler çıkarmak da mümkün değil. Söz gelişi Çavuşesku'nun önderliğindeki Romen bürokrasisi DAC'deki mütekabiline göre işçi sınıfından daha çok uzaklaşmıştı, buna mukabil Çekoslovak bürokrasisinin Prag Baharı sırasında Novotny ya da Jakes zamanındakine göre kitlelerle daha yakın bağları vardı. Yugoslavya'daki ulusal kurtuluş mücadelesi, savaş sonrası devrimci kıpırdanmalar, Stalin'e başarılı direniş ve özyönetim deneyi uzunca bir süre Parti'nin işçi sınıfıyla ilişkilerinin diğer Doğu Avrupa ülkelerine göre daha derin olmasını sağladı.

Genel bir kural olarak ifade edilebilecek olan şey, bu partilerin hiçbirinin büyük ölçüde işçilerin çıkarlarının savunulması için bir araç olarak görülemeyeceğidir.[58] Bunlar devlet partileri, "yeni efendiler"in aletleri olarak görülürler ve gerçekten de böyledirler. Ancak, bundan çıkan sonuç işçilerle kopuşun tam olduğu değildir. Bu partilerin fabrika da dahil, toplum içindeki yeri böyle bir durumu nesnel bir imkansızlık haline getiriyor. Zira Parti sadece müdürler ve ustabaşılardan oluşmuyor: saflarında işçilerin şikayetlerini düzeltmek, hastalık veya emeklilik ödentilerindeki gecikmeleri önlemek, bir sendika tatil merkezinde bir yer bulmak, vb. konusunda yararlandıkları çok sayıda memuru da barındırır. Aynı zamanda büyük çoğunluğu korku ya da doğrudan kariyerizm kaygılarıyla saflara katılmış olmayan milyonlarca doğrudan üreticiyi de barındırır: SSCB'de yedi-sekiz milyon kişi ve Doğu avrupa'da bir o kadar kişi. Bu işçileri basitçe KP bürokrasisinin yardakçıları ya da uşakları olarak sunmak gülünç olur.

Dolayısıyla iktidardaki Komünist Partiler sömürücü işverenler ile sömürülen ücretliler arasında varolandan daha karmaşık ve diyalektik bir toplumsal ilişkiyi yansıtırlar. Bu fark ve işçi devletleri bürok-

58 SSCB'de yapılan birçok kamuoyu yoklaması bunun işçilerin çoğunluğunun görüşü olduğunu teyit etmiştir. Bununla beraber, kayda değer bir azınlık öbür türlü düşünmektedir.

rasilerinin niteliği aynı zamanda geleneksel olarak rastlanandan göreli olarak daha yüksek derecedeki dikey seyyaliyette de görülebilir.[59]

Kapitalist ülkelerde, özellikle de tekelci kapitalizmde, toplumsal yapıların evrimi genel olarak sermayenin merkezileşmesi ve emeğin proleterleşmesindeki artışla belirlenir. Tabiatıyla, bu eğilimler düzçizgisel ya da mekanik bir şekilde işlemezler –özellikle genişleme dönemlerinde, hiç de önemsiz olmayan karşı eğilimler işbaşındadır. Fakat uzun vadede, aktif nüfustaki bağımlı (ücretli) emeğin payı artarken, bağımsız küçük müteşebbislerin payı azalır. "Yırtan" –yani büyük kapitalist olan– küçük ve orta burjuva kesimin payı da tarihsel olarak daralır. Dolar milyarderi olan ve nesiller boyunca bu şekilde kalan en tepeye yükselenlere gelince, bunlar da ondokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren bir avuç kişi kalmışlardır.

Buna karşılık, Sovyetler Birliği'nde ortalamanın üstünde bir zeka ve inisyatife sahip bir işçi hâlâ bir orta düzeyli bürokrat olabilir. Nitekim, bürokrasi, özellikle bunlar aynı zamanda hafifçe eleştirel bir tavır gösterirlerse, bu tür insanları kendi saflarında massetmek için büyük bir çaba harcar. Bürokrasinin orta katmanları daralmaz, hızla büyür.[60] Yukarıdaki nitelikleri özel taktik becerisi ve vicdansızlıkla birleştirirse, kendini yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde nüfuzlu kişilerle bütünleştirirse ve bir dizi kriz durumunda beklentilere uygun davranırsa genç, fakir bir yerel bürokrat da nomenklaturanın kilit bir üyesi olabilir. Ne de olsa, Mihail Gorbaçov hiyerarşinin doruğuna böyle tırmanmıştır.

Günümüzde kol işçilerinin oğul veya kızlarının nomenklaturanın üst katlarında pek az bulunduğu doğrudur. Fakat diğer yandan, nomenklaturanın üst katlarının sadece bir azınlığı eski yüksek bürok-

59 Stalinist veya Stalinizm sonrası KP'lere selef olan çeşitli partiler yurttaşların geniş bir kesiminde ve işçi sınıfı içinde belli bir derecedeki desteği korumaktalar. Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'da bu eski-DAC ve Çekoslovakya'da olduğundan önemli ölçüde daha geniştir, ama hiçbir yerde bu kuruluşlar, muhtemelen (ama kesin değil) Polonya hariç, marjinal bir hale gelmemiştir.

60 Rudolf Bahro'nun *The Alternative in Eastern Europe*, Londra, 1977 adlı kitabı DAC'de bu eğilimle ilgili birinci dereceden inandırıcı kanıtlar sunar. NEP'ten itibaren, Sovyet bürokrasisi *vıdvijenie* ("terfi" veya "dikey seyyaliyet") adı altında sistematik bir seçme [*cooptation*] politikası izlemiştir. Bkz. Süss, s. 93 ve dev.

ratların oğul ve kızlarından oluşur. Tek bir Politbüro üyesi ya da Bakanlar Konseyi üyesi bile eski bir Politbüro veya Bakanlar Konseyi üyesinin efradı değildir. Burjuva toplumuyla olan farklılık açıkça çarpıcıdır.

Bununla beraber, Sovyet bürokrasisinin doğası ve dinamiği kavranmak isteniyorsa, onun bir başka karakteristiği de akılda tutulmalıdır. Zira bu "saf" bir işçi bürokrasisi değil, Çarlık devrinin memur sınıfının kalıntılarının yanı sıra, baştan beri proleter olmayan küçük burjuva ve hatta burjuva katmanlarla içiçe olan bir bürokrasidir. E.H. Carr'ın belirttiği gibi, "sanayinin yönetimi tekrardan eski burjuva müdür ve uzmanların eline geçiyordu ve bunların yüksek bir oranı parti üyeliğinin onur ve güvencesini kazanıyorlardı."[61] Lenin son yazılarından bazılarında geçmişle olan süreklilik ögesini güçlü biçimde vurgulamıştı. Troçki daha sonraları şöyle yazacaktı:

> Sovyet Thermidor'unun ordusu aslen eski yönetici kesimlerin ve onların ideolojik temsilcilerinin artıklarından devşirilmişti. Eski toprak soyluluğu, kapitalistler, hukukçular ve oğulları -yani bunların dışarıya kaçmayanları- devlet makinası içine ve hatta birazı da Parti'ye alınmışlardı. Devlet ve Parti makinası içine kabul edilenlerin büyük kısmı ise eski küçük burjuva partilerinin -Menşevikler ve SR'ler- üyeleriydi. Bunlara Devrim ve iç Savaş'ın fırtınalı günlerinde bir köşeye sinen ve sonunda Sovyet hükümetinin istikrarına ikna olup kendilerini müstesna bir tutkuyla rahat ve süreklilik taşıyan mevkiler kapma yüce görevine adayan muazzam sayıdaki katıksız ve basit dar kafalı da eklenmelidir.[62]

Bununla beraber, Troçki *Geçiş Programı*'nda, uzun vadede, bürokrasi içindeki güçler dengesinin değişeceği konusunda ısrar etmiştir:

> Bürokrasi içindeki devrimci ögeler küçük bir azınlık [olabilir ancak]. Durmaksızın büyüyen ... karşı-devrimci ögeler dünya emperyalizminin çıkarlarını çok daha büyük bir tutarlılıkla ifade ederler. Komprador rolünün bu adayları haklı olarak yeni yönetici tabakanın kendi ayrıcalıklı konumlarını ancak "Batı uygarlığı"nın, yani kapitalizmin özümlenmesi adı-

61 *The Interregnum*, s. 49.
62 L. Trotsky, *Stalin*, New York, 1941, s. 404-405.

na millileştirmenin, kolektifleştirmenin ve dış ticaret tekelinin reddi yoluyla sağlama alabileceğini düşünürler. Bu iki kutup arasında burjuva demokrasisi yönünde ağır basan ara, dağınık Menşevik-SR-liberal eğilimler vardır.[63]

Elli yıldan daha fazla bir süre önce yazılmış olan bu satırlar SSCB'de gerçekleşmeye başlayan şeyin gerçekten kahince çizilmiş bir resmini sunarlar.

Eğer Sovyet bürokrasisi içindeki bugünkü işlevsel farklılaşmaya dönecek olursak, bu bürokrasinin saflarını şu kategorilere bölmek mümkündür: (a) merkezi iktisadi idareler de dahil, devlet bürokrasisi; (b) askeri bürokrasi; (c) polis bürokrasisi; (d) gençlik, kadın, vb. kitle örgütlerinin bürokrasileri; (e) "kültür" bürokrasisi; (f) sendika bürokrasisi ve (g) Parti bürokrasisi. Bunların sonuncusu tüm diğerleri üzerinde bir son kerte denetimi uygular, fakat bu denetim genellikle sanılandan daha azdır. Varili yekpare tutan demir halka gibi görülebilir.

Bürokrasinin "kompartımanlaşması" –bazıları "feodalleşmesi" terimini kullanırlar– kendini gitgide daha büyük bir çapta gösterdi. Yukarıdaki kesimlerin herbirinde kural "iç terfi"dir. Parti bürokrasisinin müdahalesi kariyer yaratabilir veya bozabilir, ama bunu varolan hiyerarşiler içinde yapabilir, yoksa yabancıları general, yüksek plancı, birlik sekreteri, sendika patronu, vb. gibi mevkilere yukarıdan yerleştirerek değil. Nomenklaturanın her kesiminin, zaman zaman büyük siyasi sonuçlarıyla birlikte, "kendi yolunu izlediğini" söylemek bile gereksiz.[64]

Tatyana Zaslavskaya bürokrasiyi eğitim düzeyi ve değişime karşı esneklik uyarınca alt bölümlere ayrımak üzere başka ölçütler önerdi.[65] Saydığı oniki "kilit toplumsal grup" içinde dört tanesi bürokrasinin parçası olarak addedilebilir: iktisadi yöneticiler, ticarette-

63 *The Transitional Programme for Socialist Revolution*, New York, 1973, s. 103.

64 Öyle ki, Stalin'in ölümünden hemen sonra, Mareşal Jukov, Çaiskiy'de gulag içindeki ilk kitlesel başkaldırıda yeralan dört Kızıl Ordu subayı da dahil, temizliklerin askeri kurbanlarını özgür bıraktırmak için bir kampanya yürüttü. Bu, Beria'nın düşüşü ve gizli polisin toplam gücünün dağıtılması için kritik bir faktör oldu. 30 Aralık 1989 tarihli *Trud*'daki makaleye bkz.

ki önder kadrolar, Parti ve devlet içindeki yüksek dereceli memurlar ve politikacılar. "Kültür ve eğitim inteligentsiyası" ve "küçük müteşebbisler" ayrı ayrı gruplar olarak tahlil ediliyorlar. Zaslavskaya yaş gruplarına göre tavır farklılıkları üzerine de bazı görüşler öne sürüyor ve işletme yönetimi bürokrasisinin ehliyet düzeyi ve değişim kapasitesi uyarınca perestroykanın destekçileri veya karşıtları şeklinde bölündüğünü belirtiyor – ki DAC'deki son gelişmelerle teyit edilmiştir. Vardığı sonuçlar ilginç olmakla birlikte, kilit yapısal farklılaşmanın kuramsal olarak aşağıya doğru bölümlenmesini ispat etmekten uzaklar.

8. Bürokrasinin Şizofrenik Öz-Bilinci

Şimdiye dek sürdürdüğümüz tartışmadan, bürokrasinin işçi sınıfıyla tüm bağlarını koparamadığı, buna mukabil bu sınıfın asalak, israfkar, dalavereci, baskıcı ve maddi bakımdan ayrıcalıklı bir katmanı olarak hareket etmeye devam ettiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde, Marx ve Lenin'in kuramıyla da tüm bağlarını koparamamıştır, her ne kadar onun eleştirel, özgürlükçü fikirleri ve araştırma yöntemini bir dizi alakasız dogmaya çevirse de. Marksist geleneğe asıl yaklaşımı, tek amacı hüküm sürdüğü ülkelerdeki toplumsal ve siyasi yapıları ve peşpeşe uyguladığı çeşitli, sık sık da çelişik politikaları haklı göstermek olan skolastik bir alıntı aktarımı yaklaşımıdır. Bürokrasi bu yolla bilimi konjonktürel politikaların ve kendisi tarafından savunulan çıkarların bir hizmetkarı şeklinde araçsallaştırır.

Öte yandan, dogmalar Stalin, Hruşçov ve Brejnev gibi aydınlatıcılardan değil de, hâlâ Marx, Engels ve Lenin'den alınır, her ne kadar zaman zaman güçlü bir bozma ve tahrifat ögesiyle birlikte olsa da.[66] Bu ne arızi olabilir, ne de sonuçları büsbütün gözden kaçırılabilir.

1. Bölüm'de bürokrasinin ideolojisinin çok önemli bir yanına işaret etmiştik: devlet ve meta fetişizminin bileşimi. Diğer bir asli boyut da, bürokrasinin gerçekten kendisinin diyebileceği bir dünya görü-

65 *Die Gorbattschow-Strategie*, s. 286-93.

şünü tutarlılıkla formüle edecek denli kendi bilincine varmak ve açıkça kendini ileri sürebilmek konusundaki yeteneksizliğidir. Tarihteki tüm yönetici sınıfların davranışıyla çarpıcı bir zıtlık içindeki bu zayıflık bürokrasinin gerçekte bir yönetici sınıf olmadığının yeni bir teyitini sunar. Sieyès'in "Üçüncü Zümre nedir? Üçüncü Zümre yoktur" dediğini hayal etmemiz zordur.[67] İç Savaş öncesi ABD'deki Güneyli köle sahiplerinin bu "özgün kurumun" varlığını inkarlarını ya da Avrupalı aristokratların özel haklarla donatılmış bir kalıtsal soyluluğun yokluğunu iddia etmelerini de göz önüne getiremeyiz. Yine de nomenklaturanın yarım yüzyıldan daha fazla bir süredir kendisiyle ilgili söyledikleri bu tarz bir şeydir.

Bu ideolojik kendini reddetme kuşkusuz muazzam bir mistifikasyondur. Patlayıcı çelişkilerle doludur. Bir nebze algılama gücü ve zekaya sahip herkesin gerçek hayatta gün be gün yaşadıklarının içinde uçuşur. Dolayısıyla yığınla şüpheye ve zihinsel redde yolaçar. İsyankar bir topluma, yine yoğun bir redde yolaçan kurumlaşmış yalanlar yoluyla ancak sokuşturulabilir.[68] Bunu sürdürmek için, yalnızca ya da hatta başlıca aydınlara karşı değil, işçilere karşı da yüksek derecede bir baskı uygulamak gerekir. "Kötü düşünceleri" ("Sovyet-sosyalist düzenine küfretme", "anti-sosyalist propaganda", vs.) dile getirme suçu ceza yasasına sokulmalı ve insafsızca hapise veya çalışma kampına kapatılma hükmüyle cezalandırılmalıdır.[69] Bürokrasinin kendi varlığını inkar etme çabaları tüm toplumsal bi-

---

66 Bununla beraber, şu da belirtilmeli ki, Stalin'in diktatörlüğü döneminde onun eserleri Lenin'inkinden çok daha geniş çaplı olarak basılıyor ve tedavül ediyordu.

67 Sieyès'in ünlü "Üçüncü Zümre nedir? Hiçbirşey. Ne olmak istiyor? Herşey" deyişi 1789'daki Fransız Devrimi'nin başlarında burjuvazinin temel manifestosu haline gelen *Üçüncü Zümre Nedir?* adlı kitapçığından alınmadır.

68 Krş. Zaslavskaia, s. 162; Gorbachev, *Perestroika*, Londra, 1987.

69 "Yasaklanmış düşünceler" için uygulanan suçlama ve baskılar, aynı zamanda, genelde daha yumuşak biçimlerde (ama her zaman böyle değil) olmak üzere, sosyaldemokrasi ve sendika bürokratlarınca da devreye sokulur. Çok uzun zaman önce değil, CFDT'nin sol kanadına mensup hastane işçileri sendikası, Troçki'den ve Dördüncü Enternasyonal'in Fransa seksiyonu LCR yayınlarından yaptığı birkaç alıntı nedeniyle "kara koyun" [aynen böyle] olarak suçlanarak kovulmuştu. Kovulmanın gerçek nedeni bu militan sendikacıların sektördeki hemen hemen tüm ücretlilerce katılınan, ama bürokratların tanımayı reddettikleri seçilmiş komitelerce yönetilen ulusal çaptaki muzaffer bir grevi desteklemeleriydi.

limleri fiilen boğarak onu bizzat toplumsal gerçekliği inkar etmeye sürükledi.

Tüm bu işlemlerin bir boşluk içinde değil de, hâlâ Marksizme atıf yapmaya gebe bir çerçeve içinde cereyan etmesi onu patlayıcı tazyiklere açık hale getiriyor. Bürokratik diktatörlüğün etkileri geniş kitlelerin gözünde Marksizmi bir "devlet dini" olarak itibar kaybına düşürme eğilimde, ama Marx, Engels ve Lenin'in eserleri geniş çapta ortalıkta olduğu müddetçe, her zaman bunlardan bürokrasinin sırrını, nasıl doğduğunu, ne anlama geldiğini, nasıl altedileceğini açıklamak üzere tahlil aletleri çıkarabilecek kişiler çıkacaktır. Bürokrasiye göre Marksist düşünce bir hidra gibidir. Birbiri ardısıra kellesini koparırsınız, ama onların yerinde her zaman yenileri yeşerir.

Bürokrasinin Marksizme yaptığı sürekli atıflar için ödeyeceği bedel budur. Sovyet Thermidor'unun ilk günlerinden beri başka bir yol bulamamıştır. Dahası, toplumsal bilimin özürcü tahrifi belli bir eşiğe vardığında, onu diktatörlüğün bir payandası olmaktan çıkarıp kendisine karşı bir zaman ayarlı bombaya dönüştüren nesnel sonuçlar ortaya çıkmaya başlar. Mistifikasyon kendine karşı mistifikasyon haline gelir. Bürokrasi burnunun dibinde cereyan eden toplumsal değişim süreçlerini görmek veya kavramak konusunda gitgide yeteneksizleşir. Artık kendi ülkesini tanımıyordur.[70] Fakat bu durum onun hükümranlığını savunma kapasitesini azalttığından, toplumsal bilimdeki demir pençesini gevşetmek zorunda kalır. Gorbaçov'un glasnostunun sebeplerinden biri de budur.

Bugün, özellikle Marksizm resmi ideoloji olarak kaldığı için, toplumsal bilimlerin yeniden canlanması bürokrasinin "modernleşmeci" kanadının arzuladığı gibi, katıksızca ampirik ya da pragmatik olamıyor, eleştirel Marksist düşünce ve tahlilin bir yeniden canlamasıyla gitgide daha içiçe geçiyor. Sovyetler Birliği'nde bugün yirmili yıllar-

---

70 Bunun en patetik örneği 1989 başlarında Alman haftalık dergisi *Die Zeit*'ın bir mülakatında sakince şöyle diyen Çekoslovak KP'sinin lideri Jakes'tir: "Niçin meydanı bu muhaliflere, bu Vaclav Havel'e bırakalım? Bunların halk içindeki desteği yüzde birden düşüktür". Daha bir yıla varmadan, Havel Çekoslovak halkının ezici çoğunluğunun desteğiyle Çekoslovakya Cumhurbaşkanı seçildi.

daki tartışmadakinden çok daha derin olan, bir toplumsal görüngü olarak -bürokratik alışkanlıklar ve zihniyet sorunundan ayrı olarak- bürokrasi üzerine bir tartışma gelişmektedir. Daha ancak iki yıllık olsa da, derinlik ve sofistikasyon açısından Batı'daki elli yıllık kuramsal geleneği, fiilen geçmediyse eğer, egale etti bile.

Bu hikayenin tümü değil. Marksist ve diğer eleştirel toplumsal düşüncenin rönesansı varolan düzene itiraz eden yeni toplumsal hareketler ve kitle eylemleriyle birleştiğinden, bürokraside derin ve sürekli bir kimlik krizi doğuruyor. Özellikle işçi sınıfının protestosuyla karşılaştıklarında, çok sayıda bürokrat kendine bazı sınıflandırma soruları sormak zorunda kalıyor: Biz kimiz? Komünist mi yoksa sadece kendine Komünist diyen bir partinin üyeleri mi? Bizim temel bağlılığımız kime -Parti'ye mi, yoksa işçi sınıfına, özgürleşmeye ve Marksizme mi?[71] Şimdi Parti her zaman haklı olmadığını kabullenirse, kendi bireysel irademizle, veri bir durumda neyin doğru, neyin yanlış olduğuna kendi başımıza karar verebilecek miyiz yoksa veremeyecek miyiz? Tüm bunları tartışabilecek denli özgür müyüz? Hem biçimsel Parti yapıları içinde hem de dışında mı? Sadece Parti üyeleriyle mi yoksa diğer işçiler ve eleştirel aydınlarla da mı?

Böylece bürokratlaşmanın ve işçi demokrasisinin boğulması döneminin başında sorulan kilit soruların hepsi en azından bürokrasi ve ideologlarının bir kısmının kafasında yüzeye çıkmaya başlıyor. Ve sadece kafalarında değil. Stalinist ve stalinizm sonrası neslin bürokratları, ideologları ve yol arkadaşlarının kalplerini korkunç bir günah yakmaya başlıyor. Canavarca suçların ve bunların sistematik biçimde hasıraltı edilmesinin günahını -bunların azımsanmayacak bir kısmı da kendi Parti yoldaşlarına karşı işlenmişti- taşıyorlardı. Kabil'in damgası alınlarından fışkırıyor. Dün herşey zorunlu ve kaçınılmaz olarak, bir ehvenişer veya şanssız bir hata olarak izah ediliyordu.[72] Bugün işçi sınıfı ve sosyalizmin çıkarlarına karşı işlenmiş tiksinç suçlar isimleriyle anılıyor. Ancak en kinikler ya da ahlaken rezil olanlar günahlarını inkara veya asgarileştirmeye

71 Bir Sovyet yazarının oğlu tarafından kendine sorulan şu korkunç soruyu hatırlayalım: Baba, sen bir Parti üyesi misin yoksa Komünist mi?"

yeltenebilirler.[73]

Doğu Avrupa'daki en büyük işçi sınıfı başkaldırısıyla yüzyüze gelenlerin kabahatlerini en açık biçimde kabul edenler ve özeleştiri ihtiyacı duyanlar olmaları anlamlıdır: Macar Stalinistlerinden söz ediyoruz. Daha 1956 devrimi başlamazdan evvel, namuslu bir komünist olan Imre Nagy KP bürokrasisini söz konusu partinin yozlaşmasındaki kilit öge olarak tanımlayarak tüm Rákosi döneminin bir yeniden değerlendirmesini kaleme almıştı:

> Aygıtın hakimiyeti ve seçilmiş organların sönmesi, Parti önderliğinde idari yöntemlerin artması sonucuyla birlikte, Partimizin yaşamında yeni birşey değildir. Parti önderliğinin Haziran öncesindeki yöntemleri tipikti. Bunu değiştirmekten acizdik. Bu özellikle kötüydü, zira Sovyet yoldaşlar, özellikle de Yoldaş Hruşçov birçok vesileyle bizim dikkatimizi şu tehlikeye çekmişti: aygıt bizi yönetiyordu ve gücü Parti'yi aşıyordu. ["Sovyet yoldaşlar" bunun SSCB'de ta 1923'de meydana geldiğini belirtmeyi unutmuşlar, EM.] Artan baskı, terörizm ve parti içi demokrasi alanında ve eleştiri ile özleştiri de gözdağı aygıtın üstlendiği hakim rolle ve Parti içi hayatta idari yöntemlerin artan kullanımıyla yakından bağlantılıdır...
> Hizipçilik suçlaması Parti içi hayatın kurallarıyla ilgili bozuk fikirlerden ileri gelmektedir. Parti üyelerinin her siyasi lafı Parti üyelerinin Parti sorunlarını tartışma ve fikir yarıştırma ve değiş tokuşu yapma temel haklarını reddeden; Parti üyelerinin ancak Parti Sekreteri'nin varlığında veya aygıt üyelerinin gözetimi altında Parti hayatını, siyasi, iktisadi, kültürel vaya uluslararası sorunları tartışabileceklerine inanan; tartışmaların belli kurallara bağlı olarak veya önceden belirlenmiş bir görüş açısı çerçevesinde ve sınırlı bir menzilde yürütülmesi gerektiğini düşünen –bir başka deyişle, ancak "sol kanat" aşırıcıları ve Parti bürokrasisinin hoşgörebileceği koşullar altında– kişilere hizipçilik gibi gözükür.[74]

---

72 Deng Xiaoping'in Pol Pot hakkında şöyle söylediği rivayet edilir: "Niye bazı insanların Pol Pot'u yerinden etmek istediklerini anlamıyorum. Geçmişte bazı hatalar yaptığı doğru ..." (Aktaran Ben Kiernan, *How Pol Pot Came to Power*, cilt 2, University of Wollongong) Bir milyon fazla insanın öldürülmesi bir "hata" olarak görülüyor...

73 Resmi Sovyet kaynaklarına göre, 1930 ile 1953 arasında, SSCB'de 3,778,234 kişi "haksız misilleme"nin kurbanı olmuştu. Büyük çoğunluğu Komünist, toplam 768,089 kişi kurşuna dizilmişti. Her tarafsız okuyucuyu etkileyebilecek, özellikle dokunaklı bir özeleştiri için bkz. Ernst Fischer'in otobiyografisi, *An Opposing Man*, Londra, 1974. Komintern'deki temizliklerdeki sorumluluğu çok daha büyük olsa da (belki de nedeniyle demeliydik), Togliatti'nin böyle bir özeleştiri yapacak cesareti yoktu.

Imre Nagy eşyaya ismiyle hitap etmekte tereddüt göstermiyor. Stalinizmin Macaristan'da yarattığı şey işçi devletinin gerçek bir yozlaşmasıydı:

> İktidarın yozlaşması sosyalizmin kaderini ve toplumsal sistemimizin demokratik temelini ciddi biçimde tehlikeye düşürüyor. İktidar artan ölçüde halktan koparılıyor ve sertçe ona karşı çevriliyor. İktidarın işçi sınıfınca uygulandığı ve iki büyük emekçi grubuna –işçiler ve köylüler– dayandığı bir proletarya diktatörlüğü tip[illegible]olarak Halk Demokrasisi açıkça Parti üyelerine değil, kişisel diktatörlüğe yaslanan ve Parti aygıtını ve onun aracılığıyla da Parti üyelerini bu diktatörlüğün basit bir aleti haline getirmeye çalışan bir Parti diktatörlüğüyle yer değiştiriyor. İktidarın gözenekleri sosyalizm veya demokratizm ruhuyla değil, bir azınlık diktatörlüğünün Bonapartist ruhuyla dolu. Hedefleri Marksizmle, bilimsel sosyalizmin öğrettikleriyle değil, her ne pahasına ve her yolla savunulan otokratik görüşlerle belirlenir.[75]

Otuz yıl sonra SSCB ve Çin'de geniş bir ölçekte yürütülecek olan tartışmaları önceden sezinleyen ve SBKP'de Sol Muhalefet'in daha 1923'de ileri sürdüklerini yankılayan Nagy, veri bir etik-moral standartlar kümesi --daha doğrusu etik-siyasi standartlar demeliyiz– ile işçi iktidarının bürokratik yozlaşmasına karşı mücadele arasındaki bağlantıları doğru biçimde kurmuştu. Zira bürokrasinin maddi ayrıcalıklarını sağlamlaştırması, Parti üyelerinin ve geniş kitlelerin üzerine bindirilen maddi tazyikle (eğer baskı değilse) birlikte, içinde yolsuzluğun olgunlaştığı herşeyi kapsayan bir kinizmin toplumsal atmosferini yaratır:

> Kitlesel mahkemelerin [yani göstermelik mahkemelerin-E.M.] yönetici ve örgütleyicilerinin ya da masum insanların işkenceye tabi tutulması ve öldürülmesinden sorumlu olanların, ya da iktidarı kötüye kullanarak ya halka karşı ciddi suçlar işleyen ya da diğerlerini böyle suçlar işlemeye zorlayan uluslararası kışkırtmaların sorumlularının, iktisadi sabotajcıların, kamu mülkiyetini çarçur edenlerin önderlik konumlarında olması

74 Imre Nagy, *Imre Nagy on Communism*, New York, 1957, s. 289-90.
75 *A.g.e.*, s. 50.

kamusal ahlakla bağdaşmaz. Kamu, Parti ve devlet organları bu ögelerden temizlenmelidir.

İnsanları, kamusal hayatta ahlakla bağdaşmayan, bireyselliklerini ve inançlarını terke zorlayan bir tür maddi bağımlılık vardır. Maalesef, bu durum burada kitlesel boyutlar kazandı ve bu toplumumuzun hemen hemen bir hastalığı olarak görülmeli. İktisadi ve siyasi yapının aşırı merkezileşmesi kişisel diktatörlüğün kaçınılmaz bir refakatçısıdır. Karşıt görüşlerin yalnız susturulmadığı, aynı zamanda da yaşam gereçlerinden fiili bir mahrumiyetle birlikte cezalandırıldığı; karşıt görüşleri ifade edenlerin, Anayasa'da yeralan birey ve insan hakları utanç verici bir şekilde dikkate alınmayarak toplumdan uzaklaştırıldığı; yürürlükteki siyasi eğilime ilke olarak karşı çıkanların işlerinden atıldığı bir yerde kamusal hayatta ne tür bir siyasi ahlak olabilir?...

Bu sosyalist ahlak değidir. Bu daha çok modern Makyavelizmdir. Bu çok güçlü maddi bağımlılık, bu ekmek parası endişesi en soylu insani erdemleri, özellikle sosyalist bir toplumda gelişmesi gerekli erdemleri, cesareti, kararlılığı, içtenliği ve açık sözlülüğü, ilkesel tutarlılığı ve sağlamlığı öldürür. Bunların yerine, liderler kendini alçaltma, korkaklık, ikiyüzlülük, ilkesizlik ve yalancılık gibi erdemleri geçirmişlerdir. Kamusal hayattaki yozlaşma ve yolsuzluk ve bunun sonucunda toplumda ortaya çıkan karakter bozulması gözlerimizin önünde cereyan eden ahlaki-etik krizin en ciddi tezahürleri arasındadır...

Üçkağıt ve kariyerizm kamusal hayatımızda tehlikeli biçimde yayılıyor ve insan ahlakı ve haysiyetini derinden etkiliyor; güvensizlik gelişiyor; ve bir şüphe ve öç atmosferi sosyalist ahlakın, hümanizmin temel özelliklerini ortadan kaldırıyor; bunların yerine kamusal hayatta soğuk bir gayri insanilik geçiyor. Toplumsal hayatımızın ahlaki durumunun ortaya koyduğu şey şok edici bir resimden başka birşey değildir.[76]

Tüm proleter bağlarını koparmamış bürokratların kimlik krizi mümkün olan en açık biçimde, Ekim 1956 devriminin yanına geçen ve KGB'nin tam bir *bête noir*'ı haline gelen eski bir işçi ve işçi çocuğu olan Budapeşte polis şefi Sandor Kopacsi tarafından ifade edilmiştir. Imre Nagy'ye verilen ölüm cezasından kıl payı kurtulmuştu.[77] Tutuklanmasının ardından kimliği ve mesleği hakkındaki sorulara ne diyeceğini bilememişti:

76 *A.g.e.*, s. 55-56.

> Ağzımı açtım. Sonra, büyük bir şaşkınlıkla anladım ki artık bunu bilmiyordum. Budapeşte polis şefi mi? Hayır. Kuzeydeki ormanlarda sürtüp duran genç bir metal işçisi mi? Hayır. Babamın sevgili oğlu mu? Kızımın pek sevgili babası mı? Allen Dulles'ın bordrosundaki bir casus mu? Hruşçov ve Imre Nagy'nin bir izleyicisi mi? Yoksa Janos Kadar'ın mı? İçi boş bir salyangoz kabuğu mu? Bir kar tanesi, alnıma yeni konan bir kar tanesinin kardeşi mi?[78]

DAC'deki üç ünlü yazar bu şizofreniye edebi bir ifade kazandırdılar. En patetiği, arkadaşı Janka ile Wolfgang Harich'in uzun süreli hapis cezasına çarptırılmalarını sağlayan ömür boyu arkadaşı Lukacs'ın bir kışkırtma içine çekilmesine yardımcı olan eski Kültür Bakanı Johannes R. Becker'inki. SED Merkez Komitesi'ne yazdığı skandal derecesinde kölecil bir mektupta, Stalin'e ne denli hayran olduğunu ve samimiyetle onun şanı için şiirler yazdığını ve Hruşçov'un SBKP'nin Yirminci Kongresi'nde yaptığı ifşaatlardan nasıl sarsıldığını -ama "koşulsuz Parti disiplini" konusunda negatif sonuçlar çıkartmadan- açıklıyordu.[79] Bununla beraber, aynı zamanda, gizliden gizliye, kendi yoldaşlarını polise ihbar eden ve birkaç satırda onları ölüme gönderen bu yazarları mahkum eden bir dizi yoğun şiir yazıyordu. Şiirlerden biri böyle bir ihbarcının intiharıyla bitiyordu: "Bundan böyle artık bir insan gibi yaşayamazsın. Ve av tüfeğiyle kendini öldürdü".[80]

İkinci örnek, Yirminci Kongre'den sonra karşılaştığı bir mülakatçıya Moskova Duruşmaları'nın düzmece olduğunu bilmediğini, bunu bilseydi bile kınamayacağını, zira bunun Hitler'e karşı yegane kalkan olan SSCB'nin düşmanlarına hizmet edeceğini beyan eden romancı Stephan Hermlin'dir. Daha sonraları, Hermlin ancak gerçeğin devrimci olduğunu ve ihraç edilme tehlikesi de olsa, mümkünse Parti içinde her ne pahasına olursa olsun gerçeğin dile getirilmesi gerektiğini kabul etmiştir.[81]

Şizofreninin en çarpıcı örneği en yetenekli Alman Stalinist yazarı

77 Nagy'nin mahkemesinde, Kopacsi tanıklığa ve Nagy'nin özgün adı *Ahlak ve Etik* adlı elyazmasının onun siyasi seçimini etkilediğini açıklamaya çağrılmıştı.
78 Sandor Kopacsi, *In the Name of the Working Class*, Londra, 1989, s. 253.
79 DAC edebiyat dergisi *Sinn und Form*, Mart-Nisan 1990 sayısında yeniden basıldı.
80 *Sinn und Form*, içinde s. 342.

Bertolt Brecht'tir. Korkunç oyunu *Die Massnahme*'de masum yoldaşların katlini olduğu gibi peşinen haklı çıkarmaya çalışmıştı. Uzun yıllar sonra, Doğu Alman işçilerin 17 Haziran 1953'deki başkaldırılarının vahşice ezilmesine karşı eleştirisini kamuya açık biçimde dile getirememişti. Ama aynı sırada günlüğüne ünlü bir alaycı giriş yazmıştı: "Eğer halk Parti'nin doğru çizgisini izlemiyorsa, Parti halkı dağıtmakta haklıdır". Ve gizli bir şiiri de Stalin'i "*verdienter Mörder des Volkes*" (kalburüstü bir halk katili) olarak adlandırıyordu.[82] Kahramanı bir baskı ortamında hayatta kalabilmek için ilkeler konusunda manevralar yaparken, düşünce ve bilim özgürlüğünün bir savunulmasını veren, kuşkuya yer bırakmayacak ölçüde anti-Stalinist bir oyun olan *Galileo*'yu (en iyi oyunu) da yayınlamış olduğunu ekleyelim.

9. Kitlesel İşçi Partilerinin Bürokratlaşması Kaçınılmaz mı?

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, iki ayrı gelenek kitlesel işçi partilerinin bürokratlaşmasının kaçınılmaz olup olmadığı sorununu ortaya attılar. Bir yandan, Mosca ve Pareto'nun "elitlerin dolaşımı" kuramından esinlenen Robert Michels tüm partileri etkisi altına alan bir oligarşinin "tunç yasası" vazetti.[83] Diğer yandan, anarşistler Bakunin'in Birinci Enternasyonal'deki mücadelesinden beri benzer bir fikir geliştirdiler ve bu görüş belli bir ölçüde sosyal demokrasi içindeki çeşitli Sol Muhalefetçiler (daha sonra anarşizme geçen Alman Johann Most gibi) tarafından devralındı. Her iki gelenek de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra KAPD ve Pannekoek ve Gorter'in çevresindeki "konseyci komünistler" gibi, parti liderlerinin "otoriter" karakterlerinin kaçınılmazlığını vurguluyorlardı.[84] Fakat ardından

81 *A.g.e.*, s. 315-16. Hermlin "parti disipilini" ile "kör itaat" arasındaki önemli ayrımı da yapıyordu.

82 Heiner Müller, *Wolokolamsker Chaussee I-V*, Berliner Ensemble, 1989, s. 3 içinde.

83 R. Michels, *Political Parties*, New York, 1962. İlk kez 1913'de *Zur Soziologie des Parteiwesens* adıyla yayınlandı.

yollar ayrıldı. "Konseyci komünistlerin" yanı sıra, en azından anarşistlerin bir kanadı kitle eylemi ve örgütlenmesinin belirleyici önemini vurgularken, Pareto-Michels okulu işçi sınıfı kitlelerinin kendi kurtuluşlarını gerçekleştirmekten içkin olarak aciz olduklarını beyan ediyordu.[85]

Burada gerçekten *in media res* durumundayız. İşçi kitle partilerinin bürokratik yozlaşmalarının kaçınılmazlığını kabul ettiğimizde, aynı zamanda kitle eylemi ve öz-örgütlenmesinin de kaçınılmaz olarak gerileme göstereceği veya en azından sürekli olarak düşük bir düzeyde kalacağını vazetmiş oluruz. Besbelli ki burada bürokratlaşma sorunundan daha fazlası söz konusudur. Modern proletaryanın tüm kaderi, hatta tüm insanlığın kaderidir söz konusu olan. Zira işçi sınıfının öz kurtuluşu olmadan, sosyalizm mümkün değildir. En iyi durumda, daha iyi bir topluma götüren yolda geriye sadece kapitalizmin bir reformu kalır. Fakat uzun vadede, kapitalizm felaket üzerine felaket getirir. Sedece kapitalizmin reformu Hitler'in iktidarı almasını ya da Auschwitz ve Hiroşima yolunu kapamayı engellemez; Yarın da benzer tehlikelerin doğmasını engelleyemez. Eğer tüm bunlar doğruysa, o zaman barbarlıktan ya da doğrudan kendi kendini imhadan kurtuluş yok demektir.[86]

Tarih kayıtları, anarşistler ve konseyci komünistlerin yaptıkları gibi, "partiler"in özgüllüğü üzerinde odaklaşmanın gerçekte meseleden kaçmak olduğunu açıkça gösteriyor.[87] Anarko-sendikalistlerin yönetimindekiler de dahil, sendikalar gerileyen kitle eylemi koşullarında çok daha hızlı bir bürokratlaşmaya adaydırlar. Aynı durum sovyet tipi organlar için de doğrudur. Gerçekte, devrimci partiler ge-

---

84 Birçok yazar Marx'ı izleyerek anarşist ve ultra-sol sektlerde aşırı Stalinist örgütler hariç, kitle partilerine göre otoriterlik ve liderlik kültünün çok daha güçlü biçimde yeşerdiğine işaret etmişlerdir. Bu gayet mantıklı, zira otoriter eğilimlerin gerçek panzehiri sadece kitle eylemi ve kitle demokrasisidir.

İşçi konseylerinin kitle eyleminin keskin bir gerileme gösterdiği dönemlerde hayatta kalabileceği fikri tarihsel deneyimce çürütülmüştür. Kitle sendikalarından ve öncü partiler inşaasından, dar, temsili olmayan "konseyler" veya "sendikalar" kurmak için çekilmek, bir bütün olarak işçi sınıfının kolektif öz kurtuluşu ihtiyacı ile onun kitle örgütlerinin yavaş yavaş bürokratlaşması arasındaki çelişkinin ortaya koyduğu hiçbir sorunu çözmez.

85 Bkz. Michels, böl. 2. Bu meseleye son bölümde geri döneceğiz.

nellikle bu eğilime karşı kısmen üyelerinin çoğunun yüksek bir sürekli eylem düzeyi olduğundan ve kısmen de genelde bu tehlikelerin daha çok farkında olduklarından daha uzun bir süre direnirler.

Son tahlilde, sorun ancak basitleştirmeci "siyah" (bürokratlaşma) ve "beyaz" (işçilerin özyönetimi) karşıtlığının yerine çelişik ve bileşik süreçler şeklindeki diyalektik anlayış geçirilirse doğru biçimde konulmuş ve çözülmüş olur. İşçi sınıfı kitle örgütlerinin bürokratlaşmaya başlaması yönündeki trend gerçekten kaçınılmazdır, tıpkı kitle eylemindeki dönemsel gerilemeler gibi. Ama kitle eylemi düzeyinde dönemsel yükselişler de aynı şekilde kapitalizmin ve burjuva toplumunun iç çelişkilerinin kaçınılmaz sonuçlarıdır: birçok kez devrimci eylem biçimini almışlardır.

Bu süreç geliştikçe, bürokratlaşma yönündeki trend de denetim altına alınır ve ilk sonuçları tersine çevrilir. Yirminci yüzyıldaki en kayda değer örnekler şunlardır: Rusya 1917-19; Almanya 1917-20; İtalya 1917-21; İspanya 1934-Mayıs 1937; Belçika 1956-62; İtalya 1969-73; Çekoslovakya 1968-69; Şili 1970-73; Portekiz 1974-75; Polonya 1980-81; Brezilya 1985-90; ve çok daha sınırlı bir şekilde Fransa 1934-37, ABD 1934-39 ve Arjantin 1973.[88] Benzer bir süreç SSCB'de de geçen birkaç yıl zarfında ilerleme kaydetmektedir.

Böylece, işçilerin öz kurtuluşu hedefini izleyen sosyalist veya komünistlerin gerçek görevi örgütlenmek ve fikir ve amaçlarını işçi sınıfı içinde yaymak; işçi sınıfının ve tüm sömürülen ve ezilenlerin mücadelelerine en büyük bağlılık, liyakat ve açık fikirlilikle katılmak; ve bir bütün olarak sınıfın veya en azından onun önemli bir kesiminin öz eylemi ve öz örgütlenmesini harekete geçirecek şekilde davranmaktır. Tarih bunun muhteşem, ama aynı zamanda da müm-

---

86 Bkz. aşağıda Bölüm 5. Troçki bu ikilemi daha 1939'da formüle etmişti, her ne kadar bunu çok sınırlı bir zamana sıkıştırsa da.

87 Konseyci komünistler üzerine bir tartışma ve bibliyografya için bkz. Serge Bricianer, *Pannekoek and the Workers' Counsils*, St. Louis, 1978.

88 Nelson Lichtenstein (*Labor's War at Home: the CIO in World War II, Cambridge*, 1982) Amerikan sanayi sendikalarında 1939'dan sonraki yeniden bürokratlaşmanın ilginç bir hikayesini anlatır. Aldolfo Gilly ("La anomalia argentina", *Cuadernos del Sur*, no. 4, Ekim-Aralık 1985) 1973'de Arjantin işçi hareketinin fabrikalar düzeyindeki kısa süreli, ama patlayıcı bürokratsızlaşmasını tasvir eder.

kün bir girişim olduğunu göstermiştir.

Kitle eylemi çevrimlerinin altında yatan bir başka "mantıksal" değil, ama gerçek çelişki daha vardır. Bir yandan, ücretli işçiler emek güçlerini satmadan kapitalist toplumda hayatta kalamazlar. Tek sahip oldukları malı daha yüksek bir fiyata satmadan kendilerini özgürleştirmeye başlayamazlar. Emek güçlerini satarlarken ve meta satın almak için parasal ücretlerini kullanırlarken, kapitalist üretim tarzının yeniden üretiminin –yani kendi sömürülmelerinin– kilit bir ögesi haline gelirler. Bunun mutlaka bilinçleri üzerinde etkileri olur.[89] İşçilerin enerjilerini daha yüksek ücret için mücadeleden geri çekmesi gerektiğini ileri sürmek de kuşkusuz bir cevap oluşturmaz. Marx'ın saptadığı üzere, yoksullaşmış bir işçi sınıfı kapitalizmi devirebilmek için çok demoralize olmuş olur.

Diğer yandan, ücretli işçiler aynı zamanda işyerinde kapitalist sömürü ve baskının boyunduruğu altında inleyen üreticilerdir. Daha ilk günlerinden itibaren, işçi hareketi yalnızca reel ücretleri korumak ve yükseltmek için değil, çalışma haftasını kısaltmak ve emek süreci üzerinde belli bir denetim biçimi kurmak için de mücadele etmektedir. Bu şekilde hareket ederek, işçiler kapitalizmin yeniden üretilmesine yardım etmezler: ona nesnel ve –gitgide– bilinçli olarak meydan okurlar. Militan mal tüketicileri olarak işçiler burjuva toplumuyla bütünleşebilirler. Kendilerinden sökülüp çıkarılan artık emek miktarını ve hatta artı çıkarımının mekanizmasını ve insani yapısını militanca tartışan üreticiler olarak burjuva toplumuyla bütünleşemezler. Onun temellerini yıkmaya yönelirler.

İşçi sınıfının bu ikili konumu fiili (ideal veya idealize edilen değil) bilinçliliğin değişik biçimlerinde yansır. Bir dizi kuramcı bu açıdan işçilerin gündelik bilinçliliği ile kelimenin geleneksel, daha yüksek bir anlamında –bir bütün olarak sınıfın tüm üyelerinin ortak, kolektif çıkarlarının bir bilinçliliği– sınıf bilinçliliği arasındaki bir çeliş-

89 Emekli aylıkları bu bakımdan özellikle açık bir örnektir. Bunlar olmadan, işçi sınıfının geniş kesimleri yoksulluk ve yoksunluğun karşısında tümüyle kırılgandırlar. Fakat bir kez bu devlet aylıklarına hak kazanınca, işçiler belli bir yaştan itibaren en azından militanlıklarının bir kısmını kaybetme eğilimine girerler. Başka türlü çok basma kalıp olacak olan, hiçkimsenin elli ya da ellibeş yaşından sonra radikal bir militan olarak kalamayacağı saptamasının gerisindeki yegane gerçek budur.

kiden söz etmişlerdir.[90] Lenin'in sendikal sınıf bilinci ile sosyalist sınıf bilinci arasındaki ayrımı da burada geçerlidir.[91] Biz buna açık bir tarihsel önemdeki bir üçüncü ara düzeyi ekledik: henüz sosyalist olmayan, ama işçilerce kapitalistlerden ve partilerinden bağımsız biçimde örgütlenmeleri ve oy kullanmaları ihtiyacının kavranmasını ifade eden siyasi sınıf bilinçliliği.[92]

Önce Hendrik De Man ve en açık seçik şekilde de Rudolf Hilferding tarafından ileri sürülen bir başka tahlil çizgisi de fikirler alanındaki "genel" ve "özel" çıkarlar arasındaki ayrım üzerinde durur. Bu görüşe göre, sınıf bilinci basitçe geneli özeli ikame etmez. Aynı zamanda, üretici güçleri varolan üretim ilişkilerinin zincirlerinden kurtarmak için zorunlu bir fikirler kümesi geliştirmek için doğrudan maddi çıkarların (işçi sınıfınınkiler de dahil) ötesine de geçer.[93] Kökeni aydınlara ve ideolojilerin diyalektiğine uzanan bu fikirler sınıfın çoğunluğunun maddi çıkarlarıyla bile çatışabilir.[94] Bir kez bu yola girdikten sonra, De Man, yaşlı Sorel veya Hilferding niçin çoğu işçinin çok sık olarak doğru fikirlerden caydığı sorununu ortaya attılar. Burjuva ideolojisinin uyguladığı tazyikten ayrı olarak, işçilerin tutku, efsane, içgüdüsel yönelim, maddi çıkarlardan daha üstün "değerler" arzusu, vb. gibisinden güdülenmelerinin akıldışı kaynağı nedir?[95]

---

90 Özellikle bkz. Reinhard Kannonier, *Zentralismus oder Demokratie. Zur Organisationsfrage in der Arbeiterbewegung*, Viyana, 1983, s. 21-27.

91 Bkz. *What is to be done?*, Moskova, 1968'in üçüncü bölümü.

92 Bkz. E. Mandel, "The Leninist Theory of Organization", R. Blackburn (der.), *Revolution and Class Struggle: A Reader in Marxist Politics*, Londra, 1977. Sınıf bilinci yaşanmış deneyimin, özellikle de mücadelenin bir yoğunlaşması olarak görülebilirse de, işçilerin çoğunluğu için bu deneyimin süreksiz niteliği bu yoğunlaşma sürecini cisimleştiren siyasi öncü örgütlerin kurulmasını haklı çıkarır. Deyim yerindeyse, bunlar sınıf mücadelesinin derslerinin kolektif hafızası gibi işlerler.

93 R. Hilferding, "Das historische Problem" (İlk olarak ölümünden sonra Eylül 1940'da yayınlandı), Cora Stephan (der.), *Zwischen den Stühlen oder über die Unvereinbarkeit von Theorie und Praxis*, Batı Berlin, 1982 içinde s. 311ve dev,.

94 Bu kuramın özürcü niteliği gözden kaçırılmamalı. "Siyasi öncelikler" adına, en azından nesnel olarak, işçi sınıfının maddi çıkarlarıyla çatışan sosyal-demokrat politikaları haklı göstermeye çalışır. Bu soruna önümüzdeki bölümde geri döneceğiz.

95 Bu düşünce çizgisinin klasik başlangıç noktası Hendrik De Man, "Zur Psychologie des Sozialismus", Jena, 1927'dir. Bir sonraki bölümde Wilhelm Reich'ın politika ve psikoloji üzerine bazı görüşlerine eğileceğiz.

Bu iki yaklaşım arasındaki temel fark -kuşkusuz birbirlerinden tam da kopuk olmayan ve belli bir derecede birleştirilebilir olan- kısaca özetlenebilir. Bir yaklaşıma göre, yüksek düzeyli sınıf bilincine asıl engel işçilerin gündelik hayatta bizzat algıladıkları şekliyle doğrudan öz çıkarlarında yatar. Diğerine göreyse, yüksek bir bilinç karşısındaki direniş algılanan bu doğrudan öz çıkara rağmen görülür. Bize göre, birinci yaklaşım büyük ölçüde haklıdır, her ne kadar "psikolojik" akımdan da hayli değerli bilgiler çıkarmak mümkünse de.

Birçok kuramcı bu engelleri işçi sınıfının kitle örgütlerinin bürokratlaşmasının kaçınılmaz oluşunun; işçi sınıfının hakettiği örgüt ve liderlere sahip oluşunun teyidi gibi görüyor. Örneğin Otto Bauer'in kaderci tarihsel materyalizm yorumunda, tarih bir başka yolda ilerleyemez. Eğer Rusya ve Orta Avrupa'da işler ters gittiyse, bunun sebebi nesnel koşulların kitlesel yükselişin yeterince güçlü bir hale gelmesine izin vermemesiydi.[96] Bir başka deyişle: proletaryanın noksanlıkları bürokratlaşmanın kökeninde yatan sebepti.

Bu muhakemedeki sorun, çok şey kanıtlamaya çalışırken çok az şey kanıtlamasıdır. Eğer kitleler her zaman hakettikleri liderlere sahiplerse, birçok durumda işçi hareketi içinde bir dizi rakip önderlik ve partinin birbiriyle mücadele etmesini nasıl açıklarız? Bazen birkaç aylık bir zaman zarfında bu eğilimler arasındaki güçler dengesi niçin o denli fazla değişir? Niçin hemen hemen özdeş nesnel koşullara sahip ülkeler işçi hareketi içindeki işçi demokrasisi derecesinde onca büyük bir farklılık gösterirler?

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: bilinçlilikteki gerçek çelişkiler ancak pratikte, sınıfın gerçek hareketindeki gelişmeler yoluyla çözülebilir. Kitle eylemi ve örgütlülüğündeki ileri biçimler ve buna paralel olarak sınıf bilincinde yüksek bir düzey elde edilmesi kitle eylemlerini burjuva düzenine gerçek meydan okumalara dönüştürmek eğilimindedirler. Fakat öncü partiler inşaası işçi sınıfının bu öz kurtuluşuna yönelik ilerlemenin yeterli olmasa da asli bir bileşenidir.

---

96 Otto Bauer, "Die illegale Partei".

Bürokratlaşacağı bahanesiyle tüm merkezileşmiş işçi örgütlerini reddetmek –ya da daha kötüsü, bireysel işyeri dışşındaki tüm örgütleri reddetmek– hastalıktan da daha kötü bir tedavi önermek demektir.[97] Bunu iddia edenlerin aksine, böylesine bir ilkelliğe geri dönmek, sadece bütünüyle toplum düzeyinde gerçekleşebilecek olan işçilerin öz kurtuluşunun bizzat olanaklılığını inkar eder. Örgüt karşıtı kuramcıların en azından bir kısmı gayet mantıklı biçimde kendi özel hayat çizgilerini burjuva toplumuyla bütünleşerek sona erdirirler.

97 Lenin'in örgüt kuramı isyankar işçilere liderler dayatan bir kumpas içermez, tersine tek bir fabrikada, meslekte veya -bugün bunu da ekleyebiliriz- ülkedeki hayat ve mücadele tecrübesinden türetilen kaçınılmaz olarak dar görüşlülüğün üstesinden gelebilmek için işçilerin tecrübelerini merkezileştirme ihtiyacına dayanır. Bkz. E. Mandel, *The Leninist Theory of Organization.*

3
İkamecilik ve Realpolitik: İşçi Bürokrasilerinin Siyaset Bilimi

1. İkameciliğin Kökenleri

Son bölümde gördüğümüz gibi, işçi sınıfı hareketi içinde yeni bir toplumsal işbölümünün ortaya çıkması, en azından profesyonel görevlilerin bir kısmında şeyleşmiş düşünceye ve amaçlarla araçlar diyalektiğinin tersyüz oluşuna yolaçar. Bu örgüt fetişizminin desteklenmesi için, kimisi açıkça beyan edilen kimisi de en azından uzun bir süre için örtük olarak devreye sokulan bir dizi aksiyom öne sürülmüştür. Bunlar bürokratik liderlerin eylemlerini üzerine dayadıkları ve üyelere genel normlarmış gibi dayatmaya çalıştıkları az veya çok tutarlı bir önyargılar ve sofizmler manzumesi oluştururlar.

Bu aksiyomlar sendikalarda ve sosyal-demokrat bürokrasilerde Stalinist veya post-Stalinist akranlarına göre daha az olmakla birlikte, hiç de daha az gerçek değildir. Bunlar şu yedi aksiyoma indirgenebilir:

(a) Geleneksel kitle örgütlerinin güçlenmesi (sendikalar ve sosyal-demokrat partiler) işçi sınıfının kurtuluşu için mutlak bir önkoşuldur.

(b) Bu hedefe ancak seçilmiş araçlar olarak zaman zaman yasal grev eylemiyle desteklenen seçimler, parlamenter faaliyetler ve işverenlerle toplu pazarlıkla birlikte her koşulda yasallığa saygı yoluyla ("oyunun kuralları") ulaşılabilir.[1]

(c) İşçi sınıfının kitle örgütü aslen ikili bir yapıda olmalıdır. Her türlü amaç için siyasi faaliyetler seçimlere yönelen partiye hasredilirken, sendikalar kendilerini işverenlerle ücretler ve çalışma koşulları üzerine toplu pazarlıkla sınırlamalıdırlar.

d) İyi seçim sonuçları elde etme ("seçimcilik") ve (burjuva) yasallığa saygıya verilen mutlak öncelik, (burjuva) devlete karşı temelde olumlu bir tavrı içerir. "Devlet çıkarları"nın kabulü "ulusal çıkarların" işçi sınıfı çıkarlarının üstünde olmasını gerektirir. Buradan da polis ve orduyu savunmak, "ulusal savunma"yı onaylamak ve sömürgeleri korumak için sürdürülenler de dahil, dış savaşları desteklemek için hazır olmak gerekir.

(e) Sözde bozgunculara karşı gerekirse zorla dayatılan birlik ve disiplin işçi sınıfı örgütünün güçlenmesi için mutlak derecede hayatidir.

(f) Önderlik otoritesi örgütün güçlenmesi için kilit önemdedir ve "kişisel çamur atmayla" onu lekelemeye çalışanlara (ya da zaman zaman dendiği gibi "sosyalist kardeşliği" bozanlara) karşı yaptırım ve ihraç tedbirlerinin kullanımı da dahil, her ne pahasına korunmalıdır.

(g) Kitle eylemi de dahil, bu kuralları tehdit eden ya da hatta sorgulayan her pratik, bu işçi sınıfı içinde derin bölünmelere yolaçsa bile, gerekli olan her araçla engellenmelidir. Bu tür eylemlerin örnekleri siyasi kitle grevleri, burjuva devleti tarafından konulan yasa kurallarına açık meydan okumalar ve işçi ve halk konseyleri kurmaktır.

Bu ilkeler kümesi Birinci Dünya Savaşı öncesi yıllarda derece derece katılaştı ve çoğu sosyal-demokrat partilerin ve hemen hemen tüm sendikaların çoğunluk önderliklerinin ulusal savunma adına burju-

1Bir süre için Bebel, Kautsky ve diğerlerinin, eğer yönetici sınıf genel oyu doğrudan doğruya tehdit ederse, oyunun değişeceğini savundukları doğrudur. Fakat bu kayıt kademeli olarak kaldırıldı. Diğerleri arasında bkz. M. Salvadori, *Karl Kautsy and the Socialist Revolution*, Londra, 1979.

vaziyle sınıf işbirliği politikasına katıldığı Ağustos 1914'de geri dönüşü olmayan noktayı geçti.[2] Bu örgütlerdeki geleneksel "merkezciler" 1917 ile 1923 arasında ve Avusturya'da biraz daha geç bir tarihe dek pek de etkili olmayan bir meydan okumaya giriştiler. Fakat yirmilerin sonundan itibaren, söz konusu yedi öncül geniş çaplı bir kabule mazhar oldu ve bu tarihten beri de bu böyle sürüyor.

Önce Rusya Komünist Partisi'nde, sonra da Komünist Enternasyonal'deki Stalinist hizbe bakacak olursak, yirmilerde kademe kademe dayatılmış ve otuzların ortalarında "tam olgunluğa" erişmiş olan çok daha katı bir aksiyomlar ağı buluruz. Hruşçov'un Yirminci Kongre'deki raporu bazı ikincil meseleleri gündeme getiriyordu. Fakat asıl dogmanın özü Stalinist ve post-Stalinist partilerde (Yugoslavya Komünist Partisi kısmen hariç) yarım yüzyıldan daha fazla bir süre, seksenlerin sonundaki SSCB'deki glasnostun ikinci evresine dek sürdü. Namuslu komünistlere, gerçek anlamda kandırılmış olanlara, eğitimsiz işçilere, yol arkadaşlarına ve kinik suçortaklarına giydirilen bu deli gömleği şu parçalardan oluşuyordu:

(a) Toplumsal devrim ve hatta toplumsal ilerleme işçi sınıfının toplum içindeki önder rolünün öne çıkarılmasıyla bağlantılıdır. İşçi sınıfı bu hedefe ancak Komünist Partisi'nin önder rolüyle varabilir.

(b) Dolayısıyla, sosyalist devrimden sonra kurulan proletarya diktatörlüğü ancak Komünist Partisi'nin hükümdarlığıyla uygulanabilir.

(c) Proletarya diktatörlüğünde, devlet ve parti büyük ölçüde kaynaşır -her ne kadar hiçbir zaman açıkça ifade edilmese de bazıları tam olarak diye düşünür.

(d) Komünist Partisi her zaman haklıdır, çünkü "Marksizm-

2Geçenlerde Alman sendikalar federasyonu önderliği, SPD'nin 4 Ağustos 1914'de niçin teslim olduğu ve savaş bütçesine evet oyu verdiğinin temel gerekçesi olarak, örgütü, bastırma ve yasaklama tehditine karşı savunma ihtiyacını öne sürdü. *Referentenmaterial*, 1 Mayıs 1990.

Leninizm"in bilimsel gerçeğini cisimleştirir ve işçi sınıfının kolektif deneyimini ifade eder.

(e) Sadece Komünist Partisi işçi sınıfını temsil eder. Gerçekten, "Marksizm-Leninizm" proletarya diktatörlüğünde tek parti ilkesini içerir. Diğer partiler yasal olarak kabul edilseler de, onlar işçi sınıfı dışındaki "ilerici" toplumsal güçlerin temsilcileridir ve onların ancak Komünistlerce sıkı biçimde denetlenen "ulusal cepheler" içinde çalışmalarına izin verilir.

(f) Dolayısıyla, işçi sınıfına ait, sosyalist ya da hatta devrimci olduğunu iddia eden tüm diğer partiler işçi hareketini bölmek, zayıflatmak ve sonunda da yenilgiye uğratmak amacıyla onun içine sızmış yabancı sınıf güçlerini temsil ederler. Eğer işçi sınıfı ileriye doğru yürüyecekse bunlar acımasızca ezilmelidirler.[3]

(g) Devlet ve toplum içinde önder rolünü uygulayabilmek için Komünist Partisi, öncelikle tüm üyeleri ve önderleri üzerine bir "demir disiplin" dayatarak, her ne pahasına olursa olsun birliğini korumalıdır. Hiçbir koşulda politika meselelerindeki içsel farklılıklar umuma açık olamaz.

(h) İktidardaki Komünist Partileri (ve bazıları da iktidardan önce) çok sayıda üyeye sahip olduğundan, parti içindeki politika farklılıklarının her umuma açılışı kaçınılmaz olarak dışarı sızar ve partinin birliği ve otoritesini ağır biçimde tahdit eder, onun önder rolünü ve bizzat proletarya diktatörlüğünü zedeler. Dolayısıyla, yönetici organlardaki tüm azınlıklar alt organlarda kendi inançlarına rağmen çoğunluğun konumlarını savunmalıdırlar -yani, sade-

3Bazen Parti'nin hata yapabileceği de eklenir, ama bu hatalar ancak "demokratik merkeziyetçilik"in (yani gerçekte bürokratik hiper-merkeziyetçilik) normal kanalları yoluyla düzeltilebilir ve düzeltilmelidir. Tüm KP dışı örgütlerin içşi sınıfı dışı karakteriyle ilgili olarak Stalinist İncil'e bkz. *History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks): Short Course*, Moskova, 1939, s. 359. Bunun mantıksal sonucu, ancak organik bir bütün olarak işçi sınıfı hareketi kavramı üzerine dayandırılabilecek gerçek bir birleşik cephe politikasının reddedilmesidir. Stalinistler birleşik cepheleri ancak manevra olarak önerirler. Bu uygulama, sosyal-demokrasinin (ya da "sosyal faşizmin) Naziler yenilgiye uğratılmadan evvel ezilmesi gerektiğinin öne sürüldüğü 1929-33 döneminde caniyane bir çılgınlığın doruklarına yükseldi.

ce kamuoyu önünde veya sınıf mücadelesi içinde değil, parti içindeki mücadelede dahi oybirliğiyle hareket etmelidirler.

(i) Tüm bunlar nedeniyle Komünist Partisi içinde farklı platformlar etrafında eğilimler oluşturma hakkı söz konusu olamaz. Bu "hizipçilik" ile aynı anlama gelir. Tüm hizipler ya da eğilimler potansiyel birer "ikinci parti"dir –yani sınıf düşmanının acentaları– ve karşı-devrimci örgütlerle aynı şekilde ezilmelidirler. Farklılıkların dışa vurulması günü birlik politika oluşturan organlarla (Politbüro) sınırlanmalıdır.[4] Günübirlik liderliğin tüm üyeleri konferans öncesi dönemlerde bile üyeler önünde sadece çoğunluk önderliğinin görüşlerini ifade etmekle yükümlüdürler.[5]

(j) Öte yandan, önderlik içindeki tüm görüş ayrılıkları nesnel olarak (ve çoğu zaman da öznel olarak) "yabancı sınıf çıkarları"nı ifade eder. Bırakın işçi sınıfı veya bütün toplumu, Parti içinde azınlıklara ifade özgürlüğü vermek dahi sınıf düşmanına ifade özgürlüğü vermek demektir.

(k) Yönetimdeki Komünist Partileri, emperyalizmin "sosyalist ülkelere" ve Komünist Partilerine sürekli olarak casus, sabotajcı, yıkıcılar, ajanlar, vb. gönderme yolundaki girişimleri çerçevesinde, son derece hasım bir uluslararası ortamda işgörür.[6] Bu çabaların boşa çıkartılması için parti ve toplum içinde polisiye yöntemlerin sürekli arttırılmasının yanı sıra büyük bir dirayet ve gizlilik de talep ediliyordu.[7]

4Farklılıkların Merkez Komitesi'nde de "dile getirilebilmesi" ve mücadelesinin yapılabilmesi daha tartışmalı bir meseleydi. Fakat pratikte, *de facto* kitlesel yükseliş koşulları hariç, bu 1930'dan sonra hiç gerçekleşmedi.

5RKP'nin 1927 Kongresi bir başka dönüm noktası daha oluşturdu. Muhalefet yalnız disipline uymaya –yani, kamuoyu önünde çoğunluk tavrını savunmaya– değil, aynı zamanda fiilen kendi inançları aleyhinde konuşmaya ve hatalı olduklarını bildirmeye çağrıldı. Çin'de Maocu bürokrasi mahkumların sözlerini geri almalarını ve "günah"larını kabul etmelerini özel bir dogma haline getirmişti.

6Daha 1927'de, Parti içinde Muhalefet'in devlet sırlarını yabancı ülkelere verdiği ve orduyu kullanarak bir coup d'état yapmaya çalıştığı yolunda düzmece belgeler tedavül ediyordu. Bkz. Michal Reiman, *The Birth of Stalinism*, Londra, 1987, s. 124-28

(l) Partinin önder rolü her durumda, en yüksek siması çevresinde bir kült oluşturmaya yönelik güçlü bir eğilimle, merkezi önderliğin otoritesi ve birliğinin onaylanmasını gerektirir. Bunu sorgulamak proletarya diktatörlüğünü zayıflatmaktır.

(m) Parti'ye tam bağlılık Parti önderliğine tam bağlılıktır. İyi bir Komünist her durumda kör bir itaat göstererek tüm eleştirel düşünceden kaçınmak zorundadır.

(n) Sosyalizmin kurıuluşunda tüm ideolojik, kültürel, sanatsal ve bilimsel faaliyetler son derece siyasileştiğinden, bunlar Parti'nin genel çıkarları (Rusça söylersek, '*partiynost*') açısından işlenmelidir. Sanat alanında her türlü eleştirel ruh Parti'nin otoritesini ve proletarya diktatörlüğünü tehdit eder. Mao'nun dul eşi Jiang Qing, eğer "kapitalist çizgi" tiyatroda hakim olursa kapitalizmin restorasyonu kaçınılmaz olur diyecek kadar ileri gitmişti. 1956 Macar Devrimi'nden sonra, Doğu Alman SED'in Stalinist önderleri, eğer Georg Lukács'ın "revizyonist" fikirleriyle açık bir kopuşa gidilmezse, karşı-devrimin muzaffer olacağını savunuyorlardı. Ve 1968 Prag Baharı'na gösterilen Stalinist tepkide Kafka'nın benzer şekilde mahkum edilmesi karşı-devrimi önlemenin en önemli görevi haline gelmişti.

(o) "Herşeye kadrolar karar verir. Bu kadrolar ancak iç savaşla yerlerinden uzaklaştırılır". Stalin'in bu ünlü sözleri yukarıdaki tezlerin ışığında oldukça mantıklı gözüküyor, zira sadece "kadrolar" proletarya dikatatörlüğünü uygulayabilirler, ki proletarya dikatatörlüğü de ancak toplumsal bir karşı-devrimle devrilebilir.

---

7 1937'de Stalin biçimsel olarak NKVD'ye siyasi muhaliflerin sorgularında işkenceden -gayriresmi temelde muhtemelen zaten geniş ölçüde kullanılan bir uygulama-- yararlanma talimatını verdi. İtiraf alabilmek için işkence kullanmakla ilgili birçok ayrıntı için Roy Medvedev'in *Let History Judge*'ın yeni basımına bkz. s. 490 ve dev. Burada günahın itirafla veya –aynı şey demeye gelen– fiziksel acıya katlanamamakla kanıtlandığı ortaçağ "adalet" anlayışı işbaşındadır. İşkence edilen kişi işkenceyi haketmiştir, çünkü peşinen "büyük ihtimalle günahkardı". Bu takıntının psikolojik sonuçlarının çarpıcı bir anlatısı Çin'in en önde gelen gazetecilerinden biri olan Liu Binyan'ın hatıralarında verilmektedir: *A Higher Kind of Loyalty*, New York, 1990.

(p) Uluslararası işçi sınıfının ana görevi "sosyalist kale"yi savunmaktır. "Proleter enternasyonalizmi"=Sovyetler Birliği'nin savunulması. Sovyetler Birliği'nin savunulması=Sovyet hükümetinin tüm cari politikalarına koşulsuz destek. Başka her türlü tutum "nesnel olarak" emperyalizme, sınıf düşmanına yardım eder. Başka Komünist partilerin de iktidarı fethetmelerinden sonra, başka "kalelerin" savunulması –özellikle Mao-Hruşçov kopuşundan sonra Çin'de ve ardından bir farsa benzer şekilde Arnavutluk ve/veya Kuzey Kore'de– bazıları için SSCB'nin savunulmasının yerine geçtiğinden, bu dogma kaçınılmaz olarak sözde "dünya Komünist hareketi" içinde bölünmelere yolaçtı.

Bu kabusvari mantığın nihai sonucu, burjuva ideolojisinin hakimiyetinde veya "nesnel olarak güdümünde" oldukları bahanesiyle komünistlerin ve işçilerin kitlesel bir şekilde bastırılmasıdır. İşçilerin bastırılması "gerçekte" burjuvazinin bastırılması anlamına gelir. Bu yüzden "parti=işçi sınıfı" aksiyomu belli koşullar altında "gerçekte varolan işçi sınıfı=burjuvazi" sonucuna götürür.

SSCB'de 1934 ile 1939 arasındaki, rezil Moskova Duruşmaları'nda zirveye ulaşan, kanlı kitle temizlikleri KP liderleri ve yol arkadaşlarının Kremlin'e karşı bağlılıklarının köşetaşı oldu. Bunları onaylamak tüm dogmalar zincirini ve onun yolaçtığı ahlak çöküntüsünü kabul etmek anlamına geldi.

Hangi ölçüde Stalinist Komünist partilerin önde gelen sözcüleri ve yol arkadaşları aldatılmış kişiler olarak görülebilir? Gerçekten 1934-39 veya 1949-53'ün temizlik kurbanlarının karşı-devrimci hainler ve emperyalist polis ajanları olduklarına inanıyorlar mıydı? Yoksa bu suç ve iftiraları, 1933'den sonra yegane seçeneğin Stalin veya Hitler, 1945'den sonra da Stalin veya ABD emperyalizmi arasında olduğu şeklindeki rasyonelleştirmeyle hasıraltı eden suçortakları mıydılar? Ya da yarı yarıya bu iki tutumda mıydılar? Tek yapabileceğimiz her bireysel durumu tek tek ele almak ve daha sonraları ne dediklerine bakmaktır.

En iyi durumda, bunların en acınacak şekilde bir siyasi yargı göstermekten aciz kaldıklarını söylebiliriz. Tüm diğer durumlarda,

bunların hem karaktersizlik hem de en temel proleter ya da insani ahlak yoksunluğu –yani tüm sömürülen ve ezilenlerin kurtuluşuna bağlılıktan yoksunluk– gösterdikleri sonucuna varabiliriz. Daha ileride bir Stalinistin oluşumundaki bazı psikolojik boyutlara tekrar döneceğiz. Şimdilik Sovyeler Birliği ve Doğu Avrupa'daki baskılara tepki gösteren basılmış literatürden dört örneği inceleyelim.

Fransız Komünist Partili gazeteci ve ideolog Dominique Desanti *Tito ve Adamlarının Maskeleri ve Yüzleri* adlı rezil bir kitapçığı nasıl yazdığını izah etmiştir. Dürtüsü kendinden duyduğu kuşku, Lukács'ın bir zamanlar tüm aydınların "doğal olarak Troçkist" (yani Muhalefetçi) eğilimi olarak adlandırdığı duruma düşmekten duyduğu korku ve her ne pahasına "Parti" ile olan özdeşlik kimliğini koruma arzusuydu. Son tahlilde bildik iki kamp mantığı söz konusuydu: sınıf düşmanı kendi iğrenç amaçları uğruna Stalin ve SSCB'yi karalamak için Tito-Rajk-Kostov olaylarını kullandığından dolayı, bizim koşulsuz olarak Stalin ve SSCB'yi savunmamız lazımdı.[8]

Daha naif ve daha basit bir anlatı da, daha sonra muhalefetçi olan Holanda KP lideri Henk Gortzak'ınki. Gortzak Moskova Duruşmaları'ndaki tüm suçlamalara inanmıştı, çünkü dürüstlüklerine inandığı (tıpkı onun Stalin'e ve diğer Sovyet liderlerine inandığı gibi) Hollandalı dostları onu bunların sağlam temellere dayandığı konusunda temin etmişlerdi. Yalnızca devrimci geçmişi inkar edilemez olan Troçki gibi insanların bu kadar aşağılara düşebileceğine "şaşırmıştı".[9]

Mide bulandırıcı Stalin apolojisinde, Britanya KP lideri J.T. Murphy hiç de inandırıcı olmayan bir şekilde, göstermelik mahkemelerin "günahları" zaten kanıtlanmış insanlara karşı yöneltildiğini ve dolayısıyla amaçlarının siyasi propagandadan öteye geçmediğini ileri sürerek, temizlikleri karşı-devrime karşı devrim mücadelesinin bir ifadesi olarak haklı göstermişti. Benzer bir şekilde D.N. Pritt, Romain

8Dominique Desanti, *Les Staliniens*, Paris, 1975, s. 216 ve dev. 1944'den sonra Fransa'da aydınların büyük bir çoğunluğu Komünist Partisi'ni desteklediler ve yarı cahil Parti bürokratlarının "Hitlero-Troçkizmi" ile ilgili beyin yıkamalarına kölece boyun eğdiler.

9H. Gortzak, *Hoop zonder Illusies*, Amsterdam, 1985, s. 126-27.

Rolland veya Lion Feuchtwanger gibi önde gelen aydınlar ve Walter Duranty gibi liberal gazeteciler de çoğunlukla kendi inançlarına aykırı olarak Moskova Duruşmaların'ı kamuoyu önünde savunmuşlardı.[10]

Doğu Alman SED'in üst önderliğinde yeralan tek yetenekli kuramcı Rudolf Herrnstadt bu Stalinist muhakemelerin birçoğuna patetik bir ifade kazandırdı. Herrnstadt Parti'nin merkezi organı *Neues Deutschland*'ın genel yönetmeni ve 1952-53 döneminin birçok Politbüro siyasi belgesinin yazarıydı. 17 Haziran 1953 işçi ayaklanmasının dan sonra Ulbricht, Kremlin'in tavsiyesiyle, muhtemelen Herrnstadt Ulbricht'in dikatatörce eğilimlerine karşı Politbüro'da sistematik bir kampanya yürüttüğünden dolayı, onu ve Stasi şefi Wilhelm Zaisser'i olayların günah keçisi yaptı. Bir sonraki ay, Ulbricht ve adamları tarafından, gerçekte hiçbir temeli olmayan, Beriya bağlantılı bir "sosyal-demokrat teslimiyetçi platform"a sahip bir "Herrnstadt-Zaisser hizbi" icat edildi.

Ve üstelik, 24-25 Haziran 1953'deki belirleyici Merkez Komitesi toplantısında Herrnstadt bizzat kendisini ve Zaisser'i mahkum eden iftira kararı lehinde oy kullandı. "Plenum'a karşı oy kullanmayı düşünmek bile benim için tasavvur edilemez birşeydi" diye yazıyordu. Doğruyu söylemek zorunda kalmak "Sovyetler Birliği'ni zayıflatma riskini taşırdı". Parti aygıtının baş sorgucusu Hermann Matern'e daha sonra şunu açıklayacaktı: "Hayatım boyunca, Parti'nin bana verdiği her görevi yerine getirdim. Eğer Parti bana 'suya atla ve soru sorma' diyorsa atlarım. Eğer Parti 17 Haziran'dan sonra bir 'Herrnstadt-Zaisser olayı'na ihtiyacı olduğunu söylüyorsa, bunu kabul ederim". En yakın işarkadaşları iftiraları protesto ederlerken, Herrnstadt onlara şunu hatırlatıyordu: "Hep 'Parti her zaman haklıdır' şarkısını söylemez miydik. Bunu değiştiremeyiz".

Herrnstadt'ın dul eşi onun tavrını çok doğru biçimde şöyle özetle-

---

10J.T. Murphy, *Stalin*, Zürih, 1945 (bir sosyal-demokrat yayınevi olan Gutenberg tarafından yayınlanmıştı!), s. 210-13. Stafford Cripps de hiç utanmadan Murphy'nin kitabına hararetli bir önsöz yazmıştı. O sıralar New York Times'ın Moskova muhabiri olan Walter Duranty tüm Stalinist kumpasları bütünüyle ve ısrarla savunmuştu. Bkz. S.J. Taylor, *Stalin's Apologist*, Oxford, 1990.

mişti: "Herrnstadt-Zaisser 'olayı'nda suçlananlar bakımından Parti disiplini özel bir rol oynamıştı, ama bu kadere etki eden bir rol değildi. Anti-faşist direniş mücadelesiyle geçen yılların güçlü biçimde etkisi altındaki her iki taraf da her zaman kendilerini Parti'nin çıkarlarına tabi kılarlardı. Örgütten kopmak, haklı gerekçelerle de olsa, onlar için imkansızdı. Bu otuz yıllık kişisel faaliyetin anlamını yitirmesi demekti".[11]

Komünist partilerinin yerel birimlerinde, saflarındaki bu tür temizlikleri mazur göstermek için "emperyalist komplocular"a karşı histerik bir korku atmosferi yaratılmak zorundaydı. Bunun tipik örnekleri önce Merle Fainsod, ardından Nicolas Werth tarafından tahlil edilen ünlü Smolensk arşivlerinde bulunabilir.[12] Sadece bölge mahkemesindeki Parti hücresine bir sekreterin gönderdiği rapordan şu örneğe bakınız: "Raportör sosyalizmin zaferinin yaklaştığını hisseden kapitalist ülkelerin tek bir çözüm öngördüklerini bildiriyor: dünyanın altıda birinde sosyalizmi kuran ülkemize iktisadi gücümüzü sabote etmek ve proletarya diktatörlüğünü yıkmak için casuslar ve sabotajcılar göndermek. Yoldaş Stalin'in Şubat Plenumu'nda dahiyane bir şekilde her kapitalist ülkenin, başka herhangi bir ülkeye gönderilenden çok daha fazla olmak üzere, Sovyet toprağımıza çok sayıda sabotajcı gönderdiğini söylemesi boşuna değildir".[13]

İkameciliğin siyasi öncülleri İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Doğu Avrupa'da (Yugoslavya'dan başka) yukarıdan aşağıya askeri-polisiye baskıyla, düpedüz karşı olmasa bile, isteksiz bir halka karşı pratikte Kremlin tipinde rejimler dayatmaya götürdü.[14] Bu rejimlerin 1989'daki çöküş ya da yarı çöküşleri de dahil, izleyen tüm olaylar bu

---

11Rudolf Herrnstadt, *Das Herrnstadt Dokument*, Berlin, 1990, s. 182-83, 163, 173, 25. Herrnstadt'ın sınıf kavramının kökenleri üzerine kitabı da (*Die Entdeckung der Klassen*, Berlin/DAC, 1965) ilginç ve değerli bir çalışmadır.

12Merle Fainsod, *Smolensk Under Soviet Rule*, Cambridge, Mass., 1958; Nicolas Werth, *Etre Communiste en URSS sous Staline*, Paris, 1981.

13Aktaran Werth, s. 164.

14Uluslararası politikalar konusunda Stalin'in baş danışmanı Kuusinen'in dul eşi daha 1937 gibi erken bir tarihte kocasının uluslararası devrimin SSCB'nin toprak genişlemesiyle uyumlu olması fikrini yeniden formüle ettiğini belirtmiştir. Bkz. Aino Kuusinen, *Der Gott stürzt seine Engel*, s. 320, 106, 159-64.

başlangıç durumundan ileri gelirler. Çalışan kitlelerin çoğunluğunun arzularına karşı "sosyalizmin kurulması"nın imkansızlığını kanıtlarlar.

2. İkameciliğin İdeolojisi ve Pratiğinin Marksist Çürütülmesi

Marksistler tüm bu aksiyomları ve tüm bu "mantığı" istisnasız bir şekilde, kuramsal bakımdan temelsiz olarak, siyasi bakımdan bürokratik çıkarlara yıkıcı uyarlanmalar olarak görürler. Kuşkusuz bunlar bürokratik diktatörlüğün kökeni olarak görülemezler: SSCB'de diktatörlüğün kurulması ve sonra da Doğu Avrupa'ya yayılması Stalinist hizbin liderlerinin kendi "Marksizm-Leninizm" versiyonlarını uygulamak istemelerinden dolayı değildir.[15] Ancak *post-festum* olarak, Sovyet Thermidor'undan sonraki bir zamanda onun iktidar tekelinin bir "kuramlaştırılması" olarak bu fikirler manzumesine atıfta bulunuldu. Lenin'in ölümünden sonra tedavül eden Parti ile ilgili bir dizi yanlış "Zinovyevci" kavramın Stalin'in zaferini kolaylaştırdığını söyleyebiliriz. Fakat bunlar hiçbir şekilde sebep değildi.

Toplumsal sınıflar homojen değildir: bazı katmanların farklı tarihsel geçmişleri, deneyimleri ve eğitimleri vardır. Bu yüzden genellikle bir değil, birkaç parti kurmak eğilimindedirler. Çok partili bir sistem sınıfsal gerçekliğe tekabül eder. Bunun kaldırılması sadece diğer sınıfların değil, işçi sınıfının en azından bir kısmı için de siyasi bir baskıyı içerir.

Bir öncü partisinin işçi sınıfının tarihsel çıkarlarını ve de onun doğrudan çıkarları için daha tutarlı biçimde mücadele etmeyi daha iyi temsil ettiği doğrudur.[16] Fakat bu potansiyel ancak parti işçi sınıfı içinde sağlam bir şekilde kökleşmişse, sınıfın kilit kesimlerinin dene-

15 Bırakın "Marksizm-Leninizm"i, "Leninizm" terimi bile Lenin'in zamanında hiçbir zaman kullanılmamıştı. Bu terim Zinovyev tarafından Lenin'in ölümünden sonra "Troçkizm"e karşı yürütülen kampanyayı haklı göstermek ve Muhalefet'e karşı Zinovyev-Kamenev-Stalin-Buharin-Rıkov-Tomski gruplaşmasını birarada tutmak için uydurulmuştu.

yimlerini merkezileştirirse ve sürekli değişen gerçekliğin bilimsel tahlili yoluyla kendi program ve ilkelerini eleştirel biçimde gözden geçirirse doldurulabilir. Hem parti hem de genel olarak toplum içinde araştırma ve tartışma özgürlüğü olmaksızın bu mümkün değildir.[17] Hiçbir parti, hiçbir lider grubu ve kuşkusuz hiçbir birey yanılmaz değildir. Herkes kaçınılmaz olarak hata yapar. Bir öncü partisinin – eğer gerçekten böyleyse– tek üstünlüğü her zaman iç ve dış demokrasi dürtüsüne dayandığından daha az hata yapması ve hatalarını daha kolay ve daha hızlı biçimde düzeltmesidir.[18] "İyi bir sosyalist veya komünist" olmanın kilit koşulu "önderlik"e kölece bir sadakat değil, eleştirel bir düşünce, politikalar ve siyasi tartışmalar üzerine bağımsız bir yargı yeteneğidir.[19] Parti içinde eğilim oluşturma hakları ve serbest aleni tartışma hakkı bir çok partili sistemin zorunlu sonuçlarıdır.

Belki de en önemli nokta, sosyalizm inşaasının, "kurallar"ı ve "yasalar"ı hiçbir elkitabından okunamayacak, tarihsel olarak yeni bir deneyim olmasıdır. Toplum ve toplumsal deneyim, içinde tüm toplumsal alanlardaki çeşitli proje ve politikaların en geniş demokratik

---

16Bir öncünün rolü konusundaki klasik formülasyonlar *Komünist Manifesto*'nun ikinci bölümündeki "Proleterler ve Komünistler" kısmında bulunabilir. "Komünistler diğer işçi sınıfı partilerinden yalnızca şu noktalarda ayrılırlar: (1) Farklı ülkelerin proleterlerinin ulusal mücadelelerinde, bütün milliyetlerden bağımsız olarak bir bütün olarak proletaryanın ortak çıkarlarını gösterir ve öne çıkarırlar. (2) İşçi sınıfının burjuvaziye karşı mücadelesinin geçmesi gereken farklı gelişme aşamalarında her zaman ve her yerde bir bütün olarak hareketin çıkarlarını temsil ederler. Dolayısıyla komünistler bir yandan pratik olarak her ülkenin işçi sınıfı partilerinin en ileri ve kararlı kesimidir; diğer yandan kuramsal olarak geniş proletarya kitlesine göre proleter hareketinin gidişatı, koşulları ve nihai genel sonuçlarını açık seçik kavrama bakımından üstünlüğe sahiptirler". Bkz. K. Marx, *The Revolutions of 1848*, Harmondsworth, 1973, içinde s. 79-80.

17"Partinin sosyalist bilime ihtiyacı vardır ve bu da ancak özgürlük koşullarında gelişebilir". Engels'den Bebel'e, 1-2 Mayıs 1891, Marx-Engels *Werke*, cilt38, içinde s. 94.

18Söz gelişi feci sonuçlara yolaçan Sovyet tarımın kolektifleştirilmesi deneyimi, eğer SBKP ve demokratik olarak seçilmiş sovyetler içinde alternatif iktisat politikalarını tartışmak mümkün olsaydı, süratle düzeltilebilirdi.

19Krş. Lenin: "Partinin tüm üyeleri şu konularda sakin ve zahmetli bir inceleme yürütmelidir: (1) anlaşmazlıkların özü ve (2) parti mücadelesinin gelişmesi... Bunların her ikisi de incelenmelidir ve kolayca doğrulanabilecek en doğru basılı belgeler talep edilmelidir. Yalnızca iflah olmaz ahmaklar sözlü beyanlara inanır. Eğer belge edinmek mümkün olmazsa, her iki ya da daha çok taraftan tanıklar dinlenmelidir ve soruşturma tanıkların huzurunda yapılmalıdır". Bkz. "The Party Crisis" (19 Ocak 1921), *Collected Works*, cilt 32, içinde s. 43-44.

koşullarda tartışılması ve test edilmesi gereken dev bir laboratuar haline gelir.[20] Özellikle iktisadi planlamada, eğer toplumun daha büyük bir etkinliğe erişmesi ve israf ile dengesizlikleri azaltması isteniyorsa, siyasi demokrasi -farklı platformlar arasında seçim yapabilme imkanı- aslidir.

İşçi sınıfının kurtuluşu özgürleşme ve özyönetim anlamına gelir[21] ve bunlar da iktidarın doğrudan işçi kitlelerinin seçilmiş organları tarafından yürürtülmesini -yani parti ile devletin tam olarak ayrılmasını- gerektirir. Öncü partisi idari ya da baskıcı yöntemlere başvurarak değil, çoğunluğu önerilerinin doğruluğuna ikna ederek, işçi iktidarının devlet organları içinde önder bir rol kapmaya çalışır. İşçilerin özyönetimi üzerindeki bütün kısıtlamalar karşı-üretkendir, sosyalizmin inşaasını imkansız olmasa da, son derece daha zor kılar.

Benzer şekilde, işçi sınıfı bu mücadelede ne kadar eylem birliği içinde olursa, siyasi bakımdan ne kadar bilinçli ve aktif olursa, iç ve dış sınıf düşmanına karşı mücadele de o kadar başarılı olur. Yine aynı şekilde, çok partili bir sistem ve kitleler için tam siyasi haklar böylesi bir birleşik sınıf cephesinin kurulması için onsuz olmaz koşullardır.[22]

İşçilerin özyönetimi ile öncü partisi arasındaki iç ilişkilerin diya-

---

20Krş. Rosa Luxemburg: "Sadece uygulanması gereken hazır reçetelerin bir toplamı olmak bir yana, iktisadi, toplumsal ve hukuki bir sistem olarak sosyalizmin pratikte gerçekleştirilmesi tümüyle geleceğin sisleri içinde gizlenmiş bulunan birşeydir. Programımızda sahip olduğumuz şey birkaç temel işaret noktasından başka birşey değildir... Fakat büyük ya da küçük, ekonomiye, hukuka ve tüm toplumsal ilişkilere sokulması gereken binlerce somut, pratik tedbire gelince, bunun hiçbir sosyalist parti programı veya elkitabında anahtarı yoktur... Eğer durum buysa, o zaman sosyalizmin doğası gereği ukazlarla ilan edilemeyeceği veya devreye sokulamayacağı açıktır... Sadece deneyim doğru yapma ve yeni yollar açmaya kabildir. Sadece önüne set çekilmemiş, kıpır kıpır hayat binlerce yeni biçim ve yordamlama yaratır, yaratıcı gücü gün yüzüne çıkarır, tüm hatalı girişimleri düzeltir". Bkz. "The Russian Revolution", Mary-Alice Waters (der.), *Rosa Luxemburg Speaks*, New York, 1970, içinde s. 390.

21Merhum Hal Draper haklı olarak bu tezin Marx'ın sosyalist fikirlerin evrimine temel katkısını cisimleştirdiği konusunda ısrar etmiştir. Özellikle bkz. H. Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution*, cilt 2, New York, 1977.

22Kuşkusuz açık bir iç savaş geçici kısıtlamaların getirilebileceği istisnai koşullar yaratır. Temmuz 1936'da İspanya'da, örneğin, Franco'nun orduları askeri bir saldırıyla savaş hatlarını çizdikten sonra, ne anarşistler ne de sosyal-demokratlar Falanj'ın gazete yayınlamasına veya diğer demokratik haklardan yararlanmasına izin verme taraftarıydılar.

lektiği konusundaki Marksist görüş Stalinist monolitik tek parti kavramıyla taban tabana zıttır.[23] Sosyalizme, sınıfsız bir topluma doğru ilerleme gerçekte varolan işçilerin iradeleri hilafına yukarıdan dayatılamaz; uzun vadede bu tür yönetim yöntemleri sadece sınıf düşmanına yardım eder ve yarar. Bunlar yabancı sınıf güçlerinin, ayrıcalıklı işçi bürokrasisinin ifadeleridir. Kendini kararlılıkla Marx ve Engels geleneğine yerleştiren Rosa Luxemburg'un bu konularda söyleyecek son bir sözü oldu: "Fakat bir bütün olarak ülkede siyasi yaşamın baskı altına alınmasıyla, sovyetlerdeki yaşam da gitgide daha sakat bir hal alır. Genel seçimler olmadan, kısıtlamasız basın ve toplanma özgürlüğü olmadan, serbest fikir mücadelesi olmadan, her kamu kurumunda yaşam ölür ve içinde sadece bürokrasinin aktif bir unsur olarak kaldığı bir sözde hayat haline gelir".[24]

Pratik doğru bilginin nihai hakemidir. Parti karar ve politikalarını –ve böylelikle de nihayette bizzat partinin niteliğini– yargılamanın belirleyici ölçütü bunların sınıf mücadelesi için pratik sonuçlarıdır. Bu özellikle devrim öncesi ve devrimci kıpırdanmaların serseri mayın şeklinde dalgalandığı durumlarda doğrudur. Bizzat Lenin'in belirttiği gibi:

> Şimdiki gibi devrimci bir dönemde, Parti'nin tüm kuramsal hataları ve sapmaları işçi sınıfını daha önce görülmedik bir hızla aydınlatan ve eğiten deneyimin kendisince en acımasız bir şekilde eleştiriye tabi tutulur. Böyle bir zamanda, her Sosyal Demokratın görevi Parti içindeki kuram ve taktik meseleleri üzerine ideolojik mücadelenin açıkça, geniş ölçekte ve mümkün olduğunca serbestçe yürütülmesini, fakat bunun hiçbir şekilde Sosyal Demokrat proletaryanın devrimci eyleminin birliğini zedelememesi veya baltalamamasını sağlamaya çalışmaktır.[25]

23Troçki'nin bu konudaki görüşlerinin birt tartışması için bkz. E. Mandel, "La théorie de Trotsky sur le rapport entre l'auto-organisation de la classe et le parti d'avant-garde", *Quatrième Internationale*, Nisan, 1990.

24"The Russian Revolution", s. 391. Nesnellik Rosa Luxemburg'un da "karanlık yıllar"ı olduğunu belirtmemizi gerektiriyor. 1912-14'de, Varşova partisinde Hanecki ve Radek'i de kapsayan muhalif bir hiziple karşı karşıya kaldığında, onları Çar'ın gizli polisi tarafından kullanılmakla suçlamakta tereddüt etmemişti.

25*Collected Works*, cilt 10, s. 310.

Kendi paylarına hem Marx hem de Engels sosyalizmde, gerçekte varolan işçi sınıfının öz-kurtuluşu ve işçi demokrasisi için mücadelenin içsel tutarlılığını sık sık ifade etmişlerdir. Sadece birkaç alıntıyla sınırlayacağız kendimizi.

Lassale'cılar tarafından denetimleri altındaki sendikalar için hazırlanan tüzük taslağını yorumlarken Marx 1868'de Schweitzer'e şöyle yazmıştı:

> Gizli cemiyetler ve sekter hareketler için çok yararlı olsa da, merkeziyetçi örgütlenme sendikaların doğasına aykırıdır. Bu arzu edilir olsa da, düpedüz bunun imkansız olduğunu –bu en azından Almanya'da mümkün değildir– söylüyorum. İşçinin hayatının çocukluktan itibaren bürokrasi tarafından düzenlendiği ve bizzat kendisinin de otoritelere, kendi üzerine atanan organlara inandığı burada, ona herşeyden önce kendi başına yürümesi öğretilmelidir.[26]

Amerikan işçi hareketiyle ilgili olarak Engels 1886'da şöyle yazmıştı:

> Hareketin baştan itibaren tümüyle doğru bir kuramsal çizgi temelinde kurulması ve ilerlemesinden çok, yaygınlaşması, uyum biçimde gelişmesi, kökleşmesi ve mümkün olduğunca bütün Amerikan proletaryasını kucaklaması önemlidir. Kuramsal bilgi açıklığı için kendi yanlışlarından ders çıkarmaktan, 'talihsizlikler yoluyla akıllanmaktan" daha iyi bir yol yoktur. Tüm bir sınıf için başka çıkar yol yoktur... Asıl önemli olan işçi sınıfının bir sınıf olarak hareket etmesini sağlamaktır.[27]

Bunların içinde en açık seçik olanı Engels'in 1890 tarihli şu pasajıdır:

> Parti o kadar büyüktür ki, içinde mutlak tartışma özgürlüğü olması bir zorunluluktur. Son birkaç yılda partiye henüz oldukça ham ve genç, hemen özümsenemeyecek ve eğitilemeyecek birçok yeni unsur girmiştir... Ülkedeki en büyük parti bile içinde her renkten ses olmazsa yaşayamaz

---

26Marx-Engels *Werke*, cilt 32, s. 570.
27F. Engels, Florence Kelley-Wischnewetzky'ye mektup, 28 Aralık 1886, Marx-Engels *Werke*, cilt 36, s. 589 içinde.

ve Schweitzer usulü bir diktatörlüğün görüntüsünden bile kaçınılmalıdır.[28]

Daha genel olarak ifade edecek olursak, toplumsal ilerlemenin temel mekanizmalarını dolaylı, temsili demokrasiye aktaran her türlü stratejinin geniş yığınlar üzerinde demobilize edici ve uzun vadede de depolitize edici etkileri vardır. Kendilerine güvenleri ve kendilerine inançları baltalandığından ve "malları teslim etmek" için kapitalistlere ve "büyümenin meyvalarını" yeniden dağıtmak için devlete bağlı olduklarından, demokratik süreçlere bağlılıkları artan ölçüde gerilime girer.

3. Lenin İkameciliğin Kaynağı mı?

Onyıllar boyunca burjuva ideologları, sosyal-demokratlar ve anarşistler Lenin'i ikamecilikten, monolitik partiden ve Stalinizmden sorumlu tutmaya çalıştılar. Bugün bu suçlama aynı zamanda hem Doğu hem de Batı'daki Stalinizm sonrası Komünist partilerde ve hatta Sovyetler Birliği'nde de duyuluyor.[29] Bunun arkasında herhangi bir gerçek yatmakta mıdır?

Aslında, Lenin'e karşı ikamecilik suçlaması ilkin, Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin İkinci Kongresi'nin ertesinde Bolşevikler ile Menşevikler arasında hizip mücadelesi genişlediği sırada, Akselrod, Martov, Troçki ve Rosa Luxemburg tarafından yöneltilmiştir. *Siyasi Görevlerimiz* adlı kitapçığında Troçki şu ünlü cümleyi sarfetmişti: "Bu yöntemler göreceğimiz gibi şu sonuca varır: parti örgütü partiye ikame edilir, Merkez Komitesi parti örgütüne ikame edilir ve sonuç olarak da bir "diktatör" Merkez Komitesi'ne ikame edilir".[30]

28Sorge'ye mektup, 9 Ağustos 1890, Marx-Engels *Werke*, cilt 37, s. 440 içinde.

29Bkz. diğerleri arasında, Wolfgang Ruge, "Wer gab Stalin die Knute in die Hand?", *Neues Deutschland*, 20-21 Ocak 1990; Mark Vandepitte, "De Aufhebung van Lenin", *Socialisme en Vrijheid*, Brüksel, 1990 içinde; ve Yuri Afanasiev'in çeşitli yazıları.

30L. Trotsky, *Schriften zur revolutionäre Organisation*, Hamburg, 1970, içinde s. 73. Benzer formülasyonlar Akselrod, Martov ve Luxemburg'un yazılarında da bulunabilir. Troçki'nin Lenin hakkındaki değerlendirmeleri haksız olsa da, güçlü ve aşırı gizli komiteler ile işçi sınıfının kitle eylemi arasındaki ilişkiler üzerine uyarılarından bazıları tarih tarafından teyit edilmiştir.

Bu tür polemikler Lenin'e çok büyük haksızlık ediyorlar. Onun Menşeviklerle olan ilk mücadelesi, işçi sınıfının burjuvazi karşısındaki siyasi özerkliğini koruyabilmek ve genişletebilmek için, parti örgütünün yasadışılık koşullarında nasıl birada tutulabileceği sorunu üzerinde odaklaşmıştı. Kitle eyleminin yasal olduğu bir durum için ileri sürülmüş genel bir kalıp söz konusu değildi. *Ne Yapmalı?*'da Lenin'in zaman zaman, daha sonra 1908'de kendisinin de kabul edeceği üzere, sopayı bir yöne doğrulttuğu doğrudur. Gerçekte bir önceki yıl bu kitapçığın yeni bir basımına yazdığı önsözde açıkça şöyle diyordu:

> Temel olarak, kuşkusuz, onların [yani devrimci örgütlerin] başarıları, en iyi temsilcileri Sosyal Demokrat Parti'yi kuran işçi sınıfının, nesnel iktisadi sebeplerle, kapitalist toplumdaki tüm diğer sınıflardan daha fazla örgütlenme kapasitesine sahip olmasına dayanır. Bu koşul olmaksızın, bir profesyonel devrimciler örgütü bir oyuncak, macera, bildiri tahtası olmaktan öteye geçemez. *Ne Yapmalı?*, savunduğu örgütün, "kendiliğinden mücadeleye katılan doğası gereği devrimci sınıf" ile bağlantısı dışında, anlamsız olduğuna işaret ederek sürekli olarak bunu vurgular".

Aynı önsözde 1905'in derslerini yeniden gözden geçirerek şöyle ekliyordu:

> Bölünmeye rağmen, Sosyal Demokrat Parti tüm diğer partilerden daha erkenden, ideal bir demokratik yapı, bir seçmen yapısı ve kongrelerde örgüdtlü üyelerin sayısıyla uyumlu temsille birlikte yasal bir örgüt kurmak için geçici özgürlük nöbetinden yararlanma yeteneğini gösterdi.[31]

1905 Devrimi sırasında Lenin, otuzların olgun Troçki'sinin formülasyonlarına yakın biçimde kendini çok daha açık bir şekilde ifade etmişti:

> Bana göre Yoldaş Radin şu soruyu sormakta hatalıdır...: İşçi Vekilleri Sovyeti mi Parti mi? Bana kalırsa ... karar şu olmalıydı: hem İşçi Vekilleri Sovyeti hem de Parti... Bana öyle geliyor ki tüm meslekleri temsil eden bir örgüt olarak İşçi Vekilleri Sovyeti tüm sanayi ve profesyonel ve

31 *Collected Works*, cilt 13, s. 103-104.

ofis işçilerini, hizmetçileri, çiftlik emekçilerini, vs., tüm çalışan insanlar için daha iyi bir hayat için ortaklaşa mücadele etmek isteyen ve bunu yapabilenleri, en azından temel bir siyasi dürüstlüğe sahip olanları, Kara 100'lerden gayrı herkesi içermek için gayret etmelidir... siyasi olarak, İşçi Vekilleri Sovyeti geçici bir devrimci hükümetin cenini gibi görülmelidir.[32]

Bolşevik "komite üyeleri"ne karşı Lenin açıkça şunu ileri sürmüştü:

Yerel Parti örgütleri için demokratik merkeziyetçilik ve özerklik ilkesi, belirli bir eylemin birliğini zedelemediği ölçüde evrensel ve tam özgür bir eleştiri hakkını içerir... Demokratik merkeziyetçilik, tüm azınlıkların hakları ve tüm liyakatli muhalefet için garantiler, her Parti örgütünün özerkliği, tüm Parti memurlarının seçilmesi, Parti'ye hesap vermesi ve geri çekilmeye tabi olmasının kabulü ilkeleri üzerinde hepimiz hemfikirdik.[33]

Bu, Stalin'in "kadrolar ancak iç savaşla yerlerinden uzaklaştırılır" deyişinden çok farklıdır! Lenin i'lerin noktalarını koymak konusunda da hiç tereddüt etmemiştir: "Parti Programı'nın *ilkeleri* sınırları dahilindeki eleştirellik tümüyle özgür olmalıdır... sadece parti toplantılarında değil, kamuya açık toplantılarda da".[34]

Lenin işçi sınıfının özgürleşmesinde herhangi bir ikameci mevhuma o denli uzaktır ki, bu konular üstündeki temel çalışması olan *Devlet ve Devrim*'de "Parti'nin önder rolü" üzerine tek bir kelime bile bulunmaz. Aynı şey, SSCB'nin 1923-24 Anayasası için bir model hizmeti gören ilk Sovyet Anayasası –Sovyet Rusya Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nin– için de doğrudur. Her işçinin, her evkadınının –yalnızca Parti üyeleri veya kadrolar değil– "herşeye karar vermesi" gerektiği fikri 1917 ile 1919 arası dönemindeki Lenin'in tüm yazılarında mevcuttur.[35]

Benzer şekilde Kasım-Aralık 1905'de kabul edilen Bolşeviklerin

---

32*Collected Works*, cilt 10, s. 19, 20, 21. Vurgular özgün.
33*A.g.e.*, s. 310-11.
34*A.g.e.*, s. 442-43.
35Lenin'in daha "liberter" önermelerinin yararlı bir özeti Marcel Liebman'ın *Leninism under Lenin*, Londra, 1975 kitabında bulunabilir.

tüzükleri ve örgüt ilkeleri de Lenin ile Stalin arasında temel bir devamlılık mevhumunu desteklemez:

> RSDİP demokratik merkeziyetçilik ilkesine göre örgütlenmelidir.
> Tüm Parti üyeleri Parti kurumlarının seçimine katılmalıdırlar. Tüm Parti kurumları [belli] bir dönem için seçilirler, geri çağrılmaya tabidirler ve hem dönemsel olarak hem de onları seçen örgütün talebiyle herhangi bir zamanda eylemlerinden dolayı hesap verme yükümlülüğündedirler.
> Rehber yönetim kurullarının kararları yönetim kurulunun organı olduğu örgütlerin üyeleri için bağlayıcıdır.
> Bir bütün olarak örgütü etkileyen eylemler (yani kongreler, yeniden örgütlenmeler) örgütün tüm üyelerinin katılımıyla karara bağlanmalıdır. Alt düzey örgütlerin kararları daha üst örgütlerin kararlarıyla çelişiyorsa uygulanamazlar.[36]
> Demokratik merkeziyetçilik ilkesini onsuz olmaz olarak gören konferans seçim ilkesinin geniş bir ölçekte uygulanmasını zorunlu addeder; ve bir yandan seçilmiş merkezlere ideolojik ve pratik liderlik konularında tam yetki verirken, aynı zamanda da bunlar geri çağrılmaya tabi olurlar, eylemleri en geniş açıklık içinde cereyan eder ve bu faaliyetlerden ötürü tam bir hesap verme durumundadırlar.[37]

Hatta 1906'da Lenin kilit siyasi meselelerde üyelerin referandumunun kurumlaştırılmasını bile önerdi. Tüm bunları Stalinist konumun "resmi" önermeleriyle karşılaştırın:

> Düzgün işleyebilmek ve kitleleri sistematik biçimde yönlendirebilmek için Parti'nin bir kurallar bütünü ve yeknesak Parti disiplinine, bir yönetici organa, –Parti Kongresi ve kongreler arasındaki zaman aralığında da Parti Merkez Komitesi'ne– sahip olması, merkeziyetçilik ilkesine göre örgütlenmesi gerekir; azınlık çoğunluğa tabi olmalı, örgütler merkeze tabi olmalı ve alt örgütler üst örgütlere sahip olmalıdır. Bu koşullara uymazsa, işçi sınıfı partisi gerçek bir parti olamaz ve sınıfa kılavuzluk etme görevlerini yerine getiremez.[38]

36Ralph Carter Elwood, *Resolutions and Decisions of the Communist Party of the Soviet Union*, s. 83. Bu ve birçok diğer alıntı Paul Leblanc'ın *Lenin and the Revolutionary Party*, New York/Londra, 1990 adlı kitabından alınmıştır.

37Elwood, s. 87.

38*Short Course*, s. 49. Şu da belirtilmeli ki, Stalinist diktatörlük zamanında, Parti kongreleri ve Merkez Komitesi toplantılarının sıklığı kademeli olarak azaldı.

Stalinist metinlerde demokratik merkeziyetçilik belirtilse de, bu üyelerin yönetici organları seçmeleriyle sınırlı tutulmuştur.[39] Bolşevik Partisi'nin tüm deneyimiyle çelişen bir tarzda eğilimler ve hizipler, liderlik çoğunluğununkinden farklı platformlar üzerine getirilen yasaklama Stalinistler ve post-Stalinistler tarafından bir örgüt *ilkesi* olarak sunulur. Eleştiri ve özeleştiri ilkesi –iç demokrasinin gerçek özü– tümüyle Parti önderliğinin otoritesi ve birliğinin, uyguladığı politikaların sınıf mücadelesi üzerindeki etkileri ne olursa olsun, savunulmasına tabi kılınır: "Parti, eleştiri özgürlüğü kisvesi altında, amaçları Parti önderliğini itibardan düşürmek ve zayıflatmak, Parti ruhunun ilkelerini baltalamak olan fikirlerin ifade edilmesini kabul edemez".[40] Lenin'in tüm Parti memurlarının hesap vermesi ve geri çağrılması, Parti içi ve dışında eleştiri ve tartışma özgürlüğü, yerel organların özerkliği, alternatif platformlar oluşturma hakkı ilkeleri tümüyle ortadan kaldırılmıştır.

Sovyetler Birliği'nde başlayan Stalinizmin kökenleri ve örgüt normlarının bürokratik diktatörlükle ilgisi üzerine olan tartışmanın demokratik ve bürokratik merkeziyetçilik arasındaki temel ayrımı koyduğunu görmek çok rahatlatıcı. Söz gelişi, Merkez Komitesi aygıtından sorumlu Lev Onikov şöyle diyor:

> [Onyedinci Kongre'de] Stalin'e göre demokratik merkeziyetçiliği oluşturan dört nokta Parti tüzüğüne sokuldu... İlk olarak, aracılığıyla merkeziyetçiliğin demokrasi üzerinde öncelik kazandığı söz konusu ilkeyle ilgili kendi anlayışını meşrulaştırdı. İkinci olarak, kuşkusuz sürekli olarak değişen gerçekliğin ışığında demokrasi ile merkeziyetçilik arasında esnek biçimde gidip gelen denge zorunluluğundan kurtulacak şekilde bu ilkeyi kutsallaştırdı. 17. ve 26. Kongreler arasında ... Stalinist demokratik merkeziyetçilik yorumu ebedileştirildi... 17. Kongre'den sonra Parti

---

39*A.g.e.*, s. 49 Krş. Ivan Pronine ve Mikhail Stépichev, *Les Normes léninistes de la vie du parti*, Moskova, 1969, s. 74.

40Pronine ve Stépichev, s. 109. Bu "kural"ın altında yatan liderliğin her zaman haklı olduğudur. Çin Bilimler Akademisi'nin eski başkanı Su Şaoji Aralık 1978'de reform yolunu başlatan ÇKP Merkez Komitesi'nin onuncu yıldönümü üzerine yaptığı eleştirel bir yorumda şunları söylemiştir: "Hiçkimsenin birinin Marksist olup olmadığını yargılamaya hakkı yoktur". *Shanghai World Economic Herald*, 26 Aralık 1988'den aktaran *Das Argument*, Eylül/Ekim 1989.

tümüyle devlet idaresinin ve iktisadi işletme yönetiminin işlevlerini üstlendi. Parti tüzüğünde sabitleştirilmiş olan Stalin'in demokratik merkeziyetçilikle ilgili düzenlemelerinin meali mekanik biçimde sovyetlerin ve yönetim organlarının faaliyetlerine teşmil edildi. Bürokratik merkeziyetçiliğin kesin zaferi kanlı bir yol işaretiyle belgelendi: 1937.[41]

Ya da çok daha vazıh olarak:

Şimdiye dek, Parti Stalin tarafından ilan edilen norm ve ilkeleri uyguladı: ilkin, aygıtın mutlak iktidarının militanların çoğunluğu için tam bir hak yoksunluğuyla atbaşı gittiği örgüt yapısına ilişkin olarak; ikinci olarak, günümüzde bir Komünistten beklenen nitekilere –konformist, itaatkar olma, fikir veya eylemde herhangi bir bağımsızlık gösterme eğiliminde olmama, hiçbir girişim veya medeni cesaret göstermeme, çarpıcı bir eylemden aciz olma– ilişkin olarak. Sonuç: bizzat kendisinin yarattığı, partinin idari işlevleri elinden alınır alınmaz normal bir şekilde işgörme yeteneğinde olmadığını kanıtlayan bir sistemin mahkumu olan bir parti.[42]

Bir başka deyişle, "partinin önder rolünü" garanti etmek bir yana, bürokratik merkeziyetçilik ve seçilmemiş ve denetlenmemiş çok güçlü bir aygıtın yönetimi partiyi kelimenin gerçek anlamında herhangi bir "önder rol" oynamaktan aciz, bürokrasinin tam bir mahkumu kılar. Lenin bunu daha 1922'de belirtmişti ve Sol Muhalefet de Ekim 1923'de devraldı.[43]

Kendi payına A.P. Butenko SSCB'de Yirminci Parti Kongresi öncesinde hakim olan, "demokratik merkeziyetçilik"le ilgili olanlar da dahil, ideolojik anlayışların "bürokratik merkeziyetçiliğin – bürokrasinin gündelik faaliyetinin doğal bir ürünü... onun mesleki ve toplumsal hedeflerinin özüyle bağlantılı sabit konumlarının topla-

41L. Onikov, *Probleme der Entwicklung der Innerparteilichen Demokratie*. Onikov Gorbaçovcu aygıtın muhafazakar kanadını temsil ediyor gibi gözüküyor. Merkeziyetçilik ile demokrasi arasındaki "dalgalanan" ilişki üzerindeki ısrarı, bazı asgari demokrasi normlarına sürekli riayet edilmesi ihtiyacını hiçe sayarak, bugün daha güçlü bir merkezi otorite için açık bir çağrıya yol açıyor.

42"Le Tournant", *Nouvelles de Moscou*, 15 Ekim 1989.

43Bkz. "Platform of the 46", *The Challange of the Left Opposition*, New York, 1984 içinde.

mı, ötesinde gündelik faaliyetin normal biçimde işleyemeyeceği bir fikirler külliyatı– kuramsal teşviğine ve entelektüel savunulmasına meylettiğinin" farkındadır.[44]

4. 1920-1921: Lenin ve Troçki'nin Kara Yılları

İç Savaş'ın sonunda, Rusya'daki iktisadi koşullar felaket boyutlarındaydı. Sanayi çıktısı 1914'deki düzeyinin yüzde 18'ine ve 1917'dekinin yüzde 24'üne gerilemişti.[45] Sanayi proletaryası 1917'de 3 milyonluk bir toplamdan 1921-22'de 1.243,000'e düşmüştü.[46] Müstahdemlerin, özellikle de devlet memurlarının sayısının hızla arttığı ve 1920'nin ortalarında sendika üyeliğinin 1917'deki 500,000'den 5 milyondan fazlaya yükseldiği doğrudur.[47] Bununla beraber, toplam kent nüfusu yüde otuzdan fazla geriledi.[48] Açlık, hastalık, salgınlar tırmanıyordu. Sefalet ve bunun sonucunda ortaya çıkan demoralizasyon işçi sınıfı üzerine ağır bir şekilde çökmüştü.

Bu koşullar altında, Bolşevik liderliği Savaş Komünizmi'nden piyasa ilişkilerinin kısmi bir yeniden devreye sokulmasına izin veren Yeni İktisadi Politika'ya (NEP) geçme kararını aldı. Sanayi ve özellikle de tarım çıktısı, tıpkı işçi sayısı gibi, kısa zamanda kesin bir tırmanma trendine girdi.[49] Ancak, iktisadi cephedeki bu geri çekilmeye Rusya Komünist Partisi'nin (RKP) dışındaki tüm siyasi parti ve grupların yasaklanması ve kısa bir süre sonra da RKP içindeki hiziplere yasaklama getiren bir siyasi çark ediş eşlik etti.

Bu önlemlerde paradoksal bir durum vardı. Hükümet daha önce savaş koşullarıyla uyumlu azami bir demokrasiyi muhafaza etmeye çalışırken,[50] bir kez savaş kazanıldıktan sonra bu tutumu tersine çe-

44A.P. Butenko, *Voprosı filosofii*, No. 2, s. 27 içinde.

45Bkz. E.H. Carr, *The Bolshevik Revolution*, Harmondsworth, 1966; ve L.N. Kritzman, *Die heroische Periode der grossen russischen Revolution*, Frankfurt, 1971, s. 252.

46İ.A.L. Rosenfeld, *Promışlennaya politika SSSR*, Moskova, 1926, aktaran Tony Cliff, *Lenin*, cilt 3, Londra, 1978, s. 113.

47Kritzman, s. 135.

48Cliff, s. 89.

49Sanayi ile tarım arasındaki aykırılık sonunda sanayiyi tarıma karşı kayıran ve işçi-köylü ittifakını tehdit eden bir "fiyat makası"nın ortaya çıkmasına yolaçtı. Bu durum 1923'den itibaren Sol Muhalefet ve Troçki'nin artan bir endişesi haline geldi.

virdi. Bunun Lenin ve tüm Bolşevik Merkez Komitesi bakımından trajik bir hata olduğuna dair hiçbir kuşku duymuyoruz. Bu açıdan bir istisna teşkil etmeyen Troçki hayatının sonlarına doğru açıkça özeleştirel bir uslupla şöyle yazmıştı: "Muhalefet partilerinin yasaklanması peşinden hiziplerin yasaklanmasını getirdi. Hiziplerin yasaklanması yanılmaz liderlerden farklı düşünmeye yasaklama getirilmesiyle sonuçlandı. Partinin polis mamulü monolitizmi her türlü sefahat ve yolsuzluğun kaynağı haline gelen bürokratik dokunulmazlığa yolaçtı".[51]

Victor Serge *Rus Devriminin Birinci Yılı* kitabında aynı trendi keskin biçimde belirlemiştir: "Farklı görüş açılarıyla farklı toplumsal çıkarları temsil eden partiler arasında siyasi tartışmaların ortadan kalkmasıyla birlikte, yerel sovyetlerden VTsİK ve Halk Komiserleri Konseyi'ne dek yalnızca Komünistlerden oluşan sovyet kurumları şimdi bir boşluk içinde işliyorlar: tüm kararlar Parti tarafından alındığından, bütün yapabilecekleri bunlara mühür basmaktır".[52]

Bu dönüşün kökeninde biri tümüyle yanlış, biri kısmen yanlış (yani konjonktürel olarak doğru, ama uzun vadeli bir bakış açısından yanlış) iki varsayım yatar. Düpedüz yanlış olan değerlendirme, İç Savaş zaferine rağmen, açlığın iktisadi bağlamı ve sonra da NEP'in sonuçlarının karşı-devrim tehlikesini gerçekte eskisine göre daha fazla büyüteceği sonucuna varıyordu. Bu tutum tarihte siyasi faktörün ve sınıf mücadelesinin göreli özerkliğini eksik değerlendiren "ekonomizm"in izlerini fazlasıyla taşıyordu. Söylenebilecek olanın en azını söylersek, bu çok garipti, zira Lenin'in ve Bolşevik Partisi'nin tüm geleneği diğer yöne işaret ediyordu. Siyasi merkezileşmenin bir cenini olamayacak şekilde bütün Rusya yüzeyine dağılmış bulunan kulakların sovyet iktidarına Kolçak'ın, Vrangel'in, Denikin'in veya Fransız emperyalizminin desteğindeki Pilsudski'nin ordularından daha güçlü bir tehdit oluşturmadıkları gerek olaydan sonra gerekse de bizzat o zaman için açıkça görülebilirdi.

50Örneğin, Menşevikler veya SR gruplarına Beyaz ordular ve karşı-devrimci hükümetlere karşı çıkmaları ölçüsünde Sovyet toprağında yasal olarak çalışmalarına izin verilmişti.

51L. Trotsky, *The Revolution Betrayed*, Londra, 1967, s. 104-105.

52V.Serge, *Year One of the Russian Revolution*, Londra, 1972, s. 264.

İlk bakışta ikinci argüman daha sağlam bir zemine dayanıyor görünmekte. Savaşın sona ermesi işçi-Bolşevikler de dahil, kitleler arasında bir gevşeme, sakin bir hayat özlemi doğurmuştu. Dahası, savaşın, üretim azalışının ve en iyi unsurlarının ordu ve devlet aygıtınca massedilmesinin bir neticesi olarak işçi sınıfı muazzam ölçüde daralmış ve *déclassé* olmuştu. Bu durumda kitleler siyasi bakımdan daha pasif, bir karşı-devrim tehditine karşı gün geçtikçe daha az hazırlıklı bir hale gelmişlerdi. Devrimin savunulması her zamandan daha çok, kendisi de her zamandan daha çok uzmanlamış aygıtlara dayanmak zorunda olan sınıf bilincine sahip kadrolara dayanmak zorundaydı.[53]

NEP'in arifesinde Sovyet Rusya'daki durumun tasviri kuşkusuz yeterince doğru değildi, ama tahlil olayların ne yöne doğru gittiği veya gidebileceği kilit yapısal sorununu ortaya koyabiliyordu. Sovyet ve parti içi demokrasisini kısıtlayan önlemlerin etkileri ne olacaktı? Gerçekte, NEP'in devreye sokulmasından sonra toplumsal çöküş süratle denetim altına alınmıştı. Ücretlilerin sayısı artmış ve sonra da 1916 düzeyini geçmişti. Reel ücretler artmıştı. Kültürel hayat yeşermişti. Beceri düzeyleri hem nicelik hem nitelik olarak yükselmişti. Böylece, işçi sınıfının doğrudan iktidar yürütme işine çok daha güçlü biçimde katılması için maddi koşullar yaratılmıştı. 1924'den ve de 1927'den itibaren, Rus işçi sınıfını artık nesnel olarak *déclassé* şeklinde tasvir etmek oldukça uygunsuzdu. Yirmilerin başındaki siyasi pasifleşme yönündeki trend tersine çevrilebilirdi.

Bununla birlikte, böylesi bir yeniden canlanma artan kısıtlamalar ve aygıt yönetimi atmosferinde meydana gelemezdi; mutlaka sovyet ve parti içi demokrasisinin radikal bir genişlemesini gerektirirdi. Dolayısıyla Bolşevik liderliğin 1920-21'de aldığı önlemlerin işçilerin öz

53Bolşeviklerin baştagelen proleter önderi Petrograd'lı metal işçisi Şlyapnikov yarı şaka yarı ciddi Parti'nin Onuncu Kongre'sinde Lenin'e şöyle sataşmıştı: "Varolmayan proletarya adına proletarya diktatörlüğünü uygulamaktan dolayı sizi kutlarım Yoldaş Lenin". Şlyapnikov birçok hatalarına rağmen, daha sonra 1923'de Sol Muhalefet Platformu tarafından devralınacak olan çoğu Parti aygıtı eleştirilerini formüle eden İşçi Muhalefeti'nin başını çekmişti. Bkz. R. Daniels, *The Conscience of the Revolution*, Cambridge, Mass., 1960, böl. 5&6; ve Kool ve Oberländer (der.), *Arbeiterdemokratie oder Parteidiktatur*, Olten, 1967, s. 158-263 içindeki seçmeler.

eylem düzeyleri üzerindeki etkileri yoluyla bürokratlaşma sürecinin pekişmesine katkıda bulunduğu inkar edilemez.

Maalesef, aynı sıralarda Lenin konjonktürel tahlili yanlış bir genel teoriye dönüştürdü. Şöyle yazıyordu:

> Fakat proletarya diktatörlüğü tüm bu sınıfı kucaklayan bir örgüt aracılığıyla uygulanamaz, çünkü tüm kapitalist ülkelerde (sadece buradaki gibi en geri ülkelerde değil) proletarya öylesine bölünmüş, gerilemiş ve yolsuzluğa batmıştır ki, tüm proletaryayı içeren bir örgüt doğrudan proleter diktatörlüğünü uygulayamaz. Proletarya diktatörlüğü yalnızca sınıfın devrimci enerjisini massetmiş öncü tarafından uygulanabilir.[54]

Benzer formülasyonlar Troçki'nin bu dönemdeki yazılarında da bulunabilir –özellikle kuşkusuz kitaplarının en kötüsü olan *Terörizm ve Komünizm*'de. Komintern'in İkinci Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada söz gelişi Troçki şöyle diyordu:

> Bugün Polonya hükümetinden barış imzalamak yönünde bir öneri aldık. Bu konulara kim karar verir? Bizim Halk Komiserleri Konseyi'miz var, ama o da bazı denetimlere tabi. Kimin denetimi? Biçimsiz, kaotik [aynen böyle] kitleler olarak işçi sınıfının denetimi mi? Hayır. Öneriyi tartışmak ve nasıl yanıt verileceğine karar vermek üzere Parti Merkez Komitesi görevlendirildi. Ne zaman savaşacak olsak, yeni birlikler kuracak ve onu en iyi unsurlarla donatacak olsak, nereye dönüp bakıyoruz? Parti'ye. Merkez Komitesi'ne. O da Komünistlerin cepheye atanmasıyla ilgili olarak herbir yerel komiteye talimatlar gönderiyor. Aynı şey tarım sorunu, ikmal sorunu ve tüm [!] diğer sorunlar için de geçerli.[55]

Ve daha da kötüsü:

> İşçi Muhalefeti tehlikeli solganlar kullanıyor. Demokratik ilkeleri bir fetiş haline getirdiler. İşçilerin temsilci seçme halkını Parti'nin üzerine çıkardılar, sanki Parti, bu diktatörlük geçici olarak işçi demokrasisinin geçici hevesleriyle çatışsa bile, onların diktatörlüğünü kurmak üzere görevlendirilmemiş gibi ... Aramızda Parti'nin doğuştan gelen devrimci ta-

54 *Collected Works*, cilt 32, s. 21.

55 L. Trotsky, *The First Five Years of the Communist International*, cilt 1, New York, 1945, s. 99-100.

rihsel hakkı bilincini yaratmamız gerek.[56] Parti, kitlelerin kendiliğinden efkarlarındaki geçici yalpalamalara, işçi sınıfı içindeki geçici kararsızlıklara aldırmaksızın, diktatörlüğünü muhafaza etmek zorundadır. Bu bilinç bizim için onsuz olmaz bir birleştirici ögedir. Diktatörlük kendini her veri durumda işçi demokrasisi biçimsel ilkesine dayandırmaz, her ne kadar işçi demokrasisi kuşkusuz kitlelerin siyasi hayata gitgide daha fazla katılmaları için tek yöntem olsa da.[57]

Lenin'in işçi sınıfının uzun vadeli bölünmesi ve yolsuzluğa batmasından bahsetmesine karşılık, Troçki'nin "geçici yalpalamalar" terimini kullanması şaşırtıcı. Fakat hangi amaçla olursa olsun, Troçki'nin ikameciliği olumlaması o sırada Lenin'inkiyle özdeştir: iktidar Parti liderliğinin *de facto* bir oligarşisi tarafından uygulanmalıdır.

Bu tür kuramsal doğrulamalar yanlış bir şekilde konjonktürel durumu genelleştirir. Fakat aynı zamanda bunlar ilk bakışta görüldüğünden daha muğlaktır. Zira Lenin "sınıfın devrimci enerjisini masseden öncüden" neyi anladığını belirtmez. Bu kuşkusuz "Leninist Merkez Komitesi", Parti liderliğinin "iç çekirdeği" değildi. "Sınıfın öncüsü" olarak birkaç düzine veya hatta birkaç yüz bireyi önermek Lenin gibi iyi eğitimli bir Marksist için oldukça gülünç olurdu. Aklındaki belki de Parti üyeleri veya onun tüm proleter kesimiydi –birkaç yüzbin işçi. Fakat bunların "proleter diktatörlüğünü uygulamaları" için de kuşkusuz geniş bir parti içi ve sovyet demokrasisi gerekirdi. Öyleyse "iç çekirdek" ile üye kitlesi arasındaki bir zümreyi mi düşünmüştü? Bunla ilgili hiçbir kanıt yok ve böyle bir mevhumun her halükarda çok küçük bir nesnel temeli olabilirdi. Yoksa "öncü" kavramını Parti'nin ötesinde belli bir ara tabakayı da içerecek şekilde – örneğin, işçiler tarafından seçilmiş sendika temsilcilerini– genişletmiş miydi? "Makinadaki dişliler" ve "aktarma kayışları"na atıfla devam eden metinde bu ima ediliyor gibi gözüküyor.

Açık olan birşey var: Lenin hiçbir zaman "sınıfın öncüsü" terimini, bırakın atanmış, seçilmemiş bir parti-ile-devlet aygıtını, Parti ay-

56Bu ifade gerçekte Plehanov'un RSDİP'nin İkinci Kongresi'nde yaptığı bir konuşmadan alınmıştır.

57Aktaran Isaac Deutscher, *The Prophet Armed*, Londra, 1954, s. 508-509. Bu kitabın 14. bölümünde Deutscher Troçki'nin 1920 ve 1921'deki ikameci formülasyonlar kullanımına daha başka örnekler de verir.

gıtını anlatmak için kullanamazdı. 1922'nin başından 1924'deki ölümüne dek, bu bürokrasiden dehşete düştüğünü ve onunla mücadele etmeye kararlı olduğunu her türlü işaretle göstermişti.[58] 28 Mart 1922'deki Onbirinci Parti Kongresi'nde yaptığı konuşmada "Parti makinasının Sovyet devlet makinasından ayrılması gerektiği" üzerinde ısrarla durmuştu.[59] Sekiz ay sonra Komintern'in Dördüncü Kongresi'ne sunduğu bir raporda şöyle diyordu:

> Biz eski devlet makinasını devraldık, işte şanssızlığımız buydu. Çoğu zaman bu makina bizim aleyhimize çalışıyor. 1917'de, iktidarı almamızdan sonra, hükümet görevlileri bizi sabote etmişlerdi. Bu bize endişe verdi ve "lütfen geri dönün" diye yalvardık. Hepsi geri döndü, ama bu da bizim şanssızlığımız oldu. Bugün devasa bir hükümet memurları ordumuz var, ama bunların üstünde gerçek bir denetim uygulamak üzere yeterince eğitimli güçlerimiz yok. Pratikte, çoğu zaman burada, tepede, siyasal iktidarı yürüttüğümüz yerde, makina şöyle böyle çalışıyor; fakat daha aşağılarda hükümet görevlilerinin keyfi bir denetimi söz konusu ve çoğunlukla bunu bizim önlemlerimizi etkisiz kılacak şekilde kullanıyorlar. Yukarıda, tam sayısını bilmiyorum, ama her halükarda sanırım birkaç bin ve dışarıda birkaç onbin kendi adamımız var. Ancak, daha aşağı katlarda çarlıktan ve burjuva toplumundan devraldığımız ve kısmen kasıtlı kısmen de farkında olmadan bize karşı çalışan birkaç yüzbin eski memur var.[60]

Son makalesi "Az Olsun, Öz Olsun"da, şöyle yakınıyordu: "Devlet aygıtımız sefil değilse bile, öylesine acınacak durumdadır ki, ilkin bunun kusurlarıyla nasıl mücadele edeceğimizi çok dikkatli bir şekilde düşünmemiz gerekir..."[61] Bu Onbirinci Kongre'ye sunduğu rapordan alınan şu ünlü pasajda yankısını buluyordu:

> Moskova'yı, sorumlu mevkideki 4,700 Komünistiyle birlikte ele alacak olursak ve bu koca bürokratik makinayı, bu devasa güruhu ele alırsak

58Moshe Levin'in *Lenin's Last Struggle*, Londra, 1969 adlı kitabı SBKP liderliği içinde 1923 başlarında ne olup bittiğinin çok yararlı bir gözden geçirilmesini sunar, her ne kadar Lenin'in bürokrasiyle mücadelesinin tam bir bilançosu hâlâ yazılmayı beklese de.
59Lenin, *Collected Works*, cilt 33 içinde, s. 314.
60A.g.e., s. 428-29.

şu soruyu sormamız gerekir: kim kimi yönetiyor? Doğru bir şekilde bu güruhu Komünistlerin idare ettiğinin söylenebileceğinden çok şüpheliyim. Gerçeği söylemek gerekirse, onlar yönetmiyorlar, yönetiliyorlar. Çocuklukta öğrendiğimiz tarih derslerindekine çok benzer bir şey var burada: bazen bir ulus bir diğerini fetheder, fetheden ulus fatihdir ve yenilen ulus fethedilen ulustur. Bu herkes için basit ve makuldür. Fakat bu ulusların kültürüne ne olur? Burada işler o kadar basit değildir. Eğer fetheden ulus yenilen ulustan daha kültürlüyse, birincisi ikinci üzerine kendi kültürünü dayatır; fakat tersi durumda, yenilen ulus fatihe kendi kültürünü dayatır. RSFSR'nin başkentinde meydana gelen bunun bir benzeri değil mi? 4,700 Komünist (yaklaşık bir ordu tümeni ve hepsi de en iyilerden) yabancı bir kültürün nüfuzu altına girmedi mi?[62]

Vasiyet'inde Lenin'in endişesi doruklara çıkar:

Gerçekte, çardan ve burjuvaziden eski devlet makinasını devralıyoruz ve ... şimdi, barışın gelmesi ve açlığa karşı asgari ihtiyaçların tatminiyle, tüm çalışmalarımız idari makinanın iyileştirilmesine yöneltilmelidir.
MK üyesi birkaç düzine işçinin devlet aygıtımızın denetimi, iyileştirilmesi ve yeniden kurulmasında herhangi bir organdan daha etkili olacağını düşünüyorum. Başlangıçta bu görevin kendisine verildiği İşçi ve Köylü Müfettişliği bunu başaramayacağını kanıtladı... Merkez Komitesi'ne kabul edilen işçiler tercihan Sovyet organlarında uzun süre çalışmayanlar arasından seçilmeli ..., çünkü bu işçiler daha şimdiden mücadele edilmesi gereken gelenekleri ve önyargıları edinmiş durumdalar.
MK'nin işçi sınıfından gelen üyeleri temel olarak son beş yıl içinde sovyet organlarında çalışmak üzere terfi ettirilenlerden daha alt bir tabakadan işçiler olmalıdır; bunlar doğrudan ya da dolaylı sömürücü kategorisine girmeyen aşağı kademe işçi ve köylülere yakın insanlar olmalıdır.[63]

Bundan kısa bir süre önce, kişisel bir mektubunda, Lenin çok daha az sakınımlıydı ve şu korkunç lafları söylüyordu: "Hepimiz çürümüş bürokratik 'bölümler' batağına gömülmüş durumdayız. Bununla günübirlik mücadele için büyük bir otorite, sağduyu ve güçlü bir irade gerekir. Lanet olsun bölümlere, lamet olsun kararnamelere."[64]

61 "Better Fewer But Better", *a.g.e.* içinde, s. 487.
62 *A.g.e.*, s. 288.
63 Lenin, *Selected Works*, Moskova, 1977, s. 677.

Lenin Vasiyet'inde İşçi ve Köylü Müfettişliği'ni eleştirirken, aynı zamanda onun başındaki Stalin'e de saldırıyordu.[65] Bu, Troçki'nin Müfettişlik'e yönelik eleştirilerine karşı Stalin'e verdiği daha önceki destekten[66] ve Onbirinci Kongre'ye Stalin'i Parti'nin genel sekreteri seçmesi yolundaki tavsiyesinden bir geri dönüşe işaret ediyordu. Bir dizi acı tecrübeden sonra, bürokrasiye karşı mücadelesi artan ölçüde Stalin'le, en sonunda Gürcistan sorununda doruğa ulaşan bir çatışma üzerinde odaklaştı.[67]

Bu son ihtilafla ilgili olarak Vasiyet'e dönüp baktığımızda, Lenin'in daha önce hayatında hiç sarfetmediği kelimeler kullandığını, "Stalin ve Orconikidze'nin başını çektikleri Gürcistan'daki bürokratik klikle mücadeleyi daha önce başlatmamaktan ötürü "Rus ve uluslararası proletaryanın gözünde son derece suçlu" olduğunu söylediğini görüyoruz. Bu mücadele sırasında, bir canavar yaratılmasına yardımcı olduğunu dehşetle farketmişti: Stalin'in etrafındaki merkezi Parti aygıtı. Troçki'yi yardıma çağırarak, Onüçüncü Parti Kongresi'nde genel bir saldırıyla, umutsuzca onun kanatlarını kırmaya çalışmıştı.[68]

> Lenin beni Kremlin'deki odasına çağırdı ve Sovyet apparat'ımızda bürokratizmin korkunç büyümesinden ve soruna bir çözüm bulunma gereğinden söz etti. Bir özel Merkez Komitesi komisyonu önerdi ve benden bunda aktif bir rol oynamamı talep etti. Ben şöyle cevap verdim:
> 'Vladimir İlyiç, Sovyet apparat'ında bürokratizme karşı bugünkü mücadelede devam edegelen şeyi gözden kaçırmamamız gerektiğine inanıyorum: Merkez'de ve eyaletlerde, hatta her ilçe ve yerel Parti bürolarında

64 A.D. Tsyurupa'ya mektup, 21 Şubat 1922, *Collected Works*, cilt 36, içinde, s. 566.
65 Gerçekte saldırı Lenin'in "İşçi ve Köylü Müfettişliği'ni Nasıl Yeniden Örgütlemeliyiz?" adlı makalesiyle başlamıştı. Bkz. *Collected Works*, cilt 33, s. 481-86.
66 Bkz. Politbüro'ya 20 Mayıs 1922 tarihli mektup, *a.g.e.* içinde, s. 363-67.
67 Ölümünden sonra yayınlanan eseri *Stalin*'de (cilt 2, Londra, 1969, s. 170), Troçki nüfusun ezici bir çoğunluğunun arzularına karşı Gürcitan'ın istilasını emrederek Parti'yi bir oldu bittiyle karşı karşıya bıraktığını ileri sürer.
68 Birkaç yıldır Troçki'nin Lenin'in Stalin'e karşı bir blok oluşturma önerisinden ürktüğüne dair yeni bir efsane tedavülde. Fakat Sovyet basınında yakın zamanlarda yayınlanan belgeler (*Moscow News*, 22 Aralık 1990) Lenin'in Onikinci Parti Kongresi'ne mektubunun içeriğinin tüm delegelere iletilmesi lehinde Politbüro'da yalnızca Troçki'nin oy kullandığını teyit etmekte.

Parti üyesi veya tarafsız görevli ve uzmanların seçimi bizzat Merkez Komitesi içindeki bazı egemen Parti büyükleri ve yönetici gruplarına liyakat temelinde yapılmakta. Ne zaman küçük bir görevliye saldırsanız, arkasında önemli bir Parti lideri çıkıyor... Bu koşullar altında bir çalışma üstlenemem.'

Lenin bir süre düşündü ve –kelime kelime aktarıyorum– şöyle dedi:

'Bir başka deyişle, ben Sovyet apparat'ında bürokratizme karşı bir kampanya öneriyorum ve siz de mücadeleyi Parti Orgbüro'sundaki bürokratizmi de içerecek şekilde genişletmeyi öneriyorsunuz?'

Bu cevabın beklenmedikliği karşısında güldüm, zira o sırada benim kafamdaki fikir böyle nihai bir formüle kavuşmuş durumda değildi. Şöyle cevap verdim:

'Sanırım durum bu'.

'İyi öyleyse' dedi Lenin, 'Bir blok öneriyorum'.

'İyi bir insanla bir blok oluşturmak zevktir' dedim ben.

Lenin'in bürokratizme karşı 'genel olarak' ve Orgbüro'da da özel olarak mücadele etmek için bu Merkez Komitesi komisyonu önerisini devreye sokması kararlaştırıldı. Konunun 'daha başka' örgütsel ayrıntıları üzerinde de tekrar düşüneceğine dair söz verdi.[69]

Stalin Lenin'in sekreterlerinin (bilinçli ya da bilinçsiz) yardımı ve Troçki haricindeki Parti liderlerinin suçortaklığıyla Lenin'in Onikinci Kongre için hazırladığı bombayı söndürmeyi başardılar. Sonunda Mayıs 1924'de delegeler toplandığında Lenin dört aydır Kızıl Meydan'daki mozoledeydi. Kongre'ye mektubu "gerçek Lenin'in" değil, hastalığının bir ürünü olarak tadim edildi.[70] Tüm büyük delegasyonların şefleri onun Vasiyet'inin ortadan kaldırılması için kuyruğa girdiler. Lenin'in Parti içinde siyasi bir lider –ya da hatta siyasi bir kişilik– olarak hareket etme imkanı elinden alınmış, kelimenin gerçek anlamında Stalin makinasının bir mahkumu olarak öldüğünü söyleyebiliriz.

Yaşamının son aylarında Lenin bürokrasiye karşı mücadeleye kimin önderlik edeceği konusunda hiçbir zaman tatmin edici bir tarzda çözüm bulamadı. Kuşkusuz bu, kendisi de derinlemesine bürokrat-

69 Trotsky, *Stalin*, cilt 2, s. 177-78.

70 Bkz. Sovyet romancı Aleksandr Bek'in Lenin'in sekreterleriyle olan konuşmalarından yola çıkarak hazırladığı röportaj, *Nouvelles de Moscou*, 23 Aralık 1989 içinde.

laşmış olan Parti aygıtı değildi; ne de tam zamanlı memurlar değil, hâlâ üretimde çalışan işçilerden oluşacak birkaç yüz kişilik bir organ şeklinde genişletilmesini istediği Merkez Komitesi. Bolşevik işçi-üyeler miydi? Geniş işçi kitleleri mi? Sorunu her açıdan incelemiş, ama kesin bir cevap bulamamıştı.

Buharin önderliğe karşı Parti üyelerine çağrıda bulunmayı reddetti; bu onun mahvı oldu. Troçki 1923 ile 1927 arasında, zaman zaman üyelere doğrudan seslenerek, zaman zaman mücadeleyi liderlik organlarıyla sınırlı tutarak tereddüt etti. Ancak 1927'den sonra tutumu tüm proletaryanın vicdanına açıkça ve sürekli olarak seslenmeye başladı ve Thermidor'cu gericiliğin derinliğinin başka bir yol bırakmadığından bugün kuşku duyulamaz. Tek sorun bunun daha 1923'de kabul edilmesi gerekip gerekmediği.

Lenin'in 1921'deki hatalarının Stalin hizbinin zaferinde belirleyici olduğunu düşünen yazarlar Sovyet Rusya'da meydana gelen güçler dengesindeki değişikliği ölümcül biçimde küçümsüyorlar. Ne Lenin, ne Troçki, ne de Parti'nin herhangi bir hizbi 1923'de Rus işçi sınıfı kitlelerinin siyasi bakımdan yeniden aktif hale getirilmesini başarabilirdi. Ve bu olmadan da, toplumun bürokratik boyunduruğu tıpkı bugün olduğu gibi, kırılamazdı. Ancak bir bütün olarak Parti, bürokrasiye karşı seferber olabilseydi, herhangi bir başarı şansı olabilirdi. Troçki daha ileride bu sorunu şöyle ele almıştı:

> Sayısız eleştirmen, makale yazarı, muhabir, tarihçi, biyograf ve bir takım amatör sosyologlar, Sol Muhalefet'in stratejisinin iktidar için mücadele açısından gerçekleştirilebilir olmadığını söyleyerek, zaman zaman yöntemlerindeki hatalar yüzünden Sol Muhalefet'i suçlamışlardır. Ancak soruna bu tür bir yaklaşım doğru değildir. Sol Muhalefet iktidarı ele geçiremezdi ve bunu umut dahi edemezdi –özellikle onun aklı başındaki liderleri. Sol Muhalefet'in, devrimci Marksist bir örgütün iktidar mücadelesi ancak bir devrimci yükseliş koşullarında tasarlanabilirdir... Ama yirmilerin başında ve sonrasında Rusya'da devrimci bir yükseliş mevcut değildi. Tam tersine.[71]

Bu satırlar, Viktor Danilov'un başka bakımlardan harika olan SBKP'deki 1922-23 hizip mücadelesi hakkındaki değerlendirmesini

peşinen çürütüyor. Danilov şöyle yazar: "Kişisel iktidara karşı mücadele aynı zamanda her zaman bir iktidar mücadelesi (her ne kadar kuşkusuz kişisel iktidar olmasa da) olmak zorundadır."[72] Bir proleter devrimci ancak kendi aktif seferberliği temelinde kendi sınıfının iktidarı için mücadele eder. Yoksa, "iktidar için mücadele" ya talihsiz bir darbecilik ya da daha da kötüsü yabancı sınıf güçlerinin, bu durumda bürokrasinin mahkumu olur.

Lenin ve Troçki'nin 1920-21'deki ikameci formülleri, daha sonraki bürokrasiye karşı mücadelelerine rağmen, Bolşevik Partisi'ni mahveden genel ideolojinin gelişmesine yardım etmiş midir? Belli bir dereceye kadar kuşkusuz etmiştir, ama bu genellikle kabul edilenden daha azdır. Çünkü Parti liderleri ve kadroların 1920-21'de ifade edilen tavırlar ile ne de olsa 1919'a kadar olan Bolşevik gelenekle aynı çizgideki 1922-23'deki tavırlar arasında bir seçme imkanı vardı. 1923'de birçok Eski Bolşevik Muhalefet'e katılmıştı. Buharin 1923'ün başına dek en azından tereddüt etmişti. Sonuç olarak denebilir ki, kadroların çoğunluğu Lenin tarafından yanlış yönlendirildiklerinden değil, kendi gerekçeleriyle yanlış kararlar almışlardır.

Gerçekten, yakın zamanlarda bulunan, ilk kez yayınlanan veya halka duyurulan arşiv malzemeleri sayesinde Lenin'in tavrı üzerine yeni bir ışık tutulmuştur. Görüldüğü kadarıyla, temel işçi demokrasisi sorunları üzerine Lenin Onuncu Kongre sırasında dahi kesin kararlı değildi. Bolşevik Partisi'ne yeni katılan Ryazanov'a karşı, bir yandan hiziplerin yasaklanması lehinde görüş belirtirken, diğer yandan üyelerin eğilim oluşturma ve kongre delegelerinin farklı platformlar temelinde seçilmesi hakkını savunması iyi bilinir. Benzer şekilde, muhalefet eğilimlerinin ve yasaklanan hiziplerin temsilcilerinin Merkez Komitesi'ne dahil edilmesini istiyordu. Şlyapnikov sindirme girişiminden korktuğunu ifade ettiğinde, Lenin İşçi Muhalefeti platformunun 250,000 nüsha basıldığını ve Parti içinde tartışıldığını söyleyerek cevap vermişti.

---

71 *Stalin*, s. 229-30.

72 V. Danilov, "We Are Starting To Learn About Trotsky", Sibirya kökenli dergi *Eko*, No. 9-10, 1989'dan yapılan çevirisi için bkz. *History Workshop Journal*, Bahar, 1990.

Dahası, Andrey Sorokin'e bakılacak olursa, Lenin aynı kongrede yaptığı bir konuşmanın daha önce yayınlanmamış bir kısmında şöyle belirtiyordu:

> Kulak'ların her peydahlanışı ve küçük burjuva ilişkilerinin gelişmesi sonunda buna karşılık düşen siyasi partilerin doğuşuna yolaçar... Önümüzde duran seçim bu partilerin büyümesine izin verip vermeyeceğimiz değildir –bunlar kaçınılmaz olarak küçük burjuva iktisadi ilişkilerinden kaynaklanırlar. Önümüzdeki tek ve o da sınırlı seçim bu partilerin faaliyetlerinin yoğunlaşma ve eşgüdümü biçimleri arasındaki seçimdir.

Bu noktada, der Sorokin, Lenin'in bir yeni adım atmak ve siyasi güçlerin bir "yoğunlaşması" biçimi olarak çok partili bir sistemin nesnel gerekliliğini kabullenmek üzere olduğu görülüyor:

> Bununla beraber, şurada burada, Menşevik ve Sosyalist Devrimci'lere – Bolşeviklerden daha az radikal Rus sosyalist partileri– ancak kooperatiflerde, komünistler tarafından üzerlerinde 'sistematik bir etki ve denetim' uygulanması durumunda iktisadi meselelerle uğraşmalarına izin verilebileceğini vurguluyordu... Fakat ömrünün son yıllarında Lenin sürekli olarak Sovyet devletinin siyasi sisteminin değişmesine ağırlık verdi. "Bir Makalecinin Notları" olarak adlandırılacak bir makale için daha 1922 gibi erken bir tarihte yazdığı bir plan taslağında tekrar tekrar "Menşevikler ve yasallaşmaları" konusundan bahsediyordu.[73]

Tarihin bu anındaki Rus Devrimi'nin gerçek trajedisi Bolşevik Partisi'nin önder kadrosunun sonunda Stalinist Bonapartizm ve despo-

---

73 Andrey Sorokin (SBKP nezdindeki Marksizm-Leninizm Enstitüsü üyesi), *Soviet Weekly*, 3 Mayıs 1990 içinde. Samuel Farber (*Before Stalinism*, Cambridge, 1990) 1918'den sonra Lenin ve Troçki'nin sovyet demokrasisine karşı tutumu hakkında çok daha eleştirel bir anlatı sunuyor. Lenin'in, diğerleri arasında, önde gelen bir Çekistin önerdiği diğer sovyet partilerinin yasallaşmasına karşı olduğunu ileri sürüyor. Fakat Farber'in anlatısı da, yakın zamanlarda ortaya çıkan kanıtlar da çok daha çelişiktir. Farber 1921'de Kamenev ve Buharin'in böyle bir yasallaşmanın lehinde olduklarını belirtir. Çeka hemen hemen kurululuşundan beri vurgulu biçimde özerkleşme eğiliminde oldu ve çeşitli simalar –en açık biçimde Latsis– bu süreci kuramlaştırmaya çalıştılar. Aynı sıralarda, saflarında ciddi bir maddi yolsuzluk görüngüleri ortaya çıkmaya başladı. V.A. Jdanov'un 11 Temmuz 1918 tarihli keskin ifşaatlarının yeniden basımı için bkz. *Nouvelles de Moscou*, 2 Aralık 1989. Bu türden eleştiriler genelde Lenin tarafından destek görüyordu.

tizm tehlikesini kavramaları,[74] ama bunu hep beraber ve aynı anda değil, erden çok geç olarak, otuzların ortalarından sonlarına doğru doruklarına ulaşmaktan artık alıkonulamayacağı bir sırada kavramalarıdır. Aslında bu gecikme yeni bir toplumsal görüngünün, bir işçi devletinde ayrıcalıklı bir bürokrasinin iktidara yükselişinin kavranmasındaki eksikliğe dayalıydı. Neredeyse tüm bu kadro söz konusu gecikmenin pahasını hayatlarıyla ödediler.

5. Diğer Marksist Akımlarda İkamecilik

Reformist sosyal-demokrasinin ikameci ideolojileri daha Lenin ve Troçki 1920-21'deki ölüm atlayışlarını yapmadan evvel açıkça geliştirdiklerini daha önce vurgulamıştık. Ayrıca böyle bir sapmanın son dönem sosyal-demokratlarının artık ait olmadıkları Marksist denilen kamp içinde hiçbir şekilde Bolşeviklerin tekelinde olmadığını bilmek de önemlidir. İkamecilik aynı zamanda iki temel Batı Avrupalı Marksist olan Otto Bauer ve Antonio Gramsci'nin düşüncelerinde de mevcuttu.

İkameciliğin tohumları daha Otto Bauer'in Rus Devrimi üzerine ilk yazılarında dahi bulunabilir, ki bu yazılar aynı zamanda yalnızca Rosa Luxemburg tarafından aşılacak olan bürokratlaşma tehlikelerine karşı yerinde uyarılar içeriyordu.[75] Fakat ikameci fikirlerin en

74 Dzerjinski'nin yirmilerin ortalarında tüm önde gelen Bolşevikleri öldürecek olan bir Sovyet Bonapart'ının yükseldiğini belirttiği söylenir. 1923-24'de birçoklarının inandığı gibi bu rolü Troçki'nin mi yoksa Stalin'in mi oynayacağına inandığı belirsizdir.

75 "Öyle ki, şaşırtıcı ölçüde kısa bir zaman zarfında, Ekim Devrimi'nin ilk ve doğrudan sonucu olan anarşi içinden aşırı derecede güçlü bir merkezi otorite doğup gelişti: orduya ve dev bir bürokratik aygıta yaslanan, yerel sovyetleri ancak kendilerini idare eden organlara dönüştüren ve her yerdeki belirleyici iktidarı kendi üzerine alan bir güç... Proleter üyelerin, üzerlerine bina edilmiş muazzam egemenlik aygıtı karşısında çok zayıflamaları tehlikesi söz konusudur. Ve bu durum gerçekleştiği ölçüde, proletarya kendi kurduğu egemenlik aygıtını yönetme ve denetleme gücünü kaybeder. Sovyet bürokrasisinin ve Kızıl Ordu'nun komuta yapısı kendiini bağımsız kılmak için proleter anayurttan kopuyor. Sınıfın üzerinde duran, sadece proletaryanın idealini temsil eden, ama despotik iktidarının gerçekte burjuvazi ve köylüler değil, bizzat proletarya kitleleri üzerinde de uygulandığı özerk bir güç olmakla tehdit ediyor." Bkz. Otto Bauer, "Bolschewismus oder Sozialdemokratie" (1920), *Werkausgabe*, cilt 2, Viyana, 1976 içinde, s. 279-80.

açık formülasyonları 1933 ve 1934 yenilgilerinden sonra, özellikle son büyük kitabı *Die illegale Partei*'da[76] ve Viyana İşçi Üniversitesi'nde verdiği siyasal ekonomi derslerinde geliştirdi.

Tıpkı Lenin'in *Ne Yapmalı?*'sında olduğu gibi, yasadışılık koşullarında ortaya çıkan parti-örgüt sorunlarından yola çıkan Bauer, yerel örgütler veya geniş demokratik süreçler için hiçbir özerklik içermeyen, ama aynı zamanda "kişisel diktatörlük"le sonuçlanma tehlikesini taşıyan aşırı bir otoriterliği de içermeyen bir demokratik merkeziyetçilik biçimini kuramlaştırır.[77] Bununla beraber, kapitalizmden sosyalizme geçiş tahlilinde Bauer daha da ileri gider. Devlet sanayiinin yönetiminin bürokratlaşma tehlikesinin farkındadır ve SSCB'deki fabrika müdürlerinin aşırı yetkisini eleştirir.[78] Fakat "sosyalist fabrika" içinde görevlerin iki başlılığı gereği üzerinde ısrar eder: bir yanda üreticiler, diğer yanda idareciler. "Sanayi demokrasisi" özyönetim değil, sadece birlikte yönetim biçimini almalıdır. Sadece işçiler fabrikayı yönetirlerse, bu kaçınılmaz olarak "fabrika egoizmi"ne yolaçar ve işçi sınıfı içinde iç bölünmeleri, rekabeti ve çelişkileri şiddetlendirir.[79] İktisadi yönetim işçi sınıfı içindeki farklı çıkarların "arbitrajı" için zorunlu bir araçtır.

Burjuvazinin klasik, genel olarak bürokrasi savunusuna çok benzeyen bu işçi bürokrasisi savunusu veri olarak alınırsa, bunu doğal olarak bir dizi başka şey de izler. Söz gelişi grevler yasaklanır. İşçiler etkin fabrika yönetimi gereğini "anlamalıdırlar".[80] Nitekim, bugün "Rus fabrikalarında hüküm süren despotizmden hayıflanmak aptalcadır".[81] Hatta Stalin'in uyguladığı terör ve Moskova Duruşmaları'nın kısmi bir savunusu bile söz konusudur.[82] 1918-20'deki bürokrasi tehlikelerine karşı yapılan uyarılardan ne denli uzaklaştık. "Sanayide etkinlik" (burada mikro ekonomik) tüm diğer herşeyin

---

76 "Die illegale Partei", *Werkausgabe*, cilt 4 içinde.
77 *A.g.e.*, s. 491-93.
78 "Einführung in die Volkswirtschaftslehre", *a.g.e.* içinde, s. 866, 967-69.
79 *A.g.e.*, s.854, 859, 861.
80 *A.g.e.*, s. 862, 863-64.
81 *A.g.e*, s. 865.
82 "Der Trotzkismus und die Trozkistenprozess", *Der Kampf*, No. 3, 1937, *Werkausgabe*, cilt 9 içinde, s. 711-12, 716-17.

üstündedir.

Otto Bauer kadar ileri gitmese de, Gramsci de *Hapishane Defterleri*'nde daha önce *Ordine Nuovo*'da geliştirdiği tavırlarla açıkça çelişen ikamecilik biçimlerine geri döner. Öyle ki, her siyasi partinin aynı zamanda "bir polislik işlevi gördüğünü" ve bunun yalnızca gerici sınıflara karşı değil, kitlelerin geri kesimlerine karşı da yöneltildiğini düşünür.[83] Gramsci mevzi savaşı" (Kautsky'nin *Ermattungsstrategie*'sine benzer) ile ikamecilik arasında bir bağlantı kurar:

> Mevzi savaşı geniş halk kitlelerinden muazzam fedekarlıklar talep eder. Bu yüzden daha önce görülmedik ölçüde bir hegemonya yoğunlaşması ve bunun sonucunda da muhaliflere karşı çok daha açık bir saldırıya geçen ve içerden dağılmanın "imkansızlığı"nı sürekli olarak örgütleyen – siyasi, idari, vb. her türlü denetimle egemen grubun hegemonik "mevzileri"nin yeniden tahkimi– daha "müdahaleci" bir hükümet gerekli hale gelir.[84]

Hem Otto Bauer'in hem de Gramsci'nin düşüncesinde kitle hareketinin geçici bir geri çekilmesi yeni yükselişlerin ve dolayısıyla da kitlelerin kendi doğrudan çıkarları etrafında geniş ölçekli bir öz eylem ve öz örgütlenmesi olasılığını yok sayan bir stratejiye tahvil edilmişti. Küçük bir parti liderleri grubu değilse de, parti dikkafalı bir proletaryaya tarihsel olarak "zorunlu" ve "kaçınılmaz" olanı dikte eder.

Bunun altında materyalistten çok idealist bir parti anlayışı yatar. Bu durum böyle bir bozulmayı ilk ortaya çıkaranlardan biri olan Bauer örneğinde çok şaşırtıcıdır. Bauer'in ham ve mekanik determinizm eğilimiyle ikameciliğe kaydığı yerde, Gramsci'nin, aralarındaki potansiyel ve gerçek çelişkilerin reddedildiği teori ve pratiğin özdeşliğine yönelik volontarist açıklamalarıyla yanlış yola saptığını kaydetmek ilginç.[85]

---

83 Antonio Gramsci, *Selections form the Prison Notebooks*, yay. haz. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell-Smith, Londra, 1971, s. 155.
84 *A.g.e.*, s. 238-39.

6. Realpolitik ve İkamecilik

Tartışmış olduğumuz Kautsky, Bauer ve Gramsci'nin anlayışları opportünist realpolitikin ta özüne temas eder. Sosyal-demokrat ve Stalinist (veya neo-Stalinist) ikameciliği birleştiren, deyim yerindeyse, odur.

Tabiatıyla, toplumdaki değişen iktidar ilişkileri, "iktidarın bir kısmını" ele geçirme sorunu genel olarak politikanın kalbinde yer alır. Muhafazakar politikalar bu ilişkileri korumaya meylederken, devrimci politikalar onları altetmeye. Reformist politikalar ise bunları herhangi bir temel değişikliğe yol açmaksızın kısmen değiştirmeye meyleder.

Kısa ilâ orta vadede bu tür bir değişimin mümkün olup olmadığı siyasi tercihleri kritik biçimde belirler. Bu nedenle politika çoğu zaman mümkün olanın sanatı (veya sanat ve bilimi) olarak tasvir edilir. Fakat bu basmakalıp formüldeki kimi çelişkiler de hemen göze çarpar. Mümkün olan ile olmayan arasındaki sınırlar gerçekten bu denli katı mıdır? Mümkün olmayan şey, bilinçli devrimci kitle eylemiyle mümküne dönüştürülemez mi? Bazı mümkün olan şeyler de tam bir açıklığa kavuşmaksızın gelişme gösterebilir. Kısa vadede mümkün değil gibi gözükenler uzun vadede bayağı mümkün hale gelebilir –söz gelişi, İkinci Enternasyonal'in sekiz saatlik işgünü kampanyası veya genel oy için kitle ajitasyonu.[86]

Dahası, oportünist realpolitikin, kendi açısından hemen başarıya ulaşsa bile, farklı bir uygulamalar kümesiyle gelişebilecek radikal değişimin uzun vadedeki imkanlarını gerçekte azaltması söz konusu olabilir. Oysa ilk ağızda meyva vermeyen kitle eylemleri kitle bilinci

---

85 John Hoffman (*The Gramscian Challenge*, Londra, 1984) Troçki'yi Sovyetler Birliği'nde işçi sınıfının tahakküm altına alınmasının baş avukatı olarak sunmaya çalışıyor. İkameciliğe karşı bir ömür boyu mücadele, bürokratik despotizme karşı onyedi yıllık mücadele küçük bir kalem darbesiyle böylesine kaldırılıp atılsın. Stalin'e gelince, onun tahakkümü aşağıdakilerin rızasıyla birleştirme gibi daha makul bir tavra sahip olduğu ileri sürülüyor. Bir milyon komünist "aşağıdakilerin rızası" ile mi öldürüldü acaba?

86 Tarihsel materyalizmde gizillik kavramı üzerine bkz. Bölüm 5.

açısından uzun vadede pozitif etkiler yaratabilir.

Bu mülahazalar ve diğerleri Kautsky, Bauer ve Gramsci'nin özgül tarihsel anlarda hitap ettikleri işçi hareketinin karşı karşıya kaldığı temel soruna, yani nesnel bakımdan devrimci olmayan koşullarda sosyalist sınıf politikasının hangi biçimi alması gerektiğine kuşkusuz tam bir cevap vermez. Fakat en azından vülger demesek bile, oportünist realpolitikin tuzaklarını açığa serer. Hemen mümkün ve arzu edilir gibi görünenin abartılı bir vurgulanması bizi uzun vadeli etkiler ve çelişkiler konusunda körleştirir.[87]

Realpolitikin eylemleri geniş halk kitlelerinin kendi çıkarları olarak gördüklerine zıt düştüğünde onların arzularına karşı dayatılmalıdır. Gerçekten, realpolitik yüksek dereceli bir statüko –geniş kitleler için sömürücü ve baskıcı olan– savunması içerdiğinden, bu çelişki hemen hemen kaçınılmazdır. Dolayısıyla, saf ve basit ikamecilik değilse bile, bazı ikamecilik pratikleri oportünist realpolitike kopmaz derecede bağlıdır.

Realpolitik hiçbir şekilde reformlar için mücadeleyle karıştırılmamalı. Hemen gerçekleştirilebilecek reformlar için mücadeleyi sistematik anti-kapitalist eğitim ve propagandayla birleştirmek tamamen mümkündür. Mümkün olmayan şey, en azından belli bir inandırıcılıkla, bu tür eğitim ve propagandayı mutabakat politikalarıyla –yani düzenin savunulması ve yönetici sınıfla iktidarın paylaşılması– birleştirmektir.[88]

---

87 Stalin, Hitler ile yaptığı paktın koşullarına uygun olarak Batı Ukrayna ve Batı Beloruşya'yı ilhak ettiğinde, Nazilerin muhtemel askeri saldırılarına karşı yirmidört saatten fazla bir mühlet kazanamadı (Brest-Litovsk kalesi haricinde). Sonuçta askeri kayıplar kazançlardan daha da büyük oldu. Diğer yandan, uzun vadedeki siyasi sonuçlar yıkıcıydı. Hitler ile paktın gizli protokolleri yeniden kurulacak bir Polonya devleti lehindeki her türlü propagandayı sıkı biçimde yasaklıyordu ve Polonya Komünist Partisi direniş gösteren halka bu tedbirlerin dayatılmasına yardımcı olmak üzere kapatılmıştı. Böylece, 1941'de ittifakların değişmesinden sonra, Sovyet karşıtı duygular o denli büyük ve Polonya milliyetçiliği o denli isyankardı ki, Polonyalı Komünistler kendilerini yoldaşlarının Yugoslavya'da yürüttüğüne benzer bir ulusal kurtuluş hareketine önderlik edemeyecek bir konumda buldular.

88 Vülger realpolitikin içerdiği mutabakat politikalarını bölüm 5'de tartışacağız.

Reformlar için mücadele ile radikal toplumsal dönüşüm nihai amacı için mücadele tabiidir ki diyalektik biçimde birbirine bağlıdır. Bunun anlamı, acil mücadelelerde sekterce çekimser kalma ya da hatta bunları reddetmenin sosyalist davaya oportünist realpolitik kadar zarar vereceğidir. Kısmi reformların kazanılması olmadan, emekçiler belki dönemsel olarak açlık isyanlarına kalkışabilen, ama varolan düzene ciddi bir meydan okumaya gidemeyen demoralize bir yoksullar yığını haline gelmek tehlikesini taşırlar. Geniş kitle mücadeleleri deneyimi olmadan, emekçiler yeni bir toplum yolunda başarılı bir mücadele için elzem olan öz örgütlenme ve bilinç düzeylerine erişemezler. Ve sosyalistler böylesi mücadelelere katılmadan, bunların içinde siyasi hegemonyayı kazanmaya çalışmadan tarihsel süreci ciddi biçimde etkileyemezler.

Tam da tüm bu sebeplerle, realpolitikin günahkarlığı gerçek bir günahkarlıktır; bir önceki bölümde tahlil edilen kısmi kazanımların çelişkileri gerçek çelişkilerdir. Oportünizm ve sekterizm ikiz tuzağından kaçınabilmek için somut sınıf mücadelelerinin tarihsel derslerini özümsemek ve onları bugünkü deneyimlerin eleştirel incelenmesi yoluyla zenginleştirmek gereklidir.

Bu meseleler üzerine son sözü yine Karl Marx'a vermek mümkün. 1865'de arkadaşı Ludwig Kugelmann'a şöyle yazıyordu:

> Schweitzer ve diğerlerinin dürüst niyetleri olduğunu düşünüyorum, ama onlar 'gerçekçi politikacılardır'. Kendilerini varolan koşullara uydurmak istiyorlar ve 'gerçekçi politika' ayrıcalığını münhasıran Bay Miquel ve Şurekasına bırakmayı reddediyorlar... Prusya'daki (ve dolayısıyla Almanya'nın geri kalanındaki) işçi basını ve işçi hareketinin yalnızca polisin inayetiyle varolduğunu biliyorlar. Bu yüzden olayları olduğu gibi kabul etmek ve bir Hohenzollern imparatoruna 'katlanmak' isteyen bizim 'cumhuriyetçi' gerçekçi politikacılarımız gibi hükümeti; vb. kızdırmamak istiyorlar. Fakat ben bir 'gerçekçi politikacı' olmadığımdan, Engels ile birlikte ayrılma niyetimizi aleni bir beyanatla (önümüzdeki sayılardan birinde muhtemelen görürsünüz) Sozial-Demokrat'a bildirmek lüzumunu hissettim.[89]

89 Kugelmann'a mektup, 23 Şubat 1865, Marx-Engels *Selected Correspondence*, Moskova, 1975 içinde. s. 159.

7. İkameciliğin Psikolojik Boyutu

Bölüm 2 ve 3'de işçi kitle örgütlerinin bürokratlaşma sürecinin psikolojik yanlarına sık sık atıfta bulunduk. Aygıtın kendinden menkul liyakat nesnesi olarak işçi sınıfına ikame edilmesi aynı zamanda bireysel psikoloji düzeyinde de belirlenimler içerir. Dünyayı "kamplara bölünmüş" olarak görme, iktidar yapısının bir parçası olmanın baştan çıkarıcılığı, küçük burjuva aydınların "işçi sınıfını cisimleştiren parti"ye karşı suçluluk duyguları; tüm bunlar profesyonel bürokratlar tarafından kolayca manipüle edilebilen bir karakter yapısına girer. İspanya'da POUM'cuların, Troçkistlerin ve anarşistlerin gelecekteki Stalinist katili Vittorio Vidali, Parti'ye bağlılığını ve "keskin bir devrimci" ve "adaletin infazcısı" olma arzusunu beyan ettiği bir mektubunda, bu yarı gizlenmiş dürtülerin ürpertici bir dışavurumunu sunmuştu.

> Ve eğer ilk günlerde gerçekle temastan doğan anlık, ufak tefek hayal kırıklıklarım olduysa da, sonradan bunun hâlâ ruhumdan çıkmayan küçük burjuva atmosferden kaynaklandığını farkettim [aynen böyle] ... Fakat sonra, bu geçmişten gelen ses dahi ... sustu, geniş ufuklar içinde eridi. Ve başkaldırı şarkılarıyla, gururlu, zeki yüzlü Kızıl askerleri gördüm yürüyüp geçen ve silahlı gençleri, çocukları politika tartışan. Ben ciddi insanları severim. Yeni, büyük, göz kamaştırıcı bir toplum eski ve köhnenin yerine muhteşem kulelerini dikiyor...
> Bir Marksist soğuk bir mantık adamı olmalıdır. Bir Leninist doğrudan hedefine yönelen kişi olmalıdır... Bizim gazetemize yazın... Kendi görüşünüzü Parti'ninkine feda edin... Yoldaşların sevgisini kazanın; bu o kadar zor değil. Bir kaç aya kalmaz, tüm [aynen böyle] kapıların açıldığını görürsünüz.[90]

Birkaç yıl sonra burjuva veya emperyalist ajanlarla değil, sıradan işçi

---

90 Dorothy Gllagher, *All the Right Enemies: The Life and Murder of Carlo Tresca*, Rutgers University Press, 1988'den aktaran Daniel Aaron, *New York Review Of Books*, 15 Haziran 1989 içinde.

ve köylülerle dolu hapishaneleriniz olur.[91] Birkaç yıl sonra kendi yoldaşlarınızı katletmekle meşgul olursunuz.

Sonuç olarak, bırakın bürokratik diktatörlükleri, bürokratik örgüt rejimlerinin bile, karakteri, irade gücü, bağımsız yargılama gücü ve baskıya dayanma kabiliyeti olmayan ya da hatta kölece bir tavır ve temel dürtülerle karışmış bir konformizm gösteren kişilerin kaçınılmaz olarak öne çıkacağı *bir negatif terfi süreci* uygulamaya başlayacağını söyleyebiliriz.[92] Fakat içerdiği psikolojik mekanizmalar ne olursa olsun, bürokratlaşma ve Stalinistleşme süreci temelde bir top-

91 "En kötüsü iktidarın işçi ve köylülere ait olduğu varsayılan bir ülkede tutukluların çoğunun işçi ve köylü olmasıydı." Bkz. Sandor Kopacsi, s. 62.

92 "Parti önderliği onun [apparat] olduğu gibi, iri, dalkavuk, itaatkar ve değişmeden kalmasına ihtiyaç gösterir." Bkz. Boris Yeltsin, s. 127. *Arbat'ın Çocukları* adlı romanında Rıbakov bu negatif terfi sürecinin Stalinist diktatörlüğün ilk aşamalarında nomenklaturanın bazı çocukları için aynı zamanda nasıl "pozitif" de olabileceğini gösterir.

Troçki'nin konuyla ilgili en önemli saptamaları Stalin adlı kitabındaki şu üç pasajda yer alır:

"Stalin artan bir önemle bürokrasinin örgütçüsü, görev dağıtıcısı, işe yerleştiricisi, eğitimcisi ve efendisi olarak ortaya çıkmaya başladı. Adamlarını çeşitli rakiplerine, özellikle de onun baş rakibi olarak gördüğüne karşı hasım veya kayıtsız olanlar arasından seçti... Stalin kendi idare deneyimini, başta da sahne gerisinde sistematik biçimde dolap çevirme deneylerini genelleştirdi ve sınıflandırdı ve kendisiyle en yakın tarzda birleşmiş olanların hizmetine sundu. Onlara yerel makinalarını kendi makinası kalıbında örgütlemeyi; işbirlikçilerini nasıl devşireceklerini, onların zaaflarından nasıl yararlanacaklarını, yoldaşları birbirine nasıl düşüreceklerini, makinayı nasıl çalıştıracaklarını öğretti... hırsızlar arası nam bağıyla, ortak çıkarlarıyla (tüm siyasi organın ayrıcalıklı sömürücüleri olarak) ve artan ölçüde halktan kopuklukla birbirine bağlanmış tüm bir ayrıcalıklı kastın oluşumu karşısında sağır ve kördür." Bkz. *Stalin*, cilt 2, s. 205.

"Çarlık döneminin genç devrimcilerinin hepsi (hikaye kahramanları) değildi. Bunların arasında sorgu sırasında yeterli cesareti gösteremeyenler de vardı. Daha sonraki davranışlarıyla bu hatalarını telafi ederlerse, Parti onları geri dönüşsüz biçimde ihraç etmez ve onları saflarına geri alırdı. 1923'de Genel Sekreter olarak Stalin bu türden tüm bilgileri kendi elinde toplamaya ve bu eski zayıflıkların kefaretini zaten ödemiş yüzlerce eski devrimciye şantaj yapmakta kullanmaya başladı. Geçmiş sicillerini ifşa etme tehdidiyle, bu insanları yıldırarak kölece bir itaate sürüklüyor ve onları adım adım tam bir demoralizasyon içine düşürüyordu." *A.g.e.*, s. 211.

"Sovyet iktidarının ilk dönemlerinde eski devrimci parti kendini kariyeristlerden temizliyordu; buna uygun olarak komiteler devrimci işçilerden oluşuyordu. Kendilerini hükümete yamamaya çalışan çok sayıdaki maceracı veya kariyerist ya da düpedüz alçak kapıda eleniyordu. Fakat son yıllardaki temizlikler, tam tersine, tümüyle ve tam olarak eski devrimci partiye karşı yöneltilmiştir. Temizliklerin düzenleyicileri Parti'nin en bürokratlaşmış ve en düşük kalibreli unsurlarıdır... Şu züppe gençlik çeteleri bile bugün Parti'ye ve Komünist Gençler Birliği'ne alınmıştır. Bunlar burjuvazinin çocuklarından devşirilmiş olan meydan müfrezeleri, kendi ayrıcalıklı konumlarını veya ebeveynlerinin ko-

lumsal bir görüngüdür. Tüm tarihsel dönemlerde toplumda sadomazoşist insanlar olmuştur. Bunlar kuşkusuz Rusya'da 1917 veya 1918'de 1929 veya 1937'den daha az sayıda değildi. Bunların daha önceki değil, daha sonraki dönemlerde kilit iktidar konumlarına gelmelerinin sebebi toplumsal güçler ilişkisinin temel bir değişim geçirmesiydi. Devrimci bir yükseliş ve genelleşmiş kitle eylemi sırasında sahnenin önünü belli karakter tipleri işgal eder; diğerleri ancak karşı-devrimin zafer kazandığı bir kitlesel pasiflik ortamında kendilerini ileri sürerler. SBKP ve SSCB'nin yozlaşmasını mümkün kılan "kötü" kişilikler değil, liderlerin sistematik bir tarzda "negatif terfi" ile seçilmesini besleyen bürokratik yozlaşmaydı.

Daha henüz bir Marksistken, Wilhelm Reich, niçin insanlar sonradan daha önce benimsedikleri fikirler, değerler ve normlarla tam bir çelişki içinde hareket ederler sorusuna cevap bulmaya çalışmıştı. Niçin işçi sınıfının bazı kesimleri en büyük düşmanlarının çıkarlarına uyum sağlamayı kabul ederler? Reich'dan daha tutarlı ve daha derinlikli bir şekilde, Bernfeld de bu sorunları Marksizm ile psikanalizin deneysel bir bileşimi içinde araştırdı.

Geniş kitleler söz konusu olduğunda, bu tür görüngüler ilgililerin –gerçekte doğrudan doğruya çelişik– toplumsal ve maddi çıkarlarıyla izah edilemez. Liderler durumundaysa, maddi ayrıcalıklar ikameci teori ve pratiklerin benimsenmesinde bir rol oynarsa da, ideolojik dönüşümün tedrici niteliği, bunun basitçe söz konusu maddi çıkarlara indirgenemeyeceğini teyit eder.

Bernfeld ve Reich üç tür cevap önerirler. İlk olarak, kitle davranışının birçok biçimindeki makina benzeri veçheye işaret ederler. Bu, itaatin reddinin bireye getireceği tehlikelerle birlikte, ordu gibi hiyerarşik örgütlerin güç ve disipliniyle zihinlere sokulur. Fakat aynı zamanda "lider" (baba?) ile özdeşleşmeye hevesli bireylerin ilkel ihtiyaçlarını –türümüzün ta köklerine dek indiği varsayılan– da tatmin

---

numlarını kararlılıkla savunmaya hazır durumdaki ayrıcalıklı genç insanlardır. Birkaç yıldan beri Komünist Gençler Birliği'nin başında, yüksek konumunu kişisel hedeflerine ulaşmak için kötüye kullanan, genellikle ahlaki bakımdan yozlaşmış biri olarak bilinen Kossarev'in bulunduğuna işaret etmek yeterlidir." *A.g.e.*, s. 237-38.

eder. Bununla birlikte, bu tür süreçler sıkıca örgütlenmiş bir yapının dışında çalışamayan bireylerde derin bir özdeşleşme bozukluğuna yolaçar. Düşman bir dünyayla yüzleşmekten duyulan bu korkuyu yansıtan *raison de parti* ya da "parti davası" değil, sadece partide ve partiyle varolan *parti varlığıdır.*

Psikanalistler bürokratları, oluşum halindeki biçimiyle sayısız bireyde bulunan zorlama nevrozuna yakalanmış kişiler olarak görürler. Fakat bürokratik rejim (sistem) bu zorlamayı *kurumlaştırır.* İçsel patolojiyi kayıtsız şartsız riayet etmeye zorlandığımız formel kurallara çevirerek dışsallaştırır (Ernst Federn). Patolojik ve patolojik olmayan davranış dürtüleri arasındaki "normal" dengeyi bozar.

İkinci olarak, yine aynı şekilde primatların insansılaşmasının ilk evrelerinden türeyen, insan davranışı bakımından irrasyonel bir boyut vardır. Bu bazı başkaldırı biçimleri ile uygarlığın doğuşuna eşlik eden toplumsal davranış kurallarının bireysel reddini içerir.[93] İktidarı (ister kitle örgütleri ister devlet) zaptetmeye yönelen yöneticiler veya demagoglar bilinçli olarak bu irrasyonalizmi kullanırlar. Ve de eğer rakipleri bunun farkında olmaz ve yalnızca mantıksal argümanlarla karşı koymaya çalışırlarsa, söz konusu halkın en azından bir kısmını kazanmayı başaramazlar.

Üçüncü olarak, sınıf bilinci ve sınıfsal politika geliştirme mücadelesi yalnızca doğru bir program veya siyasi çizgi için mücadeleden daha fazlasını gerektirir. Sosyalist kitle örgütlerinin ve sonra da sosyalizmin kendisinin kurulması, son derece bireyselleşmiş kitleler ve "kadrolar" soyutu somuta çevirme, siyasi genellemeleri kişisel deneyim ve ihtiyaçlarla özdeleştirmeye yeteneklilerse ancak başarılabilir.[94] Eğer bu gerçekleşmez veya yetersiz kalırsa, kitleler ve kadrolar –merkezi önderler de dahil– gitgide daha fazla hayal kırıklığına uğrar ve pasifleşirler. O zaman da körükörüne itaati salık veren "makina" tekrardan onlar üzerinde hakimiyet kurma imkanına kavuşur.

Yukarıdaki tahlil hiç kuşku yok ki kayda değer bir gerçek payı

93 Freud bu görüngüleri *Civilization and Its Discontents* adlı kitabında tartışır.
94 Reich haklı olarak genel bireysel özgürlük ihtiyacı içinde seksüalitenin önemi üzerinde durmuştur, ama daha sonra ona aşırı bir öncelik verme yoluna gitmiştir.

içerir.[95] Fakat tıpkı tarihsel görüngüleri bireysel psikoloji veya daha da kötüsü biyolojiyle açıklama yönündeki tüm girişimler gibi temel bir kusurdan mustariptir. Devamlı olarak işleyen güçlerin farklı sonuçlara yolaçması olgusunu açıklayamaz. İnsan davranışının irrasyonel bileşenleri en azından binlerce yıldır değişmese de, tarih değişmedir. Hitler'in yükselişi sırasında irrasyonalizm ögeleri gösteren aynı kitleler daha on yıl önce 1920'de Kapp-von Lüttwitz darbesini boşa çıkarttıkları zaman müthiş rasyonel biçimde hareket etmişlerdi. Ağustos 1914'de savaşı ve katliamları alçakça kabul eden aynı kitleler 1917-18'de en azından Rusya, Almanya ve Avusturya'da eşit bir şiddetle ona karşı durmuşlardı.

Bireysel ve kolektif psikolojinin böylesi "sırları" ancak kitlelerin yaşam koşulları, temel toplumsal sınıflar arasındaki ve bunların içindeki güçler dengesi, değişik düşünce ve görüş akımlarının ağırlığı vb. gibi sürekli değişen tarihsel gerçeklikler çerçevesinde çözülebilir. Benzer biçimde, ancak tüm bu güçlerin bir etkileşimi içinde, işçi bürokrasilerinin yükselişine, ikameci teori ve pratiklerin pekişmesine ve sosyalist ve komünist önderlerin birer bürokrat şeklindeki kişisel yozlaşmalarına bir açıklama bulunabilir.

8. İkamecilik ve Politika Tercihleri: Buharin ve Eski Bolşeviklerin Trajedisi

Stalinist aygıtın Parti ve Sovyet devleti üzerindeki hakimiyetini perçinlediği dönemde, merkezi önemdeki bir dizi eski Bolşevik – herşeyden önce Buharin, Zinovyev, Kamenev, Rıkov ve Tomski– dikkatlerini iktisadi ve uluslararası politikalar üzerinde bir önderlik mücadelesi olarak gördükleri şeyde yoğunlaştırdılar. Böyle olunca da, bürokratik yozlaşma kilit sorununu kavramayı başaramadılar ve Stalin'in elinde oyuncak oldular. Zira Genel Sekreter özellikle şu ve-

95 Reich'ın fikirlerine yapılan tüm göndermeler Wilhelm Reich, *People in Trouble*, New York, 1976; Bernfeld'e yapılanlar göndermeler makalelerine, özellikle de Helmut Dahmer (der.), *Analytische Sozialpsychologie*, 2 cilt, Frankfurt, 1980 içinde yeniden basılan "Die Tantalussituation"a dayalıdır. Bu çalışmaya yapılan diğer ilginç katkılar arasında Talcott Parsons, Horkheimer, Adorno, Habermas ve Paul Parin'in makaleleri vardır.

ya bu siyasi yönelimle değil, bir numaralı öncelik olarak Parti'nin tam zamanlılar aygıtının birliği ve bütünlüğü ile birlikte, Parti içinde tam bir iktidar uygulamakla ilgiliydi. Aşağıdaki feveranlı laflardan da açıkça görülebileceği üzere o bürokrasinin gerçek bir ideolojik temsilcisiydi:

> Troçki'nin başını çektiği muhalefet Parti apparatını parçalama sloganını ileri sürdü ve ağırlık merkezini devlet apparatı içindeki bürokrasiye karşı mücadeleden Parti apparatı içindeki 'bürokrasi'ye karşı çevirmeye kalkıştı. Bu tür son derece temelsiz eleştiriler ve Parti apparatını düpedüz itibardan düşürme girişimleri, nesnel biçimde söylemek gerekirse, yalnızca devlet apparatını Parti'nin etkisinden kurtarmaya götürür.[96]

Parti'nin devlet bürokrasisini kendi bürokrasisinden başka yollarla etkileyebileceği veya sınırlayabileceği Stalin'in aklına bile gelmiyor.

Eski Bolşeviklerin kafalarını taktıkları meseleler –sanayileşmenin temposu, kulakların artan ağırlığı, "fiyat makası", dünya pazarıyla ilişki, savaş tehlikesinin yakınlığı veya uzaklığı– ne denli önemli de olsa, bugün, onca zaman sonra, tüm bunların SSCB'de kimin, hangi insan grubunun gerçekte iktidarı yürüttüğü meselesine tabi olduğunu inkar etmek zordur. Sovyet toplumunun ve SBKP'nin gelişmesi ve 1920'lerin ikinci yarısındaki politikaları bu tahlilin doğruluğunu teyit ediyor. Çünkü Stalin hizbi ve bürokrasi devlet iktidarının yönetimini ele geçirdiklerinden dolayı bir gecede NEP'den aşırı hızlı sanayileşme ve cebri kolektifleştirmeye, dünya pazarıyla artan bütünleşmeden geniş ölçekli bir otarşiye geçebilmişlerdi. Ve 1923'den 1953'e ve 1990'a Stalinist ve post-Stalinist sapkınlıklar ancak bunların temel dürtülerinin bürokratik ayrıcalıkların ve onları destekleyen iktidar tekelinin savunulması ve genişletilmesi olduğunu görürsek anlam kazanır.

Bundan çıkan sonuç, Buharin'in Stalin ile önce Zinovyev ve Kamenev'in yanında, sonra da onlara karşı ittifaka girerek trajik bir hata –sonunda hayatına malolan ve işçi sınıfı ile Sovyet halkının mu-

96 16-18 Ocak 1924'deki Onüçüncü Parti Konferansı'ndaki konuşmadan aktaran Trotsky, *Stalin*, cilt 2, s. 186.

azzam bir bedel ödediği bir hata– yaptığıdır. Kuşkusuz bu adımı, gerçekten iktisadi politika tartışmasının belirleyici olduğuna ve Sol Muhalefet'in çizgisinin baş tehlike olduğuna inandığı için atmıştı. Ancak, Stalin'in 1928'den sonra yürüttüğü iktisadi politikalar, Buharin'in ölçütlerine göre bile, Muhalefet'in önerdiklerinden karşılaştırılamayacak ölçüde daha yıkıcı olduklarını kanıtlamıştı. Şurası da açıkça gösterilebilir ki, daha 1923 gibi erken bir tarihte, Muhalefet temel vurguyu sovyet ve parti içi demokrasisine ilişkin meseleler üzerine koymuştu.

Buharin kadar zeki ve iyi eğitim görmüş bir Marksist kaçınılmaz olarak böyle bir siyasi yargılama hatasını kuramsal tahlil yoluyla haklı göstermeye çalışacaktır. Öyle ki, 1923-28 dönemindeki konuşma ve yazılarında bürokratik yozlaşma tehlikesine karşı tavrı önemli bir değişim göstermişti. 1918 ile 1922 arasında kendini, çalışan kitlelerin kendi memurları tarafından ezilebileceği ve buna karşı durmak için özel önlemler alınması gerektiğini kabul eden Marx'ın klasik görüşü ve Lenin'in *Devlet ve Devrim*'iyle (Bkz. yukarıda Bölüm 1 ve 2) sınırlamıştı. Bir bakıma, Buharin'in burjuva devletinin yıkılmasını savunduğu bir yıl önce, 1916'da yazılmış "Bir Emperyalist Devlet Kuramına Doğru" makalesinde *Devlet ve Devrim*'e esin verdiği bile söylenebilir.[97] Bunu sosyalist solun Hollanda *De Tribune*'ü, Norveç *Klassenkampen*'ı, Bremen dönemsel yayını *Arbeiterpolitik*'i ve *Die Jugendinternationale* gibi çeşitli yayınlarında yayınlanan bir başka makale takip etti. İlkin Lenin bu tavır alışlara "yarı anarşist" diye saldırdı. Fakat Nisan 1917'den sonra bunları tümüyle özümsedi. 1929'a dek Sovyet literatürü Lenin'in Buharin'e ideolojik borcunu kabul ediyordu.

1918'de Buharin yeniden aynı formülü ele aldı: "Proleter diktatörlüğü" diye yazıyordu, "bir parlamenter cumhuriyet değil ... bir polis gücü olmayan, düzenli bir ordusu veya profesyonel devlet görevlileri olmayan Komün çizgisinde bir devlettir".[98] 1918 ile 1920 arasında yazılmış *Geçiş Döneminin İktisadı* adlı kitabında ekonominin yoğun

97 Çevirisi Richard B. Day'in yayına hazırladığı N.I. Bukharin, *Selected Writings on the State and the Transition Period*, Nottingham, 1982 içinde.

bir karışıklık içinde bulunduğu bir sırada bile işçi sınıfının öz örgütlenmesi ve özyönetimi ihtiyacını gösteriyordu.[99] Önemli bir katkı yaptığı Bolşevik Partisi'nin yeni programında olduğu gibi burada da Buharin mühendis ve teknisyenlerin işçilerin tabandaki yapılarına tabi bir tabaka olarak görülmesi gerektiğini açıkça ifade ederek sendikaların fabrika yönetimlerine kayda değer bir dikkat hasrediyordu. Yeni program üzerine popüler bir yorum olarak 1919'da Preobranjenski ile birlikte kaleme aldığı *Komünizmin ABC'si*'nde sorunsal çok daha keskin bir dille formüle edilmişti:

> Tüm bu koşullar çalışmamızı son derece zorlaştırıyor ve Sovyet sistemine bürokrasinin belli bir derecede yeniden devreye sokulması eğilimine yolaçıyor. Bu proletarya için büyük bir tehlikedir... Dolayısıyla, partimizin bu tehlikeyi savuşturmak için elinden geleni yapması lazımdır. Bu ancak kitlelerin bu çalışmada yer almasıyla savuşturulabilir. Tabiatıyla temel mesele işçi ve köylülerin genel kültür düzeylerini yükseltmek, cehalete bir son vermek, aydınlanmayı yaygınlaştırmaktır. Ancak bunun yanı sıra tüm bir dizi önlem daha alınmalıdır. Bunlar arasında partimiz şunları savunur.
>
> Her sovyet üyesinin Devlet yönetiminde belli bir rol alması mutlak derecede elzemdir...
>
> Bir diğer asli gereklilik bu işlevlerde sürekli bir rotasyon uygulanmasıdır. Yoldaş tek bir işte yıllarını harcamamalıdır, zira eğer böyle olursa eski tipte bir rutin görevli halini alır...
>
> Son olarak, partimiz, genel çalışma düzenlemeleri söz konusu olduğu müddetçe, tüm çalışan halkın derece derece devlet idaresine katılmaya teşvik edilmesini tavsiye eder. Gerçekten, siyasi sitemimizin gerçek temeli burada yatar.[100]

30 Aralık 1920'de Buharin, Komünist sendikacılar ve Sovyetler Kongresi delegeleri toplantısında, 'Lenin'in Sovyet Devletini bir "işçi ve köylü devleti" olarak adlandırdığı bir sırada sözünü kesmişti. Birkaç hafta sonra Lenin düzeltme yapmıştı: "Yoldaş Buharin haklı. Şu-

98 *Kommunist*, No.1, 20 Aralık 1918.

99 N.I. Bukharin, *The Politics and Economics of the Transition Period*, Londra. 1979 içinde yeniden basıldı.

100 Bukharin ve Preobrazhensky, *The ABC of Communism*, Harmondsworth, 1969, s. 238-39.

nu söylemem gerekirdi: 'İşçi devleti bir soyutlamadır. Bugün sahip olduğumuz bir işçi devletidir, ama şu özellikle ki, ilk olarak ülkede hakim olan işçi sınıfı değil, köylü nüfustur ve ikinci olarak bu bürokratik bozulmalara uğramış bir işçi devletidir'."[101]

1920'de yazılmış olan *Tarihsel Materyalizm* kitabında Buharin Pareto ve Robert Michels gibi sosyologlarla bir polemik şeklinde bir kez daha bürokrasi tahlilini özetledi:

> Fakat kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemi, yani proletarya diktatörlüğü dönemi sorunu çok daha zahmetlidir. İşçi sınıfı henüz birleşik bir kütle olmadan ve olamadan zafere ulaşır. Üretici güçlerin gerilediği ve geniş kitlelerin maddi bakımdan güvencesiz oldukları bir anda zafer kazanır. Kaçınılmaz olarak bunun sonucu bir 'yozlaşma', yani önder tabakanın bir sınıf tohumu biçiminde vücuttan atılması eğilimidir. Bu eğilim iki ters eğilimle geciktirilebilir: ilkin üretici güçlerin büyümesi; ikinci olarak eğitim tekelinin kaldırılması.

Ve sosyalizmde "idarecilerin iktidarının ... uzmanların insanlar değil, makinaların üzerindeki iktidarı olacaktır" sonucuna varıyordu.[102]

Bununla beraber, tarihin bilançosu SSCB'de olayların ters yönde ilerlediğini gösteriyor. Uzmanların (daha doğrusu, bürokrasinin tüm katmanlarının) iktidarı yalnızca makinalar üzerinde değil, başta doğrudan üreticiler olmak üzere, aynı zamanda insanlar üzerinde de bir iktidara dönüştü. "Siyasi sistemimizin gerçek temeli", tüm çalışan nüfusun devlet idaresinde rol oynamak yönünde teşvik edilmesi kağıt üstünde kaldı. Bugün bu durum SSCB'de, bazıları Parti'nin en üst katları tarafından olmak üzere, sayısız ifşaatla açıkça kabul edilmiştir.

İktidar bürokrasi tarafından gaspedilmişti. Sovyetler yalnızca kısa bir dönem için değil, son altmış yedi yıl boyunca gerçek iktidardan mahrumdular. İşler buraya nasıl gelmişti? İşte her tarihçinin, her toplumsal bilimlerle uğraşanların, her SBKP ve SSCB tarihini incele-

101 *Collected Works*, cilt 32, s. 48.
102 *Historical Materialism: a System of Sociology*, University of Michigan, 1969, s. 310, 311.

yen komünistin bir cevap bulması gereken soru budur.

Bizzat Buharin'in entelektüel biyografisinde, bürokratik yozlaşma tehlikesini değerlendirmedeki dönüm noktasını hemen hemen günü gününe saptamamız mümkün. *Proleter Devrimi ve Kültür* üzerine Petrograd'da 3 Şubat 1923'de yaptığı bir konuşmada eski ve yeni bakış açılarının, oldukları gibi yan yana birlikte bulunduğu görülebilir. Bir yandan her zamankinden daha açık seçik biçimde "hangi ülkede olursa olsun, her proleter devrimi kaçınılmaz olarak, gelişmesi sırasında devrimin, proleter devletin ve partinin içsel yozlaşmasının temsil ettiği korkunç tehlikelerle karşılaşır" diyordu.[103] Bunun sebebi proletaryanın burjuva toplumundaki düşük kültürel gelişme düzeyi ve maddi koşullar ile sınıf bilincindeki aşırı farklılıklardır.

Diğer yandan, Buharin'in bu "korkunç tehlike"den kaçınmak üzere gördüğü tek yol işçi kitlelerinden ayrı ve farklı olarak işçi sınıfı teknisyenleri, mühendisleri ve yöneticilerinin yetiştirilmesidir. Tüm öz örgütlenme sorunsalı bir anda ortadan yokolur:

> Geçiş dönemi işçi sınıfının, güç rezervuarından, kültürel, teknik, vb. bir dönüşümden geçen ve bu Üniversite'den bir başka varlık biçimiyle çıkan belli insan gruplarını salgılayarak çok çeşitli biçimlerde doğasını değiştirdiği dönemdir... Böylece bu açıdan bakıldığında geçiş döneminin anlamının, devlet iktidarını fetheden işçi sınıfının bir yandan maddi zorluklara katlanırken, diğer yandan kültürel çalışma yoluyla, enerjik biçimde tüm ülkeyi yönetebilecek olan kadroları, bu nitelikli ve emin adamları çok çeşitli görevlere getirmek üzere eğitmesi olduğunu görürsünüz.[104]

Buharin yeni konumundaki çelişkilerden haberdardır. İşçi devletinin yozlaşma tehlikeleri yalnızca burjuva kökenli ve burjuva ve küçük burjuva zihniyetli uzmanların ağırlığı ve etkisinden ileri gelmez. Aynı zamanda bu burjuva kökenli uzmanlar/görevliler/bürokratların en azından kültürel ve entelektüel düzeyde işçi sınıfı kökenli uzmanlar/görevliler üzerinde bir etkisi olmasından da kaynaklanır. Yi-

103 *Proletarskaya revolyutsiya i kul'tura*, Moskova, 1923, s. 38.
104 *A.g.e.*, s. 44-45. Vurgu tarafımızdan eklendi.

ne de, Buharin gözleri önünde cereyan eden toplumsal ve maddi farklılaşma karşısında iyimser ve savunmacı bir konumda kalır:

> Biz, Rus işçi sınıfı olarak yeterince kadro yetiştirdiğimiz ve ... kademeli olarak eski inteligentsiya ve eski memur sınıfının kadrolarının yerine geçmeye muktedir olduğumuz zaman, birinci tehlike atlatılacaktır ... Sonraki görevimiz kadroların kitlelerden kopmasını ve tekelci bir kasta dönüşmesini önlemek üzere sürekli olarak yeni kan pompalayarak bu kadroları bir istikrara kavuşturmak olacaktır.[105]

Kadroların istikrarı ve otoritesi üzerine yapılan bu vurgu, Stalin'in daha sonraki "kadrolar herşeye karar verir" özdeyişiyle birleştiğinde iktidarın yürütülme mekanizmaları üzerinde feci sonuçlar yaratabilir. Bu sonuçlardan bazılarını daha önce görmüştük: kadroların seçim yerine atama yoluyla negatif terfisi; eleştirel tartışma ve özgür ifade yerine konformizm ve monolitizm eğilimi; gerçek iktidarın sovyetlerden Parti apparatına aktarılması; *de facto* grev yasağı da dahil, baskıcı çalışma mevzuatı, vs. "Tekelci kast" böylece, işçi sınıfı kökeninden gelen çok sayıda teknisyen, entelektüel veya bürokratın katılımıyla genişletilse bile, bir gerçeklik haline gelir.

Buharin'in 1923 ile 1928 arasındaki konuşmalarında, önceki çelişkiler kadrolara körükörüne bir inaçla "çözülür". 1926'da Buharin Troçki'yi Merkez Komitesi çoğunluğunu "bürokratik hizip" olarak tasvir ettiği için neredeyse histerik biçimde kınıyordu. "Yönetimdeki partinin bürokratlaşmasının son derece tehlikeli olduğunu kabul etmekten başka çaremiz yok" diye yazıyordu. "Fakat eğer Merkez Komitesi bürokrasiyi temsil ediyorsa ... niçin kaldırıp bir tarafa atılmasın?"[106] Muhalefet'e karşı daha geniş kapsamlı polemiği *Sosyalizm İnşaasının Sorunları*'nda "[bürokratik] yozlaşma kuramı tümüyle sosyal-demokrat postülalar üzerine kuruludur" diyecek kadar ileri gidiyordu.[107]

---

105 *A.g.e.*, s. 48, 50. Vurgu tarafımızdan eklendi.
106 Bukharin, "Die Partei und der Oppositionblock", 28 Temmeuz 1926 tarihli konuma, Ulf Wolter (der.), *Die Linke Opposition in der Sowjet-Union*, 1923-1928, cilt 4, Batı Berlin, 1976, s. 156-57.

Son olarak, 1925'de çıkan kuramsal çalışması *Sosyalizme Giden Yol*'da tüm bürokratik yozlaşma tehlikesi büsbütün ihmal edilmiştir. Kentlerdeki toplumsal eşitsizlik, "üst düzey görevlilerin" yüksek gelirleri ve "sorumlu mevkideki memurlar" aynen kabullenilmiş, fakat kaçınılmaz –yalnızca geçiş dönemine ait değil– bir şer olarak sunulmuştur.[108] Lenin'in bu tür bir eşitsizliğin işçi sınıfı üzerindeki moral bozucu etkileri üzerine diyalektik tahlili ve varmış olduğu Parti üyelerinin gelirinin nitelikli işçilerinkini geçmemesi gerektiği şeklindeki pratik sonuç tümüyle terkedilmiştir.

Buharin aynı kitapta eşitsizlik üzerinde kademeli bir zafer kazanmaktan söz ediyorsa da, bu münhasıran işçi sınıfı ile köylüler arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Ayrıca işçi sınıfı içindeki, pratikte iktidarı uygulayan devlet ve parti aygıtının üyeleri ile yukarıdan aşağıya yönetilen ve hiçbir iktidara sahip olmayan geniş kitleler arasındaki *siyasi eşitsizlik* konusunda söyleyeceği hiç birşeyi yoktur.

Buharin'in Muhalefet ile olan yoğun polemiklerin tazyiki altında zaman zaman bürokratik eğilimlere geçici atıflar yapmaya devam ettiği doğrudur. Moskova Parti örgütü görevlilerine 5 Ocak 1926 tarihinde yaptığı bir konuşmada toplumsallaştırılmış işletmeler arasındaki ilişkilerin hâlâ "idareciler" ile "idare edilenler" arasında bir işbölümü olduğundan dolayı "tümüyle sosyalist" olmadığını kabul ediyordu. Fakat, özellikle SSCB ve SBKP içinde bir bürokratik yozlaşma cereyan ettiği şeklindeki Muhalefet tezinin sistematik biçimde kınanmasıyla içiçe geçmiş olduğundan bu türden saptamalar pek ciddiye alınamaz. Buharin bu suçlamalara devlet iktidarının işçi sınıfının elinde olduğunu, Parti'nin proletarya adına iktidarı yürüttüğünü, bürokrasiyi yedeğine aldığını ve aygıt ile çalışan kitleler arasında temel bir çıkar çatışmasından bahsetmenin zımnen Sovyet iktidarını devirmek cihedine kaymak olduğunu ileri sürerek cevap veriyordu.[109] Somut durumun somut tahlili –Lenin'in "Marksizmin canlı ruhu" olarak gördüğü– "yıkıcı fikirlere" karşı uyarılar ve baskı nidala-

---

107 Bukharin, *Les problèmes de la construction du socialisme*, s. 266. Krş. İngilizcesi *Building Up Socialism*, Londra, 1926, s. 33.

108 *The Road to Socialism*, yeniden basımı *Selected Writings* içinde. Bkz. özellikle s. 274-81.

rıyla yer değiştirmişti. Daha 1927'de Troçki ve Sol Muhalefet, Stalin ve Parti aygıtını açıkça şiddet yöntemleri kullanarak kendilerinin yalnızca ihracını değil, fiziksel imhasını da hazırlamakla suçlamıştı. Buharin'in cevabı bir Sovyet Thermidor'undan bahsetmenin karşı-devrimcilik olduğuydu. Bu konuda tarih kimi haklı çıkarmıştır?

Kuşkusuz 1928'de Buharin'in eski fikirlerine geri döndüğü vurgulanmalıdır. Fakat artık olayların gidişatını etkileyecek hiçbir güce sahip değildi. Şöyle yazıyordu: "Devasa aygıtımızın gözenekleri içine, kitlelerin çıkarlarına, onların hayat standartına, maddi ve kültürel çıkarlarına son derece kayıtsız olan bürokratik yozlaşma unsurları gelip yuva kurmuştur."[110] Bu "bürokratik yozlaşma unsurları" zaten devletin tüm manivelalarını ve iktisadi ve toplumsal iktidarı denetimlerine geçirmiş değiller miydi?

Benzer biçimde, Lenin'in ölümünün beşinci yıldönümünde yaptığı konuşmada, Buharin yozlaşmayla mücadelenin belirleyici aracı olarak geniş kitlelerin öz eylemini öneren eski fikrini yeniden ele aldı. Lenin'in örgütlenme planı, diye öne sürüyordu, "Vladimir İlyiç'in kısa fakat özlü 'halk kitlelerinin gerçek katılımı' formülünde ifade ettiği gibi kitlelere yönelik talimatlar geliştirir."[111] Yine de ilginçtir, tüm bu konuşmada bir kez bile "bürokrasi" lafı geçmez!

Entelektüel yaşamı boyunca, Buharin, daha çok "Esopçu" atıflarla da olsa, birçok kez hayli güçlü vurgularla bu meselelere geri dönmüştür. Söz gelişi, "yeni Leviathan" kavramının –1916'da emperyalist devletin "modern Leviathan" olarak tasvirine dek geri giden– yeniden canlandırılması açıkça Sovyetler Birliği gerçeğiyle ilgiliydi. 30 Ocak 1929'da Politbüro'da yaptığı az bilinen bir konuşmada Parti önderliğini "askeri-feodal bir sömürü", "Komintern'i baltalama" politikası izlemek ve "Parti'de bürokratizmi" geliştirmekle suçlamıştı.[112]

Papa ve Cizvitlerin Stalin ve onun Parti aygıtının açıkça takma

---

109 *Die Linke Opposition*, cilt 5, s. 464, 524-25; cilt 4, s. 469.

110 Pravda, 30 Eylül 1928, aktaran A.G. Löwy, *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht*, Viyana, 1969, s. 363.

111 *Pravda*, 24 Ocak 1929. Burada Rusça orijinalinden İtalyancaya yapılan çevirisinden çevirilen ve *Sozialismus*, Eylül 1988'de yayınlanan Almanca versiyonu "Das politische Vermächtnis Lenins"den aktarılmıştır.

adları olduğu *Papa'nın Cübbesi İçindeki Finans Kapital* (Nisan 1930) adlı broşüründe Esop dili özellikle güçlüydü. Daha ileride bunları iki harikulade belge izledi: Buharin'in siyasi vasiyeti olarak görülebilecek olan 1936'nın ikinci yarısında kaleme alınan "Eski Bir Bolşevikin Mektubu";[113] ve tutuklanmasından hemen önce karısına okuduğu ve Hruşçov yönetiminde başlayan Stalinsizleştirme sırasında Batı'da (ve sonra da SSCB'de) yayınlanan dokunaklı elveda mektubu *Parti Önderlerinin Gelecek Kuşağına.*[114] Son olarak, ölüme mahkum edilmeden önce Üçüncü Moskova Duruşması'nda 12 Mart 1938'de yaptığı dikkatlice kurgulanmış konuşmasında Buharin parmağıyla Stalin'i işaret ederek şu tür cümleler sarfetmişti: "Bir kez daha kanıtlanmıştır ki, Bolşevik tutumdan uzaklaşmak karşı-devrimci komploya kaymaktır."

Buharin Parti'ye veda mektubunda şöyle yazıyordu: "devasa bir güce ulaşan, düzmece iftiralar imal eden, keyfi ve gizli biçimde hareket eden ... bir cehennem makinası ... Çeka'nın eski otoritesini Stalin'in hastalıklı şühheciliğini beslemek için kullanan fikir sahibi olmayan, çürümüş, iyi ücret alan yozlaşmış bir bürokratlar örgütünün karşısında kendimi çaresiz hissediyorum... Merkez Komitesi'nin her üyesi, her Parti üyesi bu "mucizevi örgütler" tarafından yokedilebilir, bir haine, teröriste, sapkına, casusa çevrilebilir."[115]

Menşevik Boris Nikolayevski'nin 1936'da Paris'te Buharin ile yaptığı bir mülakata dayalı olarak bildirdiğine göre, Buharin şöyle demişti: "Bir ikinci partiye ihtiyaç var. Gerçek bir alternatif olmaksızın, sadece tek bir seçim listesi bulunduğunda, Nazizmle aynı duruma düşeriz. Hem Batı hem de Rusya halkının gözünde kendimizi açıkça Nazilerden ayırdetmek için tek parti sistemi yerine iki seçim

---

112 Aktaran A.G. Löwy, s. 370.

113 Tarihçiler bu "mektup"un yalnızca Nikolayevski'nin tuttuğu notlara mı dayandığı yoksa gerçekten Buharin'in (ya da Buharin ve Rıkov'un) kaleminden mi çıktığı konusunu tartışmışlardır. Bkz. Stephen F. Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution*, Londra, 1974, s. 471-72. Mektubun temel özgünlüğüne genellikle itiraz edilmemiştir, her ne kadar Buharin'in dul eşi bunu yapmışsa da. Bkz. Anna Larina-Bucharina, *Nun bin ich über zwanzig*, Göttingen, 1989, s. 316-23.

114 Bkz. Roy Medvedev, *Let History Judge*, New York, 1971, s. 182-84.

115 *A.g.e.*

listeli bir sistem devreye sokmamız gerekiyor."[116] Bundan bir ay önce Lev Troçki'nin tek parti dogmasıyla iplerini kopardığını kaydetmek çok ilginç. Yine de Buharin'den farklı olarak Troçki *çok* partili sistem fikrini destekliyordu.

Geriye büyük bir bilmece kalıyor. Buharin'in çapında bir Komünist, bir Marksist nasıl oluyor da Parti ve devlet bürokrasisinin yozlaşmasıyla –değerlendirmesine göre yarı-faşist bir hal almış olan– ilgili bu nüfuz edici tahlilini onun yozlaşmasından sorumlu olanlara karşı herhangi bir sistematik siyasi mücadeleyi reddetme tutumuyla bağdaştırabiliyordu? Stephen Cohen çelişkiyi şöyle özetliyor:

> 1929'da Buharin, Troçki'nin partinin iç rejimiyle ilgili çoğu eleştirisini paylaşır duruma gelmişti. Bununla beraber, Troçki'den farklı olarak, bu rejimin gelişmesini onaylamış olduğundan onun bir tutsağı olmuştu. 1928-29'daki muhalif fikirleri ve buna eşlik eden eleştirel görüşlere hoşgörü gösterilmesi talepleri, onun daha önceki Sol "hizipçiliğe" karşı vaazlarından yapılan alıntılarla ve Stalin'in "sekreterlik rejimi"ne karşı hücumları, "bunu nereden kopya çektiniz? ... Troçki'den!" türü alaycı nidalarla düzenli olarak geri püskürtülüyordu... Konumu siyasi bakımdan uygunsuzdu: Stalin ve politikalarına karşı öfkeli bir şekilde karşı çıkmıştı, ama dönem boyunca sınırlı, gönülsüz bir muhalif olarak kaldı. Etkili olabilmek için çok fazla Esop diliyle ifade edilmiş kamuya çağrılarının ötesinde, Buharin, Rıkov ve Tomski sonuçta mukadder çatışmalarını küçük bir özel arenaya hapsederek Stalin'le danışıklı dövüşe girdiler ve de burada 'partinin gözünden uzakta boğuldular'.[117]

Buharin'in davranışıyla ilgili en sık rastlanan izahlar onun "yumuşak karakteri"ne (Lenin'in sözleri), "organik merkezciliği"ne, Kirov'un ölümüne dek Merkez Komitesi "ılımlıları"nın (Orconikidze, Kossior, Rudzutak, Kirov ve diğ.) son bir mücadeleye girişeceği yönündeki –bunun tümüyle gerçekçilik dışı olmadığını eklemeliyiz– yanılsamalarına[118] ya da Parti'yi bölebilecek herhangi bir eylemden ka-

---

116 Löwy, s. 387. Buharin'in idamının arifesinde yayınlanmış olan bu röportaj yukarıdaki *Bir Eski Bolşevikin Mektubu* ile karıştırılmamalı.
117 Cohen, s. 325.
118 Bkz. Pierre Broué, *Trotsky*, Paris, 1988, s. 353-59.

çınmasına atıfta bulunur. Bu argümanların herbiri bir gerçeklik ögesi barındırır.

Yine de, bizim görüşümüze göre, bir Sovyet Thermidor'unun mümkün olduğunu yeniden kabul ettiği 1927'den sonra bile, Buharin'in yalpalamasının ardında yatan en derin sebep, bürokrasi tarafından iktidarın ele geçirilmesi ve yürütülmesinin genel olarak ülkedeki sosyo-politik gerilemeden çok parti içi görüngülere atfedilmesi şeklindeki yanlış teziydi.[119] Bu da Buharin'in veda mektubunu neden partinin üye kitlelerine veya işçi sınıfına değil de "gelecekteki parti önderliğine" hitapla yazdığını açıklar. Bu, Buharin'in neden işkence görmesi ve itirafından önceki son ana dek Stalin'in kendisini koruyacağına naif bir inanç beslemeye devam ettiğini açıklar. (Stalin gerçekte bedbaht kurbanıyla gaddarca bir kedi fare oyunu oynuyordu.[120]) Ve son olarak bu, Troçki'den farklı olarak, neden Buharin'in Sovyet işçi kitlelerine, gençlere ve aydınlara, yalnızca Stalin ve hizbine karşı değil, bir toplumsal zümre olarak bürokrasiye karşı da mücadele etmeleri için çağrıda bulunmayı reddettiğini açıklar. Buharin Stalinizmin (yani bürokrasinin) içsel bir reformunun ötesini öngöremezken, Troçki'nin onun yeni bir devrimle alaşağı edilmesini öngördüğünü kavrarsak tüm bunlar açık seçik bir hal alır.

Buharin'in rolüne dair her gerçek bilanço onun ve izleyicilerinin Stalin'in orkestra şefliğinde önce Moskova'da Sol Muhalefet kadrolarına karşı, sonra da Leningrad'da Zinovyevist kadrolara karşı uygulanan bastırma hareketindeki suç ortaklığını hesaba katmalıdır. *Pravda*'da 3 Ekim 1988'de yayınlanan 1920'ler ve 1930'ların bir incelenmesinde, Akademisyen Smirnov şöyle yazıyordu:

> 1928'deki Merkez Komitesi plenumunda Rıkov [Halk Komiserleri Konseyi Başkanı ve Buharin'in en yakın siyasi müttefiği] bile, Şahtıy mah-

---

119 Sovyet yazarı Mihail Gefter "Ya 1928'in Buharin'i? Onun için öncelikli olan neydi? Stalin'e karşı NEP'i savunmak mı, yoksa kendi teslimiyeti pahasına bile partinin birliğini korumak mı?" diye sorduğunda açıkça bu birlik fetişizmine yakalanıyor. Aganbegyan ve diğ., *La seule voie*, içinde, s. 91. Aynı zamanda aynı kitaptaki Batkin'in katkısına bakınız.

120 Bkz. Anna Larina-Bucharina, s. 407-18.

kemesi ve Alman uzmanların hapse atılmasına atıfla, Parti'nin siyasi önceliklere tabi bazı mahkemeler düzenlemesi gerektiğini belirtiyordu. Kendisinin suçlunun adil biçimde cezalandırılması soyut [!] ilkesi tarafından yönlendirilmesine izin vermemeliydi. Hapse atma sorununa Sovyet hukuk pratiğinin çıkarları veya "kendi başına adalet ilkesi" açısından değil, Bolşeviklein "yüksek politikası" uyarınca yaklaşılmalıydı.

Böylece canavarca bir kural formüle edilmişti: suçlamaların doğru ya da yanlış olmasının hiç önemi yoktu, aslolan bunların siyasi bakımdan uygunluğuydu. İşte bu ilke uyarınca Buharin ve Rıkov 1938'de suçlu bulunup ölüme mahkum edildiler. Troçki veya onun Sol Muhalefet'inin, Marx'ın Devrim'e ancak gerçeğin hizmet edeceği görüşüyle taban tabana zıt olan bu ilkeye herhangi bir taviz veren tavrı olmamıştır.

Bu tavır Buharin ve Rıkov açısından saf bir taktik meselesi miydi yoksa gerçek bir inançtan mı kaynaklanıyordu? Buna kesin bir cevap vermek hemen hemen imkansız. Komünist, Marksist ve sosyalist politika sıkıca bağlı kalınan ilkeleri taktik manevralar yürütme yeteneğiyle birleştiren bir düğüm oluşturur. Kendisi de istikrarsız olan bu ikisi arasındaki denge, toplumda aniden yeni bir görüngü ortaya çıktığında aşırı gerilimlere yolaçar. Oldukça açık biçimde, Buharin bu tür gerilimlerle başetmekten acizdi. Merkezi ilkeleri (temel kural olan kendi sınıfından gerçeği gizlememe kuralı da dahil) taktik mülahazalara feda etti. Troçki zaman zaman diğer hatayı işlemekle suçlanmıştır. Bu doğru da olsa, 1928'den sonrası için Stalin ve Stalinizme en ufak bir taktik tavizden dolayı suçlanamaz.[121] Fakat daha önce de söylediğimiz gibi, Buharin'in taktik manevralarının ardında siyasi bir yanılsama, Parti liderliği ve aygıtının toplumsal doğasının yanlış bir değerlendirmesi – yanlış bir kuramsal kavrayışa dayalı–yatar.

121 Troçki meseleyi şöyle koyuyordu: "Fakat Stalinistlerden veya izleyicilerinden biri Merkez Komitesi'nin partiyi sağcılarından temizlemeye hazırlandığını ve bunun da tam tamına Stalin'in Thermidor'a karşı önlemler aldığı anlamına geldiğini görmüyor musunuz diyecektir. Hayır diye cevap veririz, bürokratik "temizlik" yalnızca Thermidor'un işini kolaylaştırır. Yeni temizlik de, tıpkı son on yıldakiler gibi, Sol Muhalefet'e ve diğerlerine karşı, genel olarak düşünen ve eleştiren proleter unsurlara karşı yöneltilecektir... Fakat darbe sağ kanada indirilse dahi, bunlar partiyi güçlendirmez, zayıflatır. Sağ kanatta gerçek anlamda Thermidorcu unsurların yanı sıra kapitalist restorasyona kesin-

Sol Muhalefet'e mensup önemli grupların –Troçki'nin 1929-30'a dek önemli tavizler verdiği– da Thermidor tehlikesini tanımlama konusunda Buharin'le aynı hatayı yaptıklarını eklemek gerekir. Hepsinden önce Preobrajenski, Pyatakov, Smilga ve Radek bu sırada, 1923-24'deki açık fikirli tahlilleriyle güçlü bir tezat içinde, bürokrasi sorununu eksik değerlendiriyorlardı. Thermidor tehlikesini özellikle kulaklar, yeni (orta burjuva) NEP'çiler ve yabancı sermaye arasındaki bir ittifakta, yani hemen hemen tümüyle iktisadi biçimlerde görüyorlardı. Bu nedenle, siyasi boyutu, kulakların ülke çapında ortak bir siyasi eylemde birleşmekten belirgin biçimde aciz olduklarını göremiyorlardı.

Siyasi cephedeki kilit aktörler Stalinist hizip ve bürokrasiydi.[122] Sovyetler Birliği'nin kaderini yarım yüzyıl boyunca belirleyen, zor kullanımıydı. Sovyet Thermidor'u bürokrasinin diktatörlüğü yoluyla başarıya ulaşmıştı, yoksa kulakların iktidarı ele geçirişinin veya kapitalizmin restorasyonun bir sonucu olarak değil.

---

likle karşı çıkan, ama tüm politikanın kent ve kır emekçilerinin bakış açılarından kalkarak gözden geçirilmesini talep eden diğerleri –yüzbinlerce, belki de milyonlarca– de vardır. Bu tür sağcıların programı karışıktır. Geçici olarak Thermidor'a payanda olabilirler; ama aynı zamanda partinin devrimci bir yol boyunca yeniden canlanmasını da destekleyebilirler. Stalinist bürokrasi onların durumu kavramalarını önlüyor. Bunları temizleyerek öncelikle eleştirel düşünceyi söndürmek istiyor." Bkz. "The Danger of Thermidor", *Writings 1932-1933* içinde, s. 79.

122 Stephen F. Cohen (s. 327) haklı olarak Stalinist diktatörlüğün kritik oluşum yıllarında Stalin'in özgül bir siyaset çizgisinin lideri olmaktan çok, oligarşi içindeki bir mutabakatı temsil etmeye meyilli olduğuna işaret etmiştir.

9. İkamecilik ve Politika Tercihleri: Mao Zedong ve Deng Xiaoping'in Kişisel Akıbetleri

Tarihsel önemini kavramadığı ve içinde siyasi pusulasını şaşırdığı bir hizip oyununda trajik biçimde rol oynamış olsa da, Buharin dürüst ve parlak bir Komünist kuramcıydı. Kuramsal vukufun daha alt bir düzeyinde, Mao Zedong ve Deng Xiaoping'in izlediği yollar ikameciliğe dayalı güç siyaseti, pragmatizm ve realpolitikin tarihin akışını şekillendirmeye uygun olmadığını dramatik biçimde gösterir. Her ikisi de kariyerlerini ilk başlarda planladıklarının tam zıddı durumlar yaratarak ve tercihler geliştirerek bitirdiler.

Mao "Kültür Devrimi"ni başlattığında, herşeyden önce Çin KP önderliği içindeki iktidar mücadelesini kazanmak düşüncesindeydi. Fecaatla sonuçlanan "İleriye Doğru Büyük Sıçrama"nın ertesinde Merkez Komitesi içinde çoğunluğu kaybeden Mao, Parti aygıtına karşı gençliğe çağrıda bulunmuş ve yanılmazlık iddialarını desteklemek üzere devasa bir kişiye tapma girişimi örgütlemişti. Tüm bu harekat, serbest parti içi tartışmadan geriye kalan kırıntıların da ortadan kaldırılmasına ve gerçek, potansiyel veya hayali düşmanlarına karşı fiziksel şiddet ve diğer sindirme biçimlerinin yaygınlaştırılmasına yolaçmıştı.

Aynı zamanda, Kültür Devrimi, hem Mao hem de geniş kitleler açısından egemen Parti ve devlet bürokrasisine karşı esaslı bir duygu değişikliğini ifade ediyordu. Makam sahipleri sürünü tepelemek için ne Friedrich Ebert veya Clement Attlee'nin, ne de Stalin veya Brejnev'in milyonlarca insanı sokağa dökeceğini hayal edemeyiz. Stalin'in temizliklerde kullandığı gözde silah gizli polisti.

Genç kitleler (sadece öğrenciler değil) Mao'nun çağrısına uydu çünkü gerçekten bürokratlardan nefret ediyorlardı ve daha fazla eşitlik ve demokrasi elde etme zamanının geldiğini düşünüyorlardı. Gerçekten, Kültür Devrimi'nin ilk evresine büyük bir kitle kendiliğindenliği ve siyasi ayrışmanın eşlik ettiğini inkar etmek tarihsel gerçeğe karşı çıkmak olur.[123] Fakat sınıf yönetimine karşı partinin dogmatik

çerçevesi içinde kalan Mao'nun güç politikası takıntısı onu hızla çözülmez bir ikilem içine soktu. Bürokrasiyi dönemsel olarak kitle seferberlikleriyle sarsarak onun SSCB'deki gibi ayrıcalıklı bir kast halinde perçinleşmesini önlemeyi umuyordu.[124] Fakat gerçek dünyadaki seferberlikler, onun kontrolünden çıkıp Parti yönetimini tehlikeye düşüren siyasi anlaşmazlıklara ve toplumsal farklılaşmanın hâlâ hakim bir özellik olduğu yerde, kaçınılmaz biçimde toplumsal tabakalar arasında çatışmalara yolaçtı.[125]

Mao böylece kötü bir durumda yakalanmıştı. Kültür Devrimi'nin gerçek bir siyasi, anti-bürokratik devrime dönüşmesine izin verse kişisel iktidarının ve ÇKP içindeki Mao yanlısı hizbin de devrilmesi söz konusu olacaktı. Dolayısıyla, muhtemelen bir geri çekilme edasıyla, eldeki diğer seçeneği seçti: Kızıl Muhafız kitlesini ve bağımsız eyleme yönelen işçilere karşı sindirme ve "disipline getirme" yolunu açmak üzere orduyu kullanmak.[126] Milyonlarca kentli genç kırlara sürüldü. Fabrikalarda bürokratik "hukuk ve düzen" yeniden ihya edildi. Kademeli olarak Parti ve devlet bürokrasisi tekrar denetimi ele aldı.

---

123 Konu üzerinde çok sayıda kitap vardır. Bunların en iyilerinden biri Maurice Meisner'in yazdığı *Mao's China*, Londra, 1977'dir. Aynı zamanda bkz. Livio Maitan, *Party, Army and Class*, Londra, 1975.

124 Mao "bürokrasi" terimini kullanmasa da, fabrika düzeyinde "tek adam yönetimi", büyük gelir farklılıkları ve kadroların çocuklarının "kastlaşması" gibi tipik pratikleri açıkça kınıyordu. (Bkz. Helmut Martin, yay. haz., *Mao Tse-tungs Notizen zum sowjetischen Lehrbuch Politische Ökonomie*, Hamburg, 1975, s. 82-84, 99, 114-15 vb.) Fakat halkın devleti (ve böylece de devlet sanayiini) idare etme "temel hakkı"nı pek ali biçimde ilan ettikten sonra, adi biçimde fabrika müdürünün otoritesinin parti komitesinin otoritesine tabi olacağı sonucuna varıyor. "Halk"=Parti komitesi. En azından serbestçe seçilmiş işçi konseyleri aracılığıyla işçi yönetimini tasavvur dahi edemiyor.

Mao'nun "anti-bürokratik" eğiliminin SSCB ve Çin'deki negatif gelişmelere gerçek bir tepki mi yoksa Li-Deng hizbi arkasında saf tutan bürokrasinin çoğunluğuna karşı ÇKP önderliği içinde azınlığa düşmesinin bir sonucu mu olduğu tartışma konusudur. 1949-64 döneminde devlet ve partinin aşırı bürokratlaşması (A. Doak Barnett tarafından *Cadres, Bureaucracy and Political Power in Communist China*, New York, 1967 adlı kitapda canlı biçimde tasvir edilmiştir) birinci hipotez yönünde ağırlık oluşturur.

125 Kızıl Muhafızlar ile Devrimci Asiler arasındaki çatışmalar üzerine bkz. Maitan.

126 Mao'nun Dokuzuncu Parti Kongresi'nde resmen halefi olarak ilan edien Lin Piao ile ittifakı Lin Piao'nun orduyu denetlemesi üzerine kuruluydu. Şangay işçi komününün yükselişi ve düşüşü üzerine bkz. Meisner.

Mao hayatta olduğu ve "Dörtler Çetesi" bürokrasiyi denetlediği sürece, Kültür Devrimi sonucunda temel birşeyler değişmiş gibi görünebilirdi. Fakat Mao hiçbir şekilde yanılsama içinde değildi. Kısmen kendi kararları sonucunda bürokrasinin kazandığına kaniydi. Karısına onu ve hizbini uzun süre koruyamayacağını ve o ölür ölmez onların alaşağı edileceklerini söyleyerek, belli bir başarısızlık duygusu içinde öldü. Gerçekten tam da bu oldu.

Hiçbir zaman Mao'nun, Stalin'in parti içi ve işçi demokrasisine olan öncelikli karşı çıkışını ve onun yalnızca KP önderliğinin işçi sınıfını temsil ettiği temel düşüncesini paylaştığını unutmayalım. Tüm diğer akımlar, "ismen" işçiler ve köylüleri temsil etseler de gerçekte burjuvazinin temsilcileriydi.[127] Mao Zedong Düşüncesi'nin iç çelişkisi böylece oldukça açıktır: dünya tarihi bize başkaldırının haklı olduğunu öğretir –Mao Zedong Düşüncesi ve "doğru Parti çizgisi"ne karşı başkaldırı hariç!

Mao'nun son dönemi boyunca, ÇKP önderliği ve bürokrasi içindeki iktidar mücadelesi, birçok ayrıntısı karanlıkta kalan, çatışan iktisadi politikalarla ilgili bir tartışmayla birleşmişti. Bununla birlikte, Mao'nun ölümünden sonra ortaya çıkan durum hangi sorunların söz konusu olduğunu büyük ölçüde gözler önüne sermiştir.

Mao'nun hizbi iktisadi kalkınmayla ilgili fikirlerini, emek fazlasının düşük düzeyli bir etkinlikle "doğrudan emek yatırımı" aracılığıyla köylerde tutulmasına izin veren özgün bir kalıptaki cebri kolektifleştirmeyle ("halk komünleri") birlikte, geniş ölçekli devlet sektöründe merkezi yatırımlar yapılması üzerine bina ediyordu. Liu Şaoçi ve Deng Xiaoping tarafından önerilen alternatif, bir yandan ve kentsel ve kırsal sanayii modernleştirmek üzere ademi-merkezi yatırımlara gidilmesi ve diğer yandan köylülüğün üretici güçlerinin önünü açmak üzere tarımın yeniden özelleştirilmesi aracılığıyla yüksek bir etkinlik ve emek verimliliği elde etmeyi amaçlıyordu. Kısa bir geçiş döneminden sonra, 1979'da Deng hizbi ÇKP'de iktidarı aldığında uygulanan kalıp buydu.

---

127 Bkz. Mao Tse-tung, s. 60.

Fakat Deng sadece bir "iktisadi liberalleştirici" değildi. Aynı zamanda Kültür Devrimi sırasındaki parti içi terörün de ünlü bir kurbanıydı. Gerçekten, büyük ihtimalle hayatını yalnızca kılpayı kurtarmıştı –son derece haşin koşullarda Maoistler tarafından katledilen talihsiz müttefiki eski Parti başkanı Liu Şaoçi'den farklı olarak. Böylece Deng'in iktidara geri dönüşü yalnızca Parti bürokrasisi değil, geniş kitleler tarafından da terör ve baskının azaltılmasına bir giriş ve en azından entelektüel ve siyasi liberalleşmenin başlangıcı olarak anlaşılmıştı. Deng'in iktisadi politikalarının kapitalist dünya pazarına açılmayı içermesi kaçınılmaz olarak bu izlenime katkıda bulunmuştu.

Bu sadece bir fantazi değildi. Her ne kadar oldukça kısmi ve çelişik de olsa bu gerçek bir sürece tekabül ediyordu. Deng'in gerçekte iktisadi liberalleşmeye eşlik etmek üzere kısmi ve kontrollü bir siyasi liberalleşmeyi seçtiğinden kuşku duymuyoruz. Nitekim, birbiri peşi sıra seçtiği ve kendi yerine geçmek üzere hazırladığı iki Genel Sekreter, Yaobang ve Jao Jiyang Gorbaçov'un glasnostunun ilk evreleriyle akraba bir çizgiyle özdeşleştiler. Deng Peng Çen ve Mareşal Yang Şangkin çevresindeki tam Brejnev türü yaşlı yöneticilerden, onları yürütme önderliğinden alıp büyük ölçüde hatırlı mevkilere yerleştirerek kurtulmaya çalıştı. Mareşal formel Cumhurbaşkanıydı.

Yine de Deng , Mao'dan da daha fazla, sözümona "dört ilke"yle –sınıf yönetimine karşı parti yönetimini üstün tutma Stalinist dogmasını da içeren– ve bürokrasinin iktidar ve çıkarlarıyla hiç de bozuşmak istemeyen birinin çözüm bulamayacağı bir ikilemle yüz yüze geldi.[128] 1986'dan bu yana Çin Halk Cumhuriyeti'nde toplumsal bir huzursuzluk ve açık bir çatışma patlak vermiş durumda. Kitlelerin birçok kesimi özerk biçimde hareket etmeye başladı. Köylü nümayişleri ve grevler meydana geldi. Öğrenciler ve aydınlar bu bölük pörçük hareketleri yavaş yavaş bir işçi devleti içindeki demokratik

128 Bkz. *Selected Works of Deng Xiaoping 1975-1982*, Pekin, 1984, s. 172. Dört temel ülke şunlardır: sosyalist yol ancak kendini Marksizm-Leninizm-Mao Zedong Düşüncesi üzerine bina etmesi gereken Komünist Partisi'nin önderliği altında uygulanabilecek olan proletarya diktatörlüğüne eşittir.

özgürlükler yararına genel bir kitle yükselişine dönüştürmek üzere birleştirerek katalizör rolü oynadılar. Mayıs-Haziran 1989 Komünü'ne dönüşen Pekin öğrenci-işçi hareketi bu süreci doruğa çıkardı.

Tıpkı Kızıl Muhafızların ayaklanması sırasında Mao'nun yaptığı gibi, Deng de şimdi seçimini yapmak zorundaydı. Ve kısa zaman içinde kitle mayalanmasının vahşi ve radikal biçimde sindirilmesi yönünde tercihte bulunacağı açıkça belli oldu. Bu yalnızca 4 Haziran 1989 katliamı ve sonrasına değil, ÇKP önderliği içinde de hiziplerin yeni bir saflaşmasına yolaçtı. Deng çevresindeki "ılımlı liberaller" ile "muhafazakarlar" arasındaki iki köşeli mücadele, Deng hizbinin daha kararlı "liberallere" karşı artan ölçüde kendini "muhafazakarlara" dayamak zorunda kaldığı üç köşeli bir mücadeleye dönüştü. ÇKP kadroları ve Çin halkı Deng'de geri dönüşünden çok korktukları "kültür devrimci" siyasi terörden ayrılmanın simgesini görmüştü. Fakat şimdi aynı insan peşpeşe kendi seçtiği iki adamı ortadan kaldırmış ve karşı düşüncedekilerin ihbar edilmesi için halka çağrılar, siyasi mahkumlara işkence, göstermelik mahkemeler, "sapkın" görüşlerin acımasızca ortadan kaldırılması, basının katı bir sansürü ve aydınların sistematik biçimde taciz edilmesiyle tamamlanan yoğun bir sindirme, kovuşturma ve terör kampanyası başlatmıştı. Deng ve hizbinin on yıldır kınadığı tüm hastalıklar kendi girişimiyle yeniden devreye sokulmuştu.[129]

Muhtemelen, Deng hâlâ Çin nomenklaturasının iktidar tekelini ve devasa maddi ayrıcalıklarını savunarak "dört modernleşme" şeklindeki iktisadi politikasını kurtarabileceğine inanmaktadır. Bunun ne ölçüde doğru olduğunu bekleyip göreceğiz. Fakat asıl ders başka yerde yatıyor. Güç politikasına saparak ve "proletarya diktatörlüğü=Parti liderliğinin yönetimi" aksiyomuyla Deng başlangıçta yok et-

129 Pekin Komünü'nün terörist tarzda bastırılması ve bunun önderlik tarafından denetlenmeyen kitle hareketlerine karşı tüm Çin halkını uyarıcı örnek işlevi gösmesi üzerine diğerleri arasında bkz. Uluslararası İnsan Hakları Birliği ve Çin'deki İnsan Haklarıyla İlgili Ad-Hoc İnceleme Grubu'nun raporu *Massacre in Beijing*; Fathers/Higgins, *Tiananmen: The Rape of Peking*, New York, 1989; ve Simmie/Nixon, *Tiananmen Square*, Washington, 1989. Deng'in baskıcı yola girmesi sonucunda ortaya çıkan siyasi kötürümleşme üzerine diğer kaynaklar arasında bkz. Liu Binyan ile yapılan mülakat, *New York Review of Books* içinde.

meye, hiç değilse azaltmaya çalıştığı bürokrasi içindeki güçlerin bizzat tutsağı haline geldi. Hakim olan şey "liberalleşmenin içkin mantığı" değil, en baskıcı terörist biçimlerinden biri altında nomenklaturanın siyasi iktidar uygulamasıdır.

İkameci dogmaların reddi işçi örgütleri ve işçi devletlerinin bürokratik yozlaşmasına karşı tutarlı bir mücadelenin asli bir koşuludur. Bu hiçbir şekilde sınıf mücadelesiyle ilgili herhangi bir kendiliğindenci yanılsamayı gerektirmez ve çok elzem devrimci öncü partileri kurma çabalarıyla tümüyle uyumludur. Fakat bu, bir yanda sınıfın öz eylemi ve öz örgütlenmesi arasında doğru bir diyalektik etkileşim görüşü ve diğer yanda bir öncü partisi gerektirir. Bu ilişkinin klasik formülleştirmesi Troçki tarafından yapılmıştır:

> Devrimci olayların dinamiği doğrudan doğruya devrimden önce kendilerini oluşturan sınıfların psikolojilerindeki hızlı, yoğun ve tutkulu değişimler tarafından belirlenir...
> Kitleler devrime önceden hazırlanmış bir toplumsal yeniden inşa planıyla değil, artık eski rejime tahammül edemeyecekleri şeklindeki keskin duyguyla katılırlar. Sadece bir sınıfın rehber tabakalarının siyasi bir programı vardır ve bu bile hâlâ olayların sınavından geçmeyi ve kitlelerin onayını gerektirir. Böylece devrimin temel siyasi süreci sosyal krizden doğan sorunların bir sınıf tarafından kademeli olarak kavranmasından oluşur –kitlelerin ardışık yaklaşıklıklar yöntemiyle aktif yönelimi...
> Yalnızca kitleler içindeki siyasi süreçlerin bir incelenmesi temelinde, biz en azından kâle almamaya eğilimli olduğumuz partiler ve liderlerin rolünü anlayabiliriz. Bunlar süreçteki bağımsız olmasa da çok önemli bir unsuru oluştururlar. Kılavuz bir örgüt olmadan kitlelerin enerjisi bir piston kutusu içinde tutulmayan buhar gibi uçup gider. Fakat yine de eşyayı hareket ettiren piston ya da kutu değil, buhardır.[130]

130 Trotsky, *History of the Russian Revolution*, cilt 1, Londra, 1967, s. 15-16.

4
İdare ve Kâr Realizasyonu: Burjuva Bürokrasilerinin Büyümesi

1. Kapitalizmde Devlet Aygıtı

Tarihsel olarak egemen konuma yükselişi sırasında devrimci burjuvazi büyük ölçüde mutlakiyetçi devlet aygıtını temellük etti ve onu kendi emellerine hizmet edecek şekilde yoğurdu.[1] Böyle *yapabildi*, çünkü zenginliği ve iktisadi gücünün son tahlilde onun iradesini her devlet biçimine dayatabileceğinden emindi. Böyle *yapmak zorundaydı*, çünkü sınıf yönetimi asla yalnızca temel silahı olan iktisadi zorlamaya dayanamazdı.

Burjuva siyasi yönetiminin güvenliği kapitalist olmayan nüfusun büyük çoğunluğu açısından iktisadi zorlamanın bir kabulünü gerektirir. Bu normal koşullar altında mümkün olabilirdi. Fakat zaman zaman kitlelerin bazı kesimleri içine tıkıldıkları tabiyet, sömürü ve baskı koşullarına başkaldırırlar. Potansiyel de olsalar, bu tür başkaldırılara karşı işten atmalar, işsizlik, açlık tehditi yeterli değildir.[2] Bunlar kitlesel eylemi ateşleme etkisi dahi gösterebilirler.

Riskleri azaltmak ve patlama dönemlerini atlatmak amacıyla burjuvazi hem bir baskı aygıtına –"*la violence sans phrases*"– hem de bir

---

1Bkz. Perry Anderson'ın klasik incelemesi *Lineages of the Absolutist State*, Londra, 1974.

2Prusyalı bakan von Puttkammer'in her grevde devrimin çok başlı yılanının ortaya çıktığını söylediği varsayılır. Fakat biraz abartma da olsa bir gerçek payı taşır.

sömürülen ve ezilenlerin, en başta da ücretli proletaryanın ideolojik olarak beynini yıkama aygıtına ihtiyaç duyar. Burjuva devleti böylece kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimi için hayati bir rol oynar ki, o olmadan sermaye birikimi cereyan edemez. Dahası, her ne kadar artı değer sermayenin yegane kaynağı olsa ve aslen üretim sürecinde üretilse de, devlet de kapitalist ekonomide kilit bir düzenleyici işlev hizmeti görür.

Kapitalizmin doğası öyledir ki, yalnızca çoklu sermaye biçiminde –yani özel mülkiyet ve rekabet biçiminde– varolabilir. Aynı sebepten, iktisadi faaliyetin kilit alanlarında kapitalist sınıfın genel çıkarlarını hiçbir özel kapitalist veya kapitalist grubu ifade edemez. Siyasi alanda bu çok daha açık biçimde doğrudur.

Öyleyse, "ideal" veya "genel" kapitalist, yalnızca bir kapitalist olmayan, kârı azamileştirme işine doğrudan katılmayan biri olabilir. Kapitalist üretimin ve kâr realizasyonunun genel koşullarını –örneğin iyi işleyen bir para sistemi, etkin bir vergi ve gümrük tarifesi yapılanması– güvence altına alma rolü burjuva sınıfı tarafından özel aygıtlara, devlete devredilmelidir. Yoksa, kâr realizasyonu uygun ya da hatta tatminkar koşullarda cereyan edemez.

Özgül tarihsel sebeplerle modern kapitalizm, daha ticari ve manüfaktür evresinde, ama özellikle de sınai ve mali sermaye çağında, rekabet içindeki ulus-devletler ve bunlarla birleşmiş imparatorluklarla yapılandırılmıştır. Ulusal pazar, ondokuzuncu yüzyılın sonuna dek geliştikleri biçimiyle üretim güçleri için doğal bir çerçeveydi. Uluslararası ticaret, eşitsiz mübadele ve başka ülkelerin yağma edilmesi (özellikle Orta ve Güney Amerika, Afrika ve Asya'da) Batı, sonra da Japon sermayesinin birikiminde büyük bir rol oynarken, üretim ve artı değerin realizasyonu temel olarak ulusal pazara yönelik olarak biçimleniyordu.[3] Tüm bir geçiş döneminde, en azından bü-

3Immanuel Wallerstein, Samir Amin ve daha az bir ölçüde de André Gunder Frank çeşitli zamanlarda metropol sermaye birikiminin temelde ticaret ve fiyatlar aracılığıyla "çevre"nin sömürülmesinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Bu tez metropoldeki artı değer üretiminin ve sanayi devrimi ile genel olarak sanayinin merkeziliğini büyük ölçüde eksik değerlendirir. Bunun Marx'ın *Kapital*'iyle güçlü bir çelişki içinde olduğunu ve ampirik verilerle doğrulanamayacağını söylemek bile gereksiz. Samir Amin son zamanlarda bu uç konumdan uzaklaşmıştır.

yük ülkelerde, üretici güçlerin gelişme düzeyi fiilen ulusal pazarların massetme kapasitesinin *altında* kaldı. Devrimci burjuvazinin bir yandan kendini yabancı malların "aşırı" istilasına karşı korurken, diğer yandan serbest ticaret üzerindeki kapitalizm öncesi kısıtlamaları aşma mücadelesi vermesi gerekiyordu.

Dolayısıyla, milliyetçi ideolojinin toplumsal bakımdan bütünleştirici işlevi gibi kimi siyasi mülahazalardan bağımsız olarak kapitalistlerin ulus-devletleri perçinlemeye yönelik mücadeleleri rekabetin uluslararası arenaya, devletler arası ilişkilere aktarılmasını gerektiriyordu. Burjuva devletleri sadece özel mülkiyetin savunulmasına adanmış polis, rahip ve öğretmenlere ihtiyaç duymaz. Aynı zamanda ordu ve donanmalara -bireysel kapitalistlerin ya da hatta bir sınıf olarak burjuvazinin bazı egemenlik haklarını ve gelirlerinin bir kısmını güvenli bir şekilde teslim edebildikleri daha özel aygıtlar- da ihtiyaç duyarlar.

Tabiatıyla güçlü bir devlet makinasının kabulü hiçbir şekilde tek gelenek değildir.[4] Genç burjuvazinin, ideolojik-siyasi ifadesini devlete büyük çapta bir güvensizlikte bulan belli bir özyönetim deneyimi vardı.[5] Doruğuna Jean-Jacques Rousseau'da ulaşan ve birçok bakımdan Marx ve Lenin'in emekçilerin öz-örgütlenme ve öz-yönetimiyle ilgili fikilerinin doğrudan öncüsü sayılabilecek olan liberter ya da yarı-liberter bir akım da vardı.[6]

Ancak, bir proto- veya yarı-proleterler "dördüncü zümresi" kendi öz-eylem ya da hatta öz-yönetim pratiklerini devreye sokarak burjuvaziye tarihsel yükselişi sırasında eşlik etmeye başlayınca,[7] kapita-

---

4Bu gelenek, Devrim'in ilk evrelerinin burjuvaziyi travmaya soktuğu ve onun güçlü, merkezileşmiş Napolyoncu devleti kucaklamasına yolaçtığı Fransa'da özellikle etkiliydi.

5Bkz. burjuvazinin Saint-Quentin ve diğer ortaçağ şehirlerindeki öz örgütlenmesi üzerine Marx'ın yazıları. Marx'tan Engels'e 27 Temmuz 1854 tarihli mektup, Marx-Engels, *Selected Correspondence*, Moskova, 1975 içinde, s. 81.

6Lucio Colletti (*From Rousseau to Lenin*, Londra, 1972) Rousseau'nun radikal doğrudan demokrasi kavramıyla Lenin'in Devlet ve Devrim'deki sovyet iktidarını savunması arasındaki bu yakın ilişkiyi doğru biçimde kurar. Daha sonra Marksizmden ayrılan Colletti bu görüşlerinden vazgeçti.

7Örneğin 1792-93 Paris Komünü ciddi biçimde özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ülkülerini ele alıp bunları burjuva değerler olmaktan çıkartıp potansiyel olarak anti-kapitalist değerlere dönüştürdü. Bkz. Engels'ten Kautksy'ye 20 Şubat 1889 tarihli mektup.

listler artan oranda "devlet-karşıtı" aşırılıklarından uzaklaştılar. "Kanun ve düzen" şimdi her ne pahasına hüküm sürmeliydi ve bu da güçlü bir devlet olmaksızın imkansızdı. Uzun bir süre boyunca yönetici sınıflar içindeki gerçek mücadele devletin bakımı için kârlardan zorla düşülmesi gereken vergi düzeyi üzerinde odaklanmıştı. Parlamento ve burjuva devrimlerin gerçek kökenleri burada yatar.

Bir kitle hareketinin gelişmesi ve kapitalizmin emperyalist evresine girişiyle birlikte burjuva devleti de gitgide daha güçlü bir büyüme –daha fazla para yutma– eğilimine girdi. Böylece, ABD federal gelir tahsilatı 1880-81'de GSMH'nın yüzde 1.3'ünden 1930-31'de yüzde 3.3'üne ve 1960-61'de yüzde 18.1'ine çıkarken, Avusturalya'da bu toplamlar 1902-03'de GSMH'nın yüzde 4.2'sinden 1932-33'de yüzde 8.6'sına ve 1960-61'de yüzde 17.1'ine tırmandı. Tablo 3'ün gösterdiği üzere, vergilerin üretim ve ulusal gelirden daha hızlı büyüme eğilimi devam etti.

Tablo 3 Toplam Vergi Tahsilatı GSMH'nın %'si olarak

	1955	*1980*
B. Almanya	30.8	37.2
İngiltere	29.8	35.9
ABD	23.6	30.7
Kanada	21.7	32.8
İsviçre	19.2	30.7
Belçika	24.0	42.5
Hollanda	26.3	46.2
İsveç	25.5	49.9

Kaynak: Eva Etzioni-Halevy, *Bureaucracy and Democracy*, Londra, 1983, s. 119

Binaenaleyh, burjuvazi bedel ödemeye hazır olanlar ile olmayanlar arasında, ya da daha iyisi ticari, parasal, toplumsal ve uluslararası politikada, herbiri oldukça farklı vergi kaynakları düzeyi veya dağılımı gerektiren çeşitli seçenek ve dengelerin taraftarları arasında bölünmüştür. Fakat bu çekişmelerin şiddeti ne olursa olsun, transfer ödemeleri haricindeki hükümet harcamaları 1960 ile 1974 arasında keskin biçimde yükseldi: örneğin, İngiltere'de GSMH'nın yüzde 20.1'inden yüzde 38'ine ve İsveç'te yüzde 25'inden yüzde 28.9'una. 1990'da, onyıldan daha fazla bir zamandır süren ideolojik farfara ve demagojik yanıltmacalardan sonra, en büyük yedi OECD ülkesindeki devlet harcamaları GSYİH'nın yüzde 39'u civarında karar kılmıştı.[8]

Gerçekten, geç kapitalizm, içinde bütün devlet işlevlerinin artma eğiliminde olduğu bir güçlü devlet kapitalizmidir. Fakat, daha özel olarak, yasama ve yargı kesimlerine göre yürütme kesimi daha fazla büyür. Bu kitlesel işçi hareketinin boy atması ve parlamentolar, belediyeler ve diğer benzeri organlara nüfuz etmesi sonucunda değişen sınıflar arası güçler dengesine sistemin bir tepkisidir.[9] Hatta Ellul şunu ileri sürmektedir: "Gerçekten politikacının artık herhangi bir gerçek seçeneği yoktur: kararlar otomatik olarak önceden hazırlanmış teknik çalışmaları izler."[10]

İşçi hareketi toplum içinde ne denli güçlü hale gelirse, iktisadi krizlerin veya büyük grev dalgalarının siyasi patlamalara veya devrim öncesi durumlara yolaçma tehlikesi de o denli büyük olur ve burjuva devletinin yeni bir kriz yönetimi işlevi geliştirme ihtiyacı artar.[11] Bu sosyal yasalar önleyici biçimini alabilir. İktisadi dalgalanmaların

8Eva Etzioni-Halevy, *Bureaucracy and Democracy*, Londra, 1983, s. 115; ve The Economist, 19 Mayıs 1990.

9Etzioni-Halevy, s. 57-58. Aynı zamanda bkz. E. Kamenka, *Bureaucracy*, Oxford, 1989, s. 125-29. Ralph Miliband'ın *The State in Capitalist Society* (böl. 4 ve 8), Londra, 1969 kitabı burjuva devletinin değişen ağırlık merkezi üzerine en iyi çalışmadır. Marksist olmayan Jean Meynaud, *La Technocratie*, Paris, 1964 kitabında aynı eğilimi kaydediyor.

10Jacques Ellul, *The Technological Society*, Londra, 1965, s. 259.

11Belli bir anlamda, Fransız Düzenleme Okulu sistemin az veya çok otomatik olarak kapitalist üretim ilişkilerinin ve devletin müdahalesinden bağımsız olarak burjuva düzeninin yeniden üretimini garanti eden mekanizmalar salgılamaya muktedir olduğuna inanır. Bu görüş kapitalizmin yirminci yüzyıldaki ardışık krizlerinin patlayıcı karakterini eksik değerlendirir.

çapını daraltmak için ekonomide devlet müdahalesi işlevsel biçimini alabilir.[12] Ya da ücretlerin dondurulmasını dayatma veya sendikal özgürlükleri ve grev hakkını kısıtlama girişimleri gibi baskıcı biçimler alabilir. Fakat her olasılık daha güçlü bir devlet yürütme sektörü gerektirir. Çeşitli yasalar, kararnameler, bütçeler, parasal düzenlemeler, sanayi ve altyapı politikaları, vb. hazırlamak ve uygulamak için daha fazla sayıda devlet memuru gerekir.[13] Bunlar on olayın dokuzunda fazla ses çıkartmadan onay veren hükümetlere ve parlamentolara (gittikçe daha az) ibraz edilir. Klasik bir deyişle söyleyecek olursak: bakanlar ve milletvekilleri gelir ve giderler, ama yüksek düzeyli bürokrat ve polisler kalırlar.[14]

Etzioni-Halevy Fulton Komitesi'nin İngiliz Bürokrasisi üzerine raporundan (1968) kayda değer bir yorumu aktarır:

> Karmaşık sorunların çözümü uzun bir hazırlık gerektirdiğinden, bürokrasi uzun görüşlü olmalıdır; birikmiş bilgisi ve deneyimine dayanarak gelecekte hangi ihtiyaçların ortaya çıkacağını ve bunların nasıl karşılanacağını ortaya koymada inisyatif göstermelidir. Bugün Bürokrasi'nin üzerinde özel bir sorumluluk vardır, çünkü bir Parlamento ya da hatta bir Hükümet genellikle gelişen süreci göremez.[15]

"Burjuva devletinin gitgide daha güçlü bir devlete dönüşme eğiliminde olduğunu" söylerken, kapitalist devlet bürokrasilerinin büyümesini kastediyoruz. İkinci olmadan birinci eğilim de olamaz; gerçekten bu ikisi büyük ölçüde özdeştir.

Yirminci yüzyılın sonunda, bugün onbinlerce değil, yüzbinlerce ve kimi büyük ülkelerde –tanıma bağlı olarak– de milyonlarca devlet memurumuz var. Bin nüfus başına merkezi hükümet istihdamı ABD'de 1821'de yüzde 0.7 ve 1901-02'de yüzde 3.1'den 1920-21'de

12 Keynesgil ve yeni-Keynesgil varyant bunun en belirgin, ama hiç de tek olmayan ifadesidir.

13 Örneğin Hitler'in *Autobahn* sistemi daha önce yirmili yıllarda Weimar Cumhuriyeti'nin bakanlık teknotratlarınca tasarlanmıştı.

14 Özellikle ABD'de, parlamento dağ gibi yığdan ve gittikçe daha az denetim altına alınabilir hale gelen yasa önergeleri ve ilgili tartışmalar yığınıyla başedebilmek için bir kongre üyeleri sekreterleri ve asistanları alt bürokrasisi geliştirmiştir.

15 Etzioni-Halevy, s. 93.

yüzde 5.2'e, 1941'de yüzde 11'e ve 1970-71'de yüzde 14'e yükseldi. İngiltere'de 1901-02'de yüzde 1.4'ten 1920-21'de yüzde 2.6'ya, 1939-40'da yüzde 3.4'e ve 1968'de yüzde 8.6'ya çıktı.

Kamu müstahdemlerinin sayısındaki artış Tablo 4'ten görebileceğimiz üzere çok daha etkileyicidir.

Tablo 4 İkinci Dünya Savaşı'ndan Beri
ABD'de Kamu Müstahdemlerinin Büyümesi

	Toplam sayı	*Devlet/Devlet dışı oranı*
1947	5,791,000	0.10
1952	7,104,000	0.11
1957	8,046,000	0.12
1962	9,388,000	0.14
1967	11,867,000	0.15
1972	13,333,000	0.16
1977	15,019,000	0.16
1982	16,197,000	0.16

Kaynak: Marshall W. Meyer, William Stevenson, Stephen Webster, *Limits to Bureaucratic Growth*, New York, 1985, s. 36.

Bu bürokrasiler tümüyle aynı olmasa bile bizzat burjuva toplumunun hiyerarşisini yansıtan bir şekilde yapılanmışlardır. Alt, orta ve üst düzey kapitalist bürokratlar oldukça farklı gelirler alırlar, farklı parasal olmayan çıkarlardan yararlanırlar ve oldukça farklı sermaye birikimi ve burjuva sınıfla bütünleşme imkanlarına sahiptirler. Aynı zamanda oldukça farklı toplumsal katmanlardan devşirilirler.[16] Fakat burjuva toplumun uç kutupları kapitalist devlet aygıtının içinde yeniden üretilmez. Ne sürekli olarak proleter katmanları yoksullaştırır, ne de milyarderler salgılar.[17]

16Bkz. Miliband.
17Bazı Üçüncü Dünya ülkeleri haricinde.

Bu burjuva toplumuyla farklı bütünleşme düzeylerine farklı ideolojik uyum sağlama mekanizmaları tekabül eder. Burada da, tıpkı Sovyet bürokrasisinde olduğu gibi, işlevsel olarak başlayan şey toplumsal ve ideolojik olana dönüşür. Bir hapishane müdürü bir hapishaneyi yöneten bir memurdur. Fakat hiçbir gardiyan bir müdür olamaz ve hiçbir hapishane müdürü de, mahkumların kaçmasına göz yumma ya da birkaçını serbest bırakma gibi talihsiz bir alışkanlığı varsa, Adalet Bakanlığı'nda yüksek düzeyli bir bürokrat olamaz. Hiçbir fanatik pasifist bir ordunun kurmay başkanı olamaz. Bu seçme sürecinin somut mekanizmaları üst düzey politikacıları veya kapitalist firmaların üst düzey yöneticilerini filtreden geçiren mekanizmalarla aynı değildir.[18] Fakat oldukça benzerdir.

İşlevsel sorumluluğun daha alt düzeylerinde, bu rutin temelli konformizm Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu kadar yumuşak biçimde işlemez. Gittikçe derinleşme eğilimindeki burjuva toplumsal ilişki ve değerlerinin genel krizi burada oyuna dahil olur. Kapitalist sistemin haksızlıklarına karşı seslerini yükselten televizyon genel müdürleri, öğretmenler, üniversite profesörleri, kilise önderleri, hava trafik kontrolörleri ya da hatta trafik polislerinin mevkileri emin değildir. Baskı tehditi altında görevlerinde kalmaları, işleri kaybetmeleri veya korumaları bir dizi koşula bağlıdır. Fakat sermaye (yani para) yönetimde olduğu müddetçe, mesleklerinde çoğunluğu oluşturamazlar. İşlev organı yaratır. Organ, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimini ve kâr realizasyonunun genel koşullarını kolaylaştırma göreviyle burjuva olarak kalır.

2. Para-Devlet Bürokrasisinin Yükselişi

Ondokuzuncu yüzyılın sonundan beri, kitle işçi hareketinin kapitalizmin yol açtığı en büyük zorlukların yumuşatılması için yasamayı zorlama çabalarının yanı sıra, burjuvazi tarafından başlatılan bir dizi önleyici toplumsal reform yeni bir toplumsal tabakanın tedrici,

18Bkz. E. Mandel, "The Role of the Individual in History: the Case of World War Two", *New Left Review*, no. 157, Mayıs-Haziran 1986.

ama uzun vadede olağanüstü büyümesine sebep oldu: para-devlet bürokrasisi. Bu birçok ülkede düpedüz devlet aygıtı kadar büyüktür, daha büyük değilse eğer.

Bu tabakanın sınıf doğası devlet bürokrasisinkinden çok daha az bir kesinlikle tanımlanmıştır. Bunun bir kısmının kökleri işçi bürokrasisindedir – en açık biçimde Belçika, Arjantin ve başka yerlerde sendikalar tarafından kurulan ve denetlenen özellikle, hastahaneler dahil, hastalık sigortası teşkilatları örneğinde. İki savaş arası dönemde bazı ülkelerdeki işsizlik yardımları üzerindeki yarı sendika tekeline benzer şekilde, bu tür kurumlar üyeler üzerindeki hakimiyetlerinin yanı sıra iktidarlarını da güçlendirerek, işçi bürokrasilerinin maddi-mali temellerini önemli ölçüde genişlettiler.

Hem nesnel olarak hem de ideolojik çıkarsamaları bakımından, bu en açık biçimde "belediye sosyalizmi" formülünde özetlenen konut ve taşımacılık alanındaki toplumsal reformlarda görülebileceği üzere, ikili bir süreçtir. Bir yandan, kapitalist olmayan, eğilimsel olarak sosyalist toplumsal örgütlenme biçimleri, değerler ve zihniyetler ileri sürmenin araçlarıdır. "Bireyciliğe" karşı "kolektivizm" değil ama, kârlara karşı ihtiyaçlar, egoizm ve açgözlülüğe karşı dayanışma ve cömertlik nemaların herkesçe paylaşılması yönündeki bu trendde gerçek karşıtlıklardır: zayıftan yana güçlü bir kollama. Miyop önyargılarının bu besbelli olguyu görmelerini engellediği kişilere acıyoruz. İnsanların işe gittikleri sabahın ilk saatlerinde kamu taşımacılığının iki Avrupa kentinde –Bologna ve Atina– bedava yapılması burjuva tarza karşıt olarak bir sosyalist bölüşüm tarzı ya da ihtiyaçların tatmini için bir dönüşümdür. Hatta genellikle en güçlü ve en iyi ücretlileri kollayan meslek birliklerinin gayretleriyle karşılaştırıldığında bu daha ileri bir adımdır. Tartıştığımız tipteki toplumsal reformlar herkesi kollamak üzere tasarlanmıştır.

Fakat tek ülkede sosyalizmin kuruluşunu gerçekleştirmek imkansızken, sosyalizmi tek bir belediyede veya bir üretici kooperatifinde kurmak daha da gerçek dışıdır. İşçi hastahanelerinin, kooperatif derneklerinin veya sosyalist yönetimli belediyelerin idaresi binlerce ilmekle burjuva toplumunun genel mekanizmalarıyla, artı-değer üretimi ve kâr realizasyonuyla içiçe geçmiştir. Herşey işlemek için

paraya ihtiyaç gösterir. Hatta sınıfsal bir bakış açısından daha iyi işlemek için -yani emekçilere daha iyi kalitede hizmetler sağlayabilmek için- daha fazla paraya ihtiyaç duyarlar.

Birçok ülkede para-devlet bürokrasisinin elinden muazzam miktarda para geçer. Örneğin, Fransa'da sosyal güvenlik kuruluşları pratikte tüm devlet bütçesine eşit fonları (1989'da yaklaşık 250 milyar dolar) idare ederler. Bu durum yolsuzluk için büyük bir potansiyel yaratır. Geçenlerde ABD'de sağlık sigortası harcamalarının yüzde 10'unun biçimsel olarak hileli taleplere dayalı olduğu ortaya çıktı.[19] Her durum gerçek sosyalist-hümanist ölçütlere göre -hastanın sağlığı yararına mı yoksa zararına mı diye- değerlendirilmelidir.

Öyle ki tüm bu para bir yerlerden gelmelidir. Bunu ya işçiler nihai olarak kendileri öderler -bunun anlamı, diğer şeyler eşitken, söz konusu ihtiyaçların tatmininin diğer ihtiyaçların daha az tatminiyle karşılanmasıdır. Ya da bu artı-değerden, kapitalistlerin gelir veya servetinden alınan vergilerden gelir -bu durumda, sermaye ile emek arasında, aynı şekilde ödeme istekleri ve kapasitelerine ve vergi kaçırma alışkanlıklarına göre burjuvazinin çeşitli kesimleri arasında sürekli bir çatışma ve mücadele vardır.[20]

Bu mücadelede egemen sınıf ilişkileri kendilerini güçlü bir biçimde ortaya koyarlar. İşçi sınıfı ve işçi hareketi önemli kazanımlar elde etse de, bazı kesimleri iyi işleyen bir kapitalist ekonomiyle karşılıklı ilişkiye girme hasebiyle sakatlanmış, bozulmuş, başlangıç amaçlarından sapmış bir duruma düşer.

Bedava sağlık hizmeti özel ilaç tekel veya yarı-tekelleri tarafından yağmalanır. Halkın ihtiyaçlarını karşılama ilkesi hastanın sağlığı zararına, aşırı tüketimi teşvik eden sorumsuz, kâr esinli ilaç reklamlarıyla zedelenir. Devlet bütçesinden gelen fonların azalması, kamu müstahdemlerine düşük ücret ödenmesi ve genel olarak halkın eğitim ve bilgi yoksunlukları nedenleriyle, hizmet kalitesi düşer. İk-

19 *International Herald Tribune*, 8 Temmuz 1990.

20 Vergi alanı Büyük İş Çevrelerinin burjuva yasallığına karşı tutumlarını test eder. Yasaları atlatma girişimi meşru gibi görünmeye ve kendi başına yeni bir iş dalı yaratmaya başlar. Geç kapitalizmde büyük burjuvazinin tüm katmanlarının artan ölçüde suça batması ve "meşrulaşma" azmindeki mafyayla birarada yaşaması bu nedenledir.

tisadi depresyon dönemlerinde –kapitalizmin kaçınılmaz dönemsel bir özelliğidir– harcamalarda büyük kesintiler yapılır. Emlak spekülatörleri hastahane yöneticilerini arazilerini özel mülk sahiplerine satmaya kışkırtırlar. Vesaire vesaire.

Tüm bu kaygılar toplumsal reformların ilerici niteliği ve dinamiğini hiçbir şekilde azaltmaz. Sadece sınırlarını belirtir. Kurumların bu çizgide gelişmesinin bürokratlaşma yönünde bir eğilim yaratması yalnızca ölçekten veya çok sayıda idareciye duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaz. Para-devlet bürokrasileri, yardım alanlarla verenler, havuzu dolduranlarla onu boşaltanlar, merkezi hükümetle belediye idaresi, bu kuruluşların savunucuları ile hasımları, haksız ve demokratik olmayan kötüye kullanımları eleştirenlerle üst düzey yöneticileri koşulsuzca destekleyenler arasında arabuluculuk yaparak bir dizi pazarlık görevini yerine getirmek zorundadırlar.

İşçi hareketinden kaynaklanan sosyal yardım kuruluşları için doğru olan bizzat burjuva devleti tarafından yaratılmış olanlar için haydi haydi doğrudur. Burada para-devlet bürokrasileri herzaman onun hiyerarşik yapısını taklit ederek burjuva devlet aygıtıyla sıkı sıkıya bütünleşmiştir. Fakat bu konuda "katıksız burjuva" ve "katıksız işçi" bürokrasileri arasında keskin birer karşıt konum varsaymak yanlış olur. Yirminci yüzyılda güçlü bir işçi hareketinin birçok emperyalist ve bazı bağımlı ülkelerin yapısal bir özelliği haline gelmesiyle –gerici diktatörlük dönemleri hariç–, işçi bürokrasileri de burjuva para-devlet bürokrasileriyle derinlemesine içiçe geçmişlerdir.

Bu trendi güçlendiren bir başka gelişme de, ekonomide devlet veya belediylerin sahipliğinde bir kamu sektörünün –Engels'in alaylı bir ifadeyle "devlet sosyalizmi" diye nitelediği, fakat daha doğru biçimde devlet kapitalizmi olarak adlandırılabilecek olan– büyümesidir. Yine aynı şekilde bu yalnızca daha "olgun" kapitalist ülkelerle sınırlı değildir. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, emperyalizmin güçlü bir baskı uyguladığı ve yerli burjuvazinin en azından başlarda zayıf olduğu birçok bağımlı ülkede, bu iktisadi "kalkış"ın tek yolu oldu.

Daha da büyük bir ölçüde, bu kamu sektörünün bürokrasileri de devletin sosyal hizmetleri ve işçi hareketinin kendisinin yarattığı sosyal kuruluşlarla bütünleşmiştir. Böylelikle işçi hareketini, özellik-

le de siyasi partileri (ilkin sosyal-demokratik, sonra da sosyal-demokratlaşmış Komünist oluşumları) bir ikinci genel bürokratlaşma trendi daha etkilemektedir.

Daha önceleri, işçi sınıfının kitle partileri ve sendikaları devlet organlarındaki seçilmiş temsilciler de dahil, hareketin kendisinden çıkan bürokrasilerin hakimiyetindeydi. Şimdiyse, reformist partilere hakim olan bürokratların artan bir kısmı devlet bürokrasisinin üst katlarının yanı sıra sosyal hizmetler ve kamu sektörü bürokrasilerinden geliyor veya bunlar birbirine karışmış durumda. Toplumsal köken ve görünüşteki bu kayma artan ölçüde bu partileri sendikalardan koparıyor ve üyelerinin doğrudan maddi çıkarlarıyla herhangi bir özdeşleşmeyi engelliyor. Bunun sonucu da, sendikaların partilerden daha fazla bir bağımsızlık talep etme veya onlarla açık bir çatışmaya girme eğilimleri.[21]

Reformist kitle partilerinin bürokratik yozlaşmasında bir üçüncü aşama yetmişlerin ortasında, başta "enformasyon" sektöründen olmak üzere, düpedüz kapitalist işadamlarının aynı sektöre artan ölçüde sızmasıyla ve bir dizi reformist bürokratın özel mülk sahibine olmasa da, yöneticiye dönüşmesiyle birlikte başladı. Bunun tipik bir örneği, sırasıyla SPD'li sanayi ve enerji bakan vekili (1966-72); kitlesel işten çıkarmalar dahil bir dizi önlemle tekrar kâra geçirdiği iflasın eşiğindeki çelik firması Hoesch'ün baş müdürü (1980 ve sonrası); ve 1990'da DAC'de altı bin kamu mülkiyetindeki şirketin mülkünü yöneten ve bunların özelleştirilme çalışmalarını hazırlayan *Treuhandanstalt* (İtimat Kurumu) adlı kuruluşun yönetim kurulu başkanı olan Batı Alman teknokrat Detlev Rohwedder'dir.[22]

21Yakın zamanların en çarpıcı örnekleri İspanya ve Yunanistan'da sosyalistlerin egemenliğindeki hükümetlere karşı yapılan genel grevler; 1989'da İsveç sosyal-demokrat hükümeti ile sendikalar arasında ortaya çıkan karşı karşıya geliş; Kinnock liderliğindeki İşçi Partisi ile geniş bir kitle tabanına yayılan kelle vergisi karşıtı federasyon arasındaki açık kopuş; 1990'da Belçika öğretmenler sendikası ile Katolik-Sosyal demokrat hükümet koalisyonu arasındaki büyük ihtilaf; ve Fransız sendikalarının Rocard hükümetinin bazı sosyal güvenlik kazanımlarını budama girişimlerine karşı kitlesel muhalefetiydi.

22*Süddeutsche Zeitung*, 2 Temmuz 1990. Bu süreç İspanya'da daha da ilerlemiş gözüküyor. Belçikalı günlük gazete Le Soir İspanyol PSOE'nin 1990 kongresi hakkında şöyle yazıyor: "871 Sosyalist delegenin yaklaşık yüzde yetmişi halihazırda siyasi mevkiler işgal ediyor... Delegelerin çoğu kongreye şoförlerinin kullandığı resmi arabalarıyla geldi-

Kapitalist ülkelerdeki reformist bürokrasilerin egemen tabakası olarak belediye, devlet, para-devlet ve kamu sektörü idarecilerinin ortaya çıkmasının Parti önderliklerinin ideoloji ve zihniyetleri üzerinde muazzam bir etkisi oldu. "Belediye" sosyalizmi iyi işleyen – yani iyi idare edilen– belediyelerle özdeşleştirildi. Aynı durum "sosyal hizmet" veya "kamu sektörü" sosyalizmi için de geçerli. Böylece seçimlerde ve uzun vadede başarının köşetaşı olarak bir "idari sosyalizm" ("*le socialisme gestionnaire*") kavramı ve stratejisi ortaya çıktı. "Ancak liberal ve muhafazakarlardan (artık "burjuvalardan" demek gayreti gösterilmiyor) daha iyi birer idareci olduğumuzu kanıtlarsak kazanabiliriz". Yeni sosyal-demokrat amentü budur. Gerçekten "idari sosyalizm" kapitalizmin "sosyalistler" tarafından etkin idaresini anlatır hale geliyor.

Burada tüm bu sürecin gerici ya da hatta açık seçik biçimde gerileştirici yanları ilerici yanlarını gölgeliyor. Para-devlet bürokrasileri genellikle, gittikçe hizmet etmeleri gereken insanlara karşı kayıtsız bir hale gelerek, işçi sınıfı hareketinin kitlesel üyelerinin çıkarlarıyla doğrudan bir çelişki içinde hareket ediyorlar. Böylelikle de, bizzat sosyal hizmetler fikrini ve en azından işçi sınıfının bir kısmına, kâr güdümlü özel şirketlerden temelde farklı olmayan, israfkar bürokratik makinaların uzak bir alanı olarak görülen üretim araçlarının kamu mülkiyeti fikrini itibardan düşürüyorlar.

Bu hizmetlerin bölge veya belediye denetimine aktarılması sorunu çözmüyor. Kuşkusuz bunlar söz konusu hizmetleri halka daha yakın hale getiriyor, ama aynı zamanda da idari işleri de arttırıyor ve sistemi daha masraflı ve memurlarla dolu bir hale getiriyor. Bu kusurların birçoğuna yarı zamanlı yurttaş komitelerinin hizmetlerin yürütülmesine katılımı veya kamu sektöründe işçi denetimi biçimleri aracılığıyla çare bulunabilirdi. Bunun çalışan halkın büyük bir kesimi için ucuz veya bedava sosyal hizmetlerin sayısız avantajlarını ortadan kaldırmadığı da unutulmamalıdır. Yine de, burjuva toplumu çerçevesinde, bu kendi başına bürokratlaşmaya ve ortalama işçi sını-

ler... İspanyol basınının bildirdiğine göre, 871 delege bir 'sosyalist işçi partisi'ni temsil etse de, aralarında tek bir işçi yoktu! Bunlar daha çok öğretmen, avukat, devlet memuru, iktisatçı, mühendis ve doktordu." *Le Soir*, 10-11 Kasım 1990.

fı bilinçliliği üzerindeki olumsuz sonuçlarına bir son vermez. Tek başına sosyalist propaganda da bir çözüm sunmaz.

Reformist partilerin artan ölçüde para-devlet bürokrasilerin hakimiyetine geçmesinin, "mutabakat politikası" için bir toplumsal temel ve toplumsal açıklama sağladığı ve özellikle savaştan bu yana Batı Avrupa'da ortaya çıkan *kurumlaşmış sınıfsal işbirliği* eğilimi doğurduğu genel ideoloji ve politika alanında daha da kötü etkileri oldu.[23] İdari sosyalizm burjuva devletini idare eden bir "sosyalizm" haline gelir. Tarnow'un 1929-32 iktisadi kriziyle ilgili ünlü formülü yerine ("Kapitalizmin hasta yatağında doktor gibi hareket etmemiz gerekir"[24]), bugün, bazı reformlar karşılığında da olsa, "sağlıklı" bir kapitalist ekonomiyi sürekli bir tarzda idare etme arzusu söz konusudur.

Gerçekte, idare ideolojisi artan ölçüde burjuva partilerinkiyle hemen hemen özdeş olan iktisadi politikalar doğurur –kâr kitlesi ve oranını arttırmak amacıyla seksenli yıllarda Fransa, İspanya, Portekiz ve İtalya'da sosyal-demokrat hükümetlerin izledikleri kemer sıkma kampanyalarını hatırlayınız.

Daha yüksek bir tarihsel düzeyde, reformist bürokrasilerin ideolojik-siyasi gerilemesinde iki temel süreç biraraya gelme eğiliminde. *Bir yandan, "ücretlerin artan toplumsallaşması"* bir işçinin ücretini daha az doğrudan para biçiminde alması ve ücretli ya da bağımlı hasta, öğrenci, işsiz, malul veya emekli olduğunda daha çok yardım alması anlamına gelir. Bu toplumsallaşmış veya "dolaylı" bileşen tabiatıyla emek gücü metaının "toplumsal bakımdan gerekli" ortalama fiyatının bir parçasıdır. Ne var ki, bağımsız teknokratların ya da hatta işveren temsilcilerinin çok sayıda mevki işgal ettikleri yardım kuruluşlarının bürokratlaşması işçi kitlelerinin kendi ücretlerinin tahsisi ve belirlenmesinin bir kısmı üzerinde bir denetim kaybını içerir. Karşısında bireysel ücretlinin kendini ümitsizce kaybettiği bir dizi yasa, kararname ve düzenlemeye dayanan yardım hesaplarının aşırı karmaşıklığı, tıpkı Sovyet bürokrasisi ve benzerlerinin ileri sürdükleri "gizlilik ihtiyacı" gibi, bu bürokratların kendini haklı çıkaran ide-

23Bunun prototipi İsviçre metal sanayiinde bugün yarım yüzyılını dolduran 1937 tarihli greve gitmeme anlaşmasıdır.

24Tarnow Alman sendika federasyonu ADBG'nin başşlıca kuramcılarından biriydi.

olojilerinin güçlenmesine hizmet eder. Daha fazla saydamlık ve sosyal güvenlik mevzuatının kökten biçimde basitleştirilmesi talebi böylece kapitalist ülkelerde bugün bürokrasiye karşı mücadelenin asli bir bileşenidir.[25]

Ücretin kısmi toplumsallaşması olgun ve geç kapitalizmin bir iktisadi dinamiğini yansıtır. Kitle işçi hareketi sınıfsal güçler dengesinde daha ağır çektikçe ve sosyal mevzuat devlet işlerinde daha önemli bir rol oynadıkça, işçi sınıfının omuzlarına hem doğrudan hem de dolaylı olarak kapitalistlerden daha fazla bir vergi yükü payı düşer. Bu durumda sosyal yardımlar milli gelirin artı-değerden ücretlere doğru herhangi bir temelli yeniden bölüşümüne yolaçmaz. Gerçek yeniden bölüşüm bazı grupların aleyhine (sigara içenler, içkiciler, arabalılar, çocuksuz haneler, vs.) ve diğer bazılarının lehine olmak üzere, ücretli sınıf içinde gerçekleşir. Aynı sırada, devlet ve paradevlet bürokrasilerinin üst kademeleri muazzam miktarda paraları idare etmeye ve denetlemeye başlarlar –kapitalist sınıfın en karanlık kesimlerinin yakın suç ortaklığıyla sürekli skandal, yolsuzluk ve özel mülk edinme kaynağı olur bu.[26]

Diğer yandan, sendikaların devletleşmesi ve işçi hareketinin burjuva devletine ve sermayenin çıkarlarına tümüyle tabi bir kuklaya dönüşmesi *yönünde uzun vadeli bir trend söz konusudur.* Tarihsel kârlılık ve tüm burjuva sosyal ilişkilerinin krizi daha da keskinleştiği ölçüde, sadece işyerinde değil, bir bütün olarak toplum içinde de sermayenin emek üzerindeki denetimi sıkılaştırma yönündeki nesnel ihtiyacından kaynaklanır bu. Bu eğilim emperyalist ülkelerde gerici diktatörlük dönemlerinde yüzeye çıkar ve özellikle Üçüncü Dünya'da güçlüdür. Bu gelişme yavaş yavaş heryerde, burjuva parlamenter demokrasisi koşullarında bile kendini ortaya koymaktadır.[27] Tabiatıyla, bu çeşitli derecelerde, sendika militanlığında dönemsel yükselişler

---

25Yetkin bir Marksist "toplumsal ücret" incelemesi için bkz. Anwar M. Shaikh ve E. Ahmet Tonak, *National Accounts and Marxian Categories*, taslak nüsha, Aralık 1989.

26Diğerleri arasında bkz. Hans-Jürgen Schulz'un Batı Almanya'daki Neue Heimat skandalı üzerine kitabı: *Die Ausplünderung der Neuen Heimat*, Frankfurt/Main, 1987.

27"Korporatist" tezin kimi taraftarları Batı'da sendikalar ile büyük şirketler ve işveren cemiyetlerinin güçlerinde artan bşir eşitlenme olduğunu kabul ediyorlar. Bu tür fikirlerin çürütülmesi için bkz. Leo Panitch, *Working Class Politics in Crisis*, Londra, 1986.

gibi bazı karşı eğilimlerle nötralize edilebilir. Hatta gerileme evresindeki diktatörlüklerde bile "sarı sendikalar" zaman zaman gerçek sendikalar olarak yeni bir hayata balayabilirler.

Bununla birlikte, hem ücretlerin "toplumsallaşması" hem de sendikaların devletleşmesi, daha önce işçi harekleti tarafından elde edilmiş olan yaşam koşulları üzerindeki özerk denetim derecesinin kademeli olarak kaybını içeren gerçek tarihsel trendlerdir. Para-devlet kuruluşların bürokratlaşması böylece bu denetimin sermayeye geçmesinin güçlü bir motorudur. Ve aynı anlama gelmek üzere, bu kuruluşlarda mevcut olan işçi bürokrasileri kademeli olarak burjuva devlet bürokrasisinin parçalarına dönüşme eğilimindedir.

3. Avusturya-Marksistlerinin Devlet Bürokrasisini Trajik Yanlış Değerlendirmeleri

Devrimci Sol'un dışındaki klasik sosyal demokrasinin en açık fikirli kuramcıları –yani Lenin, Rosa Luxemburg, Troçki ve Gramsci dışındaki– en azından radikal gençlik dönemlerinde bu temel trendleri sezmişlerdi. Bu özellikle Otto Bauer ve *Finans Kapital* adlı kitabı Lenin'in *Emperyalizm* kitabının temel esinlerinden biri olan Rudolf Hilferding için doğrudur. 1909'da Hilferding *magnum opus*'unu şu harikulade paragrafla bitiriyordu:

> Olgun haliyle finans kapital iktisadi ve siyasi iktidarın kapitalist oligarşinin ellerinde yoğunlaşmasının en yüksek aşamasıdır. Bu sermayenin vekillerinin diktatörlüğünün doruğudur. Aynı zamanda da tek bir ülkenin kapitalist lordlarının diktatörlüğünü artan ölçüde diğer ülkelerin kapitalist çıkarlarıyla uyumsuz ve sermayenin içerideki egemenliğini finans kapitalce sömürülen, ama aynı zamanda da ona karşı savaşa çağrılan halk kitlelerinin çıkarlarıyla uyuşmaz kılar. Bu karşıt çıkarların şiddetli çarpışmasında, sermayenin vekillerinin diktatörlüğü sonunda proletarya diktatörlüğüne dönüşecektir.[28]

28R. Hilferding, *Financc Capital*, Londra, 1981, s. 370.

Alman ve uluslararası sosyal demokrasi içindeki "kitle grevi" tartışması sırasında, Hilferding Kautsky'ninkinden çok Rosa Luxemburg'un tavrına yakınlaşmıştı. Daha 1903'de, Rusya'daki 1905 devrimi deneyiminden önce, şu peygamberce iddiada bulunmuştu: "Eğer sosyalizm, proletaryanın zaferi herhangi bir şekilde mümkün olacaksa, genel grev mümkün olmalıdır. Zira genel grev proletaryanın doğrudan kullanımındaki yegane iktidar aracıdır [Machtmittel]."[29] Sol-merkezci bilinci Kasım 1918 Alman devriminde en yüksek noktasına erişmişti. Şöyle yazmıştı:

> Sosyalizmin saatinin çaldığına kuvvetle kaniyiz. Mesele nedir? İlkin devrimci kazanımların savunulması... Bu savunmada, tüm işçiler birleşmişlerdir ve öyle kalacaklardır. Fakat devrimci kazanımları yalnızca devrimi ileriye doğru iterek savunmak imkansızdır. Bizim hakkımız tüm devrimlerin hakkıdır... Bizim hakkımız tüm eski haklar [yasallık] gibi tartışılmazdır ve yarattığı durum proletarya diktatörlüğü demektir.[30]

Daha sonraki iki ay Noske'nin Berlinli Spartakist işçileri kanla bastırmasına; Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Leo Jogiches, Kurt Eisner ve Hugo Haase'nin katline; SPD sağı ile "merkez" burjuva partileri arasında bir koalisyon hükümetinin kurulmasına yol açan Millet Meclisi seçimlerinin sonuçlarına; 1918'de kazanılan işyeri temsilcileri (*Betriebsräte*) seçme haklarının radikal biçimde budanmasına; ve işçi konseylerinin *de facto* imhasına tanık olundu. Tüm bu gelişmeler sol-merkezci tutum içindeki yanılsamaları açığa çıkartıyordu.

Fakat 1920'de Hilferding Zinovyev ile yaptığı ünlü tartışmada USPD'nin Halle Kongresi'nde Komünist Enternasyonal'e katılmasına karşı çıkarken bile, hâlâ Almanya'nın hem iktisadi hem de siyasi olarak devrim için olgun olduğunu ve herşeyin Alman işçi sınıfının eylem birliğine bağlı olduğunu ileri sürüyordu. Zinovyev'in reformistlerin önderliğindeki sendikaları "sarı sendikalar" şeklinde nitelendir-

---

29R. Hilferding, "Zur Frage des Generalstreiks", *Die Neue Zeit*, 1903-1904. Kitle grevi kuramının gerçek öncüsü Parvus'tu. Bkz. Parvus, "Staatsstreich und politischer Massenstreik", *Die Neue Zeit*, 1895-96.

30Hilferding, "Worum handelt es sich?", *Die Freiheit* (USPD'nin günlük gazetesi), 23 Kasım 1918.

ınesine karşı çıkışı kuşkusuz doğruydu.[31] Hatta proletarya diktatörlüğü için mücadelede sınıf düşmanı için demokrasinin sınırlandırılması fikrini savunuıyordu. Fakat daha üç yıl geçmeden, yeniden birleşmiş sağ kanat ile burjuva partileri arasındaki bir kaolisyon hükümetinde bakanlık koltuğundaydı. SPD'nin 1927 Kiel Kongresi'ne sunduğu raporda sosyal-demokrat mutabakat politikasının klasik bir formülasyonunu verecekti: örgütlü kapitalizmin ortaya çıkışına dayalı parlamenter (yani burjuva-demokratik) devlete karşı olumlu bir tavır.

Yine aynı şekilde, tahlilin içinde barındırdığı yanılsamaların gerçekleşmesi uzun sürmedi. Bir koalisyon hükümetinde bir kez daha maliye bakanı olan Hilferding keskin ücret kesintileri ve kitlesel işsizlik yaratan bir iktisadi politikanın suç ortağı oldu. İşçi sınıfının eylem birliğinin büyük savunucusu inatçı biçimde KPD'li kitlelerle herhangi bir eylem birliğini desteklemeyi reddetti ve böylelikle de bu partinin Stalinist liderliğinin faşizmin zaferindeki sorumluluğunu paylaştı.

Üçüncü Reich'ın kurulmasından sonra, Hilferding kısa bir süre daha radikal bir tavra yöneldi: yani, demokrasinin yeniden kurulması devrimci sosyalizmi gerektiriyordu.[32] Fakat kısa bir süre sonra hem Doğu hem de Batı'da halkı köleleştirecek yeni bir totaliter devlet ekonomisinin zafer kazanacağını ilan ederek bir umutsuzluk dönemine girdi.[33] Son olarak, Fransa'daki Pétain rejimi onu Buchenwald toplama kampında kendisini öldürecek olan Nazilere teslim etti.

31Bkz. Hilferding'in 15 Ekim 1920 tarihli karşı raporu, *Protokoll über die Verhandlungen des ausserordentlichen Parteitags der USPD in Halle vom 12. bis zum 17. Oktober 1920* içinde. Reformist sendikaların genel grev ve hatta bir işçi hükümeti çağrısı yaptığı yıl Kapp-von Lüttwitz darbesine karşı genel grev deneyimi de kuşkusuz Hilferding'in Zinovyev'in ultra-sol tanımlamasına yönelttiği eleştiriyi haklı çıkartıyordu. Öte yandan, tahlili reformist bürokrasinin ve ideolojisinin, özellikle açıkça karşı-devrimci girişimlere başvurabileceği devrim ve devrim-öncesi koşullarında, kitle mücadelesine set çekmekteki rolünü ciddi biçimde küçümsüyordu.

32Hilferding, "Revolutionärer Sozialismus", *Zeitschrift für Sozialismus*, No. 5, Şubat 1934.

33Hilferding, "Staatkapitalismus oder totalitäre Staatswirtschaft?", Armin Hetzer (der.), *Dokumente der Arbeiterbewegung*, Bremen, 1977 içinde. İlkin Menşevik organı *Sotsialisticeskiy Vestnik*, No. 8, 25 Aralık 1940'da yayınlanan bu makale, Troçki'nin bürokrasinin SSCB'deki yönetici toplumsal tabaka olduğu görüşüyle polemiğe girişiyordu. Fakat

Hilferding'in trajik evriminin kuramsal kaynağı onun devletin bağımsız rolü üzerindeki aşırıya kaçan ısrarı ve bununla birleşik olan, burjuva devlet bürokrasisinin sınıfsal niteliğini kavramaktaki acziydi. Bu konuda esin kaynağı, Alman sosyal-demokrasisinin 1921 Görlitz programı üzerine bir yorumunda aşağıdakileri yazan Kautsky'nin fikirleriydi: "katıksız bir burjuva-demokratik biçimli devletler çağı ile katıksız proleter devletleri çağı arasında, birinin diğerine dönüşüm dönemi vardır. Bu, hükümetin genel olarak bir koalisyon biçimini alacağı bir siyasi geçiş dönemine tekabül eder." "Katıksız" burjuva veya sosyal-demokrat hükümetler kurulduğunda bile, bunlar ancak diğer tarafı da hoşgördükleri ölçüde işleyebilirler – "mutabakat" politikasının açıkça a priori bir doğrulanmasıdır bu, tabii eğer böyle bir şey varsa![34]

Şubat 1934 deneyiminden sonra, Kautsky'nin Avusturyalı dostlarının orduyu "ellerinde tuttuklarına" ("*verfügt*") dair görüşünü çürütmek ya da devlet biçimi, hükümet ve devletin sınıfsal niteliği konusundaki belirgin kafa karışıklığına karşı çıkmak pek de gerekli değildir. En çarpıcı nokta onun "sosyalizmde" grevlerin yasaklanması da dahil, işçilerin öz eylemi ve öz örgütlenmesinin engellenmesini sistematik biçimde haklı çıkarmasıdır.

Stalinist ve post-Stalinist ideolojileri büyük ölçüde önceleyen bir şekilde Kautsky açıkça geniş ölçekli bürokrasilerin gerekliliğini savunmuştu. Nitekim, devletin yürütme gücünün bağımsızlığını ve karar alma yetkilerinin az sayıda kişinin elinde yoğunlaşmasını uygarlık ve tarihsel ilerlemenin başlıca kazanımlarından biri, işbölümü sonucunda kazanılan büyük bir üstünlük olarak görüyordu.[35] Böyle bir "hakemin" rolüne karşı çıkan işçilerin "tüm toplumun kolektif çıkarını" cisimleştiren organlara karşı kendi dar, korporatist çıkarlarını temsil ettikleri varsayılıyordu.[36] Burjuva ideolojisi ile bürokratik ideolojinin

---

Hilferding'in yönetenin "devlet" olduğu argümanı iddiayı kanıtlanmış varsayıyor. Zira devleti devlet aygıtını oluşturan ve yönetenlerden nasıl ayırdedeceğiz?

34Karl Kautsky, *Die proletarische Revolution und ihr Programm*, Berlin, 1922, s. 106, 101.

35*A.g.e.*, s. 130.

bu kaynaşması toplumsal eşitsizliğin haklı gösterilmesinde doruğa çıkıyordu –eğer böyle olmasaydı şaşırtıcı olurdu.[37]

Bu muhakeme içinde tümüyle eksik olan şey "devlet yürütme organları"nın sınıfsal niteliğinin hiçbir şekilde anlaşılamamasıdır. Bürokrasinin gerçek sınıf çıkarlarından özerkliği, tersini gösteren ezici ağırlıktaki onca tarihsel kanıta rağmen, bir inanç maddesi düzeyine yükseltiliyor.

Genç Hilferding ne *Finans Kapital*'de ne de 1918-1921'deki yazılarında bu görüşleri paylaşıyordu. Fakat SPD'ye katıldıktan sonra, bunları bütünüyle bir kenara attı ve Kautsky'ninkinden de daha sofistike biçimde geliştirdi. Sınıf güçlerinin seçmen-parlamento ilişkisini devlet aygıtının varlığından ayırtedemeden siyasi partilerin (yani parlamenter demokrasi) "... her modern devletin asli unsuru haline geldiği" tezini formüle etti. "Bunun sonucunda tüm partiler, tam olarak hükümet ve idare gibi, devletin zorunlu bileşenleridir."[38] Şunu da unutmayalım ki, daha Hilferding bu satırları yazarken, sosyalistlerin gözleri önünde Mussolini diktatörlüğü örneği vardı!

Bu kuramsal hatanın siyasi sonuçları felaket olacaktı. Alman sosyal-demokrasisinin Nazilerin yükselişine karşı verdiği temel karşılık, devlet aygıtının faşistlerin şiddet ve "hukuk dışılığına" karşı müdahale etmesi yönündeki umut ve çağrıları olacaktı. Aşırı toplumsal gerilimin iç savaş öncesi koşullarında ordunun, polisin ve bürokrasinin üst katmanlarının Emeğe karşı Büyük İş Çevreleri ile kaçınılmaz ittifakı yalnızca onların sınıf kökenleri, çıkarları ve önyargılarından kaynaklanmaz. Bu aynı zamanda onların dünyaya ilişkin işlevsel niteliklerine de tekabül eder. Polis memurları, burjuva toplu-

---

36*A.g.e.*, s. 158.

37Tabiatıyla Kautsky'nin "sosyalizm"inde, tıpkı kapitalizmde olduğu gibi, bu olmazsa hiçkimsenin bu türden işleri yapmayacağı türünden sahte gerekçelerle en iyi ücret alanlar idari, yönetici ve bilimsel emek kategorileridir. Fakat bunlar sağlı ve hayat için bir madencinin emeğinden karşılaştırılamaz derecede daha fazla sinir bozucu ve zararlı ve bir çöp toplayıcısını veya inşaat işçisininkinden daha hoş ve teşvik edici değil midir? Öyleyse neden bu son kategoriler yüksek düzeyli yöneticilerden, teknologlardan ve bilim adamlarından dört kat daha az ücret alsınlar?

38Hilferding, "Die Aufgaben der Sozialdemokratie in der Republik", *Protokolle über die Verhandlungen des Sozialdemokratischen Parteitags in Kiel vom 22. bis 27. Mai 1927* içinde, s. 220.

munda, özel mülkiyetin korunmasına yönelik kanun ve düzen anlamına gelen "kanun ve düzeni" korumak üzere oradadırlar. Orduya bağlı subaylar silah yoluyla "anavatanı" (yani, kapitalist devleti) korumak üzere eğitilirler. Bu koşullarda Troçki şöyle yazar:

> Orduya bağlı subayların çoğunluğunun ruh haleti ülkenin yönetici sınıflarının gerici ruh haletlerini yansıtır, ama çok daha yoğunlaşmış bir biçimde... Faşizm subayları çok fazla etkiler, zira onların sloganları kararlıdır, zira faşizm zor meseleleri tabanca ve makinalı tüfekle çözmeye hazırdır... Faşist birlikleri ile ordu arasındaki, rezervdeki ya da aktif subaylar aracılığıyla kurulmuş bağa ilişkin birkaç birbirinden kopuk bulguya sahibiz.[39]

Almanya'da bu katmanların işçi hareketinin demokratik haklarının savunulması yerine Nazilerle bir bloku tercih etmeleri sosyal-demokrat anlayışlarda sistematik biçimde bilmezden gelinir. Von Papen darbesi de dahil, peşpeşe saldırılar hiç mücadele edilmeksizin geri çekilme veya teslimiyetlerle karşılanmıştı. Böylece Hitler'in hiçbir örgütlü direnişle karşılaşmadan iktidarı ele geçirme yolu açılmıştı.[40]

Kuramsal hata ile siyasi teslimiyetçiliğin bileşimi, Hilferding'in, sosyal-demokrasinin temel erdeminin onun devlet aygıtı ile Naziler arasındaki bir bütünleşmeyi başarıyla önlemesi olduğu yolundaki iddiasında doruğa ulaştı. Maalesef bu iddiada bulunan başmakalesi SPD'nin Ocak 1933'teki *Die Gesellschaft* adlı dergisinde çıktığı sırada Hindenburg Hitler'i başbakanlığı üstlenmek üzere davet etmişti bile.

Hilferding'in devlet kuramı iki bağlantılı kavramı daha içeriyordu: siyasi ücret ve örgütlü kapitalizm. Reel ücretler gibi, tüketim mallarının fiyatlarının da siyasi güçler dengesi ve böylece de daha da merkezi düzeyde, parlamento seçim sonuçları tarafından belirlendiği

---

39Trotsky, *On France*, New York, 1979, s. 112.

40*Reichswehr*'in bir an bir Nazi diktatörlüğü ihtimali karşısında tereddüt geçirmesi herhangi bir ilkesel muhalefetten dolayı değil, işçi sınıfının nasıl tepki göstereceğininden emin olmamasındandı. SPD ve KPD önderliklerinin korkakça politikası belirginleşir belirginleşmez Hindenburg'a Hitler'e bir hükümet kurma çağrısı yapması için yeşil ışık yaktı.

varsayılıyordu.[41] (Hilferding aynı zamanda parlamento dışı mücadelelerden de söz eder, ama bunlar muhakemede hiçbir rol oynamayan sonradan eklenen düşüncelerden öteye geçmez.) Daha genel olarak, yeni "örgütlü kapitalizm"de, değer yasası son tahlilde ya da uzun vadede bile hüküm sürmez artık. Daha da merkezileşmiş firmalar ile daha da güçlenmiş devlet arasında artan bir birbiri içine sızma söz konusuydu. Öyle ki, "örgütlü kapitalizm gerçekte kapitalist serbest rekabet ilkesini sosyalist planlı üretim ilkesiyle yer değiştirmek anlamına gelir" diyecek kadar ileri gitti.[42]

Bunun mantıksal sonucu, kapitalist üretim tarzının tüm temel hareket yasaları ve çelişkilerini iptal eden bu tür bir devlet idaresindeki ekonomi sisteminin artık kapitalizm olarak tanımlanamayacağıdır. Ve "devlet yönetimi" despotizmle –yani demokratik özgürlüklerin yokedilmesiyle– kaynaştığında, ücretli işçiler kendi kurtuluşları ya da sosyalizm için mücadele etmekten son derece aciz birer devlet kölesine dönüşeceklerdir.[43] Kişisel trajedi sözde insanlığın tarihsel trajedisine sokulmuştur.

Otto Bauer'in sosyalizme geçiş üzerine düşüncesi de Hilferding'in 1918-19'daki konumuna benzer bir konumdan yola çıkıyordu, her ne kadar ona göre siyasi olarak daha sağda olsa da. Bauer işçi sınıfının niçin Avusturya'da iktidarı alamayacağını açıklamak üzere iki "nesnelci" sav kullanıyordu. İlk olarak, bu Viyana ve diğer bazı şehirlerde mümkün olabilse de, işçiler ülkenin geri kalanında azınlık-

---

41Hilferding, 1927'deki raporu, s. 219.

42*A.g.e.*, s. 218. Birçok bakımdan Hilferding'i –Buharin ve onun "tekelci devlet röstleri" kavramıyla birlikte–İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geniş bir kullanım alanı bulan Stalinist "tekelci devlet kapitalizmi" kavramının gerçek öncüsü sayabiliriz.

43Hilferding gerçekten faşizmin (ve içkin olarak Stalinizmin) zaferinden kitleleri sorumlu tutmuştu. 1935'de bir mektubunda şöyle yazıyordu: "Gerçek şu ki kitleler Hitler'e koştular (sadece "Almanya" değil). Acınacak derecede baskı altında kalan işçilerin kuşkusuz çoğu hayal kırıklığı yaratan bir rol oynadılar." Paul Hertz'e 17 Ocak 1935 tarihli mektup, aktaran Cora Stephan (der.), *Zwischen den Stühlen: Oder über die Unvereinbarkeit von Theorie und Praxis. Schriften Rudolf Hilferdings 1904 bis 1940*, Batı Berlin, 1982 içinde, s. 279. Bugün elde bulunan tüm kanıtlar bu yargının oldukça yanlış olduğunu gösteriyor. Alman işçileri 1932 ve 1933'ün belirleyici aylarında umutsuzca Nazilere karşı eyleme geçmek istediler. Örgüt fetişizmi, parlamenter ahmaklık, yanılsamacı oportünizm ya da doğrudan doğruya kitlelerden korku nedenleriyle mücadele etmeyi reddeden önderler oldu.

taydılar ve bir soyalist hükümetin köylerle bağlantısı ve gıda ikmali kesilebilirdi. İkinci olarak, Avusturya da, Almanya gibi, gıda ve hammadde ithaline bağımlıydı ve İngiltere ile ABD bir açlık ambargosu dayatmak üzere denizler üzerindeki denetimlerini kullanabilirlerdi. İngiliz ve Amerikan proletaryaları bunun gerçek olmasını önlemeye hazır değildiler. Bir başka deyişle: devrim mümkün değildi, zira Avusturya içindeki iktisadi koşullar ve Batı içindeki siyasi koşullar bunun için henüz olgunlaşmamıştı.

Yine de, devlet iktidarı sorununa bu kaderci yaklaşım Otto Bauer'i 1920'den sonra Hilferding'den de daha sola atan özel bir bükülmeye uğradı. Sosyal-demokrasi, daha sonra devlet iktidarını ele geçirme girişimde kullanmak üzere, parlamentoda mutlak bir çoğunluk sağlamak ve bunu korumak için mücadele etmelidir, diye ileri sürüyordu. Fakat şurası da anlaşılmalıydı ki, tam da bu sebeple burjuvazi giderek burjuva-demokratik kurumların karşısına geçecekti.[44] Otto Bauer'in kaleme aldığı 1926'daki Linz Programı, gerici bir darbe karşısında, sosyal-demokrasinin proletarya diktatörlüğüne yönelmeye hazır olması gerektiğini açıkça belirtiyordu. Dahası, kendisini ve işçi sınıfını böyle bir olasılığa karşı silahlandırmalıydı. Daha 1918'de burjuvaziye, zayıf bir ordu ile işçi Schutzbund'u arasında bir tür silah eşitliği dayatılmıştı.[45]

Fakat iş eyleme geçmeye gelince, bu perspektifin büyük ölçüde retorik olduğu ortaya çıktı. 1927'de burjuvazi tam da Bauer'in öngördüğü gibi uzun zamandır planladığı "soğuk darbe"sine girişti. İşçiler buna Viyana'da kendiliğinden bir kitle ayaklanmasıyla cevap verdiler. Sosyal-demokrat kent konseyi işçileri bastırdı ve düzinelercesini öldürdü. Schutzbund silahsız isyancıları savunmak üzere kente değil, dışına doğru yürüyüşe geçti.

Burjuvazi 1918-19 ve sonrasında kazanmış olduğu tüm mevkileri sistematik biçimde dağıtıp bastırma kampanyasını başlattığında iş-

44Otto Bauer, "Rätediktatur oder Demokratie" (Mart 1919) ve "Weltrevolution" (Mayıs 1919), her ikisi de *Werkausgabe*, cilt 2, Viyana, 1976 içinde; "Kapitalherrschaft in der Demokratie" (1928), *Werkausgabe*, cilt 9 içinde, s. 202 ve dev.; ve "Die illegale Partei".
45Bu da Kasım 1918'de güçler dengesinin proletarya için ne denli uygun olduğunu -ve proletarya için iktidarı ele almanın ne denli kolay olduğunu- gösteriyor.

çiler kendilerini büyük ölçüde kandırılmış ve yanlış yönlendirilmiş bir durumda hissettiler. Tüm sosyalist umutlar seçim sonuçlarına bağlanmıştı. Otto Bauer ülkeyi iç savaştan kurtardığını söyleyerek geri çekilişi yüceltti. Fakat iç savaş Şubat 1934'de daha da kötü koşullarda patlak verdiğinde inisyatif tümüyle düşmanın ellerine terkedilmişti. Ve tüm bunları örtmek için, Bauer o zaman, kitlesel işsizliğin onları güçsüz kıldığını öne sürerek, yenilgiden işçileri sorumlu tutmaya çalıştı.[46] Onların 1927'de mücadeleye hazır oldukları, 1934'de başarısız kalan genel grevin 1927'de başarılı olacağı, bizzat Bauer'in reel sınıf mücadelesinin bu üst noktasında buna engel olmaktan sorumlu olması, tüm bunlar safça unutulmuştu. Yine aynı şekilde, devlet aygıtının örgütlü işçi hareketinin iktidarına karşı eyleme geçmeye cüret etmeyeceği yanılsaması tüm kuramsal uzgörülerden daha güçlü çıkmıştı.

4. Üçüncü Dünya Bürokrasileri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, sözde Üçüncü Dünya'nın bir dizi ülkesinde sömürgeciliğin yoksulluk ve eşitsizliklerine bir tepki olarak modernleşme ve sanayileşme yönündeki baskılar direnilemez hale geldi. Tüm proleter olmayan siyasi güçler için, bu baskının sosyalist devrime doğru akmasını –Çin'de olduğu gibi– önlemek ve bunu burjuva toplumuyla uyumlu kanallara doğru saptırmak hayati bir meseleydi. Ne var ki, ne emperyalizm ne de yerli yönetici sınıflar (yarı-feodal ve/veya kapitalist) genel ve tutarlı bir biçimde sanayileşmeye yönelmeyi istiyordu ya da bunu yapacak güçteydi. Bu koşullar altında, emperyalizmle çeşitli birlikte yaşama biçimleri veya geçici çatışmalar içinde, sınai sermayenin büyük ölçekli ilkel birikimi sürecini başlatan devlet –ya kapitalistler (Arjantin, Hindistan, Meksika, Brezilya, Güney Kore) ya da küçük burjuvaların (Mısır, Irak, Suriye) yönetimindeki– oldu.

Böyle bir yönelim devlet ve para-devlet bürokrasilerinin devasa

46 O. Bauer, "Der blutige 15. Juli" ve "Die politische und wirtschaftliche Lage Österreichs", *Werkausgabe*, cilt 3 içinde; "Die illegale Partei", s. 381-82.

çapta bir büyümesini gerektiriyordu. Ve genellikle uzun bir süre boyunca kilit rolü oynayan askeri bürokrasiydi -bunun en kayda değer örneği 1965 darbesinden sonra Endonezya'dır.

Bu bürokrasiler büyük ölçüde, mutlakiyetçi monarşilerin kimi Avrupa ülkelerinde bir zamanlar üstlendikleri tarihsel sanayileşme işlevini tekrar ediyorlardı. Çağdaş teknolojinin niteliği ve büyük ölçekli sanayinin çapı veri olarak alındığında, devlet tarafından denetlenen sermayeler niteliksel bakımdan onsekizinci yüzyıldaki ya da ondokuzuncu yüzyıl başlarındaki sermayelerden daha büyüktü. Yine aynı şekilde, Avrupa'da rastlanana kıyasla, bürokratların sayısı da hem oransal olarak daha fazla hem de "sivil toplum" içindeki ağırlıkları daha belirleyiciydi.

Bununla beraber, geniş ölçüdeki benzerlikler de vurgulanmalıdır. Tüm bu toplumlarda para hâlâ en yüksek hükümrandı -küçük burjuvazinin yönetimindeki muhtemelen en ileri "sınıflaşma" biçimi olan Nasır'ın Mısır'ında bile. Hükümran para olduğu zaman, özel parasal servet birikimi uzun vadede siyasi-iktisadi arenadaki tüm güçlü aktörlerin temel dürtüsüdür. Devlet hazinesinin ve özel kişilerin talan edilmesi, bilinen en iyi örnekleri Dominik Cumhuriyeti'nde Trujillo ailesi, Filipinler'de Marcos klanı, Nikaragua'da Somoza'lar ve Zaire'de Mobutu ailesi olan, muhteşem servetlerin kaynağı haline gelir. Bunların en zengini belki de İran'daki Pehlevi ailesiydi. Suudi Arabistan, Kuveyt ve Arap Emirlikleri'ndeki petrol şeyhlerinin – yeryüzündeki en zengin ikinci aile olmakla ünlü Brunei Sultanının serveti gibi– serveti ise, ülkenin doğal kaynakları, kamu maliyesi ve yönetici ailelerin özel mülkiyeti arasında gerçek bir ayrım çizgisi bulunmadığından özel bir durumdur.

Bununla beraber, Üçüncü Dünya bürokrasilerinin yükselişi hiçbir şekilde yalnızca, askeriye de dahil, bir avuç yolsuzluğa batmış yönetici çevreler sorunu değildir.[47] Devletin aşırı büyümesi ve modern iktisadi hayatın kilit sektörleri üzerindeki hakimiyeti yüksek düzeyli bürokratların özel sermaye biriktirme yönündeki içkin yönelimlerin-

47 Askeriyede özel zenginleşmenin en çarpıcı örneklerinden biri, yarım milyar dolar biriktirdiği (yani zimmetine geçirdiği) söylenen, Pertamina petrol şirketinden sorumlu Endonezyalı generaldi.

den de görülebileceği üzere yaygın bir görüngüdür. En fazla yolsuzluğa gömülmüş klikleri başka siyasi güçlerle yer değiştirmek, burjuva toplumu ve parasal servet hüküm sürdüğü müddetçe, temel dinamiği değiştirmeyecektir. Ayetullah Humeyni'den sonraki İran bu bakımdan iyi bir örnektir.

Üçüncü Dünya bürokrasilerinin genel büyümesinin eğip büktüğü şey bizzat sermaye birikiminin uzun vadeli mantığıdır. Özel sermaye birikimi belli bir eşiği geçtiğinde, iktisadi "liberalleşme" ve özelleştirme gündeme gelir ve devlet sektörünün ağırlığı kademe kademe azalır. Kapitalist dünya pazarının baskısı da aynı yönde işler. "Milli" özel tekelleri devlet bürokrasileri (askeriye de dahil) ve uluslararası sermayeyle daha da yakından birleştiren yeni bir "iktidar bloku" şekillenir. Brezilya bu eğilimin en açık seçik örneğidir.

Üçüncü Dünya bürokrasilerinin bir yeniden yapılanması veya yeniden sınıflaşması bu sürecin kaçınılmaz bir özelliğidir. En yüksek katmanlarının bazı kesimleri kendilerini süper zengin özel kapitalistlere dönüştürürler. Diğerleri kelimenin geleneksel anlamında bürokrat olarak kalırlar. Yaşam standartları göreli üstünlüklerini kaybetmeye ya da hatta mutlak olarak düşmeye başlayan orta ve alt kademedekiler, tıpkı emperyalist ülkelerde olduğu gibi, giderek "beyaz yakalı işçiler" ile birleşirler.

1950'lerin başlarında Arjantin'deki Peroncu rejimin şaşaalı günlerinde tüm bu görüngüler Marksizmden şu ve bu ölçüde esinlenmiş iktisatçılar, sosyologlar ve siyaset bilimciler arasında kayda değer bir tartışma ve çekişme konusuydu. Özellikle, altmış ve yetmişlerdeki ünlü "bağımlılık tartışması" uluslararası emperyalizmin varlığı ve Üçüncü Dünya ülkelerinin ona bağımlılığının modernleşme/sanayileşmeye mutlak bir engel teşkil edip etmediği sorunu üzerinde odaklaşıyordu. Bu kuramın en radikal savunucuları tüm Üçüncü Dünya yönetici sınıflarını "lümpen burjuvaziler" olarak niteleyen Raul Mario Marini ve André Gunder Frank idi.

Bugün tarih bu meseleyi büyük ölçüde çözmüştür. Eski yarısömürge ülkelerin bir kısmının kendilerini yarı-sanayileşmiş bağımlı ülkelere çevirdiklerine kuşku duyulamaz.[48] Kuşkusuz, Üçüncü Dünya ülkelerinin yalnızca göreli olarak küçük bir azınlığı bugün bu ka-

tegori içine girmektedir ve hatta bunların teknolojik ve mali (kredi) bağımlılıkları daha da artmıştır. Fakat Brezilya, Güney Kore, Tayvan ve hatta Hindistan gibi ülkelerin artık, kavramın yirminci yüzyılın başından ortalarına kadar olan dönemde Marksistlerce kullanıldığı anlamda "yarı-sömürgeler" olmadıkları açıktır. Buralarda ulusal sermaye birikimi süreci yabancı sermayenin egemenliğinde değildir. Ayrıca emperyalizmin çıkarlarına da tabi değildir.

Devlet bürokrasilerinin rolünü işte özellikle bu bağlamda vurgulamamız gerekir. Devlet bürokrasileri geleneksel özel kapitalistlerle sık sık çatışmalara girmişlerdir. Fakat kendi burjuva karakterleri de, devlet sektörünün "yeni" bir özel kapitalist sektörün uzun vadedeki geliştiricisi ve destekçisi olma işlevlerinde açıkça ifadesini bulmuştur.

5. Büyük Kapitalist Firmaların Bürokrasileri

Kapitalist üretim tarzının temel hareket yasalarından biri olan yoğunlaşma ve merkezileşme temel örgüt biçimi olarak dev özel firmaların ortaya çıkmasına yolaçar. Bunlar ilkin "klasik" tekelci kapitalizmde ulusal bir temel üzerinde şekillenir. Geç kapitalist evredeyse, genel olarak çokuluslu ya da ulusaşırı şirketler şeklinde gelişmişlerdir.

Geniş ölçekli sınai, ticari ve mali kombinalar eşgüdüm, aracılık, gözetim ve denetim sebepleriyle değişmez bir şekilde geniş ölçekli iç aygıtlar doğururlar.[49] Tekil bir müteşebbis ya da küçük bir yönetim kurulu bu tür dev örgütleri yönetmek için yetkilerini devretmek zo-

---

48Bkz. E. Mandel, "Pays semi-coloniaux et pays dominés semi-industrialisés", *Quatrième Internationale*, 13/3, Nisan 1984. (Türkçesi *Azgelişmiş ülkeler ve Kriz* içinde Yazın yay)Buradaki tartışmamızda yarı-sanayileşmiş ülkelerdeki iktidar blokunun "modernleşmeci" kesimlerinin siyasi-toplumsal motivasyonlarını bir kenara bırakıyoruz – kuşkusuz bunlar küçümsenmemesi gereken faktörlerdir.

49Bu konu üzerinde geniş bir bibliyografya vardır. Diğerleri arasında bkz. Marshall Dimock ve John Hyde, *Bureaucracy and Trusteeship in Large Corporations*, TNEC incelemesi no. 11, Washington, 1940; William F. Whyte (der.), *Industry and Society*. New York, 1946; William E. Moore, *Industrial Relations and the Social Order*, Londra, 1946.

rundadırlar. Yönetim işlevleri herbiri kendi hiyerarşisine sahip farklı dallar ve alt servisler arasında bölünmüştür ve bilgi alışverişi için bunların eşgüdümlerinin daha başka araçlara ihtiyacı vardır. Kağıtlar sürekli birikir ve bunların işlenmesi de kendi hiyerarşileriyle birlikte geniş kadrolar gerektirir.

Bu trend sanayideki çok kesin bir tazda tanımlanmış "üretim işçilerine" (bkz. Tablo 5) karşıt olarak "beyaz yakalıların" ve özellikle de idari personelin sürekli biçimde büyümesinde özetlenir, her ne kadar doğrudan üretimdeki emek verimliliğinin inanılmaz artışı gibi diğer görüngülerin de hesaba katılması gerekse de.

Tablo 5 ABD'de İmalat Sanayiinde Üretim ve İdare İşçileri

	Üretim işçileri (İ)	İdare işçileri (İ)	İ/Üoranı*
1947	11,918,000	14,294,000	1.20
1954	12,372,000	15,645,000	1.26
1958	11,907,000	15,381,000	1.29
1963	12,232,000	16,235,000	1.33
1967	13,957,000	18,496,000	1.32
1972	13,528,000	19,029,000	1.41
1977	13,691,000	19,500,000	1.42
1983	12,241,000	18,166,000	1.48

* İ/Ü oranı tam anlamıyla idari personelin (bütün beyaz yakalı işçiler değil) üretimdeki işçilere oranı

Kaynak: Meyer, Stevenson ve Webster, s. 37.

Bu özel şirket bürokrasilerini niteleyen şey, tıpkı devlet bürokrasilerinde olduğu gibi, onların iktisadi olarak melez karakterleridir. Safları ne kişisel olarak kâr azamileştirmesine katılan sermaye sahiplerini ne de nihai tüketiciler veya diğer firmalar için mal veya hizmet

üreten doğrudan üreticileri içerir. İktisadi faaliyetin bu iki kutbu arasında bir aracılık işlevi icra ederler. Fakat personelin ana kaygısı işlerini korumak ve terfiyi sağlama almaktır –artı-değerin bölüşülmesi üzerinde kavgaya tutuşan rekabetçi müteşebbisler veya üretim işçilerinin dürtülerinden oldukça farklı dürtüler. Özel bürokratik "rekabet" tipini tanımlamak için "ofis politikası" teriminin icat edilmesi boşuna değil;[50] büyük şirketlerdeki en ihtiraslı bürokratların çoğunun "işkolik" olarak tanınması da.

Şirket bürokrasilerinin yükselişi anonim şirketle ve mülkiyet ile yönetimin ayrılmasıyla mı bağlantılı?[51] Bu bize şüpheli bir sav gibi geliyor. Hukuksal bakımdan özel bir karakteri olan firmalar da kamu denilen şirketler kadar koyu bir şekilde bürokratlaşmışlardır. Hukuksal biçimden daha da belirleyici olan, büyük bir şirketin, önceleri sahipler veya küçük bir tepe yöneticileri grubu tarafından icra edilebilen işlevleri yerine getirmek üzere özel bir aygıt yaratma ihtiyacıdır. İşlevlerin zorunlu olarak çoğalması yetki devrine götürür.

Ludwig von Mises'in bürokrasi kuramının en çarpıcı açmazlarından biri –Bölüm 5'de çok daha ayrıntılı olarak tartışacağımız– büyük özel şirketlerin içindeki bürokrasilerin büyümesinin devletin etkisi ve iktisadi düzenleme baskısına bağlı olduğu görüşüdür. Devletin herhangi bir kayda değer iktisadi düzenlemesi veya müdahalesinin söz konusu olmasından evvel ortaya çıkan Standart Oil ve US Steel gibi ABD tekelleri bakımından bu açıkça doğru değildir. Yine aynı şekilde, İsveç'te bu tür müdahaleler İsviçre'den çok daha fazla olsa da, bir yanda Nestlé veya Ciba-Geigy gibi İsviçreli şirketler ve diğer yanda Volvo, Asea veya SKF gibi İsveç şirketlerindeki iç bürokratlaşma derecesi arasında fark yoktur.

Gerçekte, özel şirket bürokrasilerinin büyümesi bunların genişleyen boyutlarıyla yakından ilgilidir. Bu aynı zamanda "bilimsel yönetim" ve "bilimsel iş örgütlenmesi"nin –yani Taylor ve Gulick'in teknik ve ideolojileriyle– ortaya çıkışıyla bağlantılıdır.

50Örneğin bkz. William H. Whyte, *The Organization Man*, New York, 1956.

51Bu, diğerleri arasında, Robert A. Brady tarafından ileri sürülmüştür, bkz. *Business as a System of Power*, New York, 1943.

Daha henüz bir siyaset bilimciyken geleceğin ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın kamu idaresine iş idaresinin ilkelerini uygulamaya çalışması anlamlıdır. Gerçekten, von Mises'in teoremini kısmen tersine çevirmemiz mümkündür. En azından ABD'de, New Deal'e dek ve sonra da 1950'den itibaren kamu idaresinin büyümesi, hükümet organlarının iktisadi düzenlemelerinin yaygınlaşmasından çok, söz konusu idarenin bir "iş gibi" yönetilir, "maliyete duyarlı" bir hale getirilme girişimlerine bağlı oldu.

Kamu ve özel bürokrasilerin gelişmesinde önemli bir karşılıklı etkileme alanı mevcuttur. Olgun ve geç kapitalizmde devletin büyümesi, bir kısmı özel firmalar üzerine binen vergilerdeki bir arttışla elele gider. Vergi yasaları öyle karmaşık ve zorlu bir hal alır ki, muhasebecilik ve mali cambazlığın –maliyet ve kârların izini sürme özgün işlevine ek olarak– tek kaygısı giderek vergiden kaçınma veya vergi kaçırma olur. Hukuk danışmanları da dahil, özel şirket bürokrasilerinin alt dalları yalnızca bu hedefe yönelik olarak gelişir.

Diğer boyut fiili üretim süreciyle daha yakından ilgilidir. Özel şirket bürokrasisinin bazı kesimleri ofiste değil, atölyede veya ofisle atölye arasında bir yerde konumlanır. "Sanayi bürokrasisi" olarak adlandırılan şey, geleneksel ustabaşılardan farklı olarak, üretimle doğrudan bağlantılı olmayan, ama işyerindeki emek üzerinde sıkı bir denetim uygulama hizmeti gören tüm bu gözetmenleri içinde barındırır.[52] Bunların geleneksel bir fabrika (özellikle montaj hattı tipindeki) içindeki sayıları genellikle sanılandan kayda değer ölçüde daha büyüktür.

Dahası, bu işlevin şirket bürokrasilerinin büyüme eğilimi içindeki önemi, birçok yeni-liberal ve yeni-muhafazakar bürokrasi eleştirmeni tarafından büyük ölçüde eksik değerlendirilmiştir. Bu tür bir gözetim, tekrar tekrar ileri sürdüğümüz üzere, hem kapitalist hem de Stalinist iş örgütlenmesinin tam kalbinde yeralan, doğrudan üretici üzerindeki hiyerarşik denetim ihtiyacına sıkı sıkıya bağlıdır. Bilimsel iş yönetimi formülünün "mucidi" Taylor komuta hiyerarşisinin doğasını

52Alvin A. Gouldner, *Patterns of Industrial Bureaucracy*, Glencoe, Ill., 1954.

tartışırken doğruları söylemekten hiç kaçınmamıştır. Bunun tüm emeli, işçilerin emek sürecindeki özerkliklerini daraltacak olan, kesin biçimde tanımlanmış ve ölçülmüş görevlerin dayatılmasıyla işçilerin itaat olasılıklarını arttırmaktı.

Otuz yıl sonra, ABD'deki "savaş seferberliği"nin altını oymamak bahanesiyle militan işyeri temsilcilerinin atölyedeki özerkliklerini azaltmak –Stalinist sendikaların aktif biçimde suç ortaklığı yaptıkları bir politikaydı bu– söz konusu olduğunda, Ulusal Savaş Çalışması Kurulu temsilcisi Harry Shulman oldukça açık biçimde şöyle yazmıştı:

> Kapitalist veya sosyalist bir ekonomideki her işletme, işletmenin çalıştırılmasını sağlamak için yetkili ve sorumlu kişilere ihtiyaç duyar... Bu yetki Gözetim'e [büyük harf Shulman'ın] verilir. Yetki buraya aktarılmalıdır, çünkü üretim sorumluluğu burada yatar ve yetkiye sorumluluk eşlik etmelidir.[53]

Yine aynı şekilde yirmi yıl sonra, nümerik kontrollü imalat makinaları aracılığıyla sınai yarı-otomasyona doğru geçiş –üçüncü teknolojik devrimin ilk evresi– aslen "yönetici"nin (kapitalistin) metal işleme sanayiindeki makinist işçinin gücünü kırma çabasından kaynaklanıyordu. David F. Noble'ın *Üretici Güçler* adlı harikulade kitabında belirttiği gibi:

> Böylece, genel amaçlı imalat makinaları metal işlemenin kalbi olarak kaldı ve bu alanda, mühendislerin ve bilimsel iş yöneticilerinin onca çabasına rağmen, makinistin üstünlüğü sürüyordu.
> Dolayısıyla, bu konu imalat makinalarındaki otomasyonun nihai meydan okuması haline geldi: bir genel amaçlı imalat makinasını nasıl kendi kendine çalışır duruma getirebiliriz (yani, emeğin müdahalesi olmaksızın, önceden belirlenen işletme talimatları uyarınca otomatik olarak çalışan)...[54]

53Aktaran Nelson Lichtenstein, *Labor's War at Home: The CIO in World War II*, Cambridge, 1982, s. 179.

54David F. Noble, *Forces of Production*, New York, 1984, s. 81. Vurgu tarafımızdan eklenmiştir.

Noble daha genel bir tez formüle eder:

> Gerçekte, "tarafsız eksper" işe, "teknik atmosfer", kültürel alışkanlıklar, kariyer mülahazları, entelektüel ihtiraslar, kurumsal teşvikler ile daha önceki ve paralel gelişmelerin ağırlığı gibi -proje yöneticilerinin ve destekçilerin performans ölçütleri bir yana- kısıtlar altında, bir başka kişi kadar önyargılı olarak gelir...
> Kısaca, "iktisadi yapılabilirlik" ve "teknik yapılabilirlik" kavramları gerçekte -aldığımız ideolojik mirasın telkin ettiği gibi- hiç de iktisadi veya teknik kategoriler değil, tersine siyasi ve kültürel kategorilerdir.[55]

Bu tez Max Weber'in "teknolojik kısıtlar" varsayımından çok uzaktır. Fakat burjuva toplumunun fiiliyatta nasıl işlediğinin çok daha gerçekçi bir tasviridir.

6. "Dünyanın Bürokratlaşması "mı?

İşte kendi hiyerarşisi ve ortak bir zihniyeti ya da hatta Sovyet bürokrasisine çok benzer bir "sınıf bilinci" olan sözde "yöneticiler sınıfı" ile ilgili kuramlar bu bağlamda ortaya çıktı. Buradan kalkarak, tüm dünyanın bürokratlaşma yolunda olduğu sonucuna varmak yalnızca bir adımdır -Burnham ve belli bir ölçüde Galbraith gibi yazarlar bu yönde ilerlemişlerdir.[56] Ne var ki, ampirik veriler tam da tersini kanıtlıyor. Özel şirket bürokrasileri, arasıra bile olsa, kapitalist veya işçi sınıfıyla karşılaştırılabilir kolektif bir toplumsal güç olarak hareket edebilecek yeterli bir tutunuma sahip değildir. İç rekabet ortak çıkarlara ağır basar. ABD federal bürokrasisine ilişkin olarak H. Kaufman şöyle yazar:

> Federal bürokrasi öyle bir çeşitlilikteki, genelde rekabet halindeki ve çelişik, karşıt çıkarların bir derlemesidir ki, bileşenlerinden birçoğu bir diğerini denetler ve nötralize eder. Böylesi bölünmelerin, çekişmelerin ve

55 *A.g.e.*, s. 145.
56 Terimin kendisi Bruno Rizzi'nin ilkin Fransızca olarak 1939'da kendisi tarafından yayınlanan ünlü bir kitabının başlığıdır. B. Rizzi, *The Bureaucratization of the World*, Londra, 1985. Galbraith için *The New Industrial State*, Harmondsworth, 1969'daki "tekno-yapı" kavramına bakınız.

karşıt misyon ve çıkarların sonucunda, bürokratların egemen gücü varsayımının başlıca engeli diğer bürokratlardır.[57]

Bu, burjuva devlet bürokrasisi için doğruysa, bir bütün olarak ele alınan özel şirket bürokrasisi için de haydi haydi doğrudur. Gerçekte bu bütün yalnızca bir istatistik olarak mevcuttur. Toplumsal varlığı, dolayısıyla da sosyolojik önemi yoktur. Bu büyük ölçüde onun sermayeye iktisadi bakımdan bağımlılığı yüzündendir, fakat aynı zamanda onun burjuva toplumunun genel bünyesiyle olan bütünleşmişliğini de yansıtır.

Özel şirket bürokrasileri öyle hiyerarşik bir şekilde örgütlenmişlerdir ki, her katmanın toplumsal konumu ve genel görünüşü gittikçe artan ölçüde farklı toplumsal sınıflarla bütünleşmiştir. Üst düzey yöneticileri kapitalist sınıfla bütünleşmeye çalışırlar, yoksa büyük burjuvaziye karşı bir "sınıf savaşı" izlemezler. Orta katmanlar genel olarak orta sınıfla kaynaşmaya çalışırlar. Ve kapitalist ülkeler arasındaki o muhteşem engellere ve zamandaki uçurumlara rağmen, alt düzey şirket bürokratları –gerçekte yalnızca beyaz yakalı müstahdemler olan– sendikalaşmaya çalışırlar ve genel olarak örgütlü işçi hareketine yaklaşırlar. Nitekim, bu yoldaki temel engeli –yani kişisel rekabet ve kariyerizm– aşmaya yönlendiren şey, özel firmalardaki "beyaz yakalı" emeğin özellikle bu güçlü sayısal artışıdır. Beyaz yakalı işçilerin aylıkları bireysel konumlara daha az ve emek piyasasındaki genel koşullara daha çok bağımlı oldukça, sendikalaşma doğrudan iktisadi çıkarlar bakımından açık bir çekiciliğe sahiptir.

Bürokratik Büyümenin Sınırları adlı yol gösterici kitaplarında Meyer, Stevenson ve Webster, bürokrasilerin değişen bir çevreye uyum sağlamaktan yoksun olan ve üzerlerinde orijinal bürokratik yapının kontrolü kaybettiği, hızla büyüyen "alt bürokrasiler" yaratma eğiliminde olduklarını inandırıcı biçimde ileri sürmüşlerdir.[58] Bu açıdan, özel firmaların bürokrasileri ile burjuva devletler ve kapitalizm sonrası toplumların bürokrasileri arasında çok önemli bir farkın bu-

57H. Kaufman, "Fear of Bureaucracy: A Raging Pandemic", *Public Administration Review*, No. 41, 1981 içinde, s. 5-6.
58*Limits to Bureaucratic Growth.*

lunduğunu –işlevsel niteliklerinden türeyen– da ekleyebilirlerdi.

Özel şirket bürokrasileri kâr realizasyonu ve kâr azamileştirmesi yönelimine işlevsel olarak bağlanmak zorundadır. Bürokratik alt organların kârı tehlikeye düşüren kanserli bir büyümesi sonunda cezalandırılır: havalarda uçan yöneticiler bile malların teslimatı olmazsa kendilerini kapının ucunda bulurlar.

İster Doğu'da ister Batı veya Güney'de olsun, aynı şey devlet bürokrasileri için geçerli değildir. Kuşkusuz burada da, bunların büyümelerinin benzer bir sınırı vardır. Bir bütün olarak ekonominin üzerine yükledikleri ağır yük "altın yumurtlayan tavuğu keser" – yani, kamu maliyesini çökertir ya da hatta (özellikle kapitalizm sonrası toplumlarda) mal üretim ve dağıtımını tehlikeye düşürür. Ne var ki, bunların işlevleri özel iş dünyasındakinden daha az açık seçik tanımlandığı ve ölçüldüğünden, herhangi bir bozuk olarak işleyen alt sistemi düzeltmek veya bir bütün olarak bürokratik sistemi daraltmak çok daha uzun süreli ve çetin bir iştir.

7. Doğrudan Kaynak Tahsisi ile Kâr Azamileştirmesinin Karşıt Mantıkları

Kapitalist bir toplumda "yöneticiler sınıfı"nın bir yönetici sınıf olarak ortaya çıkamamasının bir diğer, daha derin sebebi daha vardır. Kapitalist sınıfın iktisadi ve toplumsal iktidarı sorgulanmaksızın, devlet ve özel bürokrasilerin çıkarları kapitalist sınıfın çıkarlarıyla örtüşmez. Zira kapitalizmde, bürokrasilerin iktisadi olarak işleme yol ve biçimleri işletmeleri hayatta bırakan ve müreffeh kılan ya da gerileten ve yıkan yol ve biçimlerden farklıdır. Bunların ikisi aynı düzeyde birarada yaşayamaz. Bizzat kapitalizmin yokoluşuna dek, birincisinin ikinciye tabi olması zorunludur.[59]

59İngiliz Demiryolları –hâlâ bir kamu hizmeti varsayılan– yönetim kurulunun eski başkanı 1990 Ocak başlarında Yetkili Taşımacılık Kurumu'nda yaptığı bir konuşmada şu beyanatta bulunmuştu: "Bizim görevimiz arzulanan bir hizmeti vermek değil, kârlı bir hizmet vermektir." (*The Observer*, 14 Ocak 1990) Bu politika daha önce birçok insanın hayatına malolmuştu. Gelecekte çok daha fazlasına malolacak –ve uzun vadede makro ekonomik (ve hatta makro sosyal) bir açıdan, kısa vadedeki kârlardan da daha büyük kayıplara yolaçacaktır.

Kapitalist bürokrasilere doğrudan, a priori kaynak tahsisi yoluyla fon aktarılır. Bunlarınki bir tedarik sistemidir. Her yılın ya da birkaç yıllık bir dönemin başında devlet, belediye veya şirket bütçesi, tutarı aynı düzeyde tutma ya da geçen yıla göre arttırma yönünde açık bir çıkarı olan ilgili bürokrasinin ücret ve cari harcamaları için sabit bir meblağ ayırır. Maliyetleri kısma teşviği yoktur, tam tersine. Bütçe döneminin sonuna doğru, bürokrasilerin çıkarları fiili olarak, eğer harcamalar hâlâ tahsisatın altındaysa, "harcayabildikleri kadar harcamak"tır. Teşvik edilen, kâra bakmaksızın, yeniden üretmek veya masrafları arttırmaktır, kâr amacıyla maliyetleri düşürmek değil.

Bu temelde kapitalist olmayan harcama mantığı doğallıkla yalnızca yüksek mevkilerde işler. Hiyerarşinin alt basamaklarında, müstahdemlerin harcamalar üzerinde mavi yakalı işçilerden daha fazla söz hakları yoktur. Fakat karar verme konumunda olanlar da tasvir ettiğimiz şekilde davranırlar ve masrafların kısılması karşısındaki genel kayıtsızlık tavırları kaçınılmaz olarak yukarıdan aşağıya doğru azalır.

A priori tahsis mantığından kaynaklanan davranış kalıpları, güdüler ve zihniyetler bütününde toplum açısından zorunlu olarak sorumsuzca değildir. Tersine, bunlar daha şimdiden kısmen ihtiyaçların tatmini ilkesine dayalı kamu harcamalarını ilgilendirdiği müddetçe, nüfusun büyük çoğunluğunun çıkarlarıyla bütünleşebilir: sağlık, eğitim, kamu taşımacılığı, kültür, hatta bazı altyapı harcamaları. Tüm bu alanlarda, sınırlı ya da düşük bütçe tahsisleri genellikle toplumsal bakımdan sorumsuz ve iktisadi olarak da karşı-üretkendir. İlgili aygıtların müstahdemleri harcama düzeyinin arttırılması yönünde sistematik baskı yaparlarsa, bunun yararlı sonuçları olur –her ne kadar, bir yanda, katıksız idari masraflar veya düpedüz israf ile diğer yanda, tüketicilerin (halk kitleleri) doğrudan çıkarları için harcamalar arasında bir ayrım yapmak gerekse de. Baskının gerçek yönünün ne olduğu, ayrıntılı tahlili bu kitabın boyutunu aşan çok sayıda faktöre bağlıdır.

Kapitalist bürokrasilerin bütçe tahsislerinin "genişletilmiş yeniden üretimini" sağlama yönündeki otomatik eğilimleri aynı zamanda onları kendi büyümelerini sağlayacak şekilde hareket etmeye yönel-

tir. Bu da, her ne kadar kaçınılmaz olup, geç kapitalizmde artma yönünde kaçınılmaz bir eğilim gösterse de, idari maliyetlere kâr oranlarını düşüren bir vergileme gibi bakan kâr azamileştirmesi mantığına aykırıdır.[60] Zeki bir muhafazakar gözlemci, Curil Northcote Parkinson, bu bürokratik genişleme eğilimini ünlü "yasa"sında formüle etmiştir.[61] DAC'den muhalif komünist romancı Stefan Heym bunu Marksist toplumsal (en başta da maddi) çıkarlar terimleriyle ifade etmiştir.

> Masacıklarında oturan, gereksiz oluşlarını kalplerinin deriliklerinde hisseden şu zavallıları düşünün bir –az da olsa bu aylığı almaya hakları olduğunu kanıtlamak için gün be gün nasıl da öyle otururlar ve tüm dünyaya varlıklarını nasıl da haklı göstermek zorundadırlar. Ne yaman faaliyetler sürdürmek zorundadırlar öyle! Birbiri ardısıra emirler çıkartmalı, birinden diğerine toplantılara katılmalı, bir raporu bitirip diğerine başlamalı ve herşeyden önce de çoğalmalıdırlar. Yukarı doğru tırmanmak istedikleri mevkilerden düşürülmemek için yükselmelidirler. Eğer bir bölüm şefiyseler, bir kısım başkanı olabileceklerini göstermelidirler. Fakat bu mevkiye, en azından herbirinin başında daha fazla emir çıkaran, toplantıya katılan, rapor okuyan ve alt bölümler kuran (bu *ad infinitum* böyle gider) yeni bir bölüm şefi olan kendi başına iki yeni bölüm daha açabilirlerse ancak ulaşabilirler.[62]

Özellikle düşen kâr oranları ve "sermayenin değerlenme krizleri" dönemlerinde (yani depresyon eğilimli uzun dalgalarda), bu kendiliğinden genişlemeyi bloke etmek ve kamu ve özel idari harcamalarını rasyonelleştirmek için muazzam çabalar sarfedilir. Bu kemer sıkma yöneliminin uzun vadede başarılı olup olmayacağını zaman gösterecek. Fakat geçmişte bu mümkün olmadı.

Otuzlarda ve kırkların başında, hem liberal "New Deal" rejimleri hem de faşist ya da yarı-faşist diktatörlüklerde, vahim kârlılık krizine rağmen idari maliyetler kayda değer ölçüde arttı. Maliyetleri zap-

60Hatta Gillman artı değer realizasyonunun yüksek maliyetlerinin çağdaş kapitalizmin sürekli bir özelliği olduğu yolunda bir kuram geliştirdi. Bkz. G.M. Gillman, *The Falling Rate of Profit*, Londra, 1957.

61Bkz. C.N. Parkinson, *Parkinson's Law*, Londra, 1958.

62Stefan Heym, *Einmischung*, Münih, 1990, s. 226.

türapt altına alma yönünde sermaye ve hükümetlerden gelen baskı bürokrasilerin ters yönde hareket etme yönündeki doğal eğilimlerine karşı etkili olabilir ama bunu asli biçimde tersine çeviremez. Bu güdü ve tutum farklılığının ardında çatışan toplumsal çıkarlar yatar. Paradoksal biçimde, burjuva devleti sonunda bürokasinin bu kendini genişletme eğilimini tersine çevirmek için daha fazla kontrolör, kontrolör kontrolörü –yani bir başka bürokratlar katmanı– istihdam etmek zorunda kalır.

Bu çelişik trendlerin mükemmel bir sentezi çağdaş orduların işleyişleri ve kendilerini finanse edişlerinde görülür. Ordular a priori bütçe fonlamalarının prototipleridir. Fakat aynı zamanda kendi tedarik sistemleri yoluyla da kâra yönelik kapitalist sanayiyle ayrılmaz derecede bağlıdırlar. Askeri bürokrasiler donanımlarını fiyat ve "maliyet artı sabit bir kâr marjı" üzerinde sıkı bir pazarlıktan sonra özel sanayiye sipariş ederler. Firmalar kâr marjlarını yükseltmek için kaçınılmaz olarak şişirilmiş rakamlar verme eğiliminde olurlar. Askeri bürokrasiler de aynı şekilde genel harcamalarını azaltmak için değil de, mümkün olduğu kadar çok sözleşmeye mümkün olduğunca fazla para harcayabilmek için bu rakamları aşağıya çekmeye çalışırlar. Maliyetleri düşürmenin amacı, askeri bütçelerin parlamento veya halk nezdinde onaylanmasının gerektiği bir ortamda, harcamalarda genel bir genişleme elde etmek ve bunu pekiştirmektir.

Kapitalizmde servet ve paranın sahip olduğu karşı konulmaz güç ve bununla bağlantılı kişisel yolsuzluk eğilimi göz önüne alındığında, özel firmalar, askeri bürokratlar, devlet idarecileri (yasa koyucular ve belediye yetkilileri de dahil) ve hatta sendika bürokrasisinin bazı kesimleri arasında rafine bir etkileşim biçimi gelişir. Askeriyenin yüksek rütbelileri özel firmalara fiyatları düşürme yönünde baskı uygularken, bu firmalar da, doğrudan ya da dolaylı rüşvetleri de ihmal etmeyerek, bu baskıyı dindirmek için çeşitli yollar kullanırlar. Aynı zamanda orduyla yapılan sözleşmeler ve hatta fiyat düzeyleriyle bağlantılı olarak politikacılardan tercihli bir muamele görmeyi sağlamak için kendileri de baskı yaparlar –söz gelişi özel lobiler kanalıyla. Askeri bürokrasiyi bu şekilde atlama girişimleri silah üretiminin bulunduğu belediye veya bölgelerin özel çıkarlarını savunan yerel

politikacılar tarafından desteklenebilir.

Şirketler bu iaşe sisteminden elde edilen kârların bir kısmını politikacıların kararlarını etkilemek üzere ayırırlar ve böylelikle de hemen hemen tam bir genişleme mekanizması geri beslemesi yaratırlar. Yüksek rütbeli askerlerin emeklilik sonrasında yönetim kuruluna alınması harika bir şekilde çemberi kapatır. Başkan Eisenhower – eski General Eisenhower– bu sistemi tanımlamak için "askeri-sınai kompleks" terimini icat etmişti. Fakat bu kompleks içindeki askeri girdi, sınai girdiden farklı olarak, bir kâr azamileştirmesi mantığı izlemez.

Bürokrasinin kendini genişletmesi yönündeki benzer eğilimler kapitalizm sonrası toplumlarda da işbaşındadır, ama burada belirleyici bir fark söz konusudur. Kapitalizm sonrası bürokrasileri, en azından iktidar tekelinden yararlandıkları ülkelerde, fabrika düzeyinde artı emeğin çıkartılmasını ve dolayısıyla da toplumsal artı ürünün bölüşümünü denetlerler. İktisadi alanda boyun eğmeleri gereken daha yüksek bir otorite yoktur, her ne kadar değer yasasının (son tahlilde dünya kapitalizminin) kısmi baskısının hesaba katılması gerekse de. Buna karşılık, hem kamu hem de özel kapitalist bürokratların üzerinde daha yüksek bir otorite vardır: sermaye sahiplerinin otoritesi. Eğer üretimde ve kâr realizasyonunda şirketin veya sistemin çıkarlarına karşı hareket etmeye kalkışırlarsa, kendi açılarından veya "genel toplumsal çıkarlar" (böyle bir ölçü varsa eğer) bakımından rasyonel veya irrasyonel hareket etmelerine bakmaksızın cezalandırılırlar, rütbe tenziline uğrarlar ya da hatta işten çıkarılırlar. Daha da kötüsü; genel kâr düzeylerini korumak için sayılarının düşürülmesi zorunlu olursa, sıkıntılı duruma düşerler.

Kâr idarenin mantığına ("çıkarlarına") üstün gelir. Kapitalistler toplumsal artık da dahil, emek ürünlerini olduğu gibi, mekanik ve beşeri üretim güçlerini de denetlediklerinden, herhangi bir idarenin onları kendi temel çıkarlarına karşıt önlemler almaya zorlaması mümkün değildir. Etzioni bu gerçeği başka terimlerle ifade ediyor, ama vardığı sonuç aynı:

> Bir fabrikada, üretim veya kâr amaçlarını cisimleştiren elitlerin, işlevsel bakımdan söylemek gerekirse, mesleki veya sanatsal değerleri temsil edenlerden daha güçlü olmaları zorunludur. İkincil amaçları (ya da araçları) temsil edenler birincil amaçları temsil edenlerden daha güçlü olurlarsa, örgüt etkin olmayacaktır: örneğin, bu tür bir bozuk işleyen elit hiyerarşisine sahip fabrika sağlam ve iyi tasarlanmış ürünler üretebilir, ama kâr yapamaz.

Buradan da şu genel kurala varılır: "Etkin elit hiyerarşisi elitlerin yapısının ve amaçlar (veya amaçlar ve araçlar) hiyerarşisinin uyumlu olduğu bir hiyerarşidir."[63] Kapitalizm bir kâr için üretim sistemi olduğundan, sonuç olarak, etkin kapitalist iş bürokrasileri kâr azamileştirmesine riayet eden ve boyun eğen bürokrasilerdir.

8. Max Weber'in Alternatif Bürokrasi Kuramı

Marx ve Engels sistematik bir bürokrasi kuramı kurmadılar, yalnızca yazılarında çeşitli tahliller bıraktılar. Bununla beraber, Max Weber böyle bir kuram geliştirdi. Son birkaç onyılda bu kuram büyük bir itibar kazandı ve yalnızca Doğu ve Batı'daki akademik çevrelerde değil, hemen hemen her renkteki siyasal ideolog arasında da *in toto* veya anafikir olarak artan ölçüde taraftar buldu. Max Weber'in kuramının kapsamı Robert K. Merton'ın aşağıdaki özetinde iyi bir şekilde ifade edilmiştir:

> Weber'in belirttiği gibi, bürokrasi büroya içkin görevler olarak görülen kesin bir eklemlenmiş faaliyetlerin bölüşülmesini içerir. Nizamnamelerde farklılaştırılmış bir denetimler ve yaptırımlar sistemi yer alır. Rollerin tahsisi formalize edilmiş, kişilikten bağımsız prosedürler (örneğin sınavlar gibi) aracılığıyla belirlenmiş teknik nitelikler temelinde yapılır. Hiyerarşik olarak düzenlenmiş otoritenin bünyesi içinde, "eğitim görmüş ve aylık alan uzmanlar" her ayrı durumda özgül talimatlar çıkartılması zorunluluğunu öngören genel, soyut, açıkça tanımlanmış kurallarla yönetilir. Kuralların genelliği, bireysel sorunlar ve durumların belirlenmiş ölçütler temelinde sınıflandırıldığı ve buna göre bir muameleye tabi tutul-

63 Amitai Etzioni, *Complex Organizations*, New York, 1975, s. 157.

duğu sürekli bir kategorileştirme kullanılmasını gerektirir. Katıksız bir bürokratik görevli tipi ya bir üst görevli tarafından ya da genel rekabet uygulaması yoluyla atanır; seçilmez.[64]

Alvin W. Gouldner[65] bu özete bizzat Weber'den aldığı şu alıntıyı ekler:

> Yasal [bu bağlamda "bürokratik" - AWG] otoritenin etkinliği şu kabul üzerine yaslanır... Herhangi bir veri yasal norm rıza yoluyla veya fayda[66] veya rasyonel değerler gerekçesiyle dayatma yoluyla ya da en azından örgüt grubu açısından bir itaat talebiyle birlikte her iki yolla da yerleştirilebilir.
> İdare alanındaki tercih sadece bürokratizm ile amatörlük arasındadır. Bürokratik idarenin ana temeli teknik bilgide yatar... Mesele her zaman için varolan makinayı kimin kontrol ettiği ve bu kontrolün teknik uzman olmayan kişiler için yalnızca çok sınırlı bir derecede mümkün olmasıdır... Bürokratik idare temel olarak bilgi temelinde kontrol uygulanması anlamına gelir. Onu özgül olarak rasyonel kılan özellik budur... Bürokrasi kendi ilgi alanındaki somut olgularda bilgi bakımından üstündür.
> Disiplinin kapsamı sadece alınan emrin, içinde tüm kişisel eleştirilerin koşulsuz olarak askıya alındığı ve aktörün komutu icra etmek üzere düzgün bir şekilde ve özel olarak hazırlandığı, tutarlı biçimde rasyonalize edilmiş, yöntemsel bakımdan eğitilmiş ve tam olarak ifasıdır.[67]

Bir diğer deyişle, bürokrasi amatörlerin yönetimi yerine uzmanların yönetimini; duygular, kaprisler veya önyargılarla icra edilen iktidarın yerine kişisel olmayan, formel kurallarla icra edilen iktidarı; yarı-anarşik, öngörülemez koşullarda icra edilen iktidarın yerine katı, öngörülebilir bir disiplinle dayatılan iktidarı; büyük ölçüde irrasyonel idarenin yerine rasyonel idareyi koyar.

64R.K. Merton, *Social Structures and Social Theory*, Glencoe, Ill., s. 151-52. Weber'in *Wirtschaft und Gesellscahft* adlı kitabı A.M. Henderson ve Talcott Parsons tarafından İngilizcede *Max Weber's Theory of Organization*, New York, 1947 olarak yayınlandı.
65*Patterns of Industrial Bureaucracy*.
66Weber'in ikili formülü Antik Yunan'daki çelişik, devletin meşruiyeti kuramlarına geri döner: Platon'ın normativizmi ve Aristoteles'in realizmi. Özellikle Aristoteles'inki olmak üzere, bunların çelişkileri, ne de olsa "gerçekte varolan yasalar"ın uygulandığı ve suçsuz insanların "yasal" bir temel üzerinde mahkum edildiği, hapsedildiği ve katledildiği Stalinizm ve faşizm deneyimleriyle ortaya çıkmıştır.
67Max Weber, s. 329, 339, 254.

Weber'e göre, bürokrasinin özü komuta hiyerarşisinde yatar. İktidarın temeli kişisel eylemden idari eyleme doğru kayar. İster kalıtımsal ister seçilmiş olsun, *liderlerin* iktidarı son derece zayıflatılmıştır. Yüksek düzeyli bürokratların güçlendirilmiş iktidarı kısmen tekel konumlarının, kısmen de kendi çalışmalarını resmi gizlilik içinde gizleme yeteneklerinin bir fonksiyonudur. Dolayısıyla bürokrasi daha önceki idari biçimlerden kayda değer ölçüde daha fazla süreklilik kazanır: "Kitlelerin maddi akıbeti gitgide özel kapitalizmin artan bürokratik örgütlerinin düzenli ve düzgün çalışmalarına bağlı hale gelir. Bu örgütleri safdışı etme fikri gitgide daha ütopik bir hal alır."[68] Bu durum zaman zaman "teknolojik-örgütsel kader" (*Sachzwang*) formülünde ifade edilmiştir.[69]

Tüm eleştirel yanlarına rağmen, Weber'in kuramı böylece, geniş ölçüde bürokrasinin bir savunulması ve haklı çıkartılmasıdır.[70] Kuşkusuz, bürokratik aygıtların gerçekte nasıl işlediğinin –bunun birçok yanı Weber'in tanışık olmadığı Marx'ın ilk yazılarında zaten geliştirilmişti– derli toplu bir açıklamasını sağlar. Fakat Talcott Parsons ve diğer sosyologlar bu tahlildeki bir dizi zayıf noktaya işaret etmişlerdir.[71] Uzmanlık yoluyla yönetim ile disiplin yoluyla yönetim zorunlu olarak çakışmaz. Nitekim birbirleriyle çatışabilirler de (ya da çatışmak zorunda kalırlar denebilir). Bürokratik aygıtlar toplumsal bir boşluk içinde işlemezler. Bir toplumsal sınıf veya tabaka için "rasyonel" ve "etkin" olan bir diğerinin çıkar ve kaygılarına karşıt olabilir.[72] Dahası, Meyer, Stevenson ve Webster'in işaret ettikleri gibi, Weber'e göre, etkin idare insanların devlet bürokrasileri üzerinde çok az etkileri olmasını gerektirir –Weber'inkinden başka, her türlü demokratik hükümet tanımıyla da tutarsız bir konum.

68*From Max Weber: Essays in Sociology*, yay. haz. H.H. Gerth ve C. Wright Mills, Londra, 1970, s. 229'daki bürokrasi üzerine olan bölümden (*Wirtschaft und Gesellschaft*, kıs. 3, böl. 6) aktarılmıştır.

69Meyer, Stevenson ve Webster'deki özete bakınız.

70Bkz. Michel Crozier, *Actors and Systems: The Politics of Collective Action*, Chicago, 1980.

71Bkz. Parsons'ın Henderson ve Parsons'daki yorumları, s. 59.

72Krş. Gouldner, s. 20-21. Gouldner, çok haklı olarak, Weber'in sanayi (fabrika içi) bürokrasilerini incelediğini, bu çelişkinin gözüne çarpması gerektiğini ileri sürer (s. 26-27).

Tüm bu eleştiriler yerindedir. Fakat bunlar çok daha asli bir başarısızlığın gölgesinde kalmışlardır. Max Weber bürokatik yönetimin içkin olarak rasyonel olduğunu varsayar. Fakat durum hiç de böyle değildir. Bürokratik yönetim, bürokratik sistemlerin tarihsel yükselişinin yakından bağlı olduğu piyasa ekonomisi ve genelleşmiş meta üretimindeki –yani kapitalizmin kendisi– paralel bileşimi tam olarak yansıtan kısmi rasyonalite ile genel irrasyonalitenin bir bileşimini gerektirir. Mülk sahiplerinin çıkarlarını korumak üzere daha rasyonel tarzda işleyen bir devletin gerekliliğini, yasal güvenliği, parasal sistemlerin keyfi olarak kullanılmamasını, malların serbest akışını engelleyen iktisadi politikalara karşı önlemleri, vb. garanti eden bir devleti ifade eder.

Tek tek alınan her kişi, firma veya devlet için bu rasyonalitenin artışı tarihsel olarak bütününde sistemin (dünyanın) irrasyonalitesinin artışına yolaçar. Ve Weber bunun farkında değildir.

Bir firma örgütlenmesi içinde uygulanan aşırı rasyonalite dönemsel aşırı-üretim krizlerinin aşırı irrasyonalitesine yolaçar. Ulus-devletlerin ve silahlı kuvvetlerinin idari yapısı içindeki aşırı rasyonalite çok daha "topyekun" savaşların aşırı irrasyonalitesine götürür. Bireysel mülkiyet hakları için hukuksal korumadaki aşırı rasyonalite artan sayıda vatandaşın katılımına tümüyle kayıtsız kalan diktatoryal sistemlerin aşırı, barbarca irrasyonalitesine yolaçar. Küçük çatışmaların devletler arası "asayişindeki" aşırı rasyonalite yeni bir dünya savaşı, ekolojik felaketler ya da gıda üretiminde muazzam bir kriz yoluyla insan neslinin fiziksel imhasının potansiyel olarak "topyekun" irrasyonalitesine götürür.

Bu üstüste yığılan çelişkiler bürokrasilerin, uzmanların ya da yöneticilerinin kimi "hataları" yüzünden değildir. Bunlar, daha önceki yazılarımızda olduğu gibi, bu kitabın birçok yerinde de değindiğimiz, burjuva toplumunun (ve üzerinde yükseldiği meta üretiminin) içsel çelişkilerinin kaçınılmaz sonuçlarıdır.[73] Max Weber'in bu kökleri yakalamaktaki aczi onun burjuva toplumunun alfabesini hiç eleş-

73E. Mandel, *Late Capitalism*, Londra, 1975'in son bölümüne bakınız.

tirisiz kabul etmesini yansıtıyor: yani artı-emek üretimi, kâr realizasyonu ve artı-değerin para biçimde temellüğü, şiddetli ve sürekli bir rekabetin baskısı altında özel zenginleşme amacıyla sermayenin para biçiminde birikimi.

Weber'e göre, tüm bunlar, dönemsel olarak yolaçtığı kitlesel katliamlar da dahil, "medeniyet"in özüdür.[74] Bu koşullar altında, sistemin global irrasyonalitesi gerçekten hayatın sarsılmaz bir "gerçeği"dir.

Bu çelişkiler giderek Büyük İş Dünyası ile devlet idaresinin bürokratik "alt-sistemleri"ne sıçrıyor. Kapitalizm sonrası bürokrasileri – yine de Weber'in genel teorisine girdiği varsayılan– bir tarafa bırakırsak, büyük firmaların yüksek düzeyli uzmanlar tarafından idare edildiği gerçekten doğru mudur? Bunlar daha çok finansörler tarafından yönetilmiyor mu? Gitgide daha etkin bir hale mi geliyorlar? Bürokrasinin büyümesinin yol açtığı maddi ve beşeri israfa ne demeli? Örneğin ABD'de köprülerin yarısının çökme tehlikesinde oluşu sonucuyla birlikte, bilinçli olarak kamu harcamalarında bir azaltma "planlayan" devlet idareleri hakkında ne demeli? Yalnızca gayrı insani ya da barbarca değil, hatta basit teknik bir anlamda dahi etkin olmayan emirlere körükörüne itaatin "rasyonalite"sine ne demeli? Listeyi sonsuza dek uzatmak mümkün.

---

74 1895'de Münih Üniversitesi'ni açış konuşmasında Max Weber, tıpkı daha sonra Almanya'nın sömürge fetih savaşlarını ve Birinci Dünya Savaşı'nı haklı göstereceği gibi, Almanya'nın "dünya gücü politikası"na (*Weltmachtpolitik*) yönelişini olumlamıştı. Münih Üniversitesi'nde 1918'de öğrencilere verdiği konferansta ("Politics as a Vocation", Gerth ve Mills'in yayına hazırladıkları *From Max Weber* içinde, s. 77-128) Weber "mutlak etik" veya "nihai amaçlar etiği" ile "sorumluluk etiği" arasında bir ayrım yapar. Her zaman pozitif ve negatif sonuçların bilançosu üzerine bir yargıyı içeren bu sonuncusu politikacıyı eyleminin (ya da eylemsizliğinin) pratik sonuçlarının sorumluluğunu almaya zorlar. Weber böylece ahlaki göreciliğin bir varyantının yanında saf tutar. Fakat Marksistlerin yaptığı gibi, böylesi göreli bir standartın sönümlenmesinin arzu edilir olduğunu; ahlaki göreciliğin son tahlilde maddi sınıf çıkarlarının karşıtlığını yansıtan toplumsal çatışmalara dayandığını; ve "ikili ahlak"ın sönümlenmesinin sınıfsız ve devletsiz bir toplumun ortaya çıkışının koşulu olduğunu ilave etmez.
Dolayısıyla Weber'in ve ahir zaman Webercilerinin Bolşevikleri ve genel olarak devrimci sosyalistleri ahlaki çifte standartlar uygulamaktan dolayı kınamaları tutarsız ve ikiyüzlücedir. Gerçekten, bir "sorumluluk etiği" çerçevesinde, bir politikacının hangi adaletsizlik biçimleri üzerindeki yargıyı tercih edeceği açıkça sınıf çıkarları ve sınıfsal önyargılarca belirlenecektir. Weber'in kendisi milyonlarca insanın hayatına malolan sömürge fetihleri ile emperyalist savaşlara coşkulu biçimde onay vermişti. Bu savaşlar gerçekten "ehveni şer" miydi?

Weber'in bürokrasi kuramı büyük ölçüde, bir yanda mutlak monarşiyle ve diğer yanda liberal ve kültürlü bir burjuvaziyle özgül –ve çelişik– bağları olan Prusya devletinin büyüme ve genişlemesinin bir rasyonalizasyonudur. Franz Mehring olayların bu yönüne yararlı bir bağlamsal ışık tutar. Prusya bürokrasisinin kökenleri üzerine yaptığı savunmacı olmayan incelemesinde, Mehring bürokrasinin savaş yönelimli monarşi ile doğrudan maddi çıkarlarıyla ilgili bir soyluluk arasında derin bir çelişkinin varolduğu Prusya devletinin ayırdedici biçimde askeri yapısından kaynaklandığını gösterir.[75] Buradan kaynaklanan Junkerler ile devlet bürokrasisi arasındaki kin daha sonra Bismack zamanında yeniden üretilecektir.

Ne var ki, kapitalizmin büyümesiyle birlikte, Prusya bürokrasisi aynı zamanda ikinci bir işlevi daha yerine getirmeye başladı: 1852'de tamamlanan gümrük birliği veya *Zollverein* gibi girişimlerle Almanya'nın birleşmesinin yolunu açmak.

> Zollverein bir iktisadi zorunluluk olarak gelişti, ... ve buradan Zollverein bürokrasisi doğdu –bürokrasinin en seçme unsurları arasından devşirildiğinden değil, Zollverein içindeki faaliyetin onların görüş ufkunu genişletmesi ve Elbe'nin doğusundaki Junkerliğin dar iktisadi çıkarlarını öteye, modern dünyanın kültürel çıkarlarına yöneltmesinden dolayı. Prusya devletini "Almanya'ya hizmete" hazırlayan bu bürokrasiydi ve tam bir kendinden hoşnutlukla Prusya'nın gerçek eliti olarak övünmesinde bir doğruluk payı vardı.[76]

Weber'in kuramında Prusya bürokrasisinin meşruiyetiyle ilgili bu yanılsamaların açık bir yansımasını buluruz. Öte yandan, Engels'in de vurguladığı gibi, yükselen kapitalizm çağındaki mutlak iktidar kuruntuları küçük burjuva kökenlerinden kaynaklanıyordu:

> Bürokrasi küçük burjuvazi ve köylüleri yönetmek üzere kurulmuştu. Küçük şehirler veya köylere dağılmış bu sınıflar ... büyük bir devleti idare edemezler... Ve tam da küçük burjuvazinin en fazla serpildiği bu medeniyet aşamasında farklı çıkarlar en tam biçimde içiçe geçmişti... Dola-

75Bkz. F. Mehring, *Die Lessingslegende*, Stuttgart, 1920, s. 103-104.
76F. Mehring, "Ein altpreussischer Bürokrat", *Zur deutschen Geschichte*, cilt 3, Berlin, 1947 içinde, s. 325.

yısıyla, küçük burjuvazi ve köylüler güçlü ve kalabalık bir bürokrasi olmaksızın yapamazlar. Kendilerini hakim çarklara kaptırmak zorundalar...
Fakat küçük burjuvazi için bir zorunluluk olan bürokrasi kısa bir süre içinde burjuvazi için taşınamaz bir pranga haline gelir. Daha manüfaktür aşamasında resmi gözetim ve müdahale oldukça büyük bir yük olur; fabrika sanayisi böyle bir denetim altında pek mümkün olmaz.[77]

Prusya bürokrasisi doğum itibarıyla devlet bürokrasisine bağlıydı. Fakat bu bağlar çelişkiliydi ve burjuvazinin artan siyasi iktidarsızlığı sonunda başarısız 1848 devriminde infilak etti. Eğer Bismarck ile Prusyalı Junkerler bu devrimin vasiyetini yerine getirebildilerse, bunu büyük ölçüde, muhafazakar ve konformist unsurlarının irrasyonel ideolojiler ve saiklerin derin etkisi altında olduğu pre-burjuva devlet bürokrasisi üzerine dayanarak başardılar. Tüm bunlar İkinci Reich'ın savaş yöneliminde ve daha da fazla olarak Alman elitlerinin Üçüncü Reich'a itaatinde ve onun emperyalist emellerini onaylamasında su yüzüne çıkacaktı. Weber, bırakın karşı çıkmayı, bu eğilimleri öngöremedi bile. Ama Marksistler en azından bunları öngörebildiler. Aralarındaki en açık fikirliler bu eğilimlerin nasıl denetim alınacağına dair gerçekçi öneriler de getirdiler.

Weber aynı zamanda pre-kapitalist veya proto-kapitalist nitelikleriyle yakından bağlantılı olan, bürokratlar arasındaki irrasyonel kibir ile önyargıların ağırlığını da azımsama hatasına düştü. Büyük ölçüde modern burjuva bürokrasisi doğrudan doğruya -kendini ıslah ederek de olsa- mutlakiyetçi devletin bürokrasisinden itibaren gelişti. Ludwig von Mises bunu Weber'den daha açık bir şekilde kavramıştı. Öyle ki, *Bürokrasi* adlı kitabının önsözünde bir Prusyalı bakanın Ocak 1838 tarihli bir metninden şu alıntıyı veriyordu:

Bir tebanın lanetli zekasının değerlendirmesini Devlet Bakanının eylemlerine uygulaması ve ona mağrur bir küstahlık içinde bunların doğruluğu hakkındaki kamu yargısını yöneltmesi uygun değildir.

77F. Engels, "The Status Quo and the Bourgeosie", Marx-Engels *Collected Works*, cilt 6 içinde, s. 87-88.

Yarım yüzyıl sonra, Strasburg Üniversitesi'nin rektörü de benzer bir görüş ileri sürebiliyordu:

> Görevlilerimiz ... asla herhangi bir kişinin ellerinden iktidarı almasını hoş göremezler, özellikle de nasıl muamele edeceğimizi çok iyi bildiğimiz parlamento çoğunluğunun. Hiçbir kural alicenap ve iyi eğitimli bürokratlarınkiler kadar kolayca taşınamaz ya da müteşekkiren kabul edilemez. Alman Devleti bürokrasinin üstün olduğu bir Devlettir. Bunun böyle de kalacağını umalım.[78]

Gerçekte, modern devlet bürokrasisinin prototipi Prusya'dan çok Avusturya'dan gelir. Prusya mutlakiyetçiliği bürokrasinin askeri amaca tabi olduğu aslen askeri bir devleti içerirken, Avusturya bürokrasisi, özellikle II. Joseph'in reformlarıyla tahkim edildikten sonra, ordu *establisment*'ınınkinden çok daha geniş toplumsal ve iktisadi emelleri cisimleştiriyordu. Büyük ölçüde İmparatorluk içindeki yönetici sınıfları bölen sayısız toplumsal ve ulusal çatışmadan ötürü Prusya'dakinden daha büyük bir güç kazanmıştı. Prusya bürokrasisinde pek az yol almış olan bir "aydınlanma" ideolojisini içselleştirmişti. Hem nesnel hem de öznel bakımdan daha kırılgan olarak kalmasına rağmen, bu onu despotizme daha az meyilli kılmamıştı.

Weber'in bürokrasi kuramı en büyük popüleritesine, "örgütlü kapitalizm"in herşeye kadir gözüktüğü bir zamanda –yani İkinci Dünya Savaşını izleyen genişleme uzun dalgası sırasında– ulaştı. Siyaset bilimi ve sosyolojideki bu savaş-sonrası Webercilik iktisadi politika alanındaki muzaffer neo-Keynesçiliğe tekabül ediyordu. Uzman bürokratlar aracılığıyla devlet müdahalesinin sonsuza dek tam istihdamı, iktisadi büyümeyi, artan hayat standartını, toplumsal barışı, gerçek bir cesur yeni dünyayı garanti ettiği sanılıyordu.

Daha sonra peşpeşe büyük krizler patlak verdi: Üçüncü Dünya ülkelerindeki patlamalar; Mayıs 1968'de zirveye çıkan burjuva toplumsal ilişkilerinin genel krizi; yetmişlerin başlarında uzun genişleme dalgasının uzun daralma dalgasına dönüşü. Devlet müdahalesi-

78Ludwig von Mises, *Bureaucracy*, Yale University Press, 1994, s. iv-v.

nin rasyonalitesindeki yanılsamalar artık sönmeye başlıyordu. Fakat görünürdeki "serbest piyasaya" başvuru hiçbir temel sorunu çözmüyor, hatta çoğaltıyordu. "Örgütlü kapitalizm" "örgütsüz kapitalizm"e dönüşmüştü.[79] Weber'in kuramı bunu açıklayamaz. Ama Marksizm açıklar.

Geç kapitalizmin en etkin modeli olarak sık sık değinilen Japon deneyimi büyük ölçüde MITI bakanlığının yönlendirici rolü tarafından "üst-belirlenmiştir". Japonya'dakiler de dahil, birçok nesnel yorumcunun işaret ettikleri üzere, bu model savaş zamanı ihtiyaçlarından ve savaş-sonrası yıkıntılardan toparlanma girişimlerinden doğmuştu ve her ne kadar Tayvan ve Güney Kore'de belli bir başarıyla taklit edilmiş olsa da, bu deneyimin bugün Avrupa veya Kuzey Amerika'ya naklinin ne sonuç vereceğini bilmek çok zordur. Bir sonraki resesyon fırtınasını savuşturup savuşturamayacağını ya da kendisinin de "örgütsüz kapitalizme" dönüşüp dönüşmeyeceğini bekleyip göreceğiz.

9. Schumpeter'in Bürokratlaşma Trendi Üzerine Görüşleri

Joseph Schumpeter, yeni ve daha dinamik bir yön vermeye çalıştığı Avusturya iktisat okulunun büyük bir farkla en önemli temsilcisiydi. Temel karakteristiklerini tanımlamak için "yaratıcı yıkım" formülünü icat ederek, Marx'tan sonra, kapitalizmin denetlemez bir büyüme sistemi olarak doğasını en açık seçik kavrayabilen kişi olduğunu kanıtladı.

Bu bakımdan ömrünün sonuna doğru Schumpeter'in son kitabını bürokrasi sorununa hasretmesi bir raslantı sayılamaz. Daha *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* şeklindeki adı bile, onun bürokrasi görüngüsünün çelişik ve evrensel yanlarıyla ne ölçüde ilgili olduğunu gösterir. Söz konusu iktisadi sistemin temel dinamiğiyle etkili biçimde uğraşması nedeniyle yaklaşımı kuşkusuz Weber'den daha üstündür.

79Bkz. Claus Offe, *Disorganized Capitalism*, Oxford, 1985.

Schumpeter bürokratlaşma yönündeki trendi kapitalizmin iç çelişkilerinden kaynaklanan bir öz-yıkım biçimi olarak koyar. Tekelci kapitalizm hem firma içindeki iktidarın devrini ve formelleştirilmesini arttırarak hem de iktisadi etkinlik üzerinde negatif bir etki uygulayarak teşebbüs ruhunu baltalar. Teknolojik yenilik rutin biçimde örgütlenir hale gelir. Bunun neticesinde de, bürokratlamış kapitalizm bürokratlaşmış sosyalizm yönünde ilerler.

Bu tahlillerde Schumpeter altmışlı yıllarda kayda değer bir popülarite kazanan "iki sistem arasındaki yakınsama" kuramının babası gibi görülebilir. Tekelci kapitalizm büyük ölçekli işsizlik ve kaynakların eksik istihdamına sebebiyet verdiğinden, bürokratik sosyalizmin bir ehveni şer olarak görünebileceğini ve halkın demokratik olarak onun lehinde bir tercihte bulunabileceğini ileri sürdü.

Böylece, Avusturya okulunun diğer temel temsilcileri neo-liberal Hayek ve von Mises'ten farklı olarak, Schumpeter bürokrasinin zorunlu olarak sivil özgürlüklerle uyumsuz olduğuna veya "köleliğe giden yol"a denk düştüğüne inanmaz. Daha çok Weber'in, siyasi demokrasinin pekişmesi aracılığıyla belli bir "rasyonel" bürokratik yönetim biçiminin kabul edilebilir (ve yeterince esnek) bir hale getirilebileceği görüşüne meyillidir. Fakat burjuva liberallerinin işçi sınıfının potansiyel yetkinleşmesine olan kötü nazarlarını paylaştığından, demokratik sosyalizmi en azından iktisadi işletme yönetimi alanında ütopik bularak, aşırı-merkezileşmiş bir sosyalizm biçiminden başka bir biçimi gözünde canlandıramaz. Bu durumda, hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, tahliline ciddi biçimde yalnızca Stalinist Komünistleri dahil edebildi.[80] *De gustibus non est disputandum* (zevkler tartışılmaz - ç.n.).

80] J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Londra, 1943, s. 363.

10. İktidar ve Servet

Son tahlilde, kapitalist bürokrasilerin ağırlığı ve sınırları sorunu, devlet aygıtının burjuva toplumunda doğrudan yönetici sınıf ve parasal servetin hükümranlığı karşısındaki göreli özerkliği sorununa indirgenir. En açık biçimde Marx'ın Bonapartizm kuramında ve onun daha sonra Troçki, Thalheimer, Gramsci ve diğerleri tarafından geliştirilmesinde görülebileceği üzere, hiçbir ciddi Marksist şimdiye dek belli bir özerklik derecesi bulunduğunu inkar etmemiştir. Sorun şudur: bunun sınırları nedir?

Yüksek düzeyli bürokratik katmanların burjuva sınıfı, burjuva çıkarları, değerleri, zihniyetleri, ideolojileri ve önyargılarıyla çok yönlü bağlantılarını daha önce ele almıştık. Bununla beraber, bundan daha da önemli olan, onların parasal servet ve parasal iktidarın hükümranlığı altında gerçekte işlediği biçimiyle burjuva toplumuyla bütünleşmeleridir. İster özel, isterse yarı-kamusal veya kamusal olsun hiçbir kapitalist bürokrasi kendisini bu hakimiyetten kurtaramaz. Fikren isyan etseler bile, tüm yüksek düzeyli bürokratlar er ya da geç tüm insanların izlediği yolu izleyerek kendi iktidarlarını özel sermaye birikimine tahvil etmeye çalışırlar.[81] Burjuva ve kapitalizm öncesi toplum ile kapitalizm sonrası toplumlar arasındaki kilit benzemezlik budur. Bu sonunculara, iktidar paraya üstün gelir; parasal servet sahipleri iktidarı ellerinde tutanlarca mülksüzleştirilebilir.[82] Birincilerde, hiçbir devlet –Nazi devleti de dahil– parasal servetin üstünlüğünün üstesin-

81 Nazi diktatörlüğü sırasında meydana gelenler bu bakımdan tipiktir. Göreli olarak sade bir adam olan Hitler çok zengin biri ve Goering bir milyarder olmuştu. Nazi idaresinin tüm yüksek ve orta katmanları son derece yolsuzluğa batmıştı. Ve bazı efsanelerin tersine, SS liderleri altın ve para biriktirme işine tam anlamıyla gömülmüşlerdi ve gittikçe genişleyen köle emeği imparatorluklarını "normal" kapitalizmle bütünleştirmeye çalışmışlardı.

82 Onbeşinci yüzyıla dek, göreli olarak zayıf krallar hâlâ büyük bankerlerin servetlerini müsadere edebiliyorlardı, nankör Louis XI'in Fransa'nın birliğini sağlamak üzere yaptığı savaşları finanse eden Jacques Coeur'e yaptığı gibi. Fakat onaltıncı yüzyılda, İmparator Karl V, on kat daha zengin ve güçlü olmasına rağmen, artık Anversli ve Alman bankerlere olan borçlarını iptal edemiyordu. İktisadi iktidar kesin biçimde kapitalist sınıfın lehine dönmüştü.

den gelememiştir. Herkim bu farkı kavramaz, sahip olanlarla sahip olmayanlar arasındaki küçük nüansı anlayamaz.[83]

İtalya'daki Mediobanca'nın hikayesi geç kapitalizmde devlet iktidarı (devlet mülkiyeti dahil) ile özel Büyük İş Dünyası arasındaki özgün ilişkiyi harika biçimde gösterir. Bir dönem boyunca, İtalya'nın *éminence grise*'i Enrico Cuccia'nın idaresindeki devlet mülkiyetindeki Milanolu ticaret bankası Mediobanca, aracılığıyla en güçlü milyarder ailelerin –Agnelli'ler, Pirelli'ler, Garolini'ler, De Benedetti'ler ve diğ.– kendi şirketlerini denetim altında tuttukları bir holding şirketi gibi işledi. "Cuccia yönteminin klasik bir örneği, Pirelli ailesinin, sermayenin sadece yüzde 6'sına sahip olmakla birlikte, lastik ve kablo işindeki denetimi korumasını sağlayan yoldu. Bu sonuç her ne pahasına aileyi destekleyen İtalyan finansının en büyüklerini içeren bir "sendika" aracılığıyla sağlandı. Müttefikleri bir yardıma muhtaç olduklarında da Pirelli'ler gördü'leri bu ihsanın karşılığını ödüyorlardı."[84]

Medicobana'nın İtalya'nın en büyük sigorta şirketi Assicurazione Generale'yi tacındaki mücevherlere katmaya yöneldiği bugünlerde, Hıristiyan Demokrat Andreotti ve Sosyal Demokrat Craxi'nin başında bulunduğu siyasi düzen bu sanayici ve bankacılar klübünü zayıflatmak için kayda değer bir baskı uyguladı. Entrika diğer iki Milano kaynaklı devlet bankası Banca Commerciale Italiana ile Credito Italiano'ya başkan atanmasını da içeriyordu.

Pirelli bir zamanlar öyle söylemişti: "Cuccia'nın istediğini, Tanrı da ister". Ve Andreotti'nin şöyle cevap verdiği söylenir: "Ama iyi ama kötü özel bir kuruluşun keyfine göre davranmasının mümkün olmadığını aklımızda tutmalıyız."[85] Cuccia'nın iktidarının iki devlet mülkiyetindeki bankanın başına daha kolay yönlendirilebilir müdürlerin

83Polonyalı Marksist Stanislaw Kozyr-Kowalski Weber'in toplumsal sınıflarla ilgili kuramına ilginç bir eleştiri geliştirmiştir. Bir yandan Weber'in mülkiyet üzerindeki vurgusunun Marx'ınkine yakın olduğunu gösterirken, diğer yandan ayrıcalıkları münhasıran eğitimden ileri gelenleri de kapitalist yönetici sınıfa dahil etmesi de içinde olmak üzere, çok önemli farklılıklarını da gözler önüne seriyor. Bkz. "Ownership and Classes in Max Weber's Sociology", *Polish Sociological Bulletin*, 1/4, 1982.

84*Sunday Times*, 20 Mayıs 1990.

85*International Herald Tribune*, 15 Mayıs 1990. Paradoksal olarak bu sorun onun özelleştirilmesinden hemen sonra ortaya atıldı!

atanması yoluyla gerçekten zayıflatılıp zayıflatılmayacağını bekleyip göreceğiz. En azından bir bankacı, politikacıların Medicobanca'nın işlemleriyle uzlaşacak denli ileri gitmeyeceklerine kani. "Bu bir sadomazoşizm olurdu" dediği iddia ediliyor. Fakat parasal iktidarın öyle bir gerçekliği var ki, bu atamalar gerçekleşmezden önce bile, "Agnelli'ler ve Pirelli'ler gibi bir dizi büyük aile ... kendi şirketleri içindeki konumlarını güçlendirmeye başladı" -hem de devlet mülkiyetindeki bankalar da dahil, kredilerin yardımıyla.[86] Böylesi bir iktidar -benzer hikayeler diğer kapitalist ülkeler için de anlatılabilir- büyük kapitalistlerin servetinin mülksüzleştirilmesi olmadan asla kırılamaz.

Uzun bir süre boyunca, toplumsal olguları gözlemleyenler Lord Acton'ın şu özdeyişinin etkisinde kalmışlardır: iktidar yolsuzluk yaratır, mutlak iktidar mutlak olarak yolsuzluk yaratır. Marksist Stefan Heym yakın zamanlarda, aşağıdan yukarıya toplumsal bir denetimin mutlak gerekli olduğu yolundaki mantıklı ve doğru sonuca ulaşarak bunu tekrarladı.[87]

Fakat burjuva toplumunun beş yüzyıllık, özellikle de sosyo-ekonomik hayatın artan bürokratlaşmasıyla birlikte olgun ve geç kapitalizmdeki fiili işleyişini göz önüne alacak olursak, o zaman gerçekliğe en iyi uyan formül önemli ölçüde farklı olur. O da şudur: İktidar yolsuzluk yaratır. İktidar ne denli çoksa yolsuzluk da o denli çok olur. Fakat kapitalizm çağında, hiçbir iktidar mutlak olamaz, zira son tahlilde hükümran olan para ve servettir. Büyük servet de en az -eğer daha fazla değilse- büyük iktidar kadar yolsuzluk yaratır. Dev miktarda para dev bir iktidar yaratır, dolayısıyla mutlak olarak yolsuzluk yaratır. Neredeyse mutlak iktidarı ancak hem güçlü devleti hem de dev parasal serveti yokedebilirseniz bertaraf edebilirsiniz.

86*Sunday Times*, 20 Mayıs 1990. Aynı zamanda, Medicobanca'nın -iktidarını bir içiçe geçmiş mülkiyet ağı vasıtasıyla kullanan- Banca Commerciale Italiana'nın özelleştirilmesi yoluyla İtalyan sanayisi üzerindeki denetimini (yani Büyük Ailelerin sahip olduğu denetimi) genişletmek istediği söyleniyordu. (*International Herald Tribune*, 15 Mayıs 1990) Kasımda, içinde hem kamu hem de özel hisse sahiplerinin ortak olacakları, Banca di Roma çevresinde bir "süper banka" kurulması yolunda bir uzlaşmaya varıldı. Cucciabu süper bankayı takdiş etti, çünkü "sendika"nın denetiminde kalacak olan Medicobanca için para toplamaya devam edebilecekti. *Panorama*, 4 Kasım 1990.

87Stefan Heym, s. 258.

5
Özyönetim, Bolluk ve Bürokrasinin Sönümlenmesi

1. Siyasi Devrimin Güncelliği

Troçki ilk kez SSCB'de anti-bürokratik bir siyasi devrim olasılığını gündeme getirdiğinde, bu komünistler ve Otto Bauer kalıbında sol sosyal-demokratlar arasında büyük bir skandala yol açtı. Hatta Troçki'nin en yetenekli, ama oldukça eleştirel izleyicisi Isaac Deutscher bile 1963 gibi geç bir tarihte bunun gerçekçiliği hususunda kuşkularını dile getiriyordu.[1]

Bugün tarih hükmünü ve ağırlığını baskın bir şekilde Troçki'den yana vermiştir. Nitekim Macaristan'da Ekim-Kasım 1956'da, Çekoslovakya'da 1968-69'da, Polonya'da 1980-81'de ve DAC, Çekoslovakya ve Romanya'da 1989'da gerçek bir siyasi devrim süreci başlamıştır. Bir cenini de Çin Halk Cumhuriyeti'nde ortaya çıkmıştır.

Oldukça ilginçtir, bazı sol Stalinizm eleştirileri siyasi devrimin "yapılabilirliği" konusunda kuşkucu olsalar da, bizzat Sovyet devletinin başkanı SSCB'yi yeniden sosyalizm yoluna sokmak üzere gerekli olanı tasvir etmek için tekrar tekrar "devrim" kelimesini kullanmıştır.[2] Nitekim, kendisinden önce Troçki ve Deutscher gibi, o da bir *siyasi* devrimin niteliğini tanımlamak için 1830, 1848 ve 1870 Fransız devrimleriyle bir analojiden yararlanmıştır. Siyasi devrim daha önceki bir toplumsal devrimden (Fransa örneğinde 1789-94) doğan toplumsal sistemi yayar veya pekiştirir, onun tüm potansiyelini gerçek-

1 Isaac Deutcher, *The Prophet Outcast*, Oxford, 1963, s. 311-13.
2 Bkz. M. Gorbachev, *Perestroika*, Londra, 1987.

leştirmesine imkan verir. Bu bakımdan bir toplumsal karşı-devrimin tam anti-tezidir.[3]

Anti-bürokratik bir siyasi devrim ihtimali bazı meselelere bağlıdır: sistem krizinin derinliği ve patlayıcı karakteri; emekçi kitleler, özellikle işçi sınıfı ile bürokrasi veya onun en üst tabakası olan nomenklatura arasındaki antagonizmanın derecesi; temel sınıflar ile sınıf kesimleri arasındaki güçler dengesi; ve nomenklaturanın kendisinin ortadan kaldırılışına işaret eden bir oto-reform yönündeki yeteneği. Burada dört tarihsel alternatif vardır: muzaffer toplumsal karşı-devrim (kapitalizmin restorasyonu); uzun süreli bir kriz ve onu izleyen bir parçalanma ihtimaliyle birlikte, bürokrasinin süregiden kendini yeniden üretmesi;[4] bürokrasinin radikal oto-reformu; ve muzaffer bir siyasi anti-bürokratik devrim.

Yine aynı şekilde tarihin bu muhtemel sonuçların en az ikisi üzerindeki kararı açıktır. İşçi sınıfı ile nomenklatura arasındaki husumetin derecesi devrimci Marksistlerin kabul ettiklerinden bile daha büyükken, sistem krizinin derinliği gerçekliğe cepheden bakan hiçkimse tarafından inkar edilemez.[5] Troçki'nin 1936'daki, işçilerin "bürokrasiyi devirerek, kapıyı kapitalist restorasyona açma" korkusundan ayaklanmak istemedikleri yönündeki teşhisi bugün hiçbir şekilde geçerli değildir.[6] Ve bürokratik oto-reformun dar sınırları da Tito'nun, Hruşçov'un, Mao ve Deng'in evrimleriyle çarpıcı biçimde gösterilmiştir. Bu sınırlar Gorbaçov deneyimi tarafından da teyit edilme yolundadır.

Eğer perestroyka-glasnost sürecinden çıkartılabilecek merkezi

---

3T. Zaslavskaia, *Die Gorbatschow-Strategie*, Viyana, 1989, s. 28, 30, 224, vs.

4Bölüm 1'de gördüğümüz gibi, bu sonuç bürokrasinin yeni bir yönetici sınıf ya da *a fortiori* SSCB'nin totaliter bir toplum olduğu yolundaki kuramlar tarafından ileri sürülmüştür. Bu mesele üzerine olan birçok çalışmadan en çığır açıcısı muhtemelen Hannah Arendt'in *The Origins of Totalitarianism*, (yeni bas., New York, 1966) adlı kitabıdır. "Totaliter toplum" (hiçbir zaman varolmayan ve varolmayacak olan) ile "totaliter rejim" (kuşkusuz yirminci yüzyılın acı bir gerçeği olan) kavramları arasında bir ayrım yapmak son derece önemlidir.

5Bkz. Gorbachev, *Perestroika*; Mandel, *Beyond Perestroika*, Londra, 1989; Abel Aganbegyan, *Moving the Mountain: Inside the Perestroika Revolution*, Londra, 1989.

6L. Trotsky, *The Revolution Betrayed*, Londra, 1967, s. 241-42.

önemde bir sonuç varsa, o da "yukarıdan reformlar"ın (yapılanlar budur, bir "yukarıdan devrim" değil) yerine bir "aşağıdan devrim" geçmedikçe, dev bürokratik makinaların radikal reformların yoluna çıkardıkları engelleri bertaraf etmek imkansızdır.

Muzaffer bir siyasi anti-bürokratik devrimi karakterize eden şey yalnızca kitle eylemlerinin ortalığı silip süpürmesi değil, aynı zamanda yüksek düzeyli bir bilinçlilik ve devrimci önderliktir. Bu 1917, 1927 ya da 1936'nın formüllerinin ("proletarya diktatörlüğü", "gerçek sovyet iktidarı", "üretim ve mübadele araçlarının kolektif mülkiyeti", "merkezi planlamanın egemenliği" ve benzeri) mekanik biçimde tekrar edilip durulması meselesi değildir. Mesele daha çok Stalinist ve post-Stalinist diktatörlüğün travmatik deneyimleri boyunca şekillendiği biçimiyle kitle bilinciyle ilgili olarak bu formüllerin gerçek içeriğini sağlamlaştırmaktır.

Bu gerçek içerik yeterince açıktır. Kolektif olarak ve somut eklemlenme biçimlerinde, üreticilerin temel üretim ve mübadele araçlarının gerçek efendileri olmaları gerekir. Varolan kaynakların tahsis edileceği geniş öncelikler ve oranları demokratik olarak onlar belirlemelidir. Eski yönetici sınıfların kalıntıları veya yeniden peydah olan çekirdeklerinin kesin olarak sınırlanmış bir eşiğin ötesinde ücretli emek kiralamaları önlenir. Sermaye birikimi kesin biçimde kısıtlanır.[7] Herkes için temel mal ve hizmetlerin garanti edilmiş dağıtımında eşitlik hakimdir. Bu garantiler anayasada yazılı olmalı ve ancak yüzde 75 veya 80 halk oyuyla değişmelidir. Böylece, özellikle siyasi iktidar sıkı biçimde çalışan halkın ellerinde olursa, bu garantilerin erozyona uğramasının siyasi koşulları imkansız ya da hemen hemen imkansız olur.

Eğer siyasi devrim tüm bu önlemleri gerçekleştirirse, kuşkusuz kapitalizmin restorasyonuna karşı yeni bir toplumsal düzeni emniyet altına almış olur. Üreticiler/tüketicilerin büyük bir çoğunluğu toplumun yürütülmesiyle bütünleştirilmiş olur ve dolayısıyla da bilinçli

7Para-meta ilişkileri ile sermaye birikimi arasında bir ayrım yapılmalıdır. Birincisi ikinciye ancak, kaçınılabilecek veya en azından denetlenebilecek özgül toplumsal koşullarda evrilir.

olarak kendilerini toplumla özdeşleştirirler. Bugün yoğun israfın ve orantısızlıkların ana kaynağı olan bürokratik kötü yönetimin saf dışı edilmesi yoluyla ekonomi daha etkin bir hale gelir. Bu etkilere ilişkin olarak, kendimizi emin biçimde yaygın ampirik gerçekliğe ve makul çalışma hipotezlerine dayandırabiliriz. Fakat böyle bir başarılı devrimin siyasi ön gereklerini yaratmak tamamen farklı bir konudur. Bu muhtemelen belli bir zaman alacaktır.

Belirleyici tarisel soruna henüz hiçbir nihai cevap verilememiştir. Kapitalizm sonrası toplumlarda muzaffer bir siyasi devrim bürokrasinin boyutlarını ve ağırlığını niteliksel biçimde azaltabilir miydi? Devletin (hiçkimse ciddi olarak onun hemen yıkılmasını önermiyor) sönümlenmesi gerçekten hız kazanıp bunu koruyabilir miydi? Yoksa daha zayıf ve yola getirilmiş bir bürokrasi başa geçip toplum üzerindeki temel egemenliğini korur muydu? Eğer siyasi devrim başarısız kalsaydı, o zaman kapitalist restorasyon olasılığı büyük ölçüde artardı.

Bu mesele kendi başına siyasi devrimin ötesine taşar. Dünyanın kapitalist kısmındaki başarılı devrimlerin kaderini de ilgilendirir. Bunlar tüm belli başlı sanayileşmiş ve yarı-sanayilemiş ülkeleri kucaklayan "ideal" bir uluslararası sosyallst toplum örneğinde bile bürokratik yozlaşmadan ya da bürokratik bozulmalardan kaçınabilecekler midir? Bir başka deyişle: bürokratik aygıtların bir bütün olarak ele alınan toplumdan gaspettikleri işlevler kademeli olarak yurttaş kitlelerine iade edilebilecek midir? Engels'in ve *Devlet ve Devrim*'deki Lenin'in bu görüşü hemen herkesin iddia ettiği kadar ütopik midir?[8] Eğer durum bu değilse, çalışan kitlelerin bugünkü hali göz önüne alınarak bügünkü haliyle dünyada özyönetimin radikal bir yaygınlaşmasının öngerekleri nelerdir?

8Batı'dan bir örnek olarak Alec Nove'un *The Economics of Feasible Socialism*, Londra, 1979'daki tutumlarına; ve SSCB'de Tsıpko, Afanasyev ve *Moskovskie Novosti*'nin yayın yönetmeni Y. Yakovlev'in tutumlarına bakınız.

2. Devletin Sönümlenmesinin Siyasi Ön Koşulları

Bürokrasinin kademeli olarak sönümlenmesi ve her halükarda toplum içindeki çapı ve ağırlığının radikal bir daralması herşeyden önce siyasi bakımdan daha zayıf bir devleti gerektirir. İktidarın siyasi merkezileşmesi ne denli geniş olursa, devlet o denli güçlü ve bürokrasi de o denli güçlü olur.

Birçok çağdaş sosyolog ve siyaset bilimcinin zihinlerinde, devletin zayıflaması gizli polisin veya baskı aygıtının gücündeki bir azalmayla özdeşleşmiştir. Bu, "indirgemeci" kaba-Marksistlerin devlet ve bürokrasi görüşü için uygundur. Bununla beraber, gerçekte, bırakın Batı Avrupa ve Japonya'yı, Sovyetler Birliği ve ABD'de bile, geniş anlamda tanımlanan baskı aygıtları bürokrasinin, devlet işlevlerini diğer insanlar üzerinde bir komuta konumunda ifa eden insanların üst ve orta katmanlarının sadece küçük bir yüzdesini ilgilendirir. Devlet idaresinin büyük kesimleri başka yerlerde bulunur ve devletin sönümlenmesinin gerçekte ne anlama geldiğini bilmek istiyorsak bakmamız gereken yerler de buralarıdır.

Zayıf bir devlet için ilk öngereklilik *siyasi* demokrasinin niteliksel bir büyümesidir, zira devlet herşeyden önce siyasi iktidar yürütmek için bir makinadır. Somut olarak, tüm bir dizi idari merkez – bakanlıklar ve onların bölgesel eşdeğerlerinden başlayarak– kaldırılmalı ve yerlerine özyönetim organları geçirilmelidir. Bugün bu bakanlıkların çoğu gereğinden fazladır: zaten büyük ölçüde paralel kuruluşlarca ifa edilen işlevleri tekrarlamaktadırlar. Bir ulaştırma, eğitim veya sağlık bakanlığı, belli düzeyde bir toplumsallaştırılmış sistemin yürürlükte olduğu, sırasıyla demiryolu, havayolu ve benzeri idareler, okul ve üniversite idareleri ve hastahane ve kamu sağlığı idarelerinin işlevlerini tekrarlamaktadır.

Tam zamanlı memurların sayısında keskin bir azaltma ve ademimerkezileştirmenin süpürücü süreciyle bütünleştirilirse, bu bakanlıkların kaldırılması ve yetkilerinin özyönetimci organlara nakli yeni bürokrasilerin doğuşuna yol açmaz.[9] Bu durumda kilit görevler okul-

lar, hastahaneler, demiryolu merkezleri, elektrik santralleri, telekomünikasyon merkezleri, vb. gibi yerel veya topluluk organları tarafından üstlenilebilir.

Kuşkusuz bu, bütün bakanlıklar için hızla yapılamaz. Daha sonra üzerine eğileceğimiz sektörel çıkar ihtilafları ve eşgüdüm sorunları hâlâ olacaktır. Fakat bürokrasinin üst ve orta katmanları – doğallıkla öğretmen, doktor, hemşire, radar teknisyeni ya da elektirikçiyi "bürokrat" olarak adlandırmıyoruz– kuşkusuz epey seyreltilecektir. Her ileri derecede sanayileşmiş ülkede yüzde 50 oranında bir azaltma önerecek kadar cesur olmalıyız.

Eğer daha fazla değilse, bunun kadar önemli bir nokta da siyasi demokrasinin *niteliksel* yaygınlaşmasıdır. Bu çoğulcu ve çok kapsamlı olmalıdır. Serbest, demokratik seçimli bir çok partili sistem ve tüm insan hakları ile siyasi özgürlüklerin (birleşme, toplanma ve gösteri özgürlüğü; basın, din, kültürel ve bilimsel yaratma, düşünce, araştırma özgürlüğü, vs.) mümkün olan en büyük oranda yaygınlaştırılması siyasi demokrasinin genişletilmesinin mutlak öngerekleridir.[10] Devletin bu özgürlükleri, özellikle "devlet güvenliği" gerekçeleriyle sınırlama gücü kati surette engellenmelidir.[11]

9Rödel, Frankenberg ve Dubiel (*Die demokratische Frage*, Frankfurt am Main, 1989) de yurttaş organları tarafından daha geniş bir aktif iktidar kullanımını savunduklarında, ihtiyatlı biçimde aynı doğrultuya işaret ediyorlar. Aynı zamanda bkz. André Gorz, *Critique of Economic Reason*, Londra, 1989.

10Leszek Kolakowski "yalnızca proletaryanın gerçek öncüsü iktidarı yürütmek zorunda olduğundan, bu öncünün aynı zamanda hangi partilerin 'Sovyet' ve hangilerinin karşıdevrimci olduklarına karar verme hakkına sahip olması gerektiği" fikrini Troçki'ye atfeder. "Troçki'nin gözünde, sosyalist özgürlük başkaları için değil, sadece Troçkistler için özgürlük anlamına gelir gibi bir sonuç vardır." (*Main Currents of Marxism*, cilt 3, Londra, 1981, s. 197) Bu, daha önce değilse de, en azından 1935'den sonra Troçki'nin aldığı konumun açık bir çarpıtılmasıdır. Gayet açık seçik biçimde çok partili bir sistem, iktidarın herhangi bir "gerçek öncü" tarafından değil, serbestçe seçilmiş sovyetler tarafından yürütülmesi lehindeki bir sonuca varmıştı: "İşçiler ve köylüler bizzat kendi özgür oylarıyla hangi partileri sovyet partileri olarak tanıdıklarını göstereceklerdir." *The Transitional Programme for Socialist Revolution* (1938), New York, 1973, s. 105.

11Soğuk Savaş sırasındaki ABD veya bugünkü İsrail bunun kapitalist ülkelerdeki çarpıcı örneklerini sunarlar. Bayan Thatcher'ın İngiltere'si de birçok benzer işşaret gösterir. Bu trend geçenlerde Batı Alman Anayasa Mahkemesi'nin bir hükmünde kanunlaştırıldı: "İşkence gibi gayrı insani mamele anayasanın lafzı ve ruhuna uygun değildir. Bununla beraber, işkence yasal koruma altındaki siyasi bir maddeye saldırmaları ve bunun devletin birliği ve devletin temellerini tehlikeye düşürmesi nedeniyle bazı insanlara uygula-

Burada klasik Marksist burjuva demokrasisi eleştirisinin alanına giriyoruz. Kuşkusuz, bu formel hak ve özgürlükleri garanti etmek asli bir gerekliliktir. Fakat halk kitlelerine bunlardan yararlanma araçlarını vermek de aynı ölçüde asli bir gerekliliktir. Bu iki ilke arasında bir çelişki yoktur -Stalinistlerin (ya da neo-Stalinistlerin) ve dogmatik liberallerin geleneksel olarak ileri sürdüklerinin aksine.

Basın ve medya özgürlüğü örneği bu genel kuralı teyit eder. Formel garantiler şunlardır: ne devletin ne de sahipler veya meslek kuruluşlarının sansürü olamaz; herhangi bir kayda değer insan grubunun herhangi bir kamu veya özel "otorite"den bağımsız olarak bir gazete kurma ve çıkartma özgürlüğü; kanunla veya açık bir mahkemedeki seçilmiş bir jürinin kararına tabi olarak kesinlikle tanımlanmış koşullar haricinde, basında yazılan veya radyo ve televizyonda sarfedilen sözlerden ötürü cezai işleme uğramama özgürlüğü. Bırakın bir liberteri, basın özgürlüğü savunucusunu, hangi liberal böylesine açık seçik bir formel tanıma karşı çıkabilir?

Fakat tüm yurttaşların bu özgürlükten *eşit ve pratik olarak* yararlanabilmelerini garanti altına almak için bazı *ek* maddi koşulların yaratılması gerekir. Matbaalara ve radyo veya TV istasyonlarına kullanıcı olarak giriş çıkış, aşırı israfı önlemeye yetecek kadar esnek olması gereken şartlarda ücretsiz olmalıdır: söz gelimi 10,000 imza getiren tüm grupların bir günlük yayın çıkartmaya, 5,000 imza için kendi haftalık yayınlarını çıkartmaya, 1,000 imza için bir onbeş günlük, 500 için bir aylık yayına, 100 için bir sütuna ve tek tek bireyler için genel çoğulcu bir haftalık veya aylık yayında mektup sayfasına ulaşma hakları gibi. Bu koşulların satışların ve imzalardaki bir artışın ışığı altında dönemsel olarak gözden geçirilmesi bunları daha da demokratik kılacaktır.

Reklam özgürlüğü dahi garanti altına alınabilir. İnsanlar reklamlarını vermeyi tercih ettikleri gazeteyi seçmekte serbest olacaktır. Fakat geliri bir bütün olarak basını finanse edecek bir ortak havuza konulacaktır.

---

nıyorsa durum çok daha farklıdır." (*Süddeutsche Zeitung*, 23 Şubat 1990) Hitler ve Stalin bundan daha iyisini yapamazlardı.

Basın sisteminin ve onun zorunlu mali kaynaklarının genel idaresi ne devletin veya belediye kuruluşlarının ne de gazeteci derneklerinin değil, sektördeki gazeteciler, işçiler ve teknisyenler ve *pro rata*, genel olarak yuttaşlar kitlesi tarafından serbestçe seçilmiş organların ellerinde olacaktır. Toplam masrafların ne kadar olabileceği ulusal kaynakların öncelikli tahsisinden sorumlu serbestçe seçilmiş merkezi organlar tarafından kararlaştırılacaktır: parlamento, merkezi işçi konseyi, ekonomik senato.

Herkes için böylesi bir reel, maddi bakımdan garanti edilmiş basın özgürlüğü herhangi bir bireyin formel basın özgürlüğünü sınırlamayacaktır. En azından, aksi yönde herhangi bir ikna edici iddia duymadık. Bununla beraber, imzalı onay biçiminde yeterli bir halk desteği dışında bireylerin *büyük* günlük gazete veya televizyon istasyonları kurma ve sahibi olma özgürlüklerini kısıtlayacaktır. Böylelikle herhangi bir bireyin piyasayı ele geçirmesini, ulusal ya da hatta yerel basında bir tekel kurmasını önleyecektir. Bunda yanlış olan nedir? Az sayıdaki bireye verilecek böyle bir "özgürlük" çok sayıdaki bireyin özgürlüğünü ortadan kaldırır, oysa ki bizim önerdiğimiz yaygın siyasi demokraside tüm bireyler basın özgürlüğünden yararlanırlar.

Kapitalist koşullarda az sayıdaki kodamanın –Avrupa'da Murdoch, Maxwell, Hersant, Goldsmith, de Benedetti, Berlusconi, Springer, Bertelsman ve diğ.– günlük basının büyük kısmı üzerinde denetim sağladıkları inkar edilemez. Yeni bir gazete kurulmasının mali masrafları Batı Alman SPD'si veya İngiliz İşçi Partisi gibi büyük kitle partilerinin bile imkanlarının çok ötesinde yükseldi. Claude Julien geçenlerde durumu şöyle özetlemişti: "Ellidört milyon 'eşit' yurttaşın TF1'i (bugün artık özelleştirilmiş bulunan Fransız TV kanalı) satın alma hakları vardı. Sadece ikisi, Bay Lagardère ve Bay Bouygues potansiyel alıcı oldular."[12]

Hiçkimse bunun, eski bir sosyalist programın bir parçasını oluşturan medyanın gerçek özgürlüğünden üstün ya da ona eşit olduğu-

12 *Le Monde Diplomatique*, Ekim, 1989.

nu ciddi olarak iddia edemez. Gerçekten, "çoğunluk"tan veya "kalabalıklar"ın aşırılıkları veya baskısından korku nedeniyle açıkça demokratik özgürlüklerin sınırlanmasından yana tavır alan eski bir burjuva liberal/muhafazakar gelenek vardır. Mantıksal olarak, bunlar kendi (azınlık) özgürlüklerini savunma bahanesiyle bizzat özgürlüklerin –herşeyden önce de çoğunluk özgürlüğünün– kısıtlanmasını savunurlar. Kapitalist özel mülkiyetin hakları özgürlükten önce gelir. İsterkapitalist güçlü devletler ya da ister kapitalizm sonrası devlet bürokrasileri aracılığıyla olsun, kısıtlama ve baskıyı savunanlara karşı sosyalistler koşulsuz biçimde herkes için demokratik hakları ve özgürlükleri desteklerler.

Siyasi demokrasinin yayılması, temsili, dolaylı biçimlerin, geniş bir ölçekteki doğrudan demokrasi ile tamamlanmasını gerektirir. Burada da klasik Marksist burjuva parlamenter demokrasisi eleştirisinin alanına gireriz.

Kapitalizmde parlamenter demokrasi servetin eşitsiz dağılımı ve kullanımının siyasi iktidar eşitsizliğini içerdiği bir rejimdir. Liberal kuram bir kez genel oy hakkı elde edilince oy sandığının her bireye eşit siyasi hak sağlayacağını varsayar. Bu açıkça hikayedir, zira zengin insan sıradan yurttaşlara açık olmayan yollarla seçmeni etkileyebilir. Örneğin son ABD başkanlık seçimlerinde, hem Cumhuriyetçi hem de Demokrat Parti özellikle TV kanallarına on milyonlarca dolar harcadılar. 1990 Japon genel seçimlerinde yönetimdeki muhafazakar parti 380 adayının herbirine yarım milyon dolardan fazla para harcadı. Hangi sıradan yurttaş grubu bu tür bir mali girişimde bulunabilirdi?

Dahası, parlamenter demokrasi, tanım gereği, dolaylı demokrasidir. Yurttaşlar kitlesi egemenlik yetkilerini sürekli biçimde kullanmazlar, temsili kurumlara aktarırlar. Brezilya, Japonya, Almanya, Fransa veya İngiltere ve *a fortiori* ABD, SSCB, Hindistan veya Çin gibi büyük ülkelere bakacak olursak, onlarca ya da yüzlerce milyon insanın egemenliklerini merkezi parlamentolardaki bin kişiden fazla olmayan insana "devrettiklerini" görürüz. Seçilmiş bölgesel organları da eklersek, rakam hâlâ sadece birkaç on binlerde kalır.

Bu egemenlik (demokrasi herşeyden önce halkın yönetimi anla-

mına gelir) aktarımı kaçınılmaz olarak, seçilmiş temsilciler ile onların kararlarını uygulamak, özellikle de yaşamak zorunda olanlar arasında aracılık etmesi gereken dev idari aygıtlar üretir. Buradan genel bir kural formüle edilebilir: ülke ne kadar büyükse, karar alma yetkisi yurttaşlardan temsili organlara ne kadar fazla geçmişse, bürokratik devlet (ve para-devlet) idaresi de o denli büyüktür.

Dolayısıyla bürokrasinin menzil ve ağırlığını radikal biçimde azaltmak amacıyla, doğrudan demokrasinin önemli alanları siyasi hayata sokulmalıdır. Mahalleler (büyük şehirlerde), şehirler ve köylerdeki yurttaş organları belediye ve bölge kurullarının ve devlet idaresinin birçok görevini üstlenebilmelidir. Memurlar tarafından değil, ek ücret almaksızın bu organlardan rotasyon usulüyle aktarılan insanlarca idare edilen yerel işletme federasyonları da aynı şekilde büyük bir rol oynayabilmelidir. Bir "komün sistemi" herşeyden önce budur.[13]

Bir başka doğrudan demokrasi biçimi de geniş çapta referandumun kullanılmasıdır. Yerel veya bölgesel nitelikli meselelerde referandum en az sorunu çıkarır. Fakat ulusal meselelerde de, sosyalist hareket içindeki birçok kuşkuya rağmen, referandum öğretici bir işlev hizmeti görebilir ve demokrasiyi teşvik etmeye yardımcı olabilir.[14] Uzun bir dönem boyunca geniş ölçüde referandumdan yararlanılan İsviçre'deki yegane deneyimden çıkan bilanço budur.

Tüm bu doğrudan demokrasi biçimleri –başka bazıları daha önerilebilir[15]– genel oy kurumlarının kaimi değil, tümleyenidir. Faşist, askeri ve Stalinist diktatörlüklerin travmatik şoklarından sonra,

---

13Yugoslav özyönetiminin 1957 ile 1971 arasındaki şaşaalı günlerinde komün sistemi bu yönde kayda değer ilerlemeler sağlamıştı.

14Bu konudaki Rödel, Frankenberg ve Dubile'in *Die demokratische Frage* adlı ilginç kitaplarına bakınız. Sosyalistlerin koydukları kayıtlar büyük ölçüde referandumların plebisiter potansiyelleriyle ve sonuçların meseleyi koymadaki yönlendiricilikle manipüle edilme ihtimaliyle ilgilidir. Buna verilebilecek olan bir cevap, basit "evet" veya hayır" şeklini terketmek ve belki de aralarından tercih yapmak üzere üç veya dört alternatif sunmak olabilir. İsviçre'de referandumun kullanılmasının tarihsel bir bilançosu için bkz. Jean-François Aubert, *Institutions politiques de la Suisse*, Lozan, 1983.

151989'da İsviçre Sol'unun inisyatifiyle yapılan bir referandum ordunun hemen lağvedilmesi yönünde oyların üçte birini (yarısından çoğu askerlik çağındaki genç nesilden) aldı.

dünya üzerindeki çalışan sınıflar parlamenter tip organlar için serbest demokratik seçimlere derinlemesine bağlandılar. Sosyalistlerin, 1917 ile 1921 arasındaki Bolşevikler ve Komintern'in argümanlarını yansıtan kimi sözde dogmalar adına bu bağlılığa karşı koymaları intihar demek olur.

Bolşevikleri ilk Sovyet anayasasında genel oyu kısıtlamaya götüren özel koşullar –proletaryanın toplumun ancak küçük bir azınlığı olması olgusu– muhtemelen Endonezya ve Pakistan hariç, bugün dünyanın hiçbir büyük ülkesinde mevcut değildir. (Kırsal ücretliler ve topraksız köylüler kuşkusuz proletaryanın parçası olarak sayılmalıdır.) Doğrudan demokrasinin menzilinde niteliksel bir artış yönündeki haklı arzu, parlamenter tipteki bir organın haklarının toplumun çeşitli kesimlerini temsil eden diğer meclislerin (milliyetler, üreticiler, kadınlar vesaire) haklarıyla sınırlandırıldığı bir sistem içinde de tam olarak gerçekleştirilebilir. Daha sık seçim, artı temsilcileri geri çekme hakkı parlamenterleri seçmenlerinden ayıran "mesafe"yi olduğu gibi, parlamenterlerin yerine getirme niyetlerinin olmadığı demagojik seçim vaadlerinde bulunma eğilimlerini de dramatik ölçülerde azaltacaktır.[16]

3. Özyönetimde Radikal Bir Artışın Toplumsal Koşulları

Tüm bu anti-bürokratik süreçlerin gerçek hayatta uygulanabilmesi için bir dizi toplumsal koşulun varolması gereklidir. Halkın geniş kitleleri "toplumun genel işlerinin" idaresi için gerekli görevleri üstlenebilir olmalıdır ve üstlenmelidir.[17] Bu da kendi payına temel öncül olarak –bugüne kadar çok az dikkat çekilen– çalışma gününde (haftasında) keskin bir azaltma gerektirir. Bunun bugün Batı ve Doğu'da

16Bunun yeni bir örneği, rakibi neo-liberal/muhafazakar Mario Vargas Llosa'ya karşı kendini "fakirin savunucusu" olarak tanıtarak zafer kazanan Fujimori'nin 1990 Peru başkanlık seçimindeki kampanyasıdır. Daha seçilir seçilmez, Fujimori beş milyon insanı daha fakir yapan bir kemer sıkma programı dayattı. Bkz. *Le Monde*, 10 Eylül 1990.

17Bugün devlet aygıtlarınca yerine getirilen birçok işlev gereksizdir ve hiçkimse tarafından icra edilmemelidir. Örnek olarak: cellat, işkenceci. nükleer savaş "planlamacısı", devlet sırlarının koruyucusu ve özel telefon konuşmalarının dinleyicisi.

neden merkezi bir sorun olduğunun birçok sebebi vardır, ama bizi burada ilgilendiren, *halkın kendi işyerleri veya mahallelerindeki işlerini idare edecek zamanı olmadıkça* özyönetime doğru hiçbir gerçek niteliksel ilerleme sağlanamayacağıdır.

Ortalama erkek veya kadın hergün işinde veya evle işi arasında on saat harcadığı müddetçe -kadının evdeki "ikinci işgünü" hariç- toplantılara katılmak veya idari çalışma icra etmek üzere yeni bir dört saat daha harcamaya ne zamanları kalır ne de psikolojik eğilimleri. Bu durumda idaredeki ve işletmelerdeki özyönetim siyasi partilerin, politikacıların veya sabit bürokratın "kötü niyetleri"nden bağımsız olarak, büyük ölçüde biçimsel ve hayali olarak kalacaktır. Yugoslavya örneğinin çok hazin biçimde kanıtladığı gibi, komün sistemi otomatik olarak ek bir bürokrasiye yol açar. Mantıksal olarak, dört saatlik yarım iş gününün veya yirmi saatlik yarım iş haftasının kitlesel ölçekte idari özyönetim için ideal koşullar sağlayacağını kabul etmek zorundayız.

Bir diğer kilit öngereklilik de, tıpkı güçlü merkezi devlet gibi, gerçek, potansiyel veya hayali ihlalcileri yakalamak ve cezalandırmak için gerekli organların yanı sıra, saklamak için de dev bir bürokratlar ordusuna ihtiyaç duyan gizliliğin ortadan kaldırılmasıdır. *Geniş bir bilgiye ulaşma imkanı olmaksızın, ister iktisadi hayatta isterse toplumsal çabanın diğer alanlarında ciddi bir idari özyönetim mümkün değildir.* Bu özellikle, emeğin parçalanmasının -yabancılaşmadaki kilit ögelerden biri- başka türlü önüne geçilemeyeceği büyük işletmelerdeki koşullarla ilgilidir. İnsanların, emeklerinin ürünlerinin niteliği ve tahsisiyle ilgili kararlar almayı düşünebilmelerinden önce ne, hangi nedenle ve hangi amaçla ürettiklerini tam olarak bilmeleri gerekir. Bilgisayar ve zamanı paylaşma sistemleri skalası bu tür bir genel bilgi erişimini geçmişe kıyasla çok daha kolaylaştırıyor.[18]

Fakat bu yeterli değil. İnsanların eldeki bilgiyi kullanabilmeleri

18Bu konu üzerine, kapitalizm altında bilgisayarlaşmanın ikili yanını haklı olarak vurgulayan artan bir literatür vardır: becerinin yok edilmesi ve yeni potansiyellerin yaratılması. Diğerleri arasında bkz. Klaus Haefner, *Mensch und Computer im Jahre 2000*, Zürih, 1986; Barbara Garson, *All the Lifelong Day: The Meaning of Routine Work*, Harmondsworth, 1977; ve Ashley Montagu'nun eseri.

de gerekir. İdari özyönetimin niteliksel bir genişlemesi için yüksek düzeyli bir eğitimden türeyen asgari bir genel kültür ve mesleki beceri de açıkça elzemdir.[19] Sadece Üçüncü Dünya'da dört yüz milyon okuması yazması olmayanın bulunduğu ve İngiltere ve ABD gibi ülkelerde okur yazarlık standartlarının düşmekte olduğu gezegenimizde bunun haddinden fazla cüretkar bir varsayım olduğu itirazı yöneltilebilir.[20] Bu durumun özyönetimin bugünden yarına yerleştirilmesi önünde başa çıkılamaz bir engel oluşturacağına kuşku duyulamaz. Fakat hiçbir ciddi sosyalist böyle bir öneriyi ileri sürmüyor: biz birkaç kuşağa yayılacak *kademeli* bir süreçten söz ediyoruz.

Dünyanın heryerinde cehaletin elli yıllık bir zaman zarfında silinemeyeceğini varsaymak için mutlak olarak hiçbir gerekçe yoktur. Ne de olsa, Küba gibi göreli olarak azgelişmiş bir ülke bile bunu otuz yıldan daha az bir zamanda hemen hemen başarmıştır. Bazı insanların veya "ırklar"ın içkin olarak kültürel ve teknik eğitimin yüksek seviyelerine ulaşmaktan aciz olduklarını düşünmek saçmadır. Tüm yapılması gereken evrensel cehaleti en yüksek öncelik olarak saptamak ve gerekli kaynakları tahsis etmektir. Bununla beraber, Hegel'in ve genç Marx'ın kavradığı gibi, fiilen özgürlükleri tecrübe etmeyen insanlara özgür olmayı ve belli özgürlüklerden yararlanmayı öğretemezsiniz. İnsanların da kendilerini eğitmeleri, geniş bir ölçekte hemen pratiğe başlayarak idari özyönetimin sanat ve bilimini öğrenmeleri gerekir.

Toplum bu yolla hatalar yapıp kayıplara uğrar mı? Kuşkusuz evet. Fakat bu hangi idare sistemi için doğru değildir ki? Kapitalist ve bürokratik kötü yönetim boyunca insanlığın uğradığı muazzam israfın –yalnızca iktisadi kaynakların değil, savaşlarda ve iç baskı-

19Çoğunlukla bilgisayarda depolanan yığınla bilginin muazzam bir şekilde arttığı gerçeği, genel olarak rasyonel işletme yönetimine karşı bir argüman olarak düşünülmediği müddetçe, özyönetime karşı bir argüman değildir. Özellikle üreticiler gündelik faaliyetleri içinde yararlıyı yararsızdan ayırabildekleri ölçüde, küçük bir profesyoneller grubunun dev bir bilgi yığınını çok sayıdaki üreticiden daha fazla hazmetme yeteneğinde olduğu akla yatkın değildir.

20Özyönetimli bir ekonomiye karşı bu ve diğer itirazlar üzerine diğerleri arasında bkz. Jan Osers'in benim tutumlarıma karşı eleştirisi, *Sozialistische Wirtschaftsmodell*, Frankfurt, 1990.

larda kaybedilen insan hayatlarının (bu yüzyılda yüz milyonlarca) da– bir bilançosunu çıkartırsak eğer, idari özyönetime geçişin muhtemel maliyetleri gerçekten çok cüzi kalacaktır.[21]

Michael Harrington gibi iyi niyetli eleştirmenler veya daha az iyi niyetli sosyal demokratlar tarafından ileri sürülen bir başka itiraz da çoğu insanın zamanlarının çoğunu sonu gelmez toplantılara harcamaya basitçe hazır olmadıklarıdır.[22] Burada belli ölçüde basit bir kafa karışıklığı vardır. Herkesin herşey hakkında tartışma yapıp karar vereceğini –gerçekte bürokratik işlevlerin yurttaş kitlelerine tedrici olarak aktarılmasının gerisindeki asıl fikir *ademi-merkezi* karar alma ve idare mekanizması lehindeki temel dürtülerdir– tahayyül etmek kuşkusuz akla yatkın değil. Ancak bundan sonra herkesin (Lenin'in ünlü sözleriyle "her ahçının") kamu idaresine katılımı gerçekçi biçimde tasavvur edilebilir. Açıktır ki çiftliklerin, tekstil fabrikalarının, elektrik santrallerinin, makina imalat tesislerinin, bankaların, hastahanelerin, okullar ve tiyatroların yönetilmesine aynı insanlar katılmayacaktır. Her gün de işyerlerindeki özyönetim toplantılarından otobüs sürücülerinin özyönetim toplantısına, bölgesel veya ulusal enerji politikası hakkında karar verecek bir toplantıya, Ren'in, Ganj'ın veya Amazon'un kirlenmesiyle mücadele tedbirlerini tartışan bir toplantıya katılmayacaklardır. İdari özyönetim delege sisteminin kaldırılmasını gerektirmez. Özyönetim yuttaşların karar alma süreçlerini delegelerin seçmenleri tarafından sıkı denetimiyle birleştirir.

Fakat yuttaşların çoğunluğunun toplumsal sorunlara karşı çok kayıtsız oldukları, bu yeni görevleri üstlenmelerini engelleyecek kadar "akşamlarını TV karşısında geçirmeye" meyilli oldukları doğru değil midir? Burada yine konunun bir yanlış anlaşılması vardır. Daha önce şu formülü öne sürmüştük: günde dört saatlik idari olmayan iş artı dört saatlik idari iş (ya da tercihinize göre, her hafta yirmişer saat). Eğer idari özyönetim bu sınırlar içinde kalırsa toplam çalışma yükünü arttırmaz. Boş zamanı veya uyku ihtiyacını azaltmaz. Buna

21Dahası, sürekli yüksek ölçekli işsizliğin sona ermesinin demokratik olarak planlanmış bir ekonominin büyük bir iktisadi sonucu olacağı da unutulmamalıdır.
22M. Harrington, *Socialism Past and Present*, New York, 1989.

itirazda en ufak bir geçerlilik payı varsa eğer, o da çalışma haftasında radikal bir azaltmanın genişletilmiş özyönetim için bir öngereklilik olduğunu basitçe teyit etmesidir.

Ne var ki, bu karşı iddiaların gerçek zayıflığı, ta Locke ve Adam Smith veya hatta Hobbes ve Aristoteles'e dek geri giden, çelişik insan doğası anlayışlarında yatar. Bir yandan, insanı motive edenin özel kişisel çıkar olduğunu savunurlar. Fakat öbür yandan, "piyasa mekanizmaları" ve ezeli "iktisadi yasalar" aracılığıyla gerçekleşmediği ölçüde de, insanın özel kişisel çıkarına karşı kayıtsız kaldığını varsayarlar. Herkesin "kendisini zenginleştirmeye" meyilli olduğunu ve böyle yapmaya hakkı olduğunu varsayarlar. Fakat işçiler, ayrıcaklı sınıflar veya toplumsal tabakalara karşı kendi maddi çıkarlarını savunduklarında "bencillik" ve "kıskançlık" ile suçlanırlar.

Gerçekte, liberal kuramın *homo oeconomicus*'u ezeli bir insan tipi değil, insanların içinde yaşadıkları ve dünya hakkında düşündükleri belli toplumsal koşullara özgü tarihsel bir görüngüdür. Binlerce değilse de, yüzlerce yıllık meta üretimi, gerçek ya da yapay, kurumlaşmış darlık, rekabeti ve bireysel servet birikimi yönelimiyle birlikte evrensel varolma mücadelesi tarafından koşullanmış insan varlıklarıyla karşı karşıya olduğumuz ölçüde, özel çıkarlar, işçiler de dahil, çoğu yurttaşın bilincinde büyük bir yer işgal edecektir. Fakat tam da bu sebeple, bu onların "özel" çıkarlarına uygun olduğundan, muhtemelen insanların çoğunluğu kimi kendi kendini idare faaliyetlerinde yer almaya hazır da olacaklardır.

Eğer bir mahalle sakinleri toplantısı şu ya da bu apartman bloklarının uygun ısıtma sistemini kararlaştırıyorsa, ilgili hane halkları gerçekten katılmaya hevesli olmayacaklar mıdır? Otobüslerin belli bir bölgede hangi sıklıkla işleyeceği veya durakların nerelerde olacağı da onların ilgisini çekmez mi? İşyerlerindeki iş yükleri ve ritimleri konusu da yaşamsal bir önem arzetmez mi? Ofis veya fabrikada ya da çocuklarının okulunda yemekhane yemeklerinin seçilmesine de mi kayıtsızdırlar? Şehirlerindeki kirlilik ve parasal gelirleri ile barınma, beslenme, tatil ya da kamu taşımacılığı (bunlar henüz bedava dağıtılmadığı müddetçe) arasındaki ilişkiler gibi "genel" konularda pasif midirler? Ve tam istihdamın garanti edilmesini savunma yolun-

da eyleme geçmeyi düşünmezler mi?

"İnsan doğası" büyük ölçüde kendini ifa etme ya da Amitai Etzioni'nin dediği gibi "boyun eğmeden, eşit durumda, hiçbir hiyerarşik ilişki olmaksızın kendini gerçekleştirme" ihtiyacı da dahil, insani ihtiyaçların bir temsilidir.[23] "Marxçı ütopyacılık"ın birçok eleştiricisinin varsayımlarının aksine, insan doğasının bu temel yanına asıl tekabül eden şey devletin sönümlenmesi Marxçı projesidir. Zira insan nesli gezegenimizdeki varlığının en büyük kısmını devletsiz ve bürokrasisiz yaşamıştır.

Çoğu yurttaşın karar alma süreçlerine doğrudan katılma fırsatını değerlendireceğini öne sürdüğümüzde, onların "komşularına duydukları sevginin" dürtüsüyle hareket edeceklerini varsaymıyoruz. Bizim inancımız basitçe kendi çıkarı peşinde koşmanın yalnızca borsa ustalarının, şirket ele geçirme uzmanlarının, yuppie'lerin, sanayicilerin, bankacıların, küçük esnafın veya profesyonel politikacıların ayrıcalığı olmadığıdır.

Daha da ileri gideceğiz. Eğer çoğunlukla kukla olduklarına, asıl kararların başka yerlerde alındığına dair bir izlenim edinirlerse, insanlar yukarıda tasvir edilen türdeki toplantılara karşı kayıtsız kalacaklardır. İnsanlar, ortalama liberal/muhafazakarın (ya da heyhat sosyal-demokratın) kendilerine atfettiğinden genelde daha zeki olduklarından, kafa sallama toplantıları ile gerçek toplantılar arasındaki farkı hemen anlarlar. Birinci tip toplantılar, tıpkı seçim vaatlerinin yerine getirilmemesi veya geri alınması gibi, sinizmi ve apatiyi besler. Fakat ikinci tip toplantılar, içinde genel bir toplumsal katılımın, özyönetimin başarılarıyla paralel olarak kademe kademe artabileceği, öz-çıkar üzerine kurulu bir hazırlık demokrasisinin erdemli döngüsünü kurar.[24]

23Etzioni, *Complex Organizations*, New York, 1975, s. 472.

24Tartışmaların ihtilaf çözücü potansiyeli üzerine bir dizi ilginç çalışma gerçek doğru-

4. İdari Özyönetimin İktisadi Koşulları

Eğer bürokrasinin ve devlet iktidarının nihai kaynağı darlıkta yatıyorsa, o zaman devletin sönümlenmesi de bir bolluk atmosferinde darlığın dereceli olarak bertaraf edilmesine bağlıdır. Dikkati gerçek meselelerden başka yönlere kaydıracak semantik tartışmalardan kaçınmak istiyorsak burada tanımlara gitmemiz gerekiyor.

Kuşkusuz "bolluk"u tüm mal ve hizmetlerin sınır tanımayan bir arzına sınırsız ulaşma rejimi olarak tanımlamak mümkündür. Birçok kez, aynı zamanda Stalin'in "sürekli artan ihtiyaçlar" deyiminde ifade edilmiş böyle bir kavramın saçmalığına işaret ettik.[25] Erkekler ve kadınlar hayatlarının her dakikasında mal ve hizmet "tüketmek" zorunda olsalardı bu gerçekten bir karabasan olurdu.

Gitgide daha fazla malın (azalan "marjinal fayda" ile) sürekli birikimi hiçbir şekilde insan davranışının evrensel ya da hatta egemen özelliği değildir. Kendi zevkleri için yetenek ve eğilimlerini geliştirmek; sağlıklarını ve hayatlarını korumak; çocuklara bakmak; zihinsel istikrar ve mutluluğun bir öngereği olarak çok yönlü toplumsal ilişkiler geliştirmek -bir kez temel maddi ihtiyaçlar tatmin edildikten sonra tüm bunlar en büyük motivasyonlar haline gelirler. Daha şimdiden "komünizmde yaşayanlar" bakımından rasyonel tüketimin doyumsuz tüketim arayışının yerine geçtiğini görmek için, burjuvazinin üst katmanlarının beslenme, giyim, konut, eşya veya "kültür mallar"na yönelik tutumuna bir bakmak gerekir. Gerçekten, kuşkusuz başka alanlarda dev, irrasyonel israf hüküm sürmeye devam etse de, tüketilen malların miktarında büyümeden çok bir düşüş söz konusudur.[26]

Buradan, doğru kuramsal bolluk tanımının *talebin doyumu* oldu-

---

dan demokrasinin içkin dinamiklerini gösterir. Diğerleri arasında bkz. D. Ehminger ve Wayne Bockriede'in derlediği elkitabı *Decision by Debate*, New York, 1978; Carol C. Gould'ın *Rethinking Democracy*, Cambridge, 1988 adlı şahane kitabının dokuzuncu bölümü "Participation and Self-Management".

25Maalesef konuyu daha iyi bilmesi gereken Agnes Heller, *The Theory of Need in Marx*, Londra, 1974 kitabında bu saçma fikri tekrar ediyor.

ğu sonucuna varırız. Talebin marjinal elastikliğinin sıfır civarında veya altında olduğu -kaydetmek gerekir ki, dağıtım maliyetleri keskin bir şekilde düşürüldüğünde, ürünün bedava dağıtımının azalan "gerçek" fiyatlarla satılmasından iktisadi olarak daha etkin olduğu bir düzey- zaman bir ürünün bol olduğu söylenebilir. Özellikle Batı Avrupa'da, geniş kapsamlı istatistik serileri çok sayıda malın zengin ülkelerde daha şimdiden bu kategoriye girdiğinine dair ezici ağırlıkta kanıt sağlıyor -sadece milyonerler için değil, halk yığınları için de.

Temel malların artan çeşitliliği ve sınai olarak dönüştürülmesinin (Alman fırınlarındaki otuz çeşit ekmek gibi) bu trendle çeliştiği düşünülebilir. Fakat aynı yasa yine kendini gösterir. Sağlık veya damak tadı nedenleriyle, eğer ortalama günlük ekmek tüketimimiz bir istikrara kavuşur veya derece derece düşerse, farklı biçimde paketlenmiş ve işlenmiş ekmeğin "artan çeşitlerini" tüketmeye devam etmeyiz. Sınırlı miktarlar çeşit ve kalite üzerine de sınırlar koyar.

Bu argüman hizmetler durumunda çok daha şüphe götürür gibi gözükebilir. Fakat hizmet tüketimini aslen pasif bir fiil olarak tanımlarsak (mal tüketimine benzer biçimde), o zaman aynı yasa uygulanabilirlik kazanır. Sağlık, mutluluk ve zihni/psikolojik istikrar gibi meselelere artan ölçüde ilgi duyulduğu bir ömür zarfında insanlar sadece sınırsız miktarda hava yolculuğu, telefon konuşması veya televizyon programı tüketemez. Herşeyin fazlası zarardır.

Kuşkusuz, pasif hizmet tüketiminin yerine yaratıcı praksisi koyarsak tablo değişir. Piyano çalmayı, resim yapmayı, vazolara şekil vermeyi, spor yapmayı, dağa tırmanmayı, sevişmeyi, park ve ormanda yürümeyi, kuşları seyretmeyi, hayvan yetiştirmeyi, dostlarla sohbet etmeyi, çocukları eğitmeyi, yaşlı ve hastalara bakmayı, kitap yazmayı "tüketim" faaliyetleri olarak tanımlamak uygun kaçmaya-

26Eleştirel bir zekaya sahip olmasına rağmen, daha çok muhafazakar olan Amerikalı sosyolog Vance Packard geçenlerde hayat tarzlarıyla ilgili olarak bir dizi mülti-milyoner ve milyarderle mülakatlar yaptı. Bazı istisnalar olmakla birlikte, vardığı sonuç çoğunluğun ortalama üst-orta sınıf insanlarınkine çok benzer basit bir hayat sürdüğü yönündedir. Bu içgüdüsel bir tepkidir: sadece varoluşunuzu zorlaştıracaksa neden onca para harcayıp kendinizi zora sokasınız? Milyarderler için bile 150,000 dolarlık bir rakamın yıllık kişisel azami harcama düzeyi olduğu telaffuz edilir. Bkz. *The Ultra-Rich*, New York, 1989.

caktır. Herkesin erişebileceği bir bolluk yaratmak bir yana, böylesi "gerçekten insani" pratiklerin yeşermesi maddi mal ve hizmetleri edinme ve tüketmeye hasredilen zamanda özellikle bir indirimi gerektirir. Bu artan bir bolluk ve artan bir boş zaman gerektirir.

Bugün büyük bir gecikmeyle, yeryüzünün yenilenemez kaynaklarını ve insan uygarlığı ve insan yaşamını tehdit eden tehlikelerin de, maddi mal ve hizmetlerin sınırsız bir biçimde büyüyemeyeceği sonucuna yol açtığını farkettik.[27] Talebin, tüketimin doyumu sadece mümkün değil; aynı zamanda insanlığın bekası için mutlak bir gerekliliktir de. Yanı sıra getirdiği tüm yoksunluklar ve psikolojik veya hatta makro-ekonomik irrasyonelliklerle birlikte, sürekli değişen mallara talebi körükleyerek kıtlığı kurumlaştıran bir sistemi saf dışı etmenin bir hayat memat meselesi haline gelmesinin sebeplerinden biri budur.

Bizim yaptığımız, bolluk veya fazlalığın cari tüketimin doyumu olarak tanımı bir uzmanın (veya bir filozofun) Platoncu tipte kibirinden veya daha da kötüsü bir beyaz adamın Üçüncü Dünya halklarının ihtiyaçları ve genel olarak "kültürel çoğulculuk" karşısındaki kibirli tutumundan mı kaynaklanıyor?[28] Hiç de değil. Tek bir an bile Kuzey yarımküredeki insanların temel ihtiyaçları tatmin edilir edilmez iktisadi büyümeyi veya dünya tüketimini sınırlandırmayı önermedik. Kaçınılmaz olarak eşitsiz mübadeleyi besleyen bugünkü uluslararası işbölümünü korumayı düşlemedik.[29] Genel bir bolluktan söz edebilmek için, tüm dünyanın sakinlerinin tüm temel ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği açıktır. "Tek ülkede sosyalizm" ya da az

---

27Sayısız kaynak arasında sadece şunları anacağız: The World Commission on Envlronment and Development, *Our Common Future*, Oxford, 1987; B. Wiesberg, *Beyond Repair: The Ecology of Capitalism*, Boston, 1971; Christian Leipert, *Die heimlichen Kosten des Fortschritts*, Bonn, 1989; World Watch Institute, *State of the World 1990*, Londra, 1990; ve Peter Hennicke ve Michael Müller, *Die Klima-Katastrophe*, Berlin, 1989.

28Nitekim, insanları tüketimlerini kısmaya zorlayarak çevreyi kurtarmak için teknokratik bir diktatörlüğün gerekli olduğunu ileri süren Harich ve diğerlerinin neo-Stalinist önerilerinde böylesi bir kibir mevcuttur. Kendi paylarına, neo-liberal muhafazakarlar da insanlar üzerine, onların iradelerine karşı biçimde, yapısal işsizlik, kitlesel yoksulluk ve artan eşitsizlik gibi, kaçınılmaz sayılan "piyasa ekonomisi yasalarının" pasifçe kabulünün dayatılmasını isterler.

29*Marxist Economic Theory*, Londra, 1968 adlı kitabımızın 15. bölümüne bakınız.

sayıda ülkede sosyalizm efsanesine karşı en güçlü argümanlardan biridir bu.

Öyleyse, bolluk hedefi Üçüncü Dünya halklarının kendilerine ve dünyanın ihtiyaçlarına uyarlanmış ileri teknolojinin efendileri ve üreticileri olmalarını sağlayacak şekilde, insani kaynaklar da dahil, cari üretimin ve varolan üretim kaynaklarının acilen radikal bir uluslararası yeniden bölüşümünü gerektirir.[30] Sosyalist bir dünyada, Güney yarımküredeki öğretmenlerin, doktorların, bilimadamlarının, matematikçilerin, teknologların, bilgisayar programcılarının veya makina üreticilerinin sayısı burada yaşayan dünya nüfusunun oranına orantılı olacaktır, yoksa bugünkü ticaret yapısına değil.[31]

Pasif mal ve hizmet tüketiminin doyumu kavramı gerçekte hiyerarşik olan bir ihtiyaçlar kuramına dayanır. Bu kuram ihtiyaçları temel ihtiyaçlar, uygarlığın büyümesiyle birlikte onsuz olmaz hale gelen ikincil ihtiyaçlar ve lüks, asli olmayan ya da hatta zararlı ihtiyaçlar şeklinde üçe böler. Agnes Heller'in bu konudaki harikulade kitabı, Maslow-Etzioni'nin fiziksel hazzın ve güvenliğin en acil ihtiyaç olduğu, bunu şefkat ve saygı ihtiyacının izlediği ve son olarak da kendini gerçekleştirme veya "kendini güncelleştirme" ihtiyacının geldiği hiyerarşiyle harika biçimde uyuşur.[32]

Bazı yazarlar böyle bir hiyerarşinin tanım icabı "tiranca" olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bolluk tanımımız kaynak tahsisinde herkesin temel ihtiyaçlarını doyurmaya ve herkes için iş yükünü azaltmaya bir *öncelik* atfettiğinden dolayı bunda bir gerçek payı vardır. Fakat bu önceliğe karşı çıkanların kapısında çok daha güçlü bir tiranlığın beklediğini görmek için bu "doğruluk payını" tanımlamak yeter. Çoğunluğun küçük bir azınlığın lüks ihtiyaçları karşısındaki "tiranlığı"

30Birçok kez işaret ettiğimiz gibi, silah üretiminde yararsız ve tehlikeli biçimde tüketilen kaynakların Üçüncü Dünya'ya bedava olarak aktarılması ve kaynakların eksik istihdamındaki devasa israfların ortadan kaldırılması sağlandığı ölçüde, bu ileri derecede sanayileşmiş ülkelerin çalışan sınıflarının yaşam standartlarında bir düşmeyi gerektirmez

31Neo-Malthusçu nüfus endişesine en iyi cevap M. Bookchin tarafından verilmiştir. Bkz. *Toward an Ecological Society*, Montreal, 1980. Aynı zamanda bkz. S. Weissman, "Why the Population Bomb is a Rockefeller Baby", *Ramparts*, Mayıs, 1970.

32Heller, *The Theory of Need in Marx*; Etzioni, *a.g.e.*, s. 470-73.

yerine, onlar bu küçük azınlık için tüketimin sürekli ya da en azından kendiliğinden büyümesini talep ediyorlar. Bu tür bir ikamede ne bir mantık ne bir adalet görebiliyoruz.

Dahası, demokratik çoğunluk kararlarına yaslanan a priori bir kaynak tahsisi geniş ölçekli azınlıklar tarafından desteklenen tüketim tercihlerine mutlak bir kısıtlama dayatmaz. Orantısal olarak kaynakların bölünmesi mümkündür. Kişisel iş yükünü son derece arttırma pahasına, istedikleri herhangi birşeyi üretmek yönünde herbir bir yurttaşın hakkına engelleme getirme de söz konusu olamaz. Tek çekince, bunun, diğerlerini kendi bireysel hazzı için üretimde yer almaya doğrudan veya dolaylı olarak zorlamasıdır.

Özellikle derneşik kaynaklar sonlu olduğundan ötürü, lüks ihtiyaçlar için sistematik bir öncelik, daha az şanslı çoğunluk için kimi temel ihtiyaçların sistematik olarak doyurulamamasını içerir. Kredi kullanımı ve kötüye kullanımı yoluyla olanlar da dahil, bugün bu amaçla devasa bir toplumsal kaynak harcanmaktadır (israf edilmektedir). Gazeteci Claire Martin'in adlandırdığı gibi "yeni zenginleri besleme"nin gerektirdiği kaymalar, hesaplamalarına göre, temelde şirket satın alma müzayedeleri gibi spekülatif amaçlarla kullanılan 7 trilyon dolar kredinin altında değil.[33]

Öncelikleri "piyasa yasaları" –yani gelir ve servet eşitsizliği yoluyla– ile belirlemek de, artan stres ve sağlık sorunlarıyla birlikte, büyük çoğunluk üzerine aşırı iş yükleri dayatır.[34] Öyleyse niçin bu aynı çoğunluğun, herşeyden önce de hayatlarının büyük kısmını maddi üretime hasredenlerin bu tür kararlar vermeye hakları olmasın?[35]

33*Institutional Investor*, Nisan 1989. Bu pratiklere örnekler Trump ve Kaşıkçı olaylarıdır.

34New York Sağlıkla İlgili İş Grubu'nun ısmarladığı bir Gallup araştırması bazı şirketlerde işgücünün yüzde 25'inin kaygı bozuklukları ya da stresle ilgili hastalıklardan mustarip olabileceğini ortaya çıkartmıştır. *The Wall Street Journal*, 20 Ekim 1989.

35Carol Gould, Rawls ve Dahl gibi yeni-faydacılar veya yeni-liberterlerin tanımladığı şekildeki toplumsal adaletin bile üretim araçlarındaki özel mülkiyet sistemiyle, ücretli emeğin kiralanması ve kovulması özgürlüğüyle sağlanamayacağı yönünde ikna edici bir argüman –karşı çıkılması çok zor– sunmuştur. Bununla birlikte, Gould hâlâ işçi özyönetimleri tarafından yönetilen işletmelerin birbirleriyle aslen piyasa aracılığıyla bağlanmasını savunur. Aynı zamanda bkz. Amartya Sen, *Choice, Welfare and Measurement*, Oxford, 1982.

Toplum belli sayıda TV üretmeyi reddettiğinde, bir üçüncüye sahip olmak için günde onsekiz saat çalışmak isteyen herhangi bir kişi kendi avadanlığında onu üretmek için tüm gerekli edevatı elde edebilecektir. Bu onun tam bir hakkıdır. Fakat "piyasa kanunları" ve emek piyasası yoluyla, üreticiler kitlesinin haftada 30 saat yerine 50, 40 ya da 36 saat çalışmasını ya da daha da kötüsü veya Çinlinin en zengin ülke sakinlerinin yüzde 20'sinin (dünya nüfusunun yüzde 5'ten azı) herkesten farklı öncelikleri var diye milyonlarca Hintli bisikletsiz seyahat etmelerini dikte etme hakları yoktur.

"Entelektüel kibir" suçlaması ancak bir dış organ bu tür öncelikleri yurttaş çoğunluğuna *dayatmak* zorunda kalırsa haklı görülebilir. Fakat bu, özyönetimde gerçek bir artış kavramımızın tam zıddında yer alır. Hükümetler, partiler, planlama kurulları, biliminsanları, teknoktratlar ya da başkaları telkinde bulunabilir, öneriler getirebilir, halkı etkilemeye çalışabilir. Onların bunu yapmasını engellemek siyasi özgürlüğü kısıtlamak olacaktır. Fakat çok partili bir sistemde, bu tür öneriler hiçbir zaman teksesli olmayacaktır: insanlar tutarlı alternatifler arasından seçim yapacaklardır. Ve *karar verme* hak ve yetkisi üreticiler/tüketiciler/yuttaşlar çoğunluğunun ellerinde olacaktır, başkasının değil. Bunda paternalist veya despotik bir yan var mı?

Bir başka itiraz da, ilkin Oskar Lange tarafından önerilen, daha sonra da benim tarafımdan geliştirilen "mal be mal" yaklaşımına karşı "genel bolluk" kavramını savunan Philippe van Parijs tarafından ileri sürülmüştür. Van Parijs'e göre, bu birinci yaklaşım "neo-klasik" bir bakış açısından iktisadi etkinsizliği getirir.[36] Bunun kendi başına ölümcül bir hata olmadığını eklemekle beraber, tüm insanların çeşitli mal ve hizmetler arasında kendilerine uygun olarak gördükleri şekilde dağıtılan bir asgari gelirin garanti edildiği alternatif bir "zayıf bolluk" çözümü önerir.

Ne var ki, sorun tam da böylesi bir genel para bağışının her türlü mal ve hizmete harcanabilmesinde yatar. Özellikle bu bir ek gelir ol-

36 Robert Ware ve Karl Nielsen'in derledikleri *Analysing Marx*, Calgary, 1989 içindeki makalesine bakınız.

duğunda, tüm ya da hatta çoğu insanların zorunlu olarak bunu temel zorunlu ihtiyaçlara harcayacaklarını varsaymak için hiçbir sebep yoktur. Öyle ki ebeveynleri tahsisatlarını alkole veya renkli televizyona harcarken hâlâ gıdadan yoksun çocuklara sahip olabilirsiniz –"zengin" ülkelerdeki herhangi bir refah göstergeleri incelemesinin açıkça gösterdiği üzere. Temel ihtiyaçların garanti edilmiş tatmininden kaynaklanan psikolojik devrim genel bir para bağışı yoluyla gerçekleştirilemez.[37]

Dünya kaynaklarının, çevreyi öldürücü biçimde tahrip etmeden bu gezegende tüm insanların temel ihtiyaçlarını tatmin için yetersiz olduğu ileri sürülürse, buna cevabımız bugün dünyanın toplam üretim kapasitesinin en az yüzde 50'sinin kullanılmadığı veya silah üretimi ve diğer müsrif veya yıkıcı amaçlarla kullanıldığıdır. Eğer yararlı amaçlara yöneltilirse, bu devasa rezerv yeryüzündeki herkesin yiyecek, kendilerini giydirecek, eğitim görecek, tıbbın bugünkü sınırları dahilinde hastalıklardan tedavi olacak ve asgari şartlarda bir uygun konutta oturacak araçlara sahip olması için oldukça yeterlidir. Tabiatıyla, kültürel-tarihsel zorunluluklar haline gelen tüm mal ve hizmetlerin bolluğunu sağlamak için iktisadi büyüme belli bir süre devam etmelidir. Ama sonsuza dek değil.[38] Ve bugün dahi bolluk, özyönetim ve efendiler ile üzerinde efendilik edilenler arasındaki toplumsal işbölümünün sönümlenmesi yönünde önemli adımlar atılması için maddi bir temel mevcuttur.

Son olarak, bugün varolduğu biçimiyle tüm sanayi sisteminin çevre için ölümcül bir tehdit oluşturduğu ve bunun daha da ileri götürülmesi durumunda hoşgörülemez boyutlara varacağı itirazı yapılabilir. Söylenebilecek olanın en azını söylemek gerekirse bu argüman şüphe götürür. Zira ekolojik tehlike düzenli biçimde artsa da, henüz geri dönüşü olmayan noktayı geçmemiştir. Ve aklımızdaki

37 Şunu da belirtelim ki, van Parijs de tıpkı bizim gibi, ihtiyaçların tatmini ile çalışma zorunluluğunda bir düşüş arasında temel bir sebep sonuç bağlantısı kurar. Dolayısıyla bürokrasinin sönümlenmesi ancak artan bolluk koşullarında mümkün hale gelir.

38 *Marxist Economic Theory* adlı kitabımızda (bölüm 15) iktisadi büyümenin kendi başına insani çabanın bir amacı olmadığını ve bir gün bunun durmak zorunda olduğuna işaret etmiştik. Fakat o zaman ekolojik faktörlerin sonunda bunu zorunlu kılacağını dikkate almamıştık.

kaynakların yeniden dağıtımı şekli temel öncelikler olarak çevrenin korunmasını esas alacaktır. Bu bakımdan, tanımladığımız şekliyle bolluk hâlâ insanlığın elleriyle uzanabileceği bir mesafededir.[39]

5. Bolluğun Kurumsal Koşulları

Farklı iktisadi sistemler, üretim ilişkileri ve iktisadi politikalar kümelerinin hepsi nihai olarak farklı kaynak tahsisi biçimleri gerektirirler. Marksistler üretim ilişkilerini şeyleştirmezler. Sokakta Bay Sermaye veya Bayan Toprak'a olduğu gibi, Bay Plan'a veya Bayan Piyasa'ya da rastlayamazsınız. Üretim ilişkileri her zaman belli insan grupları arasındaki *toplumsal* üretim *ilişkileridir*. Toplumsal bilimin – Marksist bir bakış açısından hiçbir zaman "saf" iktisat ya da siyaset bilimi olmayan– gerçek sorunu hangi toplumsal grubun hangi sebeple, kimin çıkarına ve belli öncelikler ve dinamiklerden sıkıntı çekenler için hangi sonuçlarla belli bir kaynak tahsisi biçimini dayattığını keşfetmektir.

"Toplumun genel işleri" özel bir grup insan tarafından yürütüldüğü müddetçe, bürokratik aygıtlar, üretim araçlarının devlet mülkiyeti ve artık ürün tahsisi üzerindeki karar verme yetkisi hemen hemen otomatikman bir bütün olarak ekonomi üzerinde geniş çaplı bir bürokratik denetime yol açar. Kuşkusuz, bu denetimin derecesi ve verdiği zarar, tıpkı küçük meta üretimi ve doğmakta olan kapitalizmle olan melez bileşiminin biçimlerinde olduğu gibi büyük ölçüde değişkendir. Aynı şekilde, kapitalizm altında piyasanın despotizmi de büyük tekellerin hakimiyetiyle şiddetlenebilir veya sosyal nitelikli mev-

39 Denetlenmiş/denetlenmemiş iktisadi büyüme, sözde Kuzey yarımküre ile Üçüncü Dünya'da ihtiyaçların tatmini, çevre ve insanlığın bekası üzerindeki tehditler, sosyo-ekonomik yapıların bu ihtiyaçlara zorunlu uyarlanması ve bugünkü ekolojik kavrayışımızın ışığında iktisadi bilimin (Marksist iktisat kuramı da dahil) yeniden düşünülmesi görevi gibi birbiriyle ilişkili meselelerle ilgili geniş ve sürekli artan bir literatür var. Burada sadece tartışmaya yapılan olağanüstü bir yeni katkıyı anacağız: Keekok Lee, *Social Philosophy and Ecological Scarcity*, Londra, 1989. Tüm bu konuları yakında çıkaracağımız *Restating Marx's Case at the End of Twentieth Century* adlı kitabımızda daha geniş biçimde ele alacağız.

zuat ve işçi hareketinin çeşitli kazanımları yoluyla ılımlılaşabilir.

Fakat ara biçimler ne olursa olsun, devletin despotizmi ve sermayenin (parasal servetin) despotizmi iki farklı maddi ve insani tahsis biçimini veya iki farklı öncelikleri saptama biçimini temsil eder.

Devletin ve sermayenin iki temel despotizm –yani üreticiler/tüketiciler/yurttaşlar kitlesi için seçim özgürlüğü üzerine koyulan radikal kısıtlamalar– kaynağı olduğu husunda ısrar ediyoruz. Alternatif ya plan ya piyasa değildir. Bölüm 1'de ileri sürdüğümüz üzere, merkezi planlamanın otomatik olarak geniş çaplı bürokrasilerin büyümesine yol açtığı basitçe doğru değildir.[40] Bunu Sovyetler Birliği'ne işaret ederek göstermeye çalışanlar, belli bir şekilde bürokratlamış planlama biçimleri ve devletin genel bir aşırı büyümesinin bürokratik diktatörlüğün *öncelikle* kurulmasını takip ettiği gerçeğini açıkça gözardı etmektedirler.

Benzer biçimde, bırakın büyük okulları ve hastahaneleri, dev fabrikaların veya taşımacılık sistemlerinin ve telekomünikasyon merkezlerinin büyük ölçekli bürokrasilerin ortaya çıkışından "otomatik olarak" türemediklerini söyleyebiliriz. Kapitalizm sonrası toplumlardaki göreli olarak önemli piyasa ekonomisi alanlarının da otomatik biçimde kapitalizmin büyümesinden kaynaklandığını söyleyemeyiz. Tüm bu gelişmelerin yeni nitelikler (bürokratlaşma, kapitalizmin restorasyonu, vb.) yaratabilmesi için kurumların çapı, teknolojinin doğası ya da hatta paranın varlığı gibi maddi faktörler yetersizdir. Belirleyici olan toplumsal çerçeve, güçler dengesi, kilit toplumsal gruplar, sınıflar ve sınıf kesimleri arasındaki mücadelenin sonucudur.

Bizzat Max Weber de burjuva bürokrasilerin ortaya çıkmasından evvel, yarı-feodal, mutlakiyetçi devlet gücü şeklinde adlandırabileceğimiz rejimde patrimonyal bürokrasilerin hüküm sürdüğüne işaret eder. Patrimonyal bürokrasi vergi toplama da dahil, kilit devlet işlevlerinin en tepeye dek satışıyla karakterize oluyordu. Toprak sahiple-

40 Yeni yazarlar arasında bkz. Gérard Roland, *Economie politique du système soviétique*, Paris, 1989. Bu yüz yıl kadar eski bir argümandır.

ri, saray soyluları, süper zengin finansörler/spekülatörler ile geriye kalan yükselmekte olan burjuva sınıf arasındaki belli bir güç dengesini yansıtan, geniş çaplı yolsuzluk ve sürekli mali krizin temel kaynaklarından biriydi. Modern bürokrasiler iktidarı devralmadan önce, bu güçler dengesi değişmeliydi, tıpkı İngiltere'de "Muhteşem Devrim"den sonra ve Fransa'da 1789 devriminin sonucunda olduğu gibi.

Kapitalizm sonrası toplumlarda ayrıcalıklı bir bürokrasinin yönetimini garanti eden ve pekiştiren belli kurumsal çerçevelerin varolduğunu görmüştük. Sorulacak olan soru şudur: bolluğun kademeli bir şekilde ortaya çıkışının ve böylelikle de bürokrasi ve devletin sönümlenmesinin kurumsal önkoşulları nelerdir? Cevabımız: üreticiler/tüketiciler/yurttaşlar açısından özgür, bilinçli ve *a priori* seçimleri içeren kaynak tahsis süreçleri. Halk kitlesinin bu kararları alma *yetkisi* olmalıdır ve onların bunu başarmasını sağlamak üzere eklemlenmiş bir kurumlar kümesinin oluşturulması gereklidir.

Bu kurumlar tek tek her tahsis kararını alamazlar, en azından uzun bir geçiş dönemi boyunca. Her ne kadar az sayıda da olsa, bazıları tamamen "teknokratik" olarak kalacaktır. Fakat piyasanın, diyelim patateslerin hem toptan hem de perakende olarak gerçek alım ve satım fiyatlarını oluşturmasından önce, halk kitlesinin hangi gıda maddelerinin bedava dağıtılacağını ve patateslerin de buna dahil edilip edilmeyeceğini saptama yetkisini haiz olması gerekir. Benzer bir şekilde, biliminsanları ve teknokratlar nükleer santrallerin nasıl kurulmaları ve idame ettirilmeleri gerektiğini çözmelerinden önce, halkın demokratik biçimde bunların herhangi bir şekilde kurulması veya idame ettirilmesinin gerekip gerekmediğine karar verme yetkilerinin olması lazımdır.

Çeşitli parlamenter demokrasi biçimlerine sahip tüm devletlerde zaten varolandan başlayalım. Hükümet ya da daha doğrusu burjuva devlet bürokrasisinin üst kademeleri diyelim yıllık olarak milli gelirin yüzde 5'ini ulusal savunma ve güvenlik kurumlarına, yüzde 8'ini eğitim, AR-GE ve "kültür" amaçlarına ve yüzde 7'sini sağlığa ayırma önerisinde bulunur. Bu üç öncelik bu durumda kullanılabilir kaynakların daha şimdiden yüzde 20'sini oluşturur. Bunların tahsisi bir yıl (ya da gerçekte birkaç yıl) önceden *a priori* olarak kararlaştırılır.

Öneriler parlamentoda ve kamuoyu baskısı aracılığıyla tartışmaya ve revizyona açılır. Thatcher zamanında İngiliz İşçi Partisi gibi geniş parlamento azınlıkları veya Felipe González'in "kemer sıkma sosyalizmi" zamanında İspanyol sendikaları gibi parlamento dışı güçler alternatifler öne sürebilir ve hatta hükümeti önerilerini değiştirmeye zorlayabilir. Fakat dünyanın belli başlı ülkelerinde gerçekte olup bitenlerin bir değerlendirilmesi öngörülen harcamaların sonuçta temel olarak değişmediğini gösterir.

Bir demokratik merkezi planlama sistemi (eklemlenmiş özyönetim), maddi zenginlik düzeyi buna el verir vermez, kullanılabilir kaynakların bu yüzde 20'sini yüzde 50'ye, yüzde 60'a veya yüzde 75'e çıkartabilir. "Ulusal savunma" (bunun hâlâ gereği kalmışsa), eğitim ve sağlık üzerine *a priori* kararlara ek olarak, gıda, temel giyim, kamu taşımacılığı, konut ve eviçi rahatlık (ısınma, gaz, elektrik, su, temel gereçler, belki radyo ve televizyon) bakımından da *a priori* tahsisler olabilir. Bu önceliklerin oluşturulmasının gerekçesi bir burjuva devletinde ordu, polis ve adliyeye verilen vicdani önemin gerekçesiyle biçimsel olarak aynı olacaktır. Bunlar toplumsal düzenin temel tedbirleridir.

Halkın çoğunluğu bir kez *sosyalist* bir toplumsal düzen kurma işine özgür olarak katıldıklarında –ve bu tercihi yapmadıkları ölçüde, proje sadece siyasi bir hedef olarak kalır, yoksa zorunlu bir tarihsel süreç olarak değil– temel toplumsal ihtiyaçların tatmini ("bolluk") kademeli olarak herkes için garanti edilecektir. Ekonominin bunu mümkün kılacak şekilde işlemesine karar vermek toplumun egemen yetkisinde olacaktır. Ve bu yolla da bu yöne doğru ilerlemenin ölçülebileceği bir ölçüt yaratılmış olur.

Burjuva demokrasisinden sosyalist demokrasiye ilerlediğimizde, iktisadi kaynakların *a priori* tahsisi de yüzde 20'den yüzde 50-60-75'e ilerler. Fakat bu durum demokratik araçlarla –gerçekte toplumu, özellikle de ekonomiyi kapitalizm altında olduğundan niteliksel bakımdan daha demokratik kılan araçlar– sağlanır. İçsel bakımdan tutarlı geniş ölçekli *a priori* tahsis modelleri ("merkezi planlar") arasında bir seçim imkanı parlamentoya değil, seçmenlere sunulacaktır. Kararlar saydam hale getirilecektir –yani genel rakamlar ve istatistik-

ler bireyler kitlesi için somutta, pratik açıdan ne anlama geldiklerine tercüme edilecektir. Ancak geniş çaplı çoğulcu tartışmalardan sonra, halk kitlesi söz konusu öncelikleri genel oy temelinde belirleyecektir.

Demokratik karar alımındaki niteliksel yükseliş, daha önce de öne sürdüğümüz gibi, büyük bir ademi-merkezileşme sürecine yol açacaktır. Yalnızca genel çerçeve (ulusal kaynakların dağılımının temel oranları) ulusal ve bir gün uluslararası olarak belirlenecektir. Tüm diğer kararlar herbiri özgür tartışmanın ardından demokratik olarak seçilmiş bölge, ilçe, sektör veya mahalle düzeyindeki organlara havale edilecektir. Bu bakımdan iki tip kural uygulanabilir. Kararlar en kolay ifa edileceği düzeyde alınmalıdır. Ve kararlar fiiliyatta bundan etkilenecek en yüksek oranda insanın karar alma sürecinde yer alacağı düzeyde alınmalıdır. Doğrusunu söylemek gerekirse, dünyanın büyük ırmaklarının kirliliğinin nasıl önleneceği ve tersine çevrileceği köy düzeyinde etkin olarak karar altına alınamaz ya da onbeş milyon nüfuslu bir bölge sınırları içindeki her yaya geçidinin yerini saptayamaz. Bununla beraber, tüm seçilmiş karar alma organları genel önceliklerle ilgili genel seçimle saptanan çerçeveler içinde çalışacaktır.

Böylesi bir kurumsal çerçeve herhangi bir bürokratik devlet despotizminin ya da sermaye despotizminin –burada, kendilerine bunu kabul edip etmedikleri dahi sorulmaksızın, üreticiler kitlesi karar alma yetkisini bir avuç büyük kapitalist ve üst düzey yöneticiye "devreder"– sahip olduğundan çok daha az derecede bir yetki devrini gerektirir. Aynı zamanda, hiçbir şekilde tek sahip olduğu erdemler olmayan ekolojik, feminist ve ulusal kaygıların niteliksel bakımdan daha yüksek derecede bir bütünleşmesini gerektirir.[41]

Ne var ki tüm bu söylenenler bir yana, toplumsal ürün işyerinde yaratılır. Daha sonra başka alanlara transfer edilerek merkezileştirilir. Dolayısıyla bürokrasinin kademeli olarak azaltılması için kurumsal tedbirler üreticilerin ürünlerinin bir bölümü üzerinde sahip oldukları doğrudan denetim yetkilerinin derecesiyle ilgilidir. Her türlü

41 Bkz. örneğin Andy Pollack'ın hâlâ yayınlanmamış olan muhteşem incelemesi "Socialist Planning and the National Question".

toplumsal sistemde cari üretimin parçalarının merkezileştirilmesi gerektiğinden –en azından bugünkü ya da bugün için öngörülebilen teknoloji düzeylerinde– dolayı bunun da bir devir ögesi içermesi gerekir.[42] Fakat mavi yakalı ve beyaz yakalı işçilerin işyerinde geniş miktarda karar alma yetkisi –muhtemelen cari çıktının bir kısmını kendi tüketimleri veya doğrudan mübadele için alıkoyma hakkı da dahil[43]– olduğunda toplumsal ürünün üzerindeki gerçek denetimleri sermayenin despotizmi veya bürokratik despotizmde varolana kıyasla muazzam ölçüde artar.

"Marxçı sosyalizm"in tüm cari üretimin ya da en azından onun gittikçe artan bir kısmının tam bir toplumsallaşması ve dolayısıyla planlamasını gerektirdiği fikri aslen Stalinist kökenlidir ve Marx ve Engels'in yazılarıyla tam bir çelişki içindedir. Onlar için sosyalizmin anlamı, *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde açıklandığı üzere, hem toplumsal adalet hem de iktisadi etkinlik sebepleriyle *toplumsal artı ürünün* büyük bir kısmının toplumsallaşmasıydı (toplumsal temellük). Bu hiçbir biçimde üreticilerin geri kalan toplumsal ürünü kendilerine uyan şekilde kullanma hakkından yabancılaşmalarını içermez –gerçekte bu tam da sosyalizmin bir *özgürce birleşmiş* üreticiler rejimi olarak tanımlanmasıyla çelişir.

Dahası, toplumsal ürünü/toplumsal artı ürünü denetleyen ara organlar da, vekillerin seçmenleri tarafından geri çağrılmaya tabi olması koşuluyla birlikte, çoğulcu bir temelde demokratik olarak seçileceklerdir. Bu tür kurumların çalışmaları geniş çaplı bir saydamlık içinde cereyan edecektir.

---

42 Bu nokta Makhaisky'nin sosyalist planlamaya karşı klasik anarşist tutumunda göz önüne alınmamıştır, ama olsa olsa Proudhon geleneğinde bir piyasa ekonomisini rehabilite etme pahasına. Üreticiler açısından yabancılaştırıcı sonuçları bir yana, toplumun en az korunmuş kesimleri bakımından bu adil değildir, zira yaşlılar ve sakatlara olduğu gibi, ilkokul çocuklarına ve öğrencilere de tahsisat kararlarına müdahale etme hakkı tanınmaz. Bkz. J.W. Makhaisky, *Le socialisme des intellectuels*, Paris, 1979. Aynı zamanda bkz. Claude Lefort, *The Political Forms of Modern Society: Bureaucracy, Democracy, Totalitarianism*, Cambridge, 1986.

43 *Moscow News* ve başka yerlerde nakledildiği kadarıyla SSCB'de bu mesleyle ilgili büyük bir tartışma sürmekte. Bu aynı zamanda Sovyet işçi sınıfı içindeki devlet (despotik) mülkiyetini gerçekten toplumsal, işçi mülkiyetine dönüştürmenin somut yol ve araçlarıyla ilgili cari tartışmalarda da kilit bir rol oynuyor.

Temel çizgilerini çizdiğimiz türden bir sistem bürokrasinin sönümlenmesi için iktisadi önkoşullarda büyük bir ilerlemeye sebep olacaktır. Çok sayıda insanın genel meclislere, işçi, kadın, tüketici, apartman sakini ve yurttaş kurullarına ve de bu kurulların yerel, bölgesel, ulusal ve sektörel konferanslarına katılmaları için, çalışma haftasında radikal bir indirim mutlak bir öngerekliliktir. Aynı zamanda insanların sürekli olarak kendilerinin ve çocuklarının maddi ihtiyaçlarıyla ilgili endişelerden kurtulmaları da asli bir öngerekliliktir.

Bürokrasinin sönümlenmesiyle ilgili öngürümüzün herkesi birer bürokrata çevirmekten ibaret olduğu yönünde bir itirazda bulunulmuştur.[44] Fakat bürokrasi örgüt, merkezileşme ve kendi için otorite uygulamasıyla değil, bunların *toplum kitlesiyle ayrışmış ve işlevlerini yerine getirmek üzere profesyonel bir maaşa bağlanan özel bir insan grubu tarafından gaspedilmesiyle* eşanlamlıdır. Sıradan insanlar tedrici olarak bu işlevleri üstlendiğinde "bürokratlar" haline gelmezler. Kendileri için kendileri örgütler ve idare ederler –işte bürokrasinin sönümlenmesi derken kastettiğimiz de budur.

6. *"Serbest Teşebbüs" Bürokratik Despotizmin Etkin Bir Panzehiri Midir?*

1944'de yayınlanan *Bürokrasi* adlı kitabında Avusturya neo-klasik veya marjinalist iktisatçılar okulunun duayeni Ludwig von Mises klasik ve klasik biçimde basitleştirilmiş meseleyi kapitalist serbest teşebbüsün lehinde çözdü. İleri sürdüğüne göre, insan toplumları çerçevesinde işlerin yürütülmesi için iki yöntem vardı: biri "bürokratik yönetim", diğeri de "kâr yönetimi". Bürokratik yönetim içkin olarak despotik ve totaliterdir. Siyasi demokrasi koşullarında bile, devletin serbest teşebbüse müdahalesi –yani refah devleti– kâr saikini zedeler ve bu şekilde de despotizme yol açar.[45] Yalnızca serbest te-

44 Bkz. 42 nolu dipnotta anılan Makhaisky ve Lefort'un çalışmaları.

şebbüs, genelleşmiş bir piyasa ekonomisi özgürlüğü garanti eder.

SSCB'de sistem krizi patlak verip Doğu Avrupa'da Stalinist rejimlerin çökmesinden bu yana, bu tema Batı'da bir ideologlar korosu ve onların Doğu'daki meslekdaşlarının çoğunluğu tarafından devralındı. Alec Nove'un özlü biçimde açıkladığı gibi: ya bürokratik (devlet) despotizm ya serbest piyasa, *tertium non datur*.[46]

Ne var ki, von Mises ve izleyicilerinin akıl yürütmesinde birçok zaaflar vardır. Bunların en temelli olanlarını burada tanımlamaya çalışacağız. Von Mises doğru olarak iktisadi sistemlerin doğasını üretim araçlarının sahipliği biçimiyle ilişkilendirir.[47] Aslında, onun kurduğu şemada yalnızca iki tür biçim mümkündür: ya özel mülkiyet ya devlet mülkiyeti. Fakat bu ne mantıksal olarak ne de tarihsel olarak savunulabilir bir konum değildir. Gerçekte, en azından dört temel değişik biçim mevcuttur:

1. doğrudan üreticilerin özel mülkiyeti (Marksistlerin küçük meta üretimi dedikleri);
2. bir ücret karşılığında, üretim araçlarını kullanmaları için başkalarını kiralayan ve bu şekilde üretilmiş olan tüm malları temellük eden kapitalistlerin özel mülkiyeti;
3. üreticiler kitlesinin serbestçe ulaşamadığı üretim araçlarının devlet mülkiyeti (bugün SSCB'de "komuta ekonomisi" olarak tanınan);
4. doğrudan üreticilerin geniş ölçüde üretim araçlarına ve tüketim mal ve hizmetlerine ulaşabildikleri toplumsal (kolektif) mülkiyet (demokratik olarak eklemlenmiş özyönetim olarak adlandırdığımız özgürce birleşmiş üreticiler rejimi).

Bu biçimlerin birincisi ile ikincisi arasındaki farkların birincisi ile

45 L. von Mises, *Bureaucracy*, 1. bsk., Yale University Press, 1944 ve 2. bsk., Arlington House, 1969, bölüm 1. (Sayfa düzeni iki baskıda da aynı). Krş. F.A. Hayek'in ünlü kitabı *The Road to Serfdom*, Londra, 1944.

46 Bk.z Nove/Mandel tartışması, *New Left Review*, No. 159, 161 ve 169 içinde.

47 Von Mises, s. 10,20.

dördüncüsü arasındaki farklardan çok daha büyük olduğunu görmek için onbeşinci ve yirminci yüzyıl arasındaki Avrupa iktisadi tarihini temel olarak bilmenin yanı sıra bir an düşünmek yeterlidir. Ve siyasi tarihin bir irdelenmesi de von Mises tarafından göklere çıkartılan ikinci sistemin uzun dönemler boyunca halk kitleleri için siyasi özgürlük ve sivil haklardan yoksunlukla veya hatta kanlı bir tiranlıkla mükemmelen uyumlu olduğunu gösterir. Bu tür aşırı baskı biçimleri birinci sistemde nadiren bulunur. Dördüncüde tasavvur edilmeleri ise imkansızdır.

Von Mises'in kitabından alınan bir özet pasaj onun akıl yürütmesindeki kritik sakatlığa parmak basmamıza yardım edecek:

> Kapitalizmde emeğin bir meta olması ve bir meta gibi alınıp satılması olgusu ücretliyi her türlü kişisel bağımlılıktan özgürleştirir.Kapitalistler, müteşebbisler ve çiftçiler gibi, ücretli de tüketicilerin keyfiliğine bağımlıdır. Fakat tüketicilerin tercihleri üretimde yer alan kişilerle ilgili değildir; onlar eşyayla ilgilidir, insanlarla değil. İşveren personele kayırmacılık veya önyargıyla yaklaşan bir konumda değildir...
> Gerçekte önüne set çekilmemiş bir kapitalist sistemde ücret ve aylık alanları özgür insanlar kılan anayasalar ve hak beyannameleri değildir. Onlar koşulsuz biçimde piyasa kanununa tabi tüm diğer yuttaşlar gibi, tüketici ve üretici olma kapasiteleriyle egemendirler. Piyasada piyasa fiyatıyla onu satın almaya hazır herkese bir üretim faktörü, diyelim emek ve meşakkatlerini satarken kendi konumlarını zedelemezler. İşverenlerine minnet veya kölece hizmet borçlu değillerdir, ona belli bir kalitede belli bir miktar emek borçludurlar.[48]

Buradaki neredeyse her cümle yanlıştır -yani ücretlilerin kapitalist toplumdaki gerçek durumlarınına ya da kapitalist iktisadi sistemin gerçek dinamiklerine (hareket yasaları) tekabül etmez.

Ücretliler "tüketici kapasiteleriyle egemen" midirler? Olsa olsa ancak "egemenlik", ücretlerini varolan bir tüketim mal ve hizmetleri yelpazesi içinde kendilerine uygun geldiği şekilde bölüştürme kapasitesine indirgenirse. Ama herşeyden evvel SSCB'nin despotik devlet ekonomisinde de durum bu değil mi? Kuşkusuz "egemenlik" terimi

48 *A.g.e.*, s. 38-39.

aynı zamanda ihtiyaçları, özellikle de hayati olarak addedilenleri tatmin etme kapasitesini içerir. Son iki yüzyıl genelleşmiş bir piyasa ekonomisinde "tüketici egemenliği"nin iki temel biçimde sınırlandığını kristal bir berraklıkla gösterir: arz yönünden mal ve hizmetlerin yetersiz miktarda bulunuşu; "efektif talep" yönünden de varolan mal ve hizmetlere ulaşabilmek için alım gücünden yoksunluk.

Bu arada geçerken belirtelim fiilen varolan kapitalizmde tüketici egemenliğinin bir üçüncü tür sınırlandırılması daha vardır: büyük tekellerin tüketici tercihlerini manipüle etme kapasiteleri -özellikle süpermarket zincirlerinin hakimiyetindeki perakende sektöründe. Hiç de Marksist olmayan bir dizi Amerikalı sosyologun ortaya koyduğu gibi, sonsuz sayıdaki türedi ürün çeşidiyle karşılaşan ortalama alıcı daha şimdiden artan bir endişe ve doyum sorunu gösteriyor. Genellikle ne olup bittiğinin farkına varamıyor:

> Kendi iradenizle bir süpermarkete giriyorsunuz. Mağaza yöneticisi nasıl davranacağınızı -nasıl yürüyeceğinizi, nereye bakacağınızı- sizden daha iyi biliyor. Ve banka hesabınızda delikler açmak için tam bir gaddardıkla aklını kullanıyor. Ürünlerinin avantaj yaratacak şekilde sergilenme ayrıcalığını kazanmak için bir bedel ödemek zorunda olan dev gıda üreticileri bile, kendileri de bakkaliye ürünleri süpergüçleri tarafından tüketicileri kadar acımasızlıkla manipüle edilen iktidarsız piyonlardır.[49]

Biraz temkinsiz bir şekilde, von Mises piyasa ekonomisi için klasik örneği şu formülde özetlemiştir: "Kapitalist üretim sistemi her kuruşun bir oy kullanma hakkı verdiği bir iktisadi demokrasidir."[50] Her kuruşun! Sorun o ki, demokratik seçimlerde her seçmenin bir tek oyu varken, piyasada her bireyin tek bir oyu yoktur. Von Mises'in garip "iktisadi demokrasi" kavramı birçok insana bir veya iki oy hakkı verirken ufak bir azınlığa bin oy hakkı verir. Her biri 1,000 oy

---

49 *Sunday Times*, 4 Kasım 1990. *Harvard Business Review* tarafından yapılan bir araştırmaya göre (aktaran Gorz, s. 172), yüksek düzeyli yöneticilerin yüzde 85'i reklam kampanyalarının genellikle alıcıların ihtiyacı olmayan ve (cevap verenlerin yüzde 51'i için) tüketicilerin gerçekte satın almak istemedikleri ürünlerin satışına yol açtığını kabul etmektedirler.

haklı 500,000 hanehalkınız ve ortalama 1,5 oy haklı 100 milyon hane halkınız varsa, o zaman küçük bir büyük kapitalistler çetesinin sürekli bir mutlak çoğunluğa sahip olacağını görmek kolaydır: 150 milyon oya karşı 500 milyon oy. Yerlerinden kımıldatılamaz hale gelirler -bir devrim haricinde.

Bugün bu inancın başlıca savunucusu Milton Friedman aynı derecede basit ve kestirme bir formülde liberallerin kapitalist sistemin işleyişini nasıl yanlış gösterdiklerinin iyi bir örneğini sunar:

> Eğer [bir kişinin] geliri ne yaptığına, hizmetlerini sunması karşılığında elde ettiği fiyatlar ile satın aldığı kalemler için ödemek zorunda olduğu fiyatlar arasındaki farka bağlıysa -bir işletme açısından tahsilat ile maliyet arasındaki ya da bir işçi açısından ücretler ile masraflar arasındaki farka bağlıysa-, o zaman hizmetlerini en yüksek fiyata en iyi piyasada satmaya çalışmak yönünde güçlü bir itkiye sahiptir.[51]

Bu gerçekte hiçbir zaman varolmamış genelleşmiş bir küçük meta üretimi iktisadının uygun bir tasviri olabilir. Ama kapitalizmin işleyişine kesinlikle tekabül etmez.

Ortalama ücretli "para getiren" sermaye kazanmaz ya da çok anlamsız bir miktarda kazanır. Yıllık geliri gerçekten ne yaptığına bağlıdır -ya da daha kesin biçimde söyleyecek olursak, ne yapması istendiğine ve bu belli yılda onu yapmasının istenilip istenilmediğine bağlıdır.[52] Bu gelirin 30,000 dolar olduğunu tahmin edelim. Diğer yandan, bir kapitalistin geliri ne yaptığına değil, daha çok ne kazandığına bağlıdır. Eğer 50 milyon dolar kazanıyorsa, ortalama tekelci kâr oranı yüzde 20 ise ve sermayesini 20 milyon dolar arttırmayı başarabiliyorsa, o zaman bir yıl içinde eline geçecek ek para 30 milyon olacaktır –ücretlinin gelirinin bin katı.

50 milyon dolar kazanan bir kapitalist hane "süper zenginler"

---

50 *Bureaucracy*, s. 21.

51 Milton Friedman, *Market or Plan*, Centre for Research into Communist Economics, 1984, s. 9.

52 Ne von Mises ne Hayek ne de hatta Friedman tümüyle kendi denetimleri dışındaki işsizliğin ücretlilerin geliri üzerindeki yıkıcı etkisini anmazlar. Kapitalizmin refah devleti tarafından "engellenmediği" zamanlarda, bu kelimenin tam anlamıyla işçileri açlığa mahkum edebilir.

klübüne dahi girmez. Yeryüzündeki en zengin kişinin 400 milyar dolarla Japon taykunu Yoşiaki Tsutsumi olduğu söyleniyor.[53] Ortalama yüzde 7 faiz haddiyle bu yılda 28 milyar dolar "üretir", hem de Bay Tsutsumi serçe parmağını dahi oynatmadan ya da en ufak bir risk almadan. Bu yıllık 28 milyar dolar yeniden yatırılırsa yılda yaklaşık 2 milyar dolar getirir, o da yatırılırsa yıllık 150 milyon dolar... Fakat burada duralım. Yılda 30 milyar dolar, günde 80 milyon dolar, dakikada 55,000 dolar mertebesinde bir sermaye birikimden bahsediyoruz. Bir başka süper zengin taykun Paul Getty'nin ne kadar parası olduğu sorusuna cevaben "ne kadar param olduğunu bilseydim, dünyanın en zengin insanlarından biri olmazdım" demesi hiç de şaşırtıcı değil.

Kapitalizmde arzın yeterliliği ile efektif talebin son derece eşitsiz dağılımı arasında yapısal bir bağlantı vardır -bu bağlantı da bizim neo-liberal dogmatiklerimizin gözünden kaçmıştır. "Efektif talep"in -yani fiili satın alma gücünün- dağılımı yalnızca işletmeleri kendiliğinden bir şekilde "en yüksek fiyat elde edecekleri" piyasalara doğru yöneltmez. Aynı zamanda basitçe genel olarak kârların ortalamanın altında olduğu malları üretmemeleri anlamına da gelir. Zaman zaman küçük firmalar bu "yuvaları" işgal etmeye çalışırlar. Maliyetlerin genel olarak yüksek olduğu ve alternatif yatırım fırsatlarının bol olduğu yerde bırakın "tüketici egemenliği"ni, tüketici ihtiyaçları bile basitçe bir kenara atılır.

Batı Almanya'daki (ve Japonya'daki) ucuz konut örneği bu noktayı mükemmel şekilde gösterir. Uzun bir süre boyunca, ucuz daireler inşaatı 1956'daki 447,000'lik zirveden 1988'de 41,000'lik en düşük noktaya düşerek keskin bir gerileme içindedir.[54] Bunun sonucunda bugün şiddetli bir darlık var. Bununla beraber, aynı zaman zarfında zenginler için çoğu yılda ancak iki ay oturulan yüz binlerce "ikinci konut" inşa edildi. Burada neo-liberalizmin lisanında hemen hemen hiçbir şey ifade etmeyen sosyal adalet gibi konulara girmeyeceğiz. Fakat tüm bu örneklerde "iktisadi demokrasi" ve "tüketici egemenliği"ne ne olduğunu sormak durumundayız.

53 *Times Saturday Review*, 3 Kasım 1990.
54 *Die Zeit*, 27 Ekim 1989'daki tabloya bakınız.

Kapitalizmde gelir dağılımı, von Mises'in ücretlinin "her türlü kişisel bağımlılıktan kurtulduğu" şeklindeki muğlak formülüyle hayal ettiği *yapısal bir statü eşitsizliğini* içerir. Bu ücretlinin statüsü ile kölenin veya bir ortaçağ serfinin statüsü arasında bir karşıtlık kurduğu ölçüde geçerli ve tartışmasız bir nokta gibi görülebilir. Fakat kişisel bağımlılığın *tek mümkün* biçimlerinin kelimenin feodal anlamında "minnet ve kölece hizmet borçlu olunan" bu tabiyet bağları olduğu öne sürüldüğü ölçüde, tek başarısı meseleyi karıştırmak oluyor. *İktisadi bağımlılık bağımlılığın belirli bir biçimidir.* Ve kapitalizmde gelir dağılımının özgül biçimi sürekli olarak ücretlinin kapitalistlere bu tür iktisadi bağımlılığını yeniden üretir.

İster yüksek ister düşük olsunlar, ücretler ve aylıklar sadece ücretli sınıfın belli bir tüketim düzeyinden yararlanmasına izin verir.[55] Büyük bir firmanın sürekli olarak artan başlangıç maliyetleri göz önüne alındığında, bunlar işçilerin kendilerini varolan piyasa fiyatları üzerinden –yani kesinlikle emek güçlerinin yeniden üretimine giren mal ve hizmetlerin toplam masrafları etrafında dalgalanan bir fiyat üzerinden– üretim araçları sahiplerine emek güçlerini satmak zorunda bırakan proleter durumundan kaçmalarına imkan vermez.

Sadece kapitalistler sermaye (biriktirilmiş servetleri) sahipliğinden bir gelir türetirler. Bu gelir onlara yalnızca temel mal ve hizmetler ile lüks tüketim kalemlerini edinmeleri için değil, yeni üretim araçları satın almak ve ilave işçi kiralamak için de gerekli araçları sağlar. Bir başka şekilde söyleyecek olursak: ücret ve aylık kazananların ezici çoğunluğu için ömür boyu gelirin "tasarruf oranı" ihmal edilebilir veya sıfırdır.[56] Fakat bu ortalama kapitalist için çok yüksek ve en üst ücret dilimi içinse astronomiktir.[57]

Gelirlerdeki ve dolayısıyla statüdeki bu yapısal eşitsizlik yalnızca ücretlinin istihdam ve tüketim düzeyi bakımından tümüyle kapitalist sınıfa bağımlı olmasını içermiyor.[58] Aynı zamanda işverene tam bir

55 Malthus-Ricardo-Lassale'nin demografik ücret kuramına (sözüm ona "tunç yasası") karşı, Marx ücretin iki bileşeni olduğunu gösterdi: altına düşemeyeceği bir fizyolojik minimum; ve dalgalanmaları her ne kadar istihdam düzeyi tarafından üst-belirleniyorsa da, son tahlilde sermaye ile emek arasındaki sınıf mücadelesine bağlı olan bir ahlaki-tarihsel öge.

doğrudan bağımlılığa ve üretim alanında kişisel özgürlük yokluğuna da yol açıyor.

Her ne kadar ücretlinin işverenine minnet göstermesi beklenmese de, ona işyerinde körükörüne bir itaat borçludur. Von Mises ve diğer kapitalizmin savunucuları bol bol rekabetin nimetlerinden bahsederler. Fakat hayatın açık bir gerçeğini anmayı unuturlar: bu rekabet emek maliyetleri dahil, üretim maliyetlerini düşürme yönünde bir baskı oluşturur ve dolayısıyla azami ölçüde artı emeğin çekip alınması amacıyla üretim noktasındaki işçiler üzerinde mümkün olan en sıkı denetimi uygulamak kapitalizmin işleyişine içkindir.

Öyleyse, emek güçlerini işverene satarak ücretlilerin "kendi konumlarını zedelemedikleri" basitçe doğru değildir. Bunu her gün "zedelemekle" kalmazlar, patronun komutlarına tabi olmak zorunda oldukları işyerinde hemen hemen tüm özgürlük ve özerkliklerini de teslim ederler.

Benzer bir şekilde, von Mises "tüketici tercihleri eşyayla ilgilidir, insanla değil" diye yazarken iktisadi bütünselliği keyfi bir parçalanmaya uğratıyor. Evet, farklı fiyatta ve farklı kalitede iki çift ayakkabı arasında seçim yaparken "eşya" ile ilgilisiniz, "insan" ile değil. Ama ayakkabılar diğer eşyanın (üretim araçları) yardımıyla insanlar tarafından üretilir. Ucuz ayakkabı imal edebilmek için, kapitalistlerin yalnızca eşyanın değil, kadın ve erkeklerin de vidalarını sıkıştırması gerekir. Ve bu vidalar, tıpkı bir "komuta ekonomisi"nde olduğu gibi,

---

56 Eğer ortalama ücret veya aylık cari gelirinden bir iş kurabilmek için gerçekten yeterli bir tasarruf çıkarabilseydi, toplam aktif nüfus içindeki bağımsız işadanılarının payı artardı. Oysa gerçekte ücretli ve aylıklıların oranı ABD, İngiltere ve İsveç gibi ülkelerde bugünkü yüzde 90'lık düzeyine doğru düzenli biçimde artarken, bu pay yüz yıldan fazla bir zaman boyunca sürekli biçimde gerilemektedir.

57 Von Mises, tüm yatırımlar risk taşıdıklarından ve yeni kurulan işler sürekli olarak eskileri yıktığından dolayı, kesintisiz sermaye birikiminin (Socialism, Londra, 1951, s. 379-80) imkansız değilse de, son derece zor olduğunu ileri sürüyordu. Ampirik gerçekler tersini kanıtlıyor. ABD'deki ve Batı Avrupa ile Japonya'daki çoğu durumda "süper zengin" ailelerin sürekliliği bugün bir yüzyılı geçmiştir. Servet bir kez belli bir eşiği geçti mi, bankacılık sistemi ve kamu maliyesinin topyekun bir çöküşü dışında, hiç risksiz birikir.

58 Liberal (ve neo-liberal) dogmaların bu açıdan güçlü bir sol kanat eleştirisi Gunnar Myrdal, *The Political Element in the Development of Economic Theory*, Londra, 1953'de bulunabilir.

onların tüm insani talep ve kapasitelerini engeller, sakat bırakır ve yabancılaştırır. "Engellenmemiş" bir kapitalist sistemde, hapishane benzeri fabrika rejimi, bir işçinin tuvalette geçirdiği zamanın bile patronlar tarafından dikte edildiği ve gözetime tabi tutulduğu ve bireyin bu tür "kazanç getirmeyen" ve "iktisadi bakımdan etkin olmayan" faaliyetlerden dolayı cezalandırılabildiği ya da hatta işten atıldığı engellenmemiş bir despotizm rejimidir.

"Serbest teşebbüs" devlet despotizminin panzehiri değildir; daha geniş insan özgürlüğünün garantisi değildir. Ve de bir alternatif, bir *tertium datur* vardır -üreticiler/tüketiciler kitlesinin ne üretileceğine, nasıl üretileceğine ve bunun ne kadarının bireysel ve kolektif tüketim alanındaki kimi önceliklere tahsis edileceğine serbestçe karar verecekleri bir iktisadi sistem. Siyasi demokrasi ve kamu hayatında en geniş çoğulculuk ve açıklıkla birlikte böyle bir üreticiler demokrasisinin neden içkin olarak totaliter veya despotik olacağını göstermek için şimdiye dek hiçkimse ciddi bir argüman öne süremedi. Halk kitlelerinin özerklik ve kendi kaderini belirleme alanlarını niteliksel olarak genişleteceğinden bunun hem bürokratik komuta ekonomisinden hem de kapitalist piyasa ekonomisinden niteliksel olarak daha az despotik olacağı aşikardır.

7. Kapitalizm, Planlama ve İktisadi Hesaplama

Bu argümanlara cevap veremeyen, "engellenmemiş kapitalizm"in kimi fanatikleri ikinci bir savunma hattına çekiliyorlar. Kelimenin gerçek anlamında "iktisadi demokrasi"nin alternatif iktisadi örgütlenme modellerinden türetilebileceğini ve temel üretim araçlarının özel mülkiyetinin kaldırılmasının yeterli olmasa da gerekli bir önkoşul olduğunu ikrar etmeye hazırlar. Bununla beraber, bu tür modellerin içkin olarak kapitalist serbest teşebbüsten daha az etkin ve daha israfkar olacağı üzerinde ısrar etmeye devam ediyorlar.

Bu akıl yürütme çizgisi de bu yüzyılın ilk yıllarında başlayan tartışmalara dek geri gider. Avusturya okulu piyasa olmaksızın kesin iktisadi hesaplamanın mümkün olamayacağını ve dolayısıyla da bir planlı ekonominin her zaman kıt kaynakların tahsisinde keyfilik ve

israfı içereceğini kanıtlamaya çalıştı.[59] Üretici/tüketiciler demokratik bir özyönetim sisteminde özgürlük ve özerklikten kazanç sağlarken, tüketim mallarına erişme işinde kaybederler. Bu durumda tüketim mallarının arzı (ya da kalite veya çeşitlilikleri) "serbest kapitalist teşebbüs"ün sağlayacağından mutlak olarak olmasa da ciddi biçimde daha kısıtlıdır. Böylece dogmatik liberaller sosyalizmin kapitalizme karşı iddiasını bizzat kendine karşı çeviriyorlar: eğer bu bir aç kalma özgürlüğü ise "özgürlük"ün faydası ne? Hayek son kitabında bize iyi bir örnek sunuyor:

> Daha şimdiden çok fazla insan var; ve sadece bir piyasa ekonomisi bunların çoğunu hayatta tutabilir... Daha bugünkü sayımızı ancak aynı türden genel ilkelere bağlı kalarak koruyabilecek ve güvence altına alabileceksek, bu temel ilkeleri yıkmaya yeltenen inanışların iddialarına karşı direnmek de görevimizdir -eğer milyonları açlığa mahkum etmek istemiyorsak...[60]

Yine burada da argüman yarı gerçekler ve tam sofizmlerle dolu. Gerçek şu ki kapitalizmde ve kapitalizm ile sosyalizm arasındaki geçiş toplumlarında tüm iktisadi hesaplama belirsiz olmak zorundadır. Emek henüz tamamen toplumsallaşmadığından dolayı, iktisadi aktörler bölük pörçük hareket ettikleri müddetçe, birleşik bir derneşik [aggregate] pratik imkansızdır. Her bağımsız aktör sürekli olarak genel durumu değiştirir ve bu yolla da tanınabilecek olanı ve tanınması gerekeni değiştirir. Bölüm 1'de Troçki'nin alay ettiğini gördüğümüz bir "evrensel beyin" hiçbir zaman varolamaz.

Eğer özel iş dünyası ya da tekelci taykunlar üretim maliyetleri ve satış hasılatlarını tam olarak öngörme becerisine sahip olsalardı, piyasanın hangi amaca hizmet edeceğini kestirmek zordur. Piyasanın işlevi tam da, işadamlarının hesaplamalarını ve ileriye yönelik öngörülerini üzerine dayandırdıkları sinyalleri veya malumatı vermektir.

---

59 Gossen, Pareto, Barone ve Pierson gibi yazarları izleyen Ludwig von Mises bu konumun klasik formülasyonunu sundu. Bkz. *Archiv für Sozialwissenschaft*, cilt 47 (Nisan 1920) ve cilt 51 (1921), içinde s. 490-95.

60 F.A. Hayek, *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, Londra, 1988, s. 134.

Fakat bunun anlamı ilk hesaplamaların yanlış olduğudur. Yoksa düzeltme yapmanın bir gereği olmazdı.

Tüm iktisadi hesabın ve ileriye yönelik tahminin içkin yanılabilirliğinin asıl kökleri şunlardır: (a) milyonlarca veya yüz milyonlarca tüketicinin davranışını tam olarak öngörebilmenin imkansızlığı; (b) teknolojik eskimeye, kâr oranındaki dalgalanmalara, iktisadi konjonktürdeki değişmelere, vb. bağlı olarak uzun vadeli, sabit yatırımların tam amortisman süresini belirlemenin imkansızlığı; (c) sınıf mücadelesinin ücret maliyetleri üzerindeki öngörülemeyen etkileri; ve (d) kredi imkanları ve maliyetindeki değişmeler. Bir dizi daha başka faktör de eklenebilir, ama bunlar meramımız için yeterli.

Bundan çıkan şaşırtıcı sonuç, kesin iktisadi hesaplama ve öngörü kapasiteleri bakımından özel işadamlarının "merkezi planlamacılar"dan aslen daha iyi bir konumda bulunmadıklarıdır. Gerçekten, benzerlikler farklılıklardan daha büyük.

Fakat bu özel işadamlarının ve merkezi planlamacıların maliyet hesaplaması ve gelecekteki kazançların tahmini konusunda karanlıkta yaşadıkları anlamına gelir mi? Kuşkusuz ki hayır. Eğer durum bu olsaydı, ne planlı bir ekonomi ne de kapitalist bir ekonomi bir yıl dahi yaşayabilirdi. Her iki sistem de kesin hesaplamalar ve öngörüler yapma imkansızlığıyla işe başlasalar da, pratikte *ardışık yaklaşıklık* yönemini uygularlar. İşletme maliyet fiyatlarını, girdileri yerine koymak için ödemeleri gereken bedeli yeniden hesaplayarak elde ederler. Çok daha uygun bir kesinlikte piyasa araştırmaları yaparak tüketici davranışıyla ilgili tahminlerini sürekli olarak iyileştirmeye çabalarlar. Ürünlerde ve üretim tekniklerinde yenilik imkanlarını öngörmeye çalışırlar.[61]

Tüm bu düzeltmeler, hesaplama veya öngörülerin kesin olmayan karakterinin tamamen üstesinden gelmekten acizdir. Ve bunların mükemmel olmaması yüzünden yüksek bir bedel ödenir. Kapitalizmde bunun fiyatı herkes için dönemsel genel aşırı üretim krizleri ve bazıları için de iflastır. "Komuta ekonomisi"nde ise bedel sektörler arasında orantısız büyüme şeklindeki sonuçlarıyla birlikte, düşük öncelikli mal ve hizmetlerin yapısal eksik üretimidir.

Büyük kapitalist kombinalarda kullanılan gölge fiyatlar ile planlı,

eklemlemiş bir özyönetim sisteminde işleyecek olanlar arasında şaşırtıcı ama hiç de raslantısal olmayan bir paralellik vardır. Von Mises'ten daha gerçekçi ve daha az dogmatik olan Hayek her kapitalist yöneticinin bildiği şeyi iyi görmüştü: büyük ölçekli üretime dayalı herhangi bir toplumda planlama iktisadi yönetimin kaçınılmaz bir bileşenidir.[62] Böylece bu pratik sosyalizmde iktisadi hesaplamanın imkansızlığı şeklindeki liberal dogmaya cevaben adım adım yaklaşımı ve gölge fiyatlar veya yaklaşık fiyatlar kullanımı potansiyeline atıfta bulunan iktisatçıları teyit eder.[63]

Yüz yıl ya da daha fazla bir zamandır işlemekte olan şekliyle kapitalist ekonominin aslen piyasa mekanizmaları ve piyasa fiyatı hesaplamasına dayalı olduğu anlayışı gerçek dışıdır. Sanayileşmiş ülkelerde fiyatları arz ve talep yasası uyarınca belirlenen milyonlarca malın olduğu -genelleşmiş piyasa ilişkilerinin sayısız savunucusunun, en son olarak da Alec Nove'un ileri sürdüğü gibi- basitçe doğru değildir.[64]

Arz ve talep yasası her zaman değil ama genelde patates, çorap ya da televizyon gibi malların fiyat dalgalanmalarını etkiler. Büyük ölçüde alet edevat, makina ve yedek parçanın da oluşturduğu Nove'un mülti-milyonluk sepetindeki malların büyük çoğunluğunun fiyatlarını ise kesinlikle belirlemez. Burada hakim olan *a priori* tahsis ile kâr güdüsü arasındaki bir melez karışımdır. Büyük makinaların

---

61 Kuşkusuz, tekelciler ve "merkezi planlama yetkilileri" (yani nomenklatura bürokratları) de bu tür yenilikler üzerindeki denetimlerini sürekli olarak sıkılaştırmaya çalışırlar.

62 "Gündelik dilimizde 'planlama' sözcüğüyle elimizdeki kullanılabilir kaynaklarımızın tahsisiyle ilgili karşılıklı ilişkili kararlar kompleksini tanımlıyoruz. Bu anlamda tüm iktisadi faaliyet planlamadır. Burada [bir başka] mesele daha ortaya çıkıyor, o da planlamayı kimin yapacağı." (F.A. Hayek, "The Use of Knowledge in Society", *American Economic Review*, Eylül 1945.) Freiburg Üniversitesi'nde işletme yöneticiliği eğitim programını yöneten İsviçreli profesör Norbert Thom kategorik olarak şunu beyan ediyor: "Planlama ve denetim gibi, örgütlenme de yönetici firmalar için temel bir araçtır." *Neue Zürcher Zeitung*, 9 Ekim 1990.

63 Bu eskilere dayanan gelenek otuzlarda Lange ve Taylor (*On the Economic Theory of Socialism*, Minneapolis, 1938) ve Abba Lerner ("Economic Theory and Socialist Economy", *Review of Economic Studies*, Ekim 1934 ve *The Economics of Control*, New York, 1944) ile başlamıştı. Daha yeni katkılarsa Alman sosyal demokratı Heimann, H.D. Dickinson, Maurice Dobb ve James E. Meade tarafından yapılmıştır.

64 A. Nove, *The Economics of Feasible Socialism*, s. 33-34.

çoğu sipariş üzerine imal edilir, yoksa dükkanlar şöyle bir kolaçan edildikten sonra hazır durumda satın alınmazlar. Üretimin kökeninde "rekabet" yoktur. Üretilen yegane mallar fiilen sipariş edilenlerdir. Fiyatlar rekabetin etkisiyle dalgalanmazlar. Çoğu parça zaten meta da değildir, montaj hattında biraraya getirilen araba parçaları gibi, teknik katsayılar uyarınca üretilirler. Gerçek fiyatları yoktur, bu yüzden de fiyat dalgalanmalarına uğramazlar.

Bu tarz malların büyük çoğunluğunun üretim maliyetleri piyasa fiyatlarıyla değil, "yaklaşık fiyatlar" ile hesaplanır. Büyük bir otomobil kombinasının şasi yapan bölümü şasilerinin maliyetini hesap ederken arz ve talep yasasına başvurmaz, zira bu ürünleri montaj hattına satmaz.[65] Daha önceki sayıda bir bitmiş araba satışından sonra, geçmişte yapılan ölçümü geleceğe izdüşürür sadece. Bu maliyet fiyatı hesabına şasi üretimine yatırılan sermaye üzerinden hiçbir faiz tahakkuk ettirilmez.

Bu durum daha genel bir soruna yol açar. Kapitalizm ile bir komuta ekonomisi" altındaki iktisadi hesaplamaların tam olmaması arasında içkin bir fark yoksa eğer, bu ikincisinin son yirmi yıl içinde gitgide artan işleyiş bozukluğunu nasıl açıklayacağız? İktisadi büyüme bakımından "komuta ekonomisi"nin *differentia specifica*'sı nedir?

Cevabımız bu kitap boyunca geliştirdiğimiz bürokrasi tahliliyle yakından bağlantılı. İktisadi niteliği, gelirinin kaynakları ve biçimleri nedeniyle, bürokrasi –ve dolaayısıyla denetlediği "komuta ekonomisi"– ileri bir kapitalist ekonomiye göre daha muhafazakar, daha az esnek, yeni meydan okumalara intibak bakımından daha az yetenekli ve değişen bir çevreye karşı daha az uyumludur –şiddetli kriz dönemleri ve bazı öncelikli sektörler haricinde. Milton Friedman'ın iddia ettiğinin aksine, zararlı olan şeyi haber veren sinyallerden onu mahrum bırakan serbest bir piyasanın yokluğu değildir. Gerçekte,

65 Üretim maliyetlerindeki büyük çaplı farklılıklar bitmiş ürünün kimi parçalarının bir taşerona verilmesine yol açabilir. Fakat teknik ve örgütsel nedenlerle, bu genel bir uygulama olamaz. Hiçbir fabrika arabaların taşeronlar tarafından üretilmesine izin vermez.

bilgiyi çarpıtmaya ya da iletmemeye yönelik otomatik bir eğilim bulunduğundan, varolan sinyallere çok yavaş tepki verir.

Bunların ötesinde, önemli bir karşılaştırmalı değerlendirme daha yapmamız gerekiyor. Kapitalist ekonomi ne denli tekelleşirse, tekeller (yalnızca özel iş dünyasındaki bürokrasiler değil, bizzat mali taykunlar da) de bir "komuta ekonomisi"nde hüküm sürene çok benzer biçimde iktisadi büyüme üzerinde o denli fren rolü oynarlar. David F. Noble şöyle belirtir:

> Yeni tekonolojilerle ilgili kararların tamamen iyice ölçüp biçilmiş, saçma sapan olmayan değerlendirmelere ve maliyet etkinliklerini tahmin etmek üzere rafine edilmiş analitik yöntemlere dayalı olarak verildiği iddiası olsa olsa iktisatçıların indirgemeci fantazileridir. Bu kârın bir güdü olmadığını söylemek değildir; kuşkusuz öyledir... Gerçekte, herhangi bir iktisadi modelden kayda değer ölçüde daha az derli toplu olan bu tür kararlar çoğunlukla önsezilere, inanca, egoya, zevke ve ilgiye dayandırılır. İktisadi malumat ne denli artsa da belirsiz ve şüpheli olarak kalır.
> Bu yalnızca alıcının yeni bir donanım almasını engellemez, aynı zamanda yeni bir teknolojinin iktisadi geçerliliğini nesnel olarak değerlendirmeye çalışan bağımsız araştırmacıyı da yanlış yöne sevkeder. Güvenilir veriler ya yoktur ya da ulaşılamaz durumdadır... Üstelik, şirketlerin işçi sendikaları (ücretler), rakipler (fiyatlar) ve devlet (mevzuat ve vergiler) karşısındaki konumlarını açığa çıkaracağı (ve de sakatlayacağı) korkusuyla malumatı sahiplenmede çıkarları vardır. Ve veriler düzgün bir şekilde sıralanıp bir çekmeceye koyulmaz. Farklı bütçelerle bölümler arasında dağıtılır ve hiçbiri bir diğerinin maliyetini bilmez. Buna ilaveten, varolan verilerin her iletişim biriminin eleştiriden yalıtabileceği ve firma içindeki konumunu arttırabileceği şekilde bir self-servis malumat olmadığına inanmak için de her türlü gerekçeye sahibiz."[66]

Tekrar edelim, hem "komuta ekonomisi" hem de gerçekte varolan kapitalizm bir benzemezlik olmaktan çok benzerlik sunan, büyümeyi optimize edememe beceriksizliği gösteriyorlar. Burada da "*tertium datur*" gerekliliğini hissettiriyor. Zira demokratik olarak planlanmış ve özyönetimli bir ekonomide, üreticiler rasyonel teknik ilerleme için fırsatları değerlendirme yolunda güçlü bir teşviğe sahip olacaklardır.

66 *Forces of Production*, New York, 1984, s. 217.

Emek zamanları ve dolayısıyla da boş zamanları veya "gerçek hayat" zamanları üretim zamanından tasarruflara endekslenecektir. Serbestçe seçilmiş tüketici temsilcilerinin yürüttükleri katı kalite kontrolü altında belli miktarda bir mal ve hizmet üretilir üretilmez "günü" tamamlayabileceklerdir. Yedi ya da sekiz saat çalışma yerine dört saatten sonra eve gidebilecekleri anlamına geliyorsa niçin bir grup işçi yeni bir tekniği test etmeyi reddetsin?

8. İktisadi Rasyonalite ve Toplumsal Rasyonalite

Önceki bölümde devreye soktuğumuz "rasyonel teknik ilerleme" terimi liberaller ve sosyalistler arasında tümden yeni bir tartışma alanı açar.

Liberaller –bazen örtük olarak, bazen sofistike matematik modeller temelinde– mikro ekonomik ve makro ekonomik rasyonalitenin uyuştuğunu kabul ederler. Bu sonuncusu, hesaplanabilir olduğu düşünüldüğü müddetçe, birincinin bir derneşiğine indirgenir. Ne var ki, gerçeklik bu varsayımı doğrulamaz –ve de sadece, neoliberallerin para olarak hesaplamaya çalıştıkları "dışsallıklar" nedeniyle değil.

Firma düzeyindeki azami etkinlik otomatik olarak tüm ekonomi düzeyindeki azami etkinlikle özdeş değildir.[67] Örneğin, kârlılığı arttırmak için işgücünde bir azaltmaya gitmek bin işletmeye 2 milyar dolar gibi bir kazanç sağlayabilir, ama aynı zamanda hasıla kaybı ve kasten çalışmaktan alıkonulmuş insanlara işsizlik tazminatı ödemeleri olarak topluluğa 4 milyar dolara malolabilir.[68]

Benzer bir kâr-zarar bilançosu altyapı, sağlık veya eğitime yönelik kamu harcamaları durumunda da görülebilir. Bireysel işletmeler (ve bireysel kapitalistler) için bu tür harcamalarda bir kısıntı bir yıl-

---

67 Ernst Fehr (*Ökonomische Theorie der Selbstverwaltung*, Frankfurt/Main, 1988) neoklasik tahlil aletleriyle işçilerin özyönetimindeki işletmelerin kapitalistlerin yönetimindekilerden daha etkin olacağını kanıtlamaya çalıştı. Benzer bir tez Yaroslav Vanek tarafından da savunulmuştur.

da 10 milyar dolar vergi tasarrufu demektir. Reagan ve Bush yönetimi altındaki ABD ekonomisinin, tüm bu tutarın otomatik olarak yatırıma gideceği ve bir çarpan etkisiyle cari üretimi yılda 20 milyar dolar ya da beş yılık bir dönemde 100 milyar dolar arttıracağı varsayımının yanlış olduğunu kanıtladığını naif "arz yanı iktisatçıları"na bildirelim.

Bununla birlikte, hepsi de kamu harcamalarının düşük düzeyine bağlı olan, yüksek taşımacılık maliyetlerini köprü ve yolların yetersiz bakımıyla, çıktı ve ihracattaki kaybı düşük eğitim standartları, hastalık yüzünden işe gelmeme ve kazalarla hesaplayacak olursak ve beş yıl zarfında 150 milyar dolarlık bir toplam zarara ulaşırsak, o zaman bir kez daha ortaya çıkar ki, "optimizasyon" mikro ekonomik ve makro ekonomik açılardan aynı değildir. Bireysel firmalar için yüksek kârlar bir bütün ekonomi için uğranılan daha büyük zararlarla fazlasıyla götürülür.

Kuşkusuz, iktisadi ölçütler farklı sosyal sistemlerin karşılaştırmalı rasyonalitesini tam olarak değerlendirebilmek için kendi başlarına yeterli değildir. Tahlile aynı zamanda makro sosyal rasyonalite (optimizasyon) kavramını da katmamız gerekir.

İktisadi etkinlik insan çabasının tüm ve tek amacı değildir. İnsan refahının, insani ihtiyaç ve arzuların tatmini için bir *araçtır*, başka bir şey değil. Eğer daha fazla iktisadi etkinlik arayışı bu emellerle çatışmaya girerse, kitlesel ölümlere ya da hatta bir nükleer savaşa yol açarsa, milyonlarca insanın fiziksel ve zihinsel sağlığını sakatlarsa, erkekler ve kadınların içinde yaşadıkları çevreyi tehdit ederse, o zaman bu nedenlerden ötürü sınırlanmalıdır. Mikro ekonomik rasyonalite makro sosyal optimizasyona tümüyle tabi olmalıdır.[69]

---

68 Liberal Alman haftalık dergisi *Die Zeit* Almanya'daki iki milyon işsizin devlete maliyetinin yılda 60 milyar DM (40 milyar dolar) tuttuğunu hesapladı: 27.3 milyar DM işsizlik tazminatı, 31.4 milyar DM da gelir kaybı olarak ya da işsiz kişi başına toplam 3,000 DM. Üstelik, eğer bu iki milyon kişi piyasa ekonomisinin dışında yeniden ağaçlandırma işinde, belediye konut yapımında, kirlilik kontrolünde, vb. çalıştırılsalardı, hiçbir "negatif rekabet etkisi" yaratmaksızın, milli hasılayı yılda en az 120 milyar DM arttırırlardı. Huzursuzluk ve düşük yaşam standartı gibi insani bedeli bir tarafa, işsizlik makro ekonomik bakımdan tam bir etkinsizliktir.

Bazıları bu tür hesaplamalar yapılabilmesini yalnızca piyasa fiyatları ve kâr güdüsünün baskısı altındaki piyasanın yapabileceğini ileri sürdüler. Bunlar şöyle diyorlardı: bırakın çevreyi kirleten firmalar çevreyi kirletmeleri nedeniyle yüksek vergiler veya cezalar ödesinler, o zaman alternatif teknolojiler bulurlar.

Fakat bu tür bir argüman kapitalizmin savunucularına toslar. Vergi ve cezaların her zaman engelleyici bir etkisi yoktur. Varolan teknolojiler onların eski yatırımlarını amorti etmelerine izin verdiği müddetçe ve hukuk servisleri ceza ve vergilerin yükünü sınırlandıracak bin türlü yol buldukları ölçüde kirletenler kirletmeye devam ederler (belki eskisinden daha az olarak, ama yine de). Öte yandan, özellikle uzunca bir dönem zarfında kirlenmenin ve çevre üzerindeki tehditin etkilerini kesin biçimde ölçmek imkansızdır. Hiçbir insani acı ve sağlık kaybı basitçe beklenen gelirlerde bir azaltma terimleriyle ifade edilemez.

Tüm bu alanlarda, değer yargıları ve öncelikler skalaları oyunun içindedirler. Burjuva ideolojisi "ulusal savunma" veya özel mülkiyetin polisçe korunmasının bir "mutlak değer"[70] olduğunu sorgusuz kabul ettiğinden, toplumun da tüm çocukları için yüksek eğitim standartları ya da tüm üyeleri için yüksek sağlık düzeylerini okulların ve hastahanelerin maliyetinden ya da öğretmenlerin ve tıbbi personelin aylıklarından bağımsız bir mutlak değer olarak düşünmeye tam hakkı vardır.

Vergiler ve cezalar sonuçta müsadere etme yeteneğine sahipse ancak, çevreye daha fazla zarar vermenin önlenmesinde etkili araçlar olarak addedilebilir. Fakat bu durumda da, "serbest teşebbüs"ün savunucularının haykırışları, sanki bazı teknolojilerin kullanımına düpedüz yasak getirilmişcesine feverana dönüşür.

Bir kez iktisadi etkinlik sorununu kendi boyutlarına indirdiğimizde, mikro ekonomik rasyonaliteyi makro ekonomik optimizas-

---

69 Makro sosyal rasyonalite veya optimizasyondan hiç bahsetmemekle beraber, André Gorz da *Critique of Economic Reason* adlı kitabında tamı tamına aynı çizgide görüşler ileri sürer.

70 Von Mises, *Bureaucracy*, s.46, 50 ve dev.

yonla birleştirme ihtiyacı da genelleşmiş piyasa ekonomisinden çok demokratik planlamanın lehine görüş bildirir. Bununla ilgili örneğimizi Bölüm 3'te ortaya koymuştuk.

Şurasını bir kez daha vurgulayalım ki, kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemi boyunca kalıcılığını koruyacak olan piyasa mekanizmalarının hızlı bir kaldırılmasını önermiyoruz. Bizim çözümümüz üretim maliyetlerinin istikrarlı bir para ve arz ve talep yasasının işleyişiyle düzeltilen bir tüketim malları –bedava dağıtılanlar hariç– fiyatları sistemi aracılığıyla tam bir ölçümünü içerir. Bu öneri ile genelleşmiş piyasa ekonomisi (üretim araçlarının özel mülkiyetine dayalı veya değil) arasındaki fark ekonomi ve bir bütün olarak toplumun uzun vadeli dinamiğinde yatar. Kıt kaynakların kilit tahsisi –diyelim toplamın yüzde 50'si ila 75'i– demokratik ve *a priori* olarak bizzat halk kitleleri tarafından belirlenecek ve gerçekte büyük banka hesaplarının yönetimindeki piyasa dalgalanmalarının kaprislerine terkedilmeyecektir.

İnsan haklarının sağlamlaştırılması ve genişletilmesine karşıt olarak despotizme karşı ileri sürülen neo-liberal argümanlar gerçekten mikro ekonomik etkinlikle ilgili dogmatik iddialarıyla doğrulanamaz. Mikro ekonomik özel kâr maksimizasyonu arayışında inkar edilemez ve artan bir *toplumsal adaletsizlik* ögesi vardır. Öyle ki, çokuluslu Philips yakınlarda yaptığı gibi 40,000 ücretliyi işten atmaya karar verdiğinde işçileri "emek piyasasına göre fiyat belirledikleri" gerekçesiyle cezalandırmaz. Philips'in ücret maliyetinin yüzde 10 veya 20 "daha yüksek" olduğunu kabul etsek bile, bu bilgisayar üretimindeki toplam maliyetlerin içinde öyle küçük bir paya sahiptir ki, "daha kabul edilebilir" bir düzeye indirilmeleri bile Philips bilgisayarlarının maliyetini ancak yüzde 2.5-5 kısabilir. Bilgisayar üretiminde katlanılan zararlar bu mütevazı farktan çok daha büyüktür.

İşin gerçeği işten çıkarmaların yanlış yatırım kararları, yanlış tasarlanmış üretim modelleri ve piyasa davranışının yanlış öngörülmesinden kaynaklandığıdır. Tüm bu kusurların sorumlusu sadece ve sadece işletme yönetimidir. Ama alınmasına hiçbir şekilde katılmadıkları kararların ceremesini 40,000 kişi çeker.

Bu tür örnekler kâra yönelik kapitalist üretimin işleyişinden kay-

naklanan genel iktisadi ve toplumsal kriz görüngülerindendir. Sistemin bir bütün olarak artan ölçüde sorgulanmasına yol açar ve dönemsel olarak kitlesel tepkilere ve geniş ölçekli başkaldırılara sebep olur. Max Weber teknolojik tahditlerin bu tür başkaldırıları imkansız kıldığını ileri sürse de, yirminci yüzyılın tarihi bunun tersini kanıtlar.

Kendi paylarına, neo-klasik muhafazakarlar da her ne pahasına ve bir numaralı öncelik olarak kâr güdüsünün ve özel mülkiyetin savunulması ile sivil özgürlükler ve insan haklarının genişletilmesi ya da hatta korunması arasında açık bir çelişkiyle karşı karşıya kalırlar. Biraz silkelendiğinde, argümanın sıkleti şaşmaz bir şekilde "iktisadi etkinlik"ten ve insan haklarının engellenmesinden yana kayar.

Von Hayek örneğinde, bu gericiliğe dönüş gerçekten patetik bir görünüm arzeder. Yalnızca genel oyun kısıtlanmasını savunmakla kalmaz, aynı zamanda Din, Aile ve Geleneksel Otorite'ye bir geri dönüşü de umut eder.[71] Tekerlek bir tam dönüş yapmıştır. Muhafazakar neo-liberaller *ancien régime*'in meşru varisleri ya da onun Vichy tarzı parodisi, klasik liberalizmin savunduğu tarihsel davaların açık düşmanları haline gelmişlerdir. Onlar olmaksızın Geleneksel Otoritelerin ve değerlerinin toplum üzerine dayatılamayacağı burjuva devlet bürokasisinin *de facto* savunucuları olmuşlardır.

Gerici bir toplumsal düzenin sacayaklarında aynı toplumsal-tarihsel krizler aynı ideolojik refleksleri doğurur. Fakat Stalinizmin karabasanından sonra bile, sosyalistler yine geleneksel olarak nasıl davranıyorlarsa öyle davranabilirler (birçokları zaten hep böyle hareket etmişlerdi): mikro ekonomik etkinlik fetişlerine feda edilmelerini reddettikleri insan haklarının en yaman, en kararlı savunucuları olarak.

Sadece bir avuç Batılı sözde liberal tarafından değil, sosyal-

---

71 F.A. von Hayek, Law, *Legislation and Liberty*, Chicago, 1979, cilt 3, s. 112-13. Bruno Coppieters ("La critique de l'utopie dans la théorie politique de Friedrich August von Hayek", *Tijdschrift voor de Studie van de Verlidrting*, Özgür Üniversite, Brüksel), kendisinin bunu kabul etmemesine rağmen, Hayek'in genel oy ve çoğunluk yönetimine karşı saldırılarındaki otoriter karakteri doğru olarak vurgular. Hayek'in geleneksel değerleri savunması için bkz. *The Fatal Conceit*, s. 136-37, 157.

demokratlarca da alkışlanan, eski Sovyetler Birliği'ndeki tam tekmil bir piyasalaşmanın savunucuları şunu ilan ediyorlar: perestroyka yolundan şaşmamak için fazla glasnosttan kaçın.[72] Önümüzdeki yıllardaki gerçek seçim "komuta ekonomisi" ile piyasa arasında değil, burada yapılacaktır.

9. Kendi Kendini İdare ve Özyönetime Giden Yoldaki Engeller

Devlet ile bürokrasinin ve kıtlık ile meta üretiminin sönümlenmesi kolay bir süreç değildir. Gerçekten, sosyalizmin kurulması kolay bir süreç değildir –eğer böyle olsaydı, uzun bir süredir zaten varolurdu. Bahsettiğimiz belli bir kurumlar kümesinin, onları destekleyen toplumsal yaşam ve düşünce şekillerinin, belli bazı bireysel, grup ve kolektif davranış güdülerinin kademeli bir ortadan kalkışıdır. Tüm bunlar binlerce değilse de, yüzlerce yıldır bizimle olmuşlardır, hiçbir şekilde her zaman varolmamışlardır. Bu yüzden, her ne kadar sönümlenmeleri zor olsa da, türlerin tarihinde ampirik olarak kendini gösterdiği gibi, "insan doğası" ile uyumsuz değildir.

En önemli engel bir mite veya önyargıya değil, gerçek bir soruna tekabül eder. Teknolojik ve örgütsel gelişmenin bugünkü düzeyinde, uzman bilgisi uzmanların bilgisidir ve bu "özel insan grupları" uzun bir süre boyunca da varolacaktır. Bunları ortadan kaldırmak nüfusun geniş kitlelerinin zenginliği ve refahında feci bir gerilemeye yol açar. Dolayısıyla, cari tüketim veya refah ile uzmanların göreli gücü arasında belli bir "değiş tokuş" gelecekte de bir süre varolacaktır. Sorun kültür ve becerinin genel düzeyinin yükseltilmesine indirgenemez. Sağlık sektöründe çalışan herkes onsekiz veya yirmi yaşına kadar öğrenim görse bile, hâlâ ameliyat yapabilecek duruma gelemez. Bir başka deyişle, toplumsal işbölümü basitçe "lağvedilemez"; sadece kademeli olarak sönümlenebilir.

Schumpeter'in zamanından beri sosyal güvenlik bu konuda bir

72 Bkz J.-M. Chauvier'nin röportajı, "La perestroika 'new look' en quête d'un pouvoir fort", *Le Monde Diplomatique*, Kasım 1990.

örnek olarak verilegelmiştir. Hem Doğu hem de Batı'da refah devletinin gelişmesi emekli aylıkları, annelik izni veya sakatlık yardımları gibi konulardaki mevzuatın karmaşıklığını arttırdı ve bunun sonucunda birçok durumda düzinelerce farklı kural ve düzenlemenin uygulanması söz konusu oldu. Hiçbir bireyin kendisini ezmek değil korumak için oluşturulan girift ağı yarmayı umut edemeyeceği söylendi. Bu bakımdan gerek devlet veya para-devlet organlarının gerekse sivil örgütlerin uzmanlarına –yani bürokratlarına– dayanmak zorundayız.[73]

Bu gerçek bir engeldir. Fakat çağdaş toplumdaki üç trendle kısmen etkisi azaltılır. İlk olarak, bir yanda güç ilişkileri ve iktidarın devri ile diğer yanda uzmanlaşmış bilgiyi gerektiren *iktidarın eklemlenmesi* arasında dikkatli bir ayrım yapmamız gerekmektedir. Toplumsal emeğin (kullanılabilir kaynakların) sağlık ve sosyal güvenliğe tahsisiyle ilgili kararların alınması yurttaşlar kitlesinin ayrıcalığında olmalıdır ve bu mümkündür. Bunlar sadece ve sadece hükümetlere ve devlet bürokrasilerine, Büyük İş Çevrelerine veya "piyasa"ya bırakılmışsa eğer bürokratik yabancılaşma söz konusudur. Fakat ameliyat yapma kapasitesinin halk kitlesinden alındığını ve "bir cerrahlar azınlığı"nın ellerinde yoğunlaştığını ciddi biçimde iddia edemeyiz. Bu genel olarak bilime karşı kaba bir önyargı olurdu -her ne kadar hastanın tüm tıbbi malumata ulaşma hakkını da kuşkusuz dikkate almamız gerekse de.

İkinci olarak, bilimsel bilginin ve diğer uzmanlık bilgisinin büyük çaplı çeşitlenmesi uzmanların iktidarını güçlendirmek bir yana, onu sınırlar. İktidar her zaman toplumsal iktidardır, bazı insanların diğerleri üzerindeki iktidarı. Bir cerrahın hastası üzerinde iktidarı vardır. Fakat bir enerji uzmanının da cerrahın üzerinde iktidarı vardır ve sırasıyla bir mimarın ya da bir şehir planlamacısının da enerji uzmanı üzerinde iktidarı vardır. Gıda standartları kontrolörlerinin bunların tümü üzerinde iktidarı vardır. Ne var ki, uzmanlık bilgisi arttığı ve daha fazla sayıda insana yayıldığı ve bir bütün olarak toplum egemen bir biçimde cerrahların, enerji uzmanlarının, şehir planlama-

73 Krş. Kamenka, *Bureaucracy*, Oxford, 1989, s. 74-75.

cılarının, gıda kontrolörlerinin, vesaire emrine ne kadar kaynağın verileceğine karar verdiği ölçüde tüm bu iktidarların herbiri büzülecektir. Bu kararlar gitgide daha fazla tam toplumsallaştıkça, bürokratik iktidar da artmak yerine azalacaktır.

Üçüncü olarak, eğer koruma aslen parasal olmayan, piyasa dışı mekanizmalara dayandırılırsa, sosyal güvenlik konularında özel biçimde bilgiye erişme yönündeki trend de önemli ölçüde daralabilecektir. Emeklilerin, hamile kadınların, sakatların ya da üniversite öğrencilerinin tüketim düzeyleri bazı mal ve hizmetlere bedava ulaşma imkanı aracılığıyla toplumsal olarak garanti edildiği zaman, her bireysel durumun karmaşık bir şekilde düzenlenmesi ihtiyacı da keskin biçimde azalacaktır.

Toplumsal hayatın karmaşıklığı kendi kendini idare etme yolunda daha ciddi sorunlar da ortaya koymuştur. Emeğin nesnel toplumsallaşması ile toplumsal hayatın temel düzeylerinde artan işbirliği trendleri çelişmektedir. Arabulucu mekanizmaları kaçınılmaz kılan birbirine paralel merkezileşme ve ademi merkezileşme eğilimleri söz konusudur.

Sesten hızlı bir jet uçağında 500,000 ayrı dizayn gerektiren 500,000 parça vardır. Erişilebilir azami bilgi temelinde, nihai ürünün üretiminde kelimenin en geniş anlamında birbiriyle işbirliği eden onbinlerce işçinin bulunması gayet mümkündür. Fabrika, büro veya entegre grup düzeyinde, bilinçli işbirliğinin tümüyle, teknik tahditlerden çok artı-emeği çekip çıkarmaya yönelik bir mantığa sahip hiyerarşik sistemlerin yerine geçmesi de aynı derecede mümkündür.

Bununla birlikte, tüm bu dizaynları ve parçaları biraraya getirme işinin de sürekli aracılık yapan organlar gerektirdiği bir gerçektir. Bunun tümüyle yeni bir teknolojinin doğuşundan önce muhtemelen sönümlenmeyecek bir toplumsal işbölümü biçimini temsil eden tam zamanlı bir iş olarak kalmayacağını hayal etmek zor. Ve bu tür profesyonel aracıların halk üzerinde belli bir iktidarı korumaları büyük ihtimal olmasa da, en azından mümkündür.

Üretim alanında doğru olan aynı zamanda dağıtım, taşımacılık, telekomünikasyon, kültür, sağlık, vesaire için de geçerlidir. Hastalar ile tıbbi personel arasında hiçbir aracıya ihtiyaç duyulmaması için

hastahanelerin çok küçük ve mahalli koşullara uydurulmuş olması mı gerekir? En son aksamla donatılmış etkin bir hastahanenin asgari ölçeği en azından öngörülebilir bir gelecek için idari personelin bir zorunluluk olarak kalacağını gösteriyor. Hiçkimse hastahaneye elini kolunu sallayarak girip canı istediği bir yatağa yatamaz. Ve bu yüzden aracıların halk üzerinde belli bir iktidarları olacaktır, ki bu da bazı kötüye kullanma durumlarının kaynağı olmaya devam edecektir.

En rahatsız edici olanı, devletin sönümlenmesi sürecinde süregidecek olan çatışmalardır: toplum, birey ve grup çıkarları arasındaki çatışmalar; yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası çıkarlar arasındaki çatışmalar; farklı cinslerin çıkarları arasındaki; yaş grubu çıkarları arasındaki; çoğunluktaki ve azınlıktaki kavimlerin çıkarları arasındaki çatışmalar, vb. Marksistler –Marx, Engels ve Lenin'den başlayarak– hiçbir zaman sınıfsız, sosyalist bir toplumun tüm insanlar arasında mükemmel bir harmoni yaratacağı şeklindeki kiliastik tezi öne sürmediler. Uzak geçmişten ve geleceğe yönelik açıkça ele geçirilebilir trendlerden elde edilen bir çok kanıt temelinde, basitçe, ciddi çatışmaların dahi çözüm bulmak için herhangi bir "özel aygıt", herhangi bir devlet veya bürokrasiye ihtiyaç göstermediğini ileri sürdüler. Hiçbir şekilde baskı üzerinde uzmanlaşmamış toplumsal gruplar – okullar, "genişletilmiş aile" cemaatleri, mahalle komşuluğu, işyeri meclisleri, üreticiler/tüketiciler toplantıları, vb.– bu çatışmalara herhangi bir dış "yardım"a ihtiyaç göstermeden çözüm arayacaktır.[74]

Bu tür prosedürlerin yeni bürokrasilere ve baskı aygıtlarına olmasa bile, geçiş sürecinde büyük bir keyfilik ve adaletsizlik tehlikesine yol açacağı düşünülebilir. Norberto Babbio'nun doğrudan demokrasiye yönelttiği eleştiri ile güçlü bir şekilde "insanların hükümranlığına karşı yasanın hükümranlığı"nı savunmasındaki canalıcı fi-

74 Buradaki asıl önemli nokta, bu çatışmaların, eğer yardımcı ve terapi edici bir tarzda ele alınırlarsa, infilak edici niteliklerini kademeli olarak kaybedecek ve hiçbir şekilde savaşlar, iç savaşlar, kitlelerin hapse atılması, işkence veya geniş ölçekli baskı gibi toplumsal felaketlere yol açmayacak olmalarıdır. Çatışmaları çözmeye girişen insanların baskı yapmakta bir çıkarları olmayacaktır -tam tersine, çıkarları çatışmanın derece derece sönümlenmesindedir.

kir budur.[75] Burada kuşkuya yer bırakmayacak bir gerçek payı vardır.

Genel oy örneğinde olduğu gibi, faşist, askeri, Stalinist ve post-Stalinist diktatörlüklerin uzun, travmatik deneyimi de tüm sosyalistlere, keyfi adaletin -yani adaletsizliğin- tehlikeleri en azından sınırlanmak isteniyorsa, yazılı kanunların bir zorunluluk olduğunu öğretti. Bu durum kapitalizm sonrası toplumlarda işçiler ve köylüleri aydınlar ve bürokratlardan daha fazla tehdit ediyor.[76] Devrimci Marksistler bu noktayı vurgulamak için kapitalizm sonrası toplumlardaki cari devrimleri beklememişlerdir.[77]

Bununla birlikte, sorunun tümüyle formel bir şekilde tanımlanması -Bobbio'nun Weber ve eski liberal filozofların geleneğini izleyerek önerdiği gibi- keyfiliğin ve adaletsizliğin kaynakları ve çapını azaltmaya yardımcı olmuyor.[78] "Yasanın hükümranlığı"nı "insanların hükümranlığı"na karşı getirmek, bu sonuncusu despotların hükümranlığı anlamında yorumlansa dahi gerçekten geçerli olmayan fetişleştirici bir düşünce örneğidir.[79] Kanunları yazan ve uygulayanların basitçe hukuk prosedürleri tarafından programlanmış makinalar de-

---

75 N. Bobbio, "The Future of Democracy", Telos, Kış, 1984. Aynı zamanda bkz. *Liberalism and Democracy*, Londra, 1990.

76 En trajik örneklerden biri Stalin zamanındaki kazniklerdir -yüzbinlerce kadın ve erkek bir tek kararnameyle, kendilerini savunma hakları dahi olmaksızın, yıllarca ağır çalışmaya mahkum edilmişlerdir. İthamlar genel olarak doktorun işçinin evine çağrıldığı ama gelmediği günler için belgesiz hastalık izni kullanımını da içeren işe devamsızlıkla ilgiliydi.

77 Dördüncü Enternasyonal'in Onikinci Kongresi tarafından kabul edilen *Sosyalist Demokrasi ve Proletarya Diktatörlüğü* adlı belgeye bakınız.

78 "Hukuk devleti" (*Rechtsstaat*) kavramının ilginç bir eleştirel irdelenmesi için İsviçreli sosyal-demokrat anayasa hukuku profesörü Andreas Auer'in şu makalesine bakınız: "L'Etat de droit: sens et non-sens d'un concept prétentieux", *Plaidoyer*, Nisan 1990.

79 Nazilerin Yahudilere eziyetinin sözde Nürnberg Yasaları ile başladığı ve demokratik biçimde seçilmiş parlamentoların gayri adil, baskıcı ve ırkçı mevzuatlar çıkartmaya elverişli olduklarını kanıtladıkları unutulmamalıdır. Adalet sistemine gelince, Nisan 1941'de tüm önde gelen Alman hukukçularının ve kamu savcılarının bir toplantısında Nazilerin zihinsel bakımdan hastaların kitle halinde katlini ("Aktion T-4") yasal kılma ve aile üyelerinin muhtemelen yetmiş bin insanı ortadan kaldıran bu cinayetlerin uygulayıcılarını mahkemeye verme girişimlerini engelleme kararı alınmıştı. Bkz. *Die Zeit*, 26 Ekim 1990.

ğil, özgül toplumsal koşullar ve maddi çıkarlara bağlı etten kemikten insanlar olduğu olgusunu –örneğin ABD tarihinde çok iyi belgeleri bulunan– gözden kaçırıyor.[80]

"İnsanların hükümranlığı"ndan ayrı yegane "yasa hükümranlığı" robotların uygulayacağı bir adalet olacaktır. Bunun radikal olarak daha iyi mi yoksa daha kötü mü olacağı cevabı belli olmayan bir sorudur, ama her halükarda öngörülebilir bir gelecek için söz konusu değildir. Bu arada, burjuva demokrasisi koşullarındaki "yasanın hükümranlığı"na rağmen, sayısız pervasızca gayri adil hüküm örneği zikretmek de mümkündür. Weimar Cumhuriyeti'ndeki yargıçların işçi ya da sol kanat önderlerin katillerini nasıl sistematik biçimde düşük cezalara çarptırdıkları veya serbest bıraktıkları bunlardan biridir. Bir diğeri, İtalya'da Bologna bombalama olayından sorumlu aşırı sağcıların skandal yaratan serbest bırakılmalarıdır.[81]

İnsanlar gayri adil yargıçlarca temsil edilen, gayri adil buldukları kanunlara karşı kendilerini belli bir etkinlikle savunabilecekleri maddi imkanlara sahip olmalıdırlar. Dolayısıyla, herkes için asgari bir adalet eşitliği getiren "yasanın hükümranlığı" avukat bulundurmada eşitlik, bir norm olarak jüri tarafından yargılanma ve bir seçilmiş (ve seçimle görevden alınmış) yargıçlar sistemiyle desteklenmelidir. Kuramsal olarak bu bile adaletsizlik durumlarına veya muhafazakarların "avamın hükümranlığı" olarak adlandırdıkları şeye yol açar. Fakat her halükarda, burada "yasanın hükümranlığı" ile "in-

---

80 ABD'deki gerici mevzuat işçilerin kendilerini normal sendikal faaliyetler yoluyla savunma yeteneklerini katı biçimde kısıtlıyor. Bkz. Christopher L. Tomlins, *The State and the Unions*, Cambridge, 1985. *Economist* dergisi (10 Kasım 1990) şöyle belirtiyor: "Çoğu İtalyan ifşaatları endişe verici buluyor. 1956'da Gladio'yu kurduğu bilinen İtalyan gizli servisinin başkanı Giovanni di Lorenzo'nun daha sonra bir darbe planladığından şüphe edilmişti".

81 İtalyan savcılığınca üzeri örtülen "devlet destekli cinayetler" ile ilgili artan bir literatür vardır. Diğerleri arasında bkz. Edgardo Pellegrini, *Gli Ermellini da Guardia: Magistratura e Repressione in Italia 1968-1973*, Roma, 1973. Bu kitabın yazımının sonuna geldiğimizde Gladio skandalı patlak verdi. Görüldüğü kadarıyla, NATO'nun kurulmasından bu yana, işçi sınıfına karşı yasadışı faaliyetler yürütmek üzere sağcı teröristler ile NATO subaylarının elele çalıştıkları gizli bir şebeke vardır. (Bkz. *Panorama*, 4 Kasım 1990) Bu tüm Batı Avrupa'ya yayılmıştı ve belki de Yunan albaylar darbesinin yapılmasında da araç olarak kullanılmıştı.

sanların hükümranlığı"nın bir bileşimi vardır, bunların bir ayrılığı değil.

Bir kez yazılı hukuka, doğrudan demokrasiye, çoğulculuğa ve kamu denetimine bağlanmış kendi kendini idare sistemi bize keyfilik ve adaletsizlikte niteliksel bir azalma –büsbütün yokolmaları için değil, zira bu ütopik olurdu– için zemin oluşturacak gibi gözüküyor. Fakat bu, maddi, toplumsal çıkar çatışmalarının oldukları gibi kabul edilmesini ve adalet yönetiminin büyük çatışmalardan –yani, temel toplumsal düzenin korunmasından– kaçınma ihtiyacına tabi kılınmamasını gerektirir. Hoşgörü ve mutabakat adına, kendisine karşı başkaldıran varolan düzenin kurbanlarına gitgide daha çok hoşgörüsüz olmak son derece kolaydır.[82]

Sovyetler Birliği'nde de neo-liberaller kinizme varan benzer bir hoşgörüsüzlüğü benimsemişlerdir. Örneğin Efrim Çerniak Fransız Jakobenlerinin kölecilik karşısındaki tutumlarıyla ilgili şöyle yazıyor: "Tarihsel bir simanın niteliklerini dönemin özgül özelliklerinden tecrit edilmiş bir halde yargılamaya izin vermeyen tarihselciliğin ilkelerine başvurmak zorunludur. Yirminci yüzyıl ölçütleriyle kabul edilemez olsa da, köleciliğin savunulması onyedi ve onsekizinci yüzyıllardaki insanlar için öyle değildi."[83] Hangi insanlarmış, bilmek isterdik doğrusu. Köleler de köle sahipleri ve onların özürcüleri kadar "insan" değiller miydi?

Onlar köleciliğe karşı isyan etmemişler miydi? Toussaint L'Ouverture de tıpkı köleciliğin savunucusu Robespierre gibi onsekizinci yüzyılın tarihinin bir parçası değil miydi? İsyan etmekte haksız mıydı? Ya kölecilik kurumunu güçlü biçimde mahkum eden Condorcet neciydi? Gerçekte Stalinistlerden devralınmış "nesnel gereklilikler" ve "nesnel imkanlar" adına bu pek kibar neo-liberaller gayet hoşgörü-

---

82 Almanya'nın yeniden birleşmesiyle ilgili yeni tartışmalarda, hem Doğu hem de Batı'daki burjuva politikacılar "mülkiyet hakkı"nın muhtemel bir antlaşmada muhakkak yer alması, buna mukabil "çalışma hakkı"nın (daha doğrusu, işsizliğin baskısı olmaksızın garantili bir gelire sahip olma hakkı demeliydik) dışarıda bırakılması hususunda ısrar etmişlerdir.

83 E. Cherniak, "La Grande Révolution française: l'année 1794", *Sciences Sociales* (Moskova), No. 2, 1990, s. 83.

süz bir şekilde, muzaffer burjuvaziyle olan mutabakatı koparan herkesi tarihin dışına atmaya yelteniyorlar.

10. En İyiyi Arama İyiye Ulaşmada Bir Engel Midir?

Doğu Avrupa'da Stalinist ve neo-Stalinist rejimlerin çöküşünden bu yana, çok sayıdaki muhafazakar, liberal ve hatta sosyal-demokratın birçoğu Marksizmin tehlikeli bir şekilde kiliastik bir itkiye sahip olduğunu öne süren eski nakaratı devraldı. Kuşkusuz, Stalin gibi kinik realpolitikacıların bir "ütopya" gerçekleştirme arzusunun güdümünde oldukları düşüncesinde grotesk bir yan vardır. Fakat, diye devam eder akıl yürütme, bir "mükemmel dünya", "yeryüzü cenneti", "insan ile doğanın, birey ile toplumun tam bir uyuşması"nı yaratmaya yönelik ütopik tutku, bilahare devlet despotizminin korkunçluklarına yol açacak olan araçların seçiminde muhtemelen bir acımasızlık esinler. Bu şekilde, bir yanda yalnızca Lenin ve Bolşevikler değil, hatta Marx ve tüm sosyalistler ile diğer yanda SSCB, Çin, Doğu Avrupa ve hatta Pol Pot'un Kampuçya'sı arasında doğrudan bir hat çekilir.

Aslına bakacak olursak, bu akıl yürütme çizgisi basitçe hedefini şaşırmıştır. Burada Marx'ın düşünce ve yazılarının ve klasik sosyalizmin teori ve pratiklerinin eğer bilinçli bir tahrifatı yoksa, kaba bir yanlış anlaşılması söz konusudur.

Marksizmde kiliazm veya "laikleşmiş din" unsuru yoktur. İnsan ile doğayı, birey ile topluluğu tamamen uyumlulaştırma gibi çocukça düş söz konusu değildir. Toplumsal çatışmalar ve çelişkilerin tümüyle yok olacağı şeklinde bir öngörü yoktur. Bu tür ütopyaları zorla halka dayatma gibi bir proje yoktur. Marksizm hiçbir şekilde araçamaç diyalektiğine körü körüne bağlı değildir.[84] Ve bu kitabın kilit teması da Marksist sosyalizmin asıl özünün emekçilerin *kendi kendilerini* özgürleştirmeleridir, yoksa "insanları kendi iradelerine karşı mutlu kılmak" değil.

Marksistlerin iddia ettiği, insan eylemi ile doğa arasındaki, kör

egoizm ile topluluğun genel ihtiyaçları arasındaki çatışmaları *muazzam ölçüde* azaltmanın hem mümkün hem de zorunlu olduğudur. Fakat bugün türlerimizin kendilerini koruması, düpedüz fiziksel hayatta kalma gibi nedenlerle bunun acil bir buyruk olduğunu artan sayıda sosyalist olmayan kişi de görüyor.

"Marksizm=ütopyacılık=Stalinizm ve serfliğe giden yol" şeklindeki denklem sadece sapkın bir ideolojik kurgu olmadığı ölçüde, sosyalist kuram ve eylemle ve bunların ilerici politika açısından sonuçlarıyla ilgili bir dizi gerçek soru da sorar. Sınıfsız ve devletsiz bir devlet kurmak ütopik bir proje değil midir? Buna hasredilen enerjinin, en azından Batı'da varolduğu şekliyle, varolan "açık" toplumun kademeli reformuna harcanması daha iyi değil midir? Ulaşılabilecek olan reformlar için mücadele ile farklı bir toplum "nihai amacının" peşinde koşma arasında temel bir çelişki yok mudur? Yönetici sınıflar ve devlete yöneltilen sistematik suçlamalar ve "sert" meydan okumalar onların hemen ulaşılabilir reformlara direnç göstermelerini körükleyip şiddetli misillemelere girişmelerini kışkırtmıyor mu? Bu da, yalnızca veri bir toplumsal değerler kümesi etrafındaki mutabakat temelinde işleyebilecek olan siyasi demokrasi kurumlarının nesnel olarak altını oymuyor mu?

Marksçı sosyalizme karşı yöneltilen ütopyacılık suçlaması bizzat "ütopya" teriminin kısıtlayıcı bir tanımını içeriyor –bu da bizi tarihin materyalist yorumunun tam da içine götürüyor.[85] Eğer "ütopik" mümkün olmayan veya gerçekleşştirilemez anlamında tanımlanırsa, o zaman açıktır ki ütopik olan için *siyasi olarak* mücadele etmek bir zaman ve çaba israfıdır –her ne kadar bunun hâlâ ahlaki bir anlamı ve hatta bu gerçekliği daha iyi anlamanın aracı olsa da.

Fakat "mümkün" ve "mümkün olmayan", "gerçek ve gerçek dışı" arasında mutlak bir karşıtlık kuran bu formalist, mekanik ve diyalektik olmayan tanımdan kurtulur kurtulmaz "ütopya"nın içeriği de

84 Krş. K. Marx: "Haklı gösterilemez araçlara ihtiyaç duyan bir amaç haklı gösterilebilir bir amaç değildir", 'Debates on Freedom of Press', Marx ve Engels, *Collected Works*, cilt 1, Londra, 1975, s. 164 içinde.

85 Örneğin bkz. Hand, Jung ve Braun (der.), *Utopien: Die Möglichkeit des Unmöglichen*, Zürih, 1989.

değişir. Lenin her zaman ve özellikle de *Ne Yapmalı?*'da, hayal henüz varolmayan, ama belli koşullar altında gerçekleşebilecek olanla ilgili olduğu ölçüde, gerçekten yalnızca "hayal etme ihtiyacı"na değil, "hayal etme hakkı"na da dikkat çekmiştir.[86] Bu hayallerin "gerçeğe dönüşmesi"ni sağlamak hem maddi önkoşulların hem de insan çabasının, projelerin, eylem iradesinin ve etkili eylem kapasitesinin varlığını gerektirir.[87]

"Marksçı sosyalizm"in bugün dünyanın hiçbir yerinde varolmadığı şeklindeki yavan fikir, gerçekte tüm insani ilerlemeye karşı bir argüman olarak bıkıp usanmadan tekrar edilip duruluyor. Fakat bin yıldan fazla bir zamandır geniş bir ölçekte varolan köleliğin kaldırılmasına karşı mücadele ütopik miydi? Serfliğe bir son vermek için mücadele ütopik miydi? Sapkınların kazığa bağlanarak yakılmaları da dahil, dinsel tahakküm en azından beş yüzyıl "hayatın bir gerçeği" idi. Öyleyse vicdan ve düşünce özgürlüğü ilkesi için uğraşmak ütopik miydi? Parlamentolar yüzlerce yıldan fazla bir zaman son derece dar bir oy hakkı temelinde varolmuştu. Öyleyse genel oy hakkı için mücadele ütopik miydi? Ne de olsa toplumun iki yüzyıldan daha az bir zamandır merkezi yapıları olan ücretli emek ve devasa devlet bürokrasilerinin ortradan kaldırılması için mücadele etmek bugün niçin ütopik olsun?

Aşamacıların argümanını tam ortadan ikiye bölmek hem zorunlu hem de ampirik bakımdan haklı olacaktır. Kelimenin geniş anlamında ütopya tarihsel ilerlemenin nihayette gerçekleşmesinin en büyük sürükleyicilerinden biri olmuştur. Söz gelimi kölelik örneğinde, eğer devrimci veya "ütopyacı" kölelik karşıtları, kendilerini kölelerin bu "özel kurum" içindeki koşullarını iyileştirme mücadelesiyle sınırlasalardı, köleciliğin kaldırılması gerçekleşmeyecekti.

Tarihsel ilerleme açısından belli bir projeyi değerlendirirken iki tür soru sormamız gerekir. Gayri insani koşulları bertaraf etmeye çalıştığı için –ki bu onun uğruna mücadele etmek için yeterli bir gerek-

86 Lenin, "What Is To Be Done?", *Selected Works*, cilt 1, Londra, 1947, s. 161-62 içinde.
87 Ernst Bloch'un anıtsal eseri *Das Prinzip Hoffnung* bu sorunla ilgili bir çok ipucu sunar. İngilizce çevirisi: *The Principle of Hope*, Londra, 1986.

çedir– *arzu edilir* midir? Henüz tam olgunlaşmamakla beraber, varoluşu için koşulların toplum içinde gelişmekte olması anlamında *gerçekleştirilebilir* midir? Bizim bu kitapta izlediğimiz, Marx'ın sınıfsız ve devletsiz bir toplum yaratma sorununa kendi yaklaşımı böyleydi.

Daha önce de ileri sürdüğümüz üzere, reformlar için mücadele ile devrim propagandası (hazırlığı) arasında bir çelişki yoktur. Gerçekten, "mutabakat yanlısı politikacılar" reformlardan caydıkça ya da hatta kapitalist kârın yüksek emelleri tehdit altında kalır kalmaz eski kazanımları tırpanlamaya çalıştıkça, devrimci sosyalistler hemen gerçekleştirilebilir reformların en kararlı savaşçıları olurlar. Gerçek çelişki gem vurulmamış kitle eylemi (parlamento dışı eylem de dahil) ile mutabakatçı politika arasındadır.

Devrimci sosyalistlerin radikal reformlara olan bu bağlılığının sömürülen ve ezilenlen kitlelerin doğrudan maddi ve demokratik çıkarlarını savunma ihtiyacından daha derin kökleri vardır. Bunun, emekçilerin öz eylemini ve öz örgütlenmesini arttırmak için temel psikolojik-siyasi öngerekliliklerle yakından bağlantısı vardır.

Devrimler her gün meydana gel(e)mezler; her yıl da meydana gelmezler. Bir yanda patlamaya hazır toplumsal çelişkilerin ve diğer yanda patlamaya hazır kitle eylemlerinin dönemsel sonuçlarıdır. Bu iki unsurun başarıyla birbiriyle kaynaşması için geniş kitlelerin büyük bir kendine güveni olması ve de bunun devrimci olmayan koşullarda, radikal reformlar için mücadeledeki öz eylem ve öz örgütlenme deneyimi aracılığıyla gelişmesi gereklidir.[88]

Son tahlilde, devrimci sosyalistlerin tehlikeli ütopyacılar olarak damgalanması, saf parlamenter anlamda anlaşılan siyasi demokrasinin zorunlu bir önlemi olarak, "karşılıklı hoşgörü"sü ile birlikte, mutabakatçı politikanın bir savunusuna dayanır. Dahası, bazı yazarlara göre, işçi veya halk konseyleri gibi kurumlar herhangi bir uzun süre

88 Krş. K. Marx: "bu, işçi sınıfının, sermayenin tecavüzüne karşı direnmeyi reddetmesi ve bunlarda geçici ilerlemeler sağlamak için ele geçen fırsatları en iyi şekilde kullanma girişimlerini terketmesi anlamına mı gelir? Eğer böyle olsaydı, selametten uzak bir sersefiller kitlesi düzeyine inerlerdi... Sermaye ile gündelik çatışmalarından korkakça vazgeçerek, hiç kuşku yok ki kendilerini daha büyük bir harekete dönüştürme inisyatiflerini kaybederlerdi." 'Wages, Price and Profit', Marx-Engels *Selected Works*, s. 225 içinde.

boyunca yalnızca uygulanabilir olmayan kurumlar değildir, aynı zamanda sivil özgürlükler için de potansiyel bir tehdit de oluştururlar.[89]

Bu argümanın en vahim kusuru, sınıflı toplumdaki statükoya yönelik her türlü ciddi meydan okumayı bertaraf eden bütün mutabakatların tek yanlı bir niteliğe sahip olmasıdır. Örneğin Hindistan'da, nüfusun yüzde 20'den azını oluşturan üst-kast Brahmanlar yüksek düzey hükümet ve kamu sektörü görevlerinin yüzde 68'ine sahipken, nüfusun yüzde 50'den fazlasının (*Sudra* ve Müslümanlar) sadece yüzde 4'üne sahip olması normal addedilmektedir. Bu temel adaletsizliği kabul eden bir mutabakatın "demokratik kurumların istikrarı" için kaçınılmazlığı varsayılıyor. Parlamenter bir çoğunluğa dayansa bile, dağılımı daha hakkaniyetli kılma yönündeki her türlü öneri tehlikeli biçimde "yıkıcı" görülüyor. Benzer bir şekilde, bu belli bir düzenlemeye tabi olduğu ölçüde, sömürülenlerin kapitalist sömürüye rıza gösterdikleri varsayılıyor. Halkın çoğunluğu tarafından talep edilse bile, sömürenlere sömürünün kaldırılmasına rıza göstermeleri istenmiyor.

Zaman zaman sözde üstün hikmetiyle aşamacılığın siyasi felsefine başvurarak bu noktalara karşı çıkma denemeleri yapılıyor. Mutabakatçı politika yönetici sınıfın reformlara karşı muhalefetini aşama aşama azaltacaktır deniyor. Eğer herkes "oyunun kuralları"nı (yani parlamento-seçim oyunu) kabul ederse, toplumsal nitelikli kanunlar, sonunda kapitalizmin temel kötülüklerini ve bürokratik devleti azar azar yontacaktır; maymun tatlı tatlı yakalanır [softly, softly catchee monkey]. Buna eşdeğer bir İtalyan atasözü de şöyledir: *chi va piano va sano* –ama bir halk deyişi de buna şunu ekler: *ma non arriva mai.*[90]

Bu görüşün gözden kaçırdığı şey, artan ölçüde bağımsız ve denetlenemez bir yürütme gücü tarafından desteklenen, temel üretim ilişkileri ve siyasi ve toplumsal sınıf iktidarının *yapısal karakteridir.*

89 Büyük ölçüde Nicos Poulantzas'ın eserini izleyen bu tutumun yeni bir sunuluşu için bkz. Antonio Santesmases, *Marxismo y Estado*, Madrid, 1986, s. 253 ve dev.
90 SPD'nin yeni resmi parolası şudur: "işleri damla damla değiştireceğiz"!

Nasıl ki bir parça hamile olunamayacağı gibi, bu ilişkiler de bir parça bir parça değiştirilemez. Büyük parasal serveti ortadan kaldırmadan büyük parasal servetin iktidarını azaltmanın yolu yoktur. Hüzünle andığımız merhum sosyal-demokrat önder Olaf Palme son seçim kampanyasını şu sloganla yürütmüştü: Bize parlamenter çoğunluğu verin; yoksa İsveç ekonomisine hakim olan onbeş aile Parlamentoya da hakim olacak. Fakat kırkbeş yıllık reformlardan ve hemen hemen hiç kesintisiz sosyal-demokrat yönetimden sonra, İsveç ekonomisi hâlâ onbeş ailenin hakimiyeti altındaysa, yüz yıl sonra da bunun niçin böyle olmayacağını düşünmek çok zor. Aşamacılığın tarihsel başarısızlığının en açık seçik ifadesi değil mi bu?

Dogmatik veya "idealist" nedenlerle bazı çok çekici emellerin peşinde koşmak değil söz konusu olan. Kuşkusuz 1990 yılının İsveç kapitalizmi bırakın 1890 ya da 1832 yılınınkini,1932 yılının kapitalizminden de farklı ve daha az iğrençtir. Fakat hâlâ kapitalisttir ve hâlâ iğrençtir. Kapitalist rekabet ve kâr güdüsü hâlâ dönemsel olarak fabrikaların kapanmasını, işçilerin kapı önüne koyulmalarını, ücretlerin kısılmasını, sosyal güvenlik yardımlarının azalmasını gerektiriyor. Fabrika içinde, işin yürüyüşü hızlandı ve yabancılaştırıcı niteliği arttı.[91] Kapitalizme karşıyız çünkü bu toplumsal kötülüklere karşıyız. En iyi ve en tutarlı aşamacıların bile bunları ortadan kaldırmayı başaramadıklarını görüyoruz. Bu yüzden kapitalizmin hayatta kalışı ve devrimin *a priori* reddiyle ilgili görüşü de dahil, mutabakatçı politikanın davası tarihsel bakımdan zayıftır.

Dahası, mutabakatçı politika nüfusun gittikçe artan geniş bir kesiminde siyasi yoksunluk tohumları ekme gibi vahim bir tehlikeyi de beraberinde taşımaktadır. Özellikle "televizyonlu politika" ve "kamuoyu yoklaması politikası" çağında, aralarında çok ufak nüanslarla "orta-sol" ve "orta-sağ" olmaya yönelen "sol" ile "sağ" arasındaki far-

---

91 Diğer kaynaklar arasında bkz.: Sven Ljungren, Det plundrarde boet, Stockholm, 1987; Eva Nickell, "Visst tusan är det kris", *Internationalen*, 8/90; Maria Sandvall, "The End of the Social-Democratic Miracle" ve "The Crisis of the Swedish Model", *International Viewpoint*, 26 Şubat ve 2 Temmuz 1990.

kın daha da büyük bir erozyona uğramasına yol açıyor. Artık hiçbir gerçek siyasi tercihe yer kalmadığı duygusu demokratik özgürlüklerin bekası için açıkça tehlikeli olan bir tür siyasi apatiyi besleyebilir. Öyle ki, paradoksal olarak, gündelik politikalarıyla bu sonucu yaratanlar ile devrimci sosyalistleri parlamenter demokrasinin altını oymakla suçlayanlar aynı insanlardır.[92]

Son olarak, mutabakatçı politika burjuva refah devletini "cangıl tipi" bir kapitalizme karşı tek mümkün, ilerici ve gerçekleştirilebilir alternatif düzeyine yükseltir. Burada *tertium non datur* dışlaması bir kez daha ortaya çıkar. Sosyalist devrim denmese bile, "Marksçı sosyalizm" ne mümkün ne de arzu edilir bir tercih olarak görülür.

Bilerek *burjuva* refah devleti diyoruz çünkü bugünkü sosyaldemokrat aşamacıların altta yatan varsayımları özellikle şudur: bırakın kapitalistler malları üretsin, ki hükümetler bunları daha adil biçimde yeniden dağıtsınlar. Fakat ya kapitalist üretim "büyümenin nemaları"nın daha eşitsiz, daha adil olmayan bir dağılımını talep ederse? Kapitalist krizin sonucunda hiç iktisadi büyüme olmazsa? Bu durumda aşamacılar ancak mekanik biçimde şunu yinelerler: alternatif yok; başka yol yok.

Bugün refah devletinin sınırları üzerine bir dizi inceleme yapılmış durumda. Örneğin Alman Civitas Cemiyeti devlet ile piyasa, kamu sektörü büyümesi ile bir piyasa ağırlıklı ekonomideki (yani kâra yönelik) gelir dağılımı ve sosyal güvenliğin iktisadi büyüme üzerindeki etkileri konularında genel kuramsal sorular ortaya attı.[93] Çıkan sonuç refahın boyutlarını çerçeveleyen şeyin kapitalizmin içkin mantığı olduğu. Yurttaşlar "gerçeklik" duygusundan kopmamalılar. "Hayat mücadelesinin kuralları"nı unutmamalılar. Gerçekten böyle. "Hayat mücadelesi", herkesin herkese karşı mücadelesi "kapitalist kültür"ün tam da kalbidir.

Mutabakatçı politikaya itiraz edenlere karşı öne sürülen son ar-

92 Bu durum ABD Kongre seçimlerine olan katılımdaki düşmeden açıkça bellidir. Bkz. *La Republica*, 8 Kasım 1990.

93 Koslowski, Kreuzer ve Löw (der.), *Chancen und Grenzen des Sozialstaats*, Tübeingen, 1983.

güman, onların hayattaki seçme olgularını görmezden geldikleri yolunda. Eğer seçimleri kazanmazsanız, sosyal içerikli yasaları nasıl gündeme getirebilirsiniz? Seçmenlerin büyük çoğunluğuna çekici gelmiyorsa, anti-kapitalist propagandayla seçimleri nasıl kazanabilirsiniz? Fakat retorik sorulardaki bu tarz bir çizgi iki tarafa da çekilebilir. Alternatif fikirleri yaymaya çalışmazsanız, seçmenlerin kapitalizmle ilgili fikirlerini nasıl değiştirebilirsiniz? Ya Fransız seçmenlerin 1981-82'de açıkça yaptıkları gibi, aniden radikal bir değişimden, alternatif bir "toplum modeli"nden yana oy verirlerse? Öyleyse nasıl hemencecik toplumsal statükoyu kabul edip oyların sonucunu kabullenmeyi reddediyorsunuz? Burjuvaziyle mutabakatı her ne pahasına korumak istemeniz yüzünden mi?

Trajiğe varan bir biçimde, André Gorz aşamacılığın tarihsel *çıkmazını* açığa çıkartıyor. Daha önce de anma fırsatını bulduğumuz *İktisadi Aklın Eleştirisi* adlı kitabı yoksulluğun kitlesel bir şekilde yeniden doğuşunu ve çağdaş proletaryanın yeni bir "Lazarus tabakası"nın fiziksel ve zihinsel ıstırabını açıklayan, ücretli emeğin niteliğinin ve kapitalizmde "ikili bir toplum"a doğru yönelen trendlerin başarılı bir sunuluşudur. Bu eleştiri Marksistlere sosyalizm lehinde bir dizi yeni ve güçlü argümanlar sunuyor.[94] Benzer bir şekilde, sendika hareketinin kilit talebi olarak çalışma haftasının radikal biçimde kısaltılması ve iş ile boş zaman arasındaki ilişkiyi kavrayışımızda radikal bir değişim yolundaki savunması bizim yıllardır öne sürdüğümüz konumumuzla özdeştir.

Ne var ki, Gorz radikal reform önerilerini –hepsini sonuna kadar onaylıyoruz– öne sürerken, fabrika ve firma ya da bir bütün olarak ekonomi içindeki temel iktidar ilişkilerine değinmiyor. Aynı zamanda burjuva devletinin temel yapılarını da sorgulamıyor. Tüm yapmak istediği bunları "demokratikleştirmek". Sonunda Alman Sosyal Demokrasisi'nin yeni programına danışman olması şaşırtıcı değil. Bir kez "işçi sınıfına elveda" dedikten sonra, ıslah edilmiş refah devleti

94 Bununla birlikte Gorz teknoloji ve "çalışma etiği" karşısında ikili bir tutum takındığı ve hatta "bir çalışma cenneti" hayal ettiği suçlamasında bulunurken Marx'a haksızlık eder. İnsani servetin gerçek ölçüsünün çalışma değil, boş zaman olacağını öngören *Grundisse*'deki tüm peygamberce deyişlerine daha önce göndermede bulunmuştuk.

kapitalizmine merhaba demeniz çok uzun sürmez. Potansiyel olarak devrimci bir özne yoksa, o zaman kapitalistler tıpkı mücevherler gibi ezelidir -küçük gezegenimizi havaya uçurmadıkları sürece.

11. Bobbio ve Marksçı Devletin Sönümlenmesi Kavramı

Bu bölümde daha önce tartıştığımız, Bobbio'nun "insanların hükümranlığı"na karşı "yasanın hükümranlığı"nı savunması onun bürokratik despotizmle ilgili tartışmaya yaptığı tek büyük katkısı değil. O aynı zamanda Marksist devlet ve devletin sönümlenmesi kavramına sistematik bir eleştiri de sunar.

Bobbio, o olmazsa siyasi demokrasinin varlığından sözedilemeyeceği bir asgari koşul olarak "demokrasi kuralları"nın şu aşağıdaki tanımını verir:

> 1. Çoğunluklarını sağlamış tüm yurttaşlar ırk, din, iktisadi koşul, cins, vb. ayrımı gözetilmeksizin siyasi haklara, yani oy atarak, fikir beyan ederek ve/veya kendileri adına bu fikri ifade edecek kişiyi seçerek ifade özgürlüğüne hak kazanırlar.
>
> 2. Tüm yuttaşların oyu eşit ağırlıkta olmalıdır (yani bir oy birimi yerine geçmelidir).
>
> 3. Siyasi haklara hak kazanan tüm yurttaşlar kendi görüşlerinin - mümkün olduğunca serbest biçimde, yani derneşik talepler için birbirleriyle yarışan ve bunları kolektif kararlara dönüştüren örgütlü siyasi gruplar arasındaki özgür bir rekabet içinde oluşmuş- yol göstericiliğinde oy atmakta özgür olmalıdırlar.
>
> 4. Bunlar aynı zamanda, farklı çözümler arasında seçim yapabilmelerini sağlayacak şekilde ortaya getirilmeleri gereken gerçek alternatiflerle karşı karşıya gelmeleri anlamında özgür olmalıdırlar.
>
> 5. Hem kolektif kararlarda hem de temsilcilerin seçiminde sayısal çoğunluk kuralı uygulanmalıdır...
>
> 6. Hiçbir çoğunluk kararı azınlık haklarını, özellikle de aynı koşula tabi olacak olan çoğunluk haline gelme hakkını kısıtlayamaz.[95]

Belki Bobbio'yu şaşırtacağız, ama bir ortodoks Marksist olarak tüm bu kuralları kabul etmekle kalmıyor, bunların güvence altına alınması için daha fazla önlemler ileri sürüyoruz. Okuyucunun da değerlendirebileceği üzere, bu kitapta bunlarla çelişen hiçbir şey yoktur –tam tersine.

Fakat hemen belirtmeliyiz ki *dünyanın hiçbir yerinde bu altı kural tümüyle uygulanmaz.* En iyi durumda yüzde 50, 66 veya 75 oranında uygulanır, daha fazla değil. Burjuva parlamenter demokrasisinde hüküm süren kısıtlamalar böylece onu hâlâ mükemmelleştirilmesi gereken bir kısmi demokrasi haline getirir. Marksist eleştirinin geçerliliğini teyit eder.

Bazı ufak tefek kusurlardan bahsetmiyoruz. Tüm kapitalist ülkelerde oturma müsaadesi olan yabancılara ve göçmen işçilere oy hakkı tanınmaz –Bobbio'ya hatırlatalım, ilk Sovyet anayasası onlara ülkeye yerleştikleri andan itibaren bu hakkı tanıyordu. Siyasetin tangır tungur "Amerikanlaşması"na doğru yol alan birçok ülkede gerçek alternatifler mevcut değil. Seçim barajları ve orantısallığı bozan ya da hatta kaldıran seçim sistemleri yoluyla kayda değer azınlıklar parlamenter temsilden dışlanıyor.

Yine de en önemlisi rakip siyasi partiler arasındaki rekabetin ne tümüyle özgür ne de özellikle eşit olmasıdır, zira bunların paraya ve diğer seçmeni etkileme araçlarına ulaşma imkanları yüksek derecede farklılaşmıştır. Bobbio'ya "demokrasi kuralları" listesine bir madde daha eklemeyi düşünüp düşünmediğini sorabiliriz: daha önceki önerilerimizle aynı çizgideki, tüm yurttaşlara medyaya ve dolayısıyla da eşit siyasi haklardan yararlanabilme maddi imkanına ulaşma hakkını verme.

Burada Bobbio'nun "demokrasinin paradoksları" anlayışı, *katıksız* temsili (yani dolaylı) demokrasinin savunucularının kendi inançlarıyla tutarsızlığa düştüklerini göstererek kendisini çürütür. Marksistlerin ve özellikle de Leninistlerin kitlelerin hükümranlığının yerine "partinin hükümranlığı"nı ikame etme eğiliminde oldukları yolun-

95 N. Bobbio, *Which Socialism?*, Cambridge, 1988, s. 66.

daki malum iddiaya pek itibar etmiyoruz. Söz konusu tarih dışı yaklaşıma bu kitabın çeşitli yerlerinde değindik. Marx'a göre, doğrudan demokrasi çalışan kitleler için bir kendini özgürleştirme aracıydı, yoksa parti hükümranlığı için bir bahane değil. Ve en azından 1905'den sonra -karanlık yıllar haricinde- Lenin de olayları benzer bir şekilde görmüştür.

Bobbio'nun iddiasının canalıcı noktası şudur: "demokrasinin yaygınlaşmasını talep etmek, modern toplumun gelişmesine eşlik eden nesnel koşullar göz önüne alındığında, kararların, üzerinde gittikçe daha az ehil hale gelen halkın sorumluluğunda olmasını istemek anlamına gelir. Bu özellikle (!) imalat sektörü, yani başta şimdiye dek her türlü halk denetiminden etkin biçimde kaçan sektör için geçerlidir".[96]

Bobbio'nun doğrudan demokrasiyle ilgili daha sonraki eleştirilerinin odağı şu dört kilit zaaftır: (a) kitle eylemleri demagojiyi baştacı eder; (b) rastlantısal olarak birkaç sınırlı mesele dışında referandumlar uygulanabilir değildir; (c) doğrudan demokrasi kurumları büyük topluluklar için işleyebilir değildir; (d) seçilmiş vekillerin geri çağrılması bazı aracıların araya girip inisyatifi ele geçirmeleri anlamına gelir. Bu noktalara daha önce büyük ölçüde cevap vermiştk. Fakat bunların hepsi de temelde kitlelerin ehil olup olmaması etrafında düğümlenir.

Bobbio "sanayi toplumumuz"un "ehil uzmanlar" tarafından yürütüldüğünü veri olarak kabul eder, oysa ki herşey bunun Batı'da mali taykunlar ve Doğu'da üst nomenklatura tarafından yürütüldüğünü gösterir. Yöneticilerin ehliyetinin tarihsel bilançosu gerçekten insan haklarının genişletilmesi ona tali kılınacak kadar ikna edici midir? Hem yüksek eğitim düzeyleri hem de öz yönetim uygulaması sonucunda geniş kitlelerin kendileri gerçekten gittikçe daha ehil hale gelmekten yoksun mudurlar?

İki örnek vermek yeterli. Geçenlerde İngiliz donanması içinde yeralan *Warspite* nükleer denizaltılarından birinin yüzmilyon paund tutan bir tamirin hemen ardından parçalandığı ve on ay sonra reak-

96 *A.g.e.*, s. 72

törün soğutma sisteminde ince bir yarık olduğu sanılan bir hata farkedildiği haberleri çıktı. Ne *Warspite*'ın orijinal üretim ve yirmi üç yıl korunma maliyeti ne de hayat kurtarıcı ameliyatlar için bunun yerine kaç tane hastahane yatağı yapılabileceği üzerinde durmayacağız. Sadece şu soruyu soruyoruz: uzmanlık bunun neresinde? Toplumun sözümona yerleri doldurulamaz efendileri arasındaki ehiller ile ehil olmayanlar kimler?

İçinde 167 işçinin öldüğü Piper Alpha petrol gemisi faciasıyla ilgili resmi bir incelemeden sonra, İskoç yargıç Lord Cullen denizötesi güvenlik için sorumluluğun Enerji Bakanlığı'ndan Sağlık Bakanlığı'na aktarılmasını –on yıl önce hükümet ve Occidental Oil tarafından reddedilmişti– önerdi. Hiçbir zaman yayınlanmayan bir Enerji Bakanlığı raporu daha önceki bir patlamaya ilişkin olarak güvenlik mevzuatında bir gedik bulunduğunu belirtmişti. Buna karşılık işçiler ve sendikacılar sürekli olarak karada geçerli olan mevzuatın denizötesi platformlara da uygulanması yönünde kampanya yürütmüşlerdi ve işyeri temsilcileri tarafından yönetilen bir işçi komitesi bu talep etrafında bir dizi gayri resmi grevler örgütlemişti. Tekrar soruyoruz: ehliyet nerede? Toplumsal sorumluluğun anlamı ne?[97]

Bobbio, tıpkı saf temsili burjuva demokrasisine yöneltilen Marksist eleştirinin aslına, yani söz konusu demokrasinin eşitsiz iktisadi güçlerle ve yurttaşlar kitlesinin her türlü demokratik katılımından kurtarılmış gittikçe daha güçlenen bir "hükümet yürütme kolu" ile yapısal içiçe geçişine ciddi olarak başvurmadığı gibi, bu sorulara da başvurmuyor.

Böylece, herşey söylenip bittikten sonra, Bobbio bürokrasinin büyümesinin teknokratik bir haklı gösterilişinin tuzağına düşmüş vaziyette kalıyor. Bunu altedecek yegane araç olarak demokrasinin yaygınlaştırılmasını savunmak bir yana, bu tür bir alternatifi de gerçek dışı ve uygulanamaz diye reddediyor. Hatta kendisini desteklemek üzere yukarıda aktarılanı gayet güzel tamamlamak üzere Kautsky'den bir pasaj –ikameciliğin gerçek kaynağı, Stalinizmin ku-

97 Warspite skandalı için bkz. *Sunday Times*, 11 Kasım 1990; ve Piper Alpha için bkz. *Times*, 13 Kasım 1990.

ramsal pınar başı olarak Lenin'i değil, Kautsky'yi öne çıkartan- aktarıyor.

> Kamusal işler bugün öyle karmaşık, öyle içiçe geçmiş bir hale gelmiş ve geniş bir yelpazeye yayılmıştır ki, amatörlerin boş zamanlarında bunlarla ikinci bir faaliyet olarak uğraşmaları imkansızdır... Boş zamanlarında karşılıksız olarak çalışan insanlar tarafından insanların yönetilmesi fikri bir ütopyadır, hem de gerici ve anti-demokratik bir ütopya.[98]

Mantıksal olarak buna Stalin'in "kadrolar" (yani uzman bürokratlar) "herşeye karar verir" deyişini de eklemeliyiz. Bu çemberi tamamlayacaktır. Fakat bu Marx'ın çemberi değildir. Ne de insan haklarının radikal savunucularının çemberi.

Bobbio'nun ruh çağırma araştırmasındaki herkese demokratik hakları garanti eden formel demokratik kurallara olan bağlılığını tümüyle paylaşıyoruz. Fakat tam da bu gerekçeyle, bu kuralların, tıpkı "iktisadi etkinlik" veya varsayımsal bir "kurumların istikrarı"na tabi kılınmalarını reddettiğimiz gibi, bürokratların veya teknotratların sözde "uzmanlığı"na tabi kılınmasını da reddediyoruz.

12. Kendi Kendini İdare İçin Yeni Saik

Yolu üzerindeki engeller çok olsa da, sınıfsız, sosyalist bir toplum kurma emeli ne imkansızdır ne de çok uzak bir gelecekte yer alır. Bizi çevreleyen dünyadaki daha şimdiden görülebilir eğilimlerden, kendi kendini idare yönünde iten iktisadi, toplumsal, kültürel ve psikolojik süreçlerden doğar.

Üretimde, dağıtımda, muhasebede ya da taşımacılıkta iktisadi faaliyetin bilgisayarlaşmasına yönelik trendiyle üçüncü teknolojik devrim çalışma haftasında bir azaltma ve temel toplumsal yapı olarak grup işbirliğinde büyük bir yaygınlaşma için güçlü bir dinamik içerir. Toplum kritik bir tercihle karşı karşıyadır. Ya az çok korunan

98 K. Kautsky, *Die Agrarfrage*, Stuttgart, 1899; İtalyanca 1959, Milano baskısı, s. 473'ten aktaran Bobbio.

ve hatta iktisadi genişleme dönemlerinde "kıt" olan bir nitelikli emek sektörünün[99] gözden düşmüş, niteliksiz ve çeşitli derecelerde korunmayan bir diğer emek sektörüyle birarada yaşadığı "ikili bir toplum"a doğru evrilecektir. Ya da işsizliğe bir son vererek, çalışma haftasını 30, 24 ve 20 saate doğru kısaltarak ve eğitimin, beceri kazandırmanın ve üreticinin ömrü boyunca yeniden eğitiminin rolünün arttırılmasıyla birlikte emeğin yeni bir homojenleşmesini dayatacaktır.

Gerçekten, en "aydınlanmış" kapitalist işverenler bile bir ülkenin (insanlığın diye eklemeliyiz) makro ekonomik üretkenliğinin cari artı değer çıkartımındaki artışlardan çok işgücünün becerisinin ve yeni teknolojik süreçlere intibak edebilirliğinin bir fonksiyonu olduğunu kavramışlardır. Marx'ın boş zamanın ve kişiliğin tam gelişiminin başlıca servet kaynağı olduğu bir toplum öngörüsü böylece bir anlamda geç kapitalizmdeki üretici güçlerin gelişmesinin sonucunda gerçeklik haline gelmeye başlamıştır.[100]

Doğu Alman Marksisti Ulrich Hedtke haklı olarak şöyle belirtmiştir:

> Devlet ekonomisindeki perakende mal kıtlıklarının yanında, bu ülke insanlarından ayrı tutulmak ve uzaklaştırılmak istenen fikirlerin, kapasitelerin, yeteneklerin ve üretim gereklerinin bolluğunu unutmamalıyız. Kol işçileri, biliminsanları, nitelikli işçiler, iktisatçılar ve pedagoglar, mühendisler ve doktorların hepsi önce, sadece varsayılan ve böylelikle de sistematik olarak tanımlanan kapasitelerin taşıyıcıları olarak kendilerinden talep edilen pratik deneyimden geçmek zorundadırlar. Yeni birşey yaratma kapasitelerini geliştirme işini etkin olarak toplumsal oyuna sokabilecek kişiler olarak kabul edilmezler... DAC'deki çalışan insanların tarihinin bu yanı tümüyle yazılmayı *-bu üretici gücün bloke edilişinin* gerçek gündelik ve toplumsal tarihi- beklemektedir.[101]

---

99 Macar Marksist iktisatçısı Franz Janossy kapitalizmin, uzun genişleme dönemlerinde genel olarak kıt bulunur bir duruma getirerek, yüksek derecede nitelikli emeği azgeliştirmeye doğru içkin eğilimini tahlil etmiştir. Bkz. *Das Ende der Wirtschaftswunder*, Frankfurt, 1969.

100 *Grundrisse*, s. 706.

Bununla birlikte, geç kapitalizmin göreli büyük yenilikçi başarısını, aynı görüngünün burada da geçerli olmadığını içerecek şekilde yorumlamamalıyız. Nitekim, hem geç kapitalizm hem de bürokratlaşmış post-kapitalizm erkek ve kadınların büyük çoğunluğunun üretici ve yaratıcı potansiyelinin özgürce gelişmesine izin vermez.

Sadece sosyalist bir birleşmiş üreticiler/tüketiciler/yurttaşlar topluluğunda "birinin özgürce gelişmesi" "herkesin özgürce gelişmesi"nin gerçek bir koşulu –çağdaş teknolojinin açıkça kanıtladığı bir karşılıklı bağlantı– haline gelecektir.

Bununla birleşen bir eğilim de, yalnızca tarihsel kökeni olan protestan topraklarında değil, aynı zamanda dünyanın yakın zamanlarda onunla çok daha fazla özdeşleştirilen Japonya ve Asya gibi kısımlarında da, çalışma etiği denilen şeyde görülen gerilemedir.[102] Boş zaman ve "hayat kalitesi" öne çıkıyor ve gitgide daha fazla tüketmenin yerine geçiyor.[103] Kendi kendini idarenin başşlıca kaynakları ortaya çıkarken, geç kapitalizmin başlıca sacayaklarından biri böylece kaydırılmış olur.

Son yıllarda milyonlarca insanın içinde yer aldığı sözde yeni toplumsal hareketlerin belirişiyle birleşen nüfusun geniş kesimlerindeki ekolojik, feminist, azınlık-etnik, anti-militarist, anti-ırkçı ve anti-emperyalist bilinçlenme gerçekten geniş halk kitlelerinde yeni bir siyasi eylem kavrayışını içeriyor.

Saflarında bir karşı toplum modelinin yokluğu veya zayıflığı nedeniyle bu hareketlerin gerçek sınırları vardır ve aynı zamanda en azından siyasi olarak yeni-reformizme ve düzen içinde erimeye bir eğilim gösterirler. Bunun en son hazin örneği Alman Yeşiller'inin "Realo" kanadıdır.

---

101 U. Hedtke, *Stalin oder Kondratieff?*, Berlin/DAC, 1990, s. 24-25.

102 Max Weber'in tersine, Marx insanların bu çalışma etiğini içselleştirmelerinden önce, onun siyasi zor kullanma, iktisadi zorlama ve yoksun bırakma yoluyla dayatılması gerektiğini vurgular.

103 Japonya üzerine bkz. *Tagesspiegel*, 15 Nisan 1990 ve ABD üzerine bkz. Donald Kanter ve Philip Mirvis'in yeni kitapları *The Cynical Americans: Living and Working in an Age of Discontent and Disillusion*'a atıfta bulunan *International Herald Tribune*, 28 Eylül 1989. Batı Almanya üzerine bkz. iki yeni araştırmadan bahseden *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 13 Eylül 1989.

Bununla birlikte, kitle eylemi düzeyinde, şaşırtıcı ölçüde bir tazeliğe ve tam bir özgürleştirici potansiyele sahiptirler. Yeniden ve yeniden yükselirler. Ve yerleşik ve bürokratik devletlerin, hükümetlerin, partilerin ve Büyük İş Çevresi lobilerinin varolan kanallarının dışında, siyasi sürece kitlesel katılım yönünde kesin bir eğilimi temsil ederler. Bu tür yeni anlayışlar kapitalizmin yıkılmasından sonraki kurumlaşmış doğrudan demokrasinin dev imkanlarına işaret ederler. Kendi kendini idarenin bir ütopya olmak bir yana daha bugünden geleceğin dalgası olduğunu gösterirler.

"Piyasa ekonomisi"ni bir şifalı ot gibi takdim eden tüm propagandaya rağmen, gündelik hayatın acil sorunları –büyük kentlerin akıl dışı otomobil kullanımı ve sınai kirleticilerin havaya katkıları[104] yoluyla boğulmasından başlayarak– yeni baştan "efektif talep"in, yani parasal gelir ve parasal servetin eşitsiz dağılımı yoluyla uygulanan tüketici tercihini sorgular. Öte yandan stresin, psikolojik dengesizliğin, şiddetin, uyuşturucu bağımlılığının, gençler için umutsuzluğun ve perspektif yokluğunun ve moral bozukluğunun genel yaygınlaşmasının insanların birarada yaşamaları üzerindeki tehditi konusunda artan bir bilinçlenme söz konusudur. En zeki muhafazakar çevreler bile, istemeden de olsa, giderek daha fazla egoizmin, daha fazla toplumsal kutuplaşmanın, zenginliğe harcanan daha fazla enerjinin bu sorunlara hiçbir çözüm sunmadığını, tam tersine bunların kaynağını oluşturduğunu kabul etmeye başlıyorlar. Sonuç olarak, asgari düzeyin ötesine taşan tüm bir toplumsal ihtiyaçlar yelpazesinin manipüle edilen bireysel tercihler karşısında öncelikli hale gelmesi gerekiyor.

Genellikle kabul edilen bir yanlış anlamanın tersine, Marksistler ve sosyalistler insani tercihler ve mücadelelerin münhasıran ya da hatta büyük ölçüde rasyonel dürtüler tarafından yönlendirildiklerini savunmazlar. Gerçekte, böyle bir düşünce daha çok tipik olarak liberal *homo oeconomicus* efsanesine dayanır –her ne kadar bunlardan türeyen çelişkiler çok fazla olsa da. Sosyalistler irrasyonel yönelişle-

104 Winfried Wolf'un *Eisenbahn und Autobahn*, Hamburg, 1986 adlı mükemmel kitabına bakınız.

rin, tutkular ve tercihlerin bireysel davranışta ve dolayısıyla da toplum yaşamında önemli bir rol oynadıklarının gayet farkındadırlar.[105] Onların temkinli tarihsel iyimserlikleri kendisini insan varlıklarının gitgide davranışlarının bu irrasyonel yanlarını kavrama ve denetleme kapasiteleri üzerine dayandırır. Bu kapasite, düzçizgisel, çelişik olmayan bir biçimde olmamakla beraber, uygarlığın gelişmesi tarafından kanıtlanmıştır: devrevi ilerlemeler her zaman kısmi gerilemelerle birlikte ve çoğu durumda da onlarla birleşik biçimde yürümüştür.

Bugün sosyalizm lehindeki temel argüman insanlığın artık derneşik irrasyonalitenin maliyetlerine katlanamayacak olmasıdır. Toplumsal evrimin en ciddi irrasyonel eğilimleri üzerinde hakimiyet kurmak bir ölüm kalım meselesi haline gelmiştir. Bu zorunluluğun bilinci bugün en azından nükleer ve diğer silahların sunduğu tehlike ve çevre felaketi tehditi konusunda oldukça yaygındır. Eğer irrasyonalite bu alanlarda hüküm sürmeye devam ederse, insanlık yok olmaya mahkumdur.

Türlere yönelik bu tehdit, kapitalist üretim tarzı ve ondan türeyen tüm "değerler", zihniyetler ve dürtüler arasında yapısal bir bağ vardır. Kapitalizm son tahlilde kısa vadeli özel kâr ve özel servet arayışı, rekabet yoluyla kışkırtılan sermaye birikimi demektir. Bu arayış kısa vadeli kazançlar lehine insan eyleminin uzun vadeli makro sosyal etkilerini dikkate almama yönünde temel bir eğilimi içerir. Sadece dışsallıkların –neo-liberal muhafazakarların ve onların neo-reformist tilmizlerinin "ilke olarak" bu dışsallıkları fiyatlayarak çözebileceklerini iddia ettikleri bir sorun– "kâle alınmaması"na atıfta bulunmuyoruz. Gerçek şu ki cari girdilerle ilgili kararların hiçbiri örtük toplumsal önceliklerinin uzun vadeli etkilerini dikkate almazlar. Doğmamış çocukların gelecekteki gelirini "fiyatlamanın" veya "iskonto etmenin" yolu yoktur. Ve her halükarda insan hayatlarını "kaybedilen gelir"in bir fonksiyonu olarak "iskonto eden" kâr-zarar tahlili zaten kendi içinde gayri insanidir.

105 Örneğin bkz. Engels, "Ludwig Feurbach and the End of Classical German Philosophy" ve "The Origin of the Family, Private Property and the State", her ikisi de Marx ve Engels, *Selected Works* içinde.

Öyleyse, insan bekası için kilit mesele toplumsal gelişmeler üzerindeki bilinçli denetimde niteliksel bir artış yaratmaktır, yoksa bunları kendiliğinden, denetlemeyen ve yıkıcı süreçlere terketmek değil. Aynı şey insanın doğayla ilişkileri için haydi haydi geçerlidir. Tüm ekolojik hareketi önceleyen Friedrich Engels'in 1876'da bu konular üzerinde yazdıklarından daha açık hiçbir şey söylenmemiştir.

> Özetle, hayvan çevresini kullanır ve onda sadece varlığıyla değişiklikler yaratır; insan yaptığı değişikliklerle onun kendi amaçlarına hizmet etmesini sağlar, onun üzerinde hakimiyet kurar. Bu insan ile diğer hayvanlar arasındaki nihai, asli farktır ve bir kez daha tekrar etmek gerekirse, bu ayrımı yaratan emektir.
>
> Bununla birlikte doğa üzerindeki insani zaferlerimiz nedeniyle hemen kendimizle gurur duymayalım. Zira bu tür her zafer karşılığında doğa bizden intikamını alır. Doğru, her zafer ilk aşamada umduğumuz sonuçları getirir, ama ikinci ve üçüncü aşamalarda oldukça farklı, beklenmedik sonuçları olur ve bunlar sık sık birincileri iptal ederler. Mezopotamya, Yunanistan, Küçük Asya ve başka yerlerde ekilebilir toprak elde etmek için ormanları imha eden insanlar hiçbir zaman ormanların yanı sıra nem toplanma merkezlerini ve rezervuarları yok ederek bu ülkelerin bugünkü metruk durumlarının temelini attıklarını akıllarına getirmediler...
>
> Avrupa'da patatesi yaygınlaştıranlar bu unlu yumrularla birlikte aynı zamanda sarıcayı yaydıklarının farkında değillerdi. Böylece attığımız her adımda bize doğa üzerinde hiç de bir fatihin yabancı bir halk üzerinde hüküm sürmesi, doğanın dışında kalan biri gibi hüküm sürmediğimiz, fakat etimiz, kanımız ve beynimizle doğaya ait olduğumuz ve onun içinde varolduğumuz, onun karşısındaki tüm hakimiyetimizin tüm diğer yaratıklara göre onun yasalarını öğrenme ve doğru biçimde uygulama yeteneğimiz olduğu hatırlatılır.
>
> Ve nitekim geçen her gün bu yasaları daha iyi kavrıyoruz ve doğanın geleneksel akışına müdahalemizin hem daha acil hem de daha uzak sonuçlarını algılıyoruz. Özellikle, bu yüzyılda doğa bilimlerinin kaydettiği güçlü ilerlemelerden sonra en azından gündelik üretim faaliyetlerimizin en uzak doğal sonuçlarını bile daha iyi anlayabilecek ve dolayısıyla da daha iyi denetleyebilecek durumdayız. Fakat bu ilerlemeler fazlalaştıkça insanlar da doğa ile başbaşalıklarını yalnızca hissetmekle kalmayıp daha da iyi kavrayacaklar ve de Avrupa'da klasik antikitenin gerilemesinden sonra ortaya çıktığı ve en yüksek ilerlemesine Hıristiyanlıkta kavuştuğu üzere akıl ile madde, insan ile doğa, ruh ile gövde arasındaki bir zıtlık gibisinden anlamsız ve gayri doğal bir fikir de o ölçüde imkansız hale

gelecektir.
Üretim alanındaki eylemlerimizin en uzak *doğal* sonuçlarını nasıl hesaplayacağımızı bir parça öğrenebilmemiz binlerce yıllık emeği gerektirdi, ama bu eylemlerin en uzak *toplumsal* sonuçlarını öğrenmemiz çok daha zor oldu. Patatesten ve bunun sonucunda sarıcanın yayılmasından bahsetmiştik. Fakat işçilerin bir patates diyetine indirgenmelerinin tüm ülkelerdeki insan kitlelerinin yaşam koşulları üzerindeki etkilerine veya sadece veya büyük ölçüde patatesle beslenen bir milyon İrlandalıyı mezara götüren ve iki milyon kişiyi de denizaşırı göçe zorlayan patates küfünün 1847'de İrlanda'ya getirdiği açlığa kıyasla sarıca nedir? Araplar ispirtoyu damıtmayı öğrendiklerinde, o sıralar henüz keşfedilmemiş olan Amerika kıtasının imhasının başlıca silahını yarattıkları hiç akıllarına gelmemişti. Ve daha sonra Kolomb Amerika'yı keşfettiğinde, bu buluşla Zenci köle ticaretinin temelini attığını ve Avrupa'da uzun yıllar önce sona ermiş olan köleciliğe yeni bir hayat öpücüğü verdiğini bilmiyordu. Onyedi ve onsekizinci yüzyıllarda buhar makinasını yaratmaya çalışan insanlar tüm dünyadaki toplumsal ilişkileri devrime uğratacak bir araç hazırladıkları konusunda bir fikre sahip değillerdi. Özellikle Avrupa'da serveti bir azınlığın elinde yoğunlaştıran ve büyük çoğunluğu mülksüzleştiren bu araç önce burjuvaziye toplumsal ve siyasi egemenlik getirecek, ama sonra ancak burjuvazinin alaşağı edilmesi ve tüm sınıf karşıtlıklarının kaldırılmasıyla sona erebilecek olan burjuvazi ile proletarya arasında bir sınıf savaşına yol açacaktı. Fakat bu alanda da ancak uzun ve genellikle de acımasız bir tecrübeyle ve tarihsel malzemenin toplanması ve tahliliyle, kademe kademe üretim faaliyetimizin dolaysız, en uzak toplumsal sonuçları konusunda açık bir görüş edinmeyi öğreniyor ve bu sonuçları isteğimiz şekilde denetlemek ve düzenlemek için bir fırsat yakalıyoruz.
Ne ki bu düzenleme salt bilgiden daha fazla şeye ihtiyaç duyar. Şimdiye dek sahip olduğumuz üretim tarzında tam bir devrim ve eşanlı olarak tüm çağdaş toplumsal düzenimizde bir devrim gerektirir.
Şimdiye dek varolan tüm üretim tarzları emeğin en acil ve en doğrudan kullanılabilir etkilerini elde etmeyi amaçlıyordu. Ancak sonra ortaya çıkan ve kademeli bir tekrar ve birikim yoluyla etkili olan daha ileri sonuçları tümüyle bir kenara atılmıştı. Özgün ortak toprak mülkiyeti bir yandan insanların genel olarak ufuklarını hemen elde edilebilecek olanla sınırlayan bir gelişme düzeyine tekabül ediyordu ve diğer yandan bu ilkçağ tipi ekonominin muhtemel kötü sonuçlarını düzeltmek için belli bir genişlik kazanacak olan toprağın belli derecede akışkanlığını varsayıyordu. Bu fazla toprak tüketildiğinde ortak mülkiyet de geriliyordu. Bununla beraber, tüm yüksek üretim biçimleri nüfusun farklı sınıflara bö-

lünmesine ve buradan da hükmeden ve ezilen sınıflar karşıtlığına götürüyordu. Böylece, üretim artık ezilenler için en çıplak geçim araçlarını sağlamakla sınırlı olunca, yönetici sınıfın çıkarları üretimin sürükleyici gücü haline geldi. Bu durum en tam olarak bugün Batı Avrupa'da hüküm süren kapitalist üretim tarzında yürürlüğe sokuldu. Üretime ve mübadeleye hakim olan bireysel kapitalistler kendilerini sadece eylemlerinin en acil yararlı sonucuyla bağlayabiliyorlar. Gerçekten bu yararlı sonuç bile -üretilen veya mübadele edilen eşyanın bir yararı söz konusu olduğu müddetçe- çok gerilere çekiliyor ve tek müşevvik satıştan yapılacak olan kâr oluyor.

Doğayla ilişkide, tıpkı toplumla olan ilişkide olduğu gibi, cari üretim tarzı aslen sadece en acil, en elle tutulur sonuçla ilgilidir; ve bu amaca yönelen eylemlerin en uzak sonuçları oldukça farklı çıkınca ve büyük ölçüde nitelik olarak tam karşıtında yer alınca; arz ve talebin uyumu her on yıllık sınai devre boyunca görüldüğü gibi tam ters sonuçlar verince şaşkınlık ifade ediliyor.[106]

Bir yandan insanlık ile doğa, diğer yandan insan varlıkları arasındaki ilişkiler üzerinde bilinçli, demokratik denetimi yaygınlaştırmak için toplum üzerinde sermaye, sermaye birikimi, genelleşmiş meta ekonomisi veya piyasa ekonomisi ve rekabet-tekel-tekelci rekabet yapıları tarafından uygulanan boyunduruğun kırılması zorunludur. Kurumlaşmış kıtlık ve devletin sönümlenmesi yolunda –yani bolluk ve kendi kendini idare yönünde– kayda değer, nitel bir ilerleme zorunludur. Hayatta kalışımız başarılı bir sonuca bağlıdır.

Kimileri bunu gerçekçilik ile ütopyacılık arasındaki bir tartışma gibi görebilir. Bize göre, bu kötümserler ve insan sevmeyenler ile ılımlı iyimserler arasındaki bir yarışmadır. İnsanlığın kendi kendini imhası eğiliminin rekabetin ve uzun vadeli global irrasyonalitenin, "herkesin herkesle savaşı"nın, evrensel kazanç kuralının üstesinden gelinmeden durdurulabileceğine inanmak hiçbir şekilde gerçekçi değildir. Bu son derece ütopiktir. Doğrudan Kıyamet'e yönelir.

Sosyalistler eğer kolektif davranışımızın rasyonalite derecesini arttırırsak, geleceği ellerimize alma yolunu tutarsak Kıyamet'ten hâlâ kaçılabileceğine inanırlar. Biz özgürlük ve kendi kaderini belirleme

106 Engels, "The Part Played by Labour in the Transition form Ape to Man", s. 182-86.

için savaşıyoruz. İnsanlığın buna yetenekli olmadığına inanmak "gerçekçi olmak" değildir. Bu, erkeklerin ve kadınların kendilerini korumak için tür olarak yeterince uygun olmadıklarını varsaymak olur. Fakat bu son derece batıl bir itikattir, İlk Günah efsanesinin yeni bir çeşididir.

Son sözü Karl Marx'a verelim: "Bürokrasi, evrensel çıkar Hegel'de olduğu gibi sadece düşüncede, *soyutta* değil, *gerçekte* de belirgin bir çıkar haline gelirse ancak aşılabilir."[107] Bir başka deyişle, üreticiler/tüketiciler/yurttaşların büyük bir çoğunluğu "toplumun genel işlerini" kendi ellerine alırlarsa ancak aşılabilir. Bu da ancak sosyalist bir toplulukta, özgürce birleşmiş üreticilerin yönetiminde mümkündür.

107 "Critique of Hegel's Doctrine of the State", s. 109.

Tüm dünya yüzeyinde, hemen hemen tüm Sol akım ve eğilimler bugün aynı tip sorular ortaya atıyorlar. Felaket nasıl meydana geldi? Bunun derinde yatan tarihsel sebepleri nelerdir? Tekrarından nasıl kaçınılabilir? Sosyalist projenin hâlâ herhangi bir geleceği var mı? Stalinizm ve Stalinizm sonrasının enkazından geriye bir sosyalizm kalacak mı? Sistematik bir işçi bürokrasisi –işçi sınıfı örgütlerinden ve işçi devletlerinden türeyerek ortaya çıkan bürokrasiler– kuramı sunmaksızın bu sorulara ikna edici bir cevap vermek mümkün değil. Elinizdeki kitabın emeli budur.

Bürokrasi çok yüzlü bir canavardır ve bu şekilde kavranılmalıdır. Kökleri iktisadi ve kurumsaldır. Gelişme süreci siyasi-stratejik seçimleri gerektirir. İdeolojik kendini haklı gösterme ve yozlaşma süreçlerinde yansımasını bulur. İktidara yükselişi negatif kadro seçimi mekanizmalarıyla sağlanmıştır. Tüm bu bürokratikleşme veçheleri, sürükleyici bağı, bürokrasinin daha önce kitlelerin kendilerince uygulanan idari işlevleri temellük eden yeni bir toplumsal tabaka olarak tanımlandığı ilk üç bölümde tahlil edilmiştir. Bu durum, bir işçi devletindeki yönetici parti de dahil, işçi hareketine toplumsal işbölümünün girmesinin sonucudur. İşçiler bu andan itibaren kendi safları arasından yükselen insanların yönetimine ve "patronluğuna" girerler. Kendi memurları tarafından tahakküme ve sömürüye tabi tutulurlar.

ISBN 975 - 7178 - 07 - 1